SZIRMAY ANTAL

Notitia montium et locorum viniferorum Zempleniensis, 1798

A tokaji, vagy is hegyallyai szőllőknek ültetéséről, 1810

EUROPICA VARIETAS TOKAJENSIS - FONTES

TOKAJ-HEGYALJA EGYETEM

L'Harmattan

Notitia montium et locorum viniferorum Zempleniensis, 1798. A tokaji, vagy is hegyalljai szőllőknek ültetéséről, 1810

Notitia montium et locorum viniferorum Zempleniensis, 1798. Planting of grapevines in Tokaj, or Hegyalja, 1810

Szirmay Antal

Szerkesztette Orbán Áron

https://orcid.org/0000-0001-6049-0978

Agrárgazdaság / Agricultural economics (12731), Kertészet és szőlészet / Horticulture, viticulture (12610), Társadalom és gazdaságtörténet / Social and economic history (12979), Történelmi földrajz / Historical geography (12999)

helytörténet, bortörténet, szőlőtörténet

local history, wine history, grape history

https://doi.org/10.56037/978-963-414-939-2

Szirmay Antal

Notitia montium et locorum viniferorum

Zempleniensis, 1798

A tokaji, vagy is hegyallyai szőllőknek ültetéséről, 1810

Europica varietas Tokajensis

A Tokaj-Hegyalja Egyetem (Sárospatak)
Speculum Kutatócsoportjának sorozata

Acta Universitatis Tokajensis Sárospatakini – Patrimonium culturale – Fontes

IV.

Sorozatszerkesztő
Molnár Dávid

ISSN 2939-5712
ISBN 978-963-414-939-2
DOI: https://doi.org/10.56037/978-963-414-939-2

Borítókép:
Szirmay Antal arcképe a *Zemplén történeti ismertetése* (1804) elején

Szirmay Antal
Notitia montium et locorum viniferorum Zempleniensis, 1798
A tokaji, vagy is hegyallyai szőllőknek ültetéséről, 1810

A Kassán 1798-ban és a Pesten 1810-ben kiadott könyvek hasonmása

Pető Gábor fordításában
Orbán Áron jegyzeteivel és tanulmányával

Budapest – Sárospatak
L'Harmattan – Tokaj-Hegyalja Egyetem
2022

A kiadásért felel a L'Harmattan Kiadó ügyvezetője
és a Tokaj-Hegyalja Egyetem rektora

Készült a Tokaj-Hegyalja Egyetem (Sárospatak)
Kulturális Örökség Tudományok,
a Szőlészeti és Borászati Tanszéke
és az MTA Könyvtár és Információs Központ
együttműködésében

• 1857 •
2021
TOKAJ-HEGYALJA
EGYETEM

Szerkesztette
Orbán Áron

Lektorálta
Molnár Péter
Tóth Gergely

A személy- és helynévmutató összeállításában közreműködött
Budai-Király Tímea

Tartalomjegyzék

NOTITIA
HISTORICA, POLITICA, OECONOMICA
MONTIUM,
ET
LOCORUM VINIFERORUM
COMITATUS
ZEMPLENIENSIS.

AUTHORE
ANTONIO SZIRMAY
DE SZIRMA

Sac. Cæs. & Reg. Apoſt. Majeſtatis Conſiliario
Aulico.

Cassoviæ,
TYPIS JOANNIS JOSEPHI ELLINGER,
Cæs. Reg. privil. Typographi 1798.

Hic Baccho locus, his ultro bonus imperat
arvis,

Nec Regni ulterius curat protendere fines.

VANIER. Præd. Ruſt. Lib. X.

PRÆFATIO.

Dum Notitiam Hiſtoricam, Politicam, Topographicamque Comitatus Zempléenienſis conſcriberem, rogabant Amici: ut donec opus cenſuram Aulicam pertranſeat, adminus ea, quæ de vinis, viniferisque Zempléenienſium locis conſignavi, explendæ publicæ aviditatis gratia, diſtinctim excerpta ederem. Detuli voluntati Amicorum, Notitiamque Montium, et Locorum Viniferorum, quæ in Claſſem Tokayenſium, ſive (uti vocant) Hegyallenſium, ſeu Submontanorum veniunt, publici juris facio. Ut bono publico ſubſerviam, quæſtionibus Oeconomicis

A 2 *ad-*

adaugeo. Ne prolixus ſiam, ad Diplomatum congeriem provocatione plerumque facta, pauca nonniſi ex iis profero. Oblectandi denique Benevoli Lectoris gratia, ridicu'a vinitorum, de vinisque noſtris adagia intermiſceo. Vale Benevole Lector, et fave!

Dabam Ruri meo 19. Martii
1798.

ANTONIUS SZIRMAY.

§ 1.

§ 1.

Deſcriptionem Montium viniferorum Provinciæ Zemplénienſis a Principe, & per univerſum terrarum Orbem decantatiſsimo Tokay monte ordimur; tametsi jure meliori Tarczalinenſis dici deberet, tum a ſubjecto in occaſum Oppido Tarczall, tum quod majores noſtri Pannoniam occupantes illum ſic a ſtrenuiſsimo milite Turzoll nominaverint. Uti ex Anonymo Belæ Regis Notario Not. Hiſtor. §. 7. oſtendimus, qui cap. 16. ſic habet: Mons Tokay.

„ Onudu, & Rettel, nec non Tur-
„ zoll, transeuntes ſylvam juxta flu-
„ vium Budrug (Bodrogh) equi-
„ tando; qui bravium accipere volen-
„ tes, ſuper equos velociſsimos curren-
„ tes ſuper verticem unius altioris mon-
„ tis ascenderunt. Quos Turzoll
„ miles ſtrenuiſsimus antecedens cacu-
„ men montis primus omnium ascendit,
„ & montem illum a die illo usque nunc

A 3 „ mon-

„ montem Turzoll nominaverunt, „ & in eodem loco more Paganismo „ occiso equo pinguissimo magnum Aldamás fecerunt. „ Eminet is inter duo Oppida Tokay, & Tarczall, solusque e planitie campestri attolli ur. Brachia extendit in diversissimos clivos, opportunumque vitibus præbet hospitium. Usque ad dimidium mera vestitus vite est, ad summum præceps, in vertice convexus, & calvus, unde & Kopasz-tető, sive Calvus vertex nominatur. Vulgus striges eo convenire noctu solere, choreasque ducere fabulabatur. Reperitur in Tabulario provinciæ publicus, uti vocant, processus, sive causa judiciaria de An. 1703. contra sagas illic choreas ducentes, cumque & puella quadragenaria in examen traheretur, seque cum Diabolis ob provectam suam ætatem saltasse negaret; Notarius Comitatus Franciscus Keresztes faceti vir ingenii examini annosæ puellæ illud Anecdoton subjecit: NB. *Negyven esztendős leánnyal már az ördög sem akart tántzolni!* quod nempe cum puella quadragenaria jam neque diabolus saltare voluerit. Pars orientem, & occidentem versus procreat vinum mediocris qualitatis, quamvis & hic excellant Clivi

vi **Meleg-Ódal**, & **Aranyas.** Optimum profert fructum pars meridionalis, vocaturque **Mézes-málé** quasi **Mellea-placenta.** Posterioris fortis vina sunt, quæ septemtrionem versus gignuntur. Solum in vertice lapidosum est, a dimidio usque ad imum resolutum, & friabile, ex arena, sabulo, & argilla mixtum. Intime sub terra mons totus saxosus est, sex tantum scaturigines in eo, tres ad Tokay, totidem ad Tarczall reperiuntur.

§ 2.

Tokayensem sequuntur alii viniferi montes Hegy-allya dicti, qui ab Oppido Bodrogh-Keresztúr porriguntur in septemtrionem, & brachio uno protensi versus occasum tenent radicibus Oppida Zombor, Mád, Tállya, altero in orientem fovent sub se serie perpetua vicos, atque Oppida Kis-falud, Szeghy, Erdö-Bénye, Liszka, Tólcsva, Vámos-Új-falu, Zsadány, Sára, Olaszi, Petrahó, Patak, Ardó usque ad Sátor-állya-Ujhely, ubi mons Magos-hegy ex eo præ cæteris notabilior: quod hunc ignivomum olim fuisse crater, & copiosa circa eum Lava prodat. Montes hi omnes una solum valle a To- *Montes Hegy-allya.*

A 4 kayno

kayno monte dirimuntur pari paſsim gloria vini. Diſcrimen eorum juxta, & nomenclatura ſuis locis occurret, terræ vero ex qua componuntur, qualitatem Clariſs. Joannes Derczény, Ordinarius Comitatus Phyſicus, erudite ſane deſcripſit in Appendice ad Opusculum, quod de effervescentia vini Tokayenſis recenter An. 1797. edidit.

§ 3.

Eorum interna Compages.

Montium horum internam compagem maxima in parte compoſitam eſſe demonſtrat ex terra ſilicea. Unde Tólcsvenſes montes Jaspidibus, & Chryſtallo adamantibus Bohemicis haud abſimili ſunt divites, e latere vero montis Tokayenſis granatelli eruuntur, ad Patakinum Rubini, ſed exigui colliguntur. Auri etiam, & argenti minerarum ad Oppidum Tólcsva ſunt indicia, ſed nullo operarum pretio, uti in deſcriptione Oppidi Tólcsva indicabimus.

Memoratu digna eſt Joannis Ferenczy, Vámos-Ujfaluſsienſis Notarii, de Jaspidibus in terreno Tólcsvensi inventis An. 1752. ad Divam Mariam Thereſiam Imp. & Reginam data, nativo idiomate noſtro exarata epiſtola, Proth. 43. pag. 312. Arch. Zempl. contenta, & per

Can-

Cancellariam Regiam ad Comitatum remiſſa, qua ſignificat ſemet Jaspides in terreno Tólcsvenſi inveniſſe, fodinamque talium lapidum ibi erigi debere cum maxima nominis Suæ Majeſtatis gloria: quod tam eximium, & inauditum materiale in ditione Regia adinventum ſit. Exemplar etiam lapidis literis incluſit: ut de inventa hac raritate eo certior ſit Sua Majeſtas. Petit autem acclusum lapidem perito politori (*valami jó Slejfernek*) ad manus dari, qui ſuperiorem corticem ope plumbeæ trochleæ (*ólom Karikán*) deſummendo pulchre repurget, dein formet ex illo aliquam figuram, ſed pulchre, ſecundum angulos, orbes, vel lineas poliendo, & poſtquam DEUS multis ejusmodi fruſtis benedixerit Suam Majeſtatem (quod ardenti corde precatur) tunc ex fruſtis ejusmodi tabulæ ad inſtar ſpeculorum, ſed pulchre efformentur, aut ovali forma relinquantur, ut poſsit Sua Majeſtas iis ſuorum cubilium pavimenta exponi, ex minoribus autem fruſtis diverſas raritates (*ſokféle ráritáſokat*) utpote pixides pro Tabacca Cæsari marito ſuo, vel nodulos pro tunicis Ungaricis Principum filiorum effabricari facere. Ante triginta annos ſcribit ſemet audiviſse

A 5 (ſi

(ſi tamen verum eſt, *ha igaz*) Venetiis exædifficatum fuiſſe ex lapidibus ejusmodi ſacellum. Forte ergo ex artificibus illis vivet aliquis? Ex his unum, alterumve advocandum eſſe. Præmia demum tantæ fidelitatis petit, affinemque ſuum (*Lörintz György Uramat*) Inclyti Comitatus actualem Juraſſorem, verum Romano-Catholicum hominem reflexioni Regiæ recommendat: ut fiat Judex Nobilium. Favorabile reſponſum præſtolaturus per poſtam Tokayenſem, ſubnexo etiam in literis ad ſe dandis obſervando titulo: „ P. S. *Ezekre lé-*
„ *endö kegyelmes jó válaſzſzát a' To-*
„ *kaji poſtára el-várom tsak illyen ti-*
„ *tuluſſal: Nemes, Nemzetes Ferentzy*
„ *János Uramnak, Vámos-Ujfalussi*
„ *helység érdemes Notariussának, mint*
„ *igaz hívemnek betsülettel adaſsék,*
„ *per Tokay, Vámos-Ujfalu.*

§ 4.

Vicinus his in meridiem eſt mons
Mons Szerents. eximius Szerentsienſis, per Hungaros a felici Pannoniæ occupatione ſic compellatus. Not. Hiſt. §. 7. & apud Citat. Anonymum cap. 17. pari interjecta valle reſciſſus, vitifer, quamvis disparis fructus. Brachium unum commu-

nicat

nicat cum vicinis pagis Ond, & Golop, alterum vero brachium ad pagum Monok extendit.

§ 5.

Haud minorem laudem meruerunt, qui a montibus Hegyallya recedunt in orientem, & alii vicini, ab Hegyallensibus interjecta dirempti planitie, qui a Bodrogo inter Zemplén Oppidum, & vicos Szöllöske, Lagmotz, Bári, Nagy- & Kis-Toronya ab occasu, ab ortu vero inter Czéke omnes viniferi uno, & amplius milliari protenduntur. Montes vicini Hegyallyæ ab oriente.

§ 6.

Sunt & interamnani montes viniferi in insula Bodrog-Köz, quorum primus est mons Kövesdinus e regione Hegy-allyæ, priores non tantum exæquans altitudine, sed etiam iisdem multo amœnior. Duo ejus juga sunt, tanquam capri cornua, & ideo incolis Bakhegy dicitur, ex quorum verticibus totam regionem interamnensem usque ad montem Tokay prospicies. Brachium extendit ad vicinum pagum Szerdahely, & per latera vaste colitur vite præstanti, sejunctum exi- Montes Insulani Kövesd

gua

gua valle a ſe habet collem peramœnum, cui arx Kövesd ſupereminet. Solo ſuperne arenoſo, & friabili, interne ſaxoso, marmoreo.

§ 7.

Mons Helmetz Szentes

Hunc altitudine, & nobilitate vini ſubſequitur Helmetzinus, amœnitate autem præit. Rotundior enim eſt, & ita planus in ſummo: ut majori commoditate non tantum in orientem usque Munkáts, & meridiem usque Debretzinum, ſed etiam in ſeptemtrionem usque Carpathos montes proſpectum exhibeat. Pedem unum occidentem verſus extendit ſupra vicinam poſſeſsionem Szentes, ubi etiam vite colitur. Cæterum hic ſaxo in laminas per naturam ita disciſso abundat: ut ſi ars naturæ accederet, elegans ſane ſtratum pavimentis ædifficiorum ſuppeditaret.

§ 8.

Mons Krivoſtyán

Mons Krivoſtyán discedit ab his extra Inſulam ſeptemtrionem verſus milliaribus quatuor, eſtque in finibus provinciæ Ungenſis in ripa Laborczæ amnis ulteriore, qua ex ditione Homonnenſi egreditur. Longior eſt, & pulchre

chre objecto in meridiem latere, tenetque vineas nitidi potus gratia commendabiles.

§ 9.

Vicinus priori in occasum, & uno Labortza tantum interfluente diremptus est mons Barkó, fastigio, longitudine, & vinearum similitudine priori proxime accedit. Est ei a septemtrione rudus arcis sui nominis, de qua multa in Notitia Historica Comitatus diximus, & adhuc in descriptione loci Barkó dicemus.

Mons Barkó.

§ 10.

Præter hæc juga vitifera, sunt etiam Oppidi Gál-Scéch incolis in exigua montis Dargó parte suæ vineæ, sed quæ nec in censum venire merentur. Oppidorum quoque Varanó, & Homonna, ac pagorum Nagy- & Kis-Domássa montes, vitem (uti conscriptiones perhibent) adhuc anno 1732. ferebant, sed prouti nimis austeram, & ideo a posteris derelictam, ita nec per nos amplius in Classem vinearum Zemplieniensium referendam.

Montes Gál-Scéch Varanó Homonna, Domássa.

§ 11.

§ 11.

Fertilitas vinorum & Clafses.

Oftenfis jugis, & montibus viniferis, recenfenda venit vinorum omnis generis in hac regione fertilitas, & diverfitas. Fertilitatem quod concernit; cum mediocri vindemia poft fingulum fofforem procreetur vas vini, tres urnas continens, calculo a numero fofforum ducto mediocri vindemia procreantur facile 80. & amplius millia doliorum vini, five urnarum 240. millia. Ex his *primæ Claſsis:* funt: Tállya, Ond, Rátka, Mád, Zombor, Tartzall, Tokay, Bodrog-Kerefztúr, Kis-falud, Szeghi, Lifzka, Erdö-Bénye, Tólcsva, Zsadány, Petrahó, Patak, Vámos-Ujfalu, Sátor-Ujhely, Olafzi, Kis-Toronya. *Secundæ Claſsis:* Monok, Szerents, Bekecs, Kövesd, Szentes, Király-Helmetz, Zemplén, Szöllöske, Csernakó, Nagy-Toronya, Bári, Lagmotz. *Tertiæ Claſsis:* Krivoftyán, Barkó, Gál-Széch.

§ 12.

Eorum qualitates

Sicut autem fitu, & nomenclatura, ita bonitate, & virtute differunt. Dulcifsima, & fere optima funt Tartzalienfia ex Mezes-mal, Tokayenfia, & Ma-

Madensia. Maxime substantiosa Tállyensia, quæ joculari sermone in Concilio etiam Tridentino approbata dicuntur. Zomboriensia omnium fere fortissima. Szeghiensia, & Zsadániensia maxime aromatica. Tólcsvensia, & Bényensia diuissime durant, nec quidquam commissa mari capiunt vitii. Reliqua cum Insulanis paul omitiora. Laudant etiam suum Gál-Széchienses, Krivostyánienses, & Barkóvienses vinum, quia nimis limpidum, & miros ejulatus in bibentibus excitat.

§ 13.

Traditio de vino Tállyensi.

Traditio de vinis Tállyensibus in Concilio Tridentino approbatis originem inde habet: quod Cardinalis Georgius Dráskovichius, Colociensium Archi-Præsul, tunc Episcopus Quinque Ecclesiensis An. 1562. ad Sacrum Concilium ex parte Regni Hungariæ delegatus Tállyense vinum de meliori grano secum attulerit. Accidit forte: quod prandio cum reliquis purpuratis Ecclesiæ Patribus a Summo Pontifice exciperetur, edebatur, bibebatur, jucundabatur Sacra Corona in Domino, vina Champaniæ, de Lachryma Christi, & sexcenta alia longa serie adlata dilauda-

da-

dabantur. Profert & Hungarus Præſul ſuum Tállyenſe Italica longo intervallo poſt ſe relinquens, Sanctiſsimoque menſæ Præſidi priſca Hungarorum ſinceritate propinat. Deguſtat hic nectar hocce cœlicum, & an per cœleſtes genios adlatum? vel unde? rogat. Ex Tállya reponit ille. Non potuit Summus Sacrorum Antiſtes bonitate potus pene ſibi ereptus non exclamare: Summum Pontificem Talia vina decent!

§ 14.

Firmatur Testimoniis. Traditio hæc provincialium non caret legitimo teſtimonio. Recenſet hoc factum Joannes Bocatius, Conſul Caſſovienſis, Tridentino Concilio coævus, Hungaridos Libro II. Bartphæ An. 1599. impreſſo, qui ſic habet:

Hungara ni Getici ſentiret acinacis iras,
Nonne ſatis felix terra vocanda foret?
Ut taceam reliquas, queis cœlitus aucta ſuperbit
Dotibus, eſt ſapido nobilitata mero.
Incola qua paſsim generoſas educat uvas,
Eſt locus, Hungarice TALLIA nomen habet.
Hinc Bacchi latices abvexerat Hungara tellus,
Dulcia Pontifici dona ferenda ſuo.

Mox

Mox Pater admiscens cupidis nova pocula labris,
Laudat, & unde liquor ſit bonus iſte? rogat.
Hungarus huic Præſul, cui nota locique, merique
Conditio: eſt matri TÁLLIA nomen, ait.
Gratulor ergo mihi Papa dicit, TALIA nobis
Vina, Patrem Sanctum TÁLLIA vina decent!

Item Samuel Timon in notione Tybiſci de vino Tállyenſi:

Permaneat, vigeatque hujus laus ſumma Lyæi,
Summum Pontificem TÁLLIA vina decent!

§ 15.

Sed & de reliquis ſua ſunt Provincialibus adagia Ungarica, & Latina. Ex his ut notiora de *Mád*, de *Tállya*, de *Kereſztur*, velut petulca prætercam, memoratu magis digna ſunt ſequentia: De reliquis vinis adagia.

De Vinis Hegyallenſibus in genere:

Viſebat Bacchus totum ſua Regna per orbem,
Diſpiciens: præſtent quæ meliora mero?
Denique *Tokkaji* claram progreſsus ad oram,
Vidit & hisce locis culmina ſacra ſibi.
Obſtupuit: quod delicias adametque, feratque
Zemplén, jam gelido terra propingua polo.

B Post

Post *Cervum* (a) ſcandit, montanaque circumſpexit,
Quæ *Máda*, quæ *Tartzall*, quæ quoque *Zombor* habet.
Amplius obſtupuit ſua dona, locosque meraci
Oreque mox fudit talia verba ſuo:
Campanos colui, & *Chios* per tempora multa,
At demum æternos hic mihi figo lares!

De vi medica vinorum Tokayenſium.

Áldott Tokai bor, be jó vagy, 's jó valál,
Hogy tsak ſzagodtól-is el-ſzalad az halál.
Mert ſok beteg téged mihelyt kezdett inni,
Meg gyógyúlt, noha már ki-akarták vinni.
Iſtenek itala, halhatatlan Nectár!
A' holott Te termeſz, áldott az a' határ!
Bár tsak a' ſivatag homokok között-is
Fakadna olly forrás, ha nem több, tsak ött-is
Honnét az Orvosság folyna mint a' Tiſza,
A' mellynek a' vizét ſok ember 's hal iſzſza,
Be ſok beteg menne ennek a' partyára,
'S teli ſzivná magát piótza módjára!

De Tokayenſi.

Tokkajum ſuprema tenet fastigia vini,
Sed *depreſſa* (b) cave, pocula *celsa* cape.

De

(a) *Szarvas*, collis vitifer præcipuus Tartzalini.

(b) Nam in humilibus locis vilius naſcitur.

De *Tartzall.*

Vinum de *Tartzall*, a' melytűl az ember leborúl artzal.

De *Zombor.*

Vinum de *Zombor*, már azt lehet mondani hogy bor!

De *Liſzka.*

Sarmata *Liſzkanis* deguſtat pocula cellis
Suspirans: *Utinyam plyurima Lyiska foret!* (c)

De *Olaſzi.*

Huicce loco belle nomen dedit *Ittala* tellus
Gignit enim *Auſoniis* æmula vina cadis.

De *Tóltsva.*

Evan Tóltsvenſis quoniam vel Cæcuba vincit. (d)
Est bonus, at melior, quia permeat æquora ſalvus.

(c) *Lyiska*, Polonice vulpes. Molliter pronunciant Poloni litteras u. l.

(d) *Cæcubum* vinum olim apud Romanos ſuppar Tóltsvenſi. Ita Horat. *Cæcuba vina ferens Alcon Chium maris expers.*

De Patak.

Quam multis tantum non ridet *Bodrogus* amnis,
Quantum ex Flumineo (e) parva lagena cado!

De Bénnye

Vinum de Bennye; a' mellytűl a' Lengyel azt mondgya: *Ennye!* (f)

De Ujhely.

Doliola Ujhelii non ſunt ita priſca falerni,
At crebro ſeris gratia rebus ineſt.

De Szerents.

Huic equidem perfecta foret *fortuna;* ſed illi
In patria lingua littera ſumma deeſt. (g)

Unde tritum illud Hungaricum:

Vinum de Szerents, Lengyelnek meg ſe jelents.

De Monok.

Non placeat cuncto hic Bromius ſi forte palato,
Gaudet heris ſe non diſplicuiſſe ſuis.

De

(e) *Patak* Ungarice *Flumen.*

(f) *Ennye!* particula admirantis.

(g) *Szerentse*, ſive fortuna, nam ob Hegyallenſia exiguam habet diſtractionem.

De Toronya.

Hoc multi laudant, aliqui nec Nobile dicunt,
Jurgia contemnens Sarmata ſæpe rapit.

De Kövesd.

Quod de Kövesdi mittit vindemia monte,
Eſt Bodrogani gloria prima ſoli.

De Bári.

Vinum de Bári, addig vólt hires, még éltt
Makripodáry. (h)

De Krivostyán.

Eſt variis titulis alter pretioſus Iachus,
Dote ſalutifera ſum pretioſus ego. (i)

De Barkó.

Exterus ignorat, qualem det Barkó Lyæum,
Nam quidquid prælis exprimit, ipſa bibit.

Item:

Vinum de Barkó, mellytűl sír nem tsak a'
Tzigány Rajkó, (k)
De visítt tölle még a' Rigó-is és a' Szajkó.

B 3 De

(h) Makripodáry Hyacinthus Epiſcopus Csanadienſis ſub Leopoldo I. Imp. Anno 1659. hoc vino uſus fuiſſe dicitur ex præſcriptione Medicorum.

(i) Habet vim Diarhæticam, urinam pellentem.

(k) *Rajkó* Zingari prolem vocant.

De Gálszéch.

In Gál-Széch acetum forte ne puta vile,
Quia vilius erat, quamdiu fuit vinum.

§ 16.

Medica vis vinorum de uvis passis.

Cæterum illud de vinis harum partium, præsertim quæ de uvis passis exprimuntur, mirabile: quod singulari medendi vi prædita sint. Corticis Peruviani usus in vino hoc exhibetur per nostros medicos optimo cum effectu. In deliquiis animi est maximum cordiale. Pro effectis confortans, roborans, & revera lac senum, moderate, præsertim vesperi sumptum ad prolificationem plurimum conducit. „ Depulsum ejus „ haustu lethargum, calidas, quartanas „ item curatas febres, sedatam plurium „ horarum phrænesim, hominemque „ sibi ita redditum: ut supremo rite „ comparari potuerit agoni. „ Dudum ante me Thúrótzy in Hungaria suis cum Regibus Anno 1743. compendio data adnotavit, & ego in me ipso expertus sum, quin & effluens e scissa hac vite humor salubris est. (l)

§ 17.

(l) Morbos oculorum sanat, æstivo ardore perustos vultus reficit, potus calculo medetur.

§ 17.

Tanta tamen eſt in disquirenda vini hujus medica vi Medicorum noſtrorum oscitantia: ut cum Stephano Veſzprémy Medicinæ Doctore in Medicorum Ungariæ Biographia Cent. altera parte priori pag. 116. „ mirari neu- In ea disquirenda Medicorum noſtrorum oscitantia.
„ tiquam deſinam: quod vinum To-
„ kaynum omnium fere Mortalium con-
„ ſenſione, reliquarum totius Europæ
„ provinciarum vinis præſtantia ante-
„ ferendum, nemo unquam Civium no-
„ ſtrorum in hanc usque diem lege ar-
„ tis, ut meruerat, & debebat, quan-
„ tum quidem ſcire licet, rite exami-
„ naverit, & uſum Phyſico-Medicum
„ nos edocuerit. Fontes Ungariæ me-
„ dicatos plures noſtrum ſingularibus li-
„ bellis deſcripſerunt, varios naturæ
„ theſauros, & alia; cur in decantatiſ-
„ ſimum o! populares dulciſsimi, ac
„ vere Divinum liquorem, Hungariæ
„ profecto nectarem, & plus quam Ne-
„ peuthis elogio dignum, ſolius natu-
„ ræ beneficio in montibus Tokayno
„ cinis parari ſolitum curatius inquirere
„ amplius negligemus?

§ 18.

Recensio Opusculorum, de vino Tokayensi editorum.

Publicarunt equidem plures viri Clarissimi dissertationes suas de vino Tokayensi, utpote:

Paulus Keler, Bartphensis, de vineis Hungariæ Thorunii 1712.

Joannes Matolai, Vetusoliensis, disquisitionem Physico-Medicam de vini Tokayensis cultura, indole, præstantia, & qualitatibus insertam appendici Actor. Nat. curiosor. Vol. VII.

Bartholom. Zarubal, Metamorphoses seu natales Poeticos Submontanarum superioris Hungariæ Urbium, ac vinearum Cassoviæ 1728.

Daniel Fischer, tractatum Medico-Physicum de terra medicinali Tokayensi, a Chymicis quibusdam pro solari habita Wratislaviæ 1732.

Adamus Fukker, Tabulam Geographicam, montium vitiferorum, utpote Tokayensis, Tartzall, Máda, & reliquorum, nec non regionis vicinæ. Eperiessini 1749.

Samuel Domby, Borsodiensis, Dissertationem inauguralem Physico-Chemico Medicam de vino Tokayensi. Trajecti ad Rhen. 1758.

Pe-

Petrus Jœnichius, commentationem de vineis Hungariæ editam Thorunii in 4-to 1761.

Fukker, Caſsovienſis Medicus, recentiori ævo 1790. Diſsertationem Germanico idiomate de vino Tokayenſi conſcriptam.

Verum diſsertationes iſtæ plerumque inaugurales, & exercitationes ſaltim Academicæ, ac ut ipſimet viri hi Eruditi fatentur, fugitivo calamo, & ſine cura conſcriptæ ſunt; nullus autem horum materiem hanc pro dignitate liquoris nobiliſsimi Oeconomice, Phyſice, Chemice, & Medice pro commendatione etiam apud exteros ad lancem rite expendit, & nec a nobis, qui non ſumus Medici, deſiderari poteſt, & ideo cura hac Spectabili Domino Joanni de Dertzeny Med. Doctori, & Ordinario Comitatus Phyſico, qui publicæ exſpectationi ſemet hac in parte ſatisfacturum nobis appromiſit, relicta.

§ 19.

Hiſtoricæ potius nobis ſuperandæ venient quæſtiones: quandonam vineæ his in partibus coli, & quando inclareſcere cœperint? Vineas in Hungaria jam ſub Pannonis cultas fuiſſe demonſtrat Belius in

Quando nam vineæ his in partibus coli cœperint.

B 5

in Prodromo. Mentionem Pannonicorum vinorum facit Eutropius. De vineis Pannonicis Claudianus Romanus Poëta canit anno poſt Chriſtum natum 423.

- - - - - - hinc obſidione ſolutus
Pannonius, potorque Savi - - - - - -
Rurſum cote novat nigras rubigine falces,
Exeſosque ſitu cogit ſplendere ligones.
Agnoſcit cauſas, & collibus oſcula notis
Figit. - - - - & opacum vitibus Iſtrum
Conſerit.

Probum Imperatorem patria Sirmienſem anno post Chriſtum natum 282, primum in Pannonia vites plantaſſe, opereque militari Almum montem apud Sirmium, & Aureum apud Mœſiam Superiorem (nunc Serviam) vineis conſeviſſe ſcribit Aurelius Victor. In Diplomate antiquiſsima vinearum eſt mentio apud Katona Hist. Crit. Tom. 3. pag. 508. „ ubi Magdalina Comi-
„ tis Martini uxor Monaſterio S. Petri
„ in prædio Kathårienſi conſtructo præ-
„ dium Mura, manſiones vinitorum,
„ ſervos, & vineas donat Anno 1163. „
Sed hæc omnia de vino Sirmienſi, Servico, Danubio Savo, & Muræ fluminibus vicino. Sopronienſium pariter vinearum antiquiſsima eſt tum in Diplomatibus, quam Scriptoribus mentio.

Jam

Jam „ Stephanus V. Rex totam vicesi-„ mam decimarum tam in blado, quam „ in vino per Comitatum Suprun con-„ fert Monasterio Fratrum Odinis Cis-„ terciensis de Monte S. Mariæ perpe-„ tuo possidendam. Anno 1270. Ex „ Orig. Tab. Cameræ Regiæ.„ Idem Rex „ Sagittarios suos de Comitatu Su-„ pruniensi a solutione tributi, quod „ *Koro - Cheber* nuncupantur de vineis „ suis propriis eximit. „ Anno 1270. Ex Tom. II. Dipl. Comitis Francisci Széchény. Attamen & vineas Tokayenses ante adventum Hungarorum jam cultas fuisse non obscure indicat Anonym. Belæ Regis Notarius, qui postquam Cap. 17. recensuisset: „ qualiter Arpad „ Dux, & sui Nobiles ultra montem „ Turzoll (*Tarczal*) castra metati fu-„ issent in campo juxta fluvium Tucota (*Takta*) usque ad montem *Zerenche*; iteratis vicibus Cap. 16. 22. commemorat: quod *in monte Turzoll magnum Aldamás fecerint*, imo Cap. 22. diserte dicit: „ quod singulis fere diebus *ine-„ briati* fuerint propter eventum læti-„ tiæ. „ Jam *Aldomás* apud Hungaros non aliud, quam *potum benedictionis pro usu capione* designat, & inebriatio singulis diebus non aliunde, quam a vini potu provenire debuerit.

§ 20.

§ 20.

Noviter plantatæ Diplomatibus probantur 1248. 1252. 1257. 1271.

Vineas tamen has Ao. 1241. Tartaris integro triennio hic commorantibus desolatas, & per Belam IV. Regem deductis ad pagum *Olaszi*, & Oppida Patak, ac *Olaszi-Liszka* Italicis coloniis non solum instauratas, sed etiam vitibus Italicis noviter plantatas Not. Hist. §. 22. diximus. Colonias has ex ditionibus *Venetis* deductas fuisse ostendit inductum ibidem Diploma, quo Cyprianus Comes de Sarus ex mandato Regis Belæ IV. dividit metas *Venetorum* in *Olaz*, & *Potok* Ao. 1252. *Italorum* etiam, ac *Latinorum* nomine veniunt, sive quod Dominium Venetum sit pars Italiæ Superioris, sive quod ex alia quoque Italiæ parte adductæ fuerint, unde & Oppidum *Olaszi-Liszka* terram *Italorum* idem Rex compellat Diplomate, quo „ pro obtinendo sibi, „ ac animæ felicis recordationis Colo- „ manni condam Regis, carissimi Fra- „ tris sui salutis æternæ remedio ter- „ ram *Lizka-Olozy*, sive (uti Wagner „ Anal. Scep. par. 1. pag. 303. habet) „ *Italorum*, & *Latinorum* nuncupa- „ tam, ad se immediate pertinentem, „ & vineam cum uno situ Curiæ in „ Potok sine hærede decedentis donat per-

„ perpetuo Ecclesiæ B. Martini de Sce-
„ pus. „ Anno 1248. Hoc privilegium per insultus Cumanorum, & Newgarorum (quos Claris. Katona Tartaros Nogaienses fuisse censet) amissum renovat Andreas III. Anno 1290. Colonias vero has non alio fine, quam ad colendas vineas, & quidem per ipsummet Regem inductas fuisse patet tum ex memorato per nos Notit. Hist. §. 22. Convocatorio Regio edicto, tum ex prærecensiti Diplomatis verbis: *terram ad se immediate pertinentem*, tum quia *vinitores Regii* compellantur alio Diplomate, quo idem Rex Bela „ ob reme-
„ dium, & salutem animæ suæ Fratri-
„ bus in *Thuruny* S. Augustini Regu-
„ lam profitentibus quatuor mansiones
„ *vinitorum suorum* villam inter *Potok*,
„ & *Oloz* positas donum dat. Anno
„ 1257. Kaprinay Histor. Dipl. pagina
„ 203. „ Noviter denique majori in parte plantatas fuisse remonstrat ipsa desolatio Patriæ, per quam vineæ etiam integro triennio incultæ noviter quasi plantari debebant, sed & non obscure indicat illud Diploma Stephani V. filii Belæ IV. quo decimam partem omnium tributorum, per quemcunque exigi consuetorum Episcopo Agriensi addicit, ac de Zemplaniensi Comitatu sic loquitnr:

„ Item

prior vero ad diſtinctionem hujus etiam *Hólyagos-for-mint*, nominatur. *Góhér* Uva dulciſsima, in uvas quidem paſsas cito vertitur nobiliſsimas. Malvaticisque ſimillimas, ſed quia cito maturescit, per apes item, vespas, & crabrones ob dulcedinem exſugitur, nulli fere alteri usui deserviens, quam quod vinicolarum gulam jam menſe Julio exſatiet. Eſt autem duplex uvæ hujus ſpecies, *Török-Göhér*, & *Budai-Góhér* dicta. Prior ex Peninſula Morea, poſterior ex partibus Cis- & ultra-Danubianis horſum translata. *Muskatal* uvæ Aſiaticæ ſpecies, odore nucis *Moscatæ*, dulcoris ſingularis, palmite non usquequaque durabili, & ideo non admodum propagari ſolito. *Hárs-levelü* fragrantiæ eximiæ, floribus ſambuci conſimilis, durabilis, ſucculenta, ſolo Tokayenſi conveniens, ſpiſso quaſi melle inpinguata, & ideo Solis ardore in Uvam paſsam optime cum *For-mint*, excoquitur. Huic proxime affinis eſt uva *Balafánt*, caudice durabili, bacca globosa, ſucco dulci, ſpiſſo, melleo, uvas paſſas majores producens. *Leány ſzöllö*, & *Fejér-Szöllö* ſpecies inter ſe non multum diffeerntes, niſi quod prior flavedinem quandam auro concolorem a Sole mutuetur, poſterior autem provectis-

ctiſsima etiam vindemia palleſcat, utraque alvum promovens, nimis ſucculenta, & ideo præſentiſsimum diſsenteria laborantibus medicamentum. *Polyhos* uva carnea, quia uvas numeroſas, easque grandiores profert, locis humilioribus per plebejos plantari ſolita, ſed quia ſuccum auſterum, mucedinem facile contrahentem producit, e Nobilioribus vineis exulat. *Rósás* rosei coloris, ſucco tamen albo, ſucculenta, durabilis, ſed non æque dulcis, ac reliquæ ſaporis, vino tamen quotidiano uſui deſervituro accomodatiſsima. *Gersett* cærulescentis coloris, ſucco, & qualitate priori conſimilis. *Purcsin* atro cærulei coloris, denſiſsima bacca, durabilis, ſucco rubeſcente, & ideo præſertim ſi cum cuticula maceretur, liquorem rubrum producens, dulcis ſaporis. *Kecske-Csecsü*, uberi Capræ conſimilis, cute ſplendicante, bacca oblonga, carnea, cuticula duriore, dulcis ſaporis, ſucco albo, non alteri fere uſui deſervit; quam quod antequam gelu torreatur, collecta diutius duret pro hyeme repoſita. *Rumonya* ſive Romana priori conſimilis, tantum quod magis lævigata, baccam oblongam incurvatam proferat. *Bogár-ſzölö*, aliis *Bolgár-ſzöllö*, ſive uva *Bulgarica*, prioribus

C qua-

qualitate ſimilis, tantum quod colore jam rubescente, jam cærulescente ab iis discrepet. Cæterum ſpecies *Rósás*, *Gersett*, *Purcsinn*, *Kécske - Csecsü*, *Rumonya*, & *Bogár - ſzöllö*, quia magis carneæ, & cuticula duriore ſunt, rariſsime uvas paſſas producunt, vel ſi etiam producunt, a vindemiatoribus non ſeliguntur, ne macerandæ aureo vini ex uvis paſsis exprimendi colori officiant. Sunt adhuc ſpecies: *Király-édes*, foliis pentagonis, fimbriatis, bacca rariore, fructum nimis dulcem, ſed quia prima pullulat, & ideo plerumque verno gelu abſummitur, raro profert. *Fejér-boros*, bacca albicante, denſa, ſucco dulci. *Gyöngy-fejér* priore minor, bacca rariore. *Zöld ſzöllö*, aliis *Lelt-ſzöllö*, bacca denſa, viridescente, ſucco dulci copioſo, *Görbe - ſzöllö* bacca oblonga, incurvata, carnea, cute duriore. *Batay*, *Gácsai*, & *Bakátor*, bacca ovali, nimis carnea, durabili, quæ ternæ ſpecies ex partibus Trans-Tybiscanis translatæ etiam *All - földi-ſzöllö* vocantur, ſolum planum, & declive amant, muſtum copioſum profundunt, ſed raro, aut nunquam in uvas paſſas torrentur.

§ 23.

§ 23.

Post Belæ IV. tempora in Diplomatibus usque Annum 1300. non aliarum fere, quam Olaszienſium, Patakinenſium, & Liſzkenſium vinearum occurrit mentio. Quod argumento eſt: eas his primum in locis inſtauratas, demum per totum montium Hegyallenſium tractum longe, lateque propagatas fuiſſe. Erat autem ſummum tam vinorum, quam vinearum eo tempore pretium. In Actis Episcopatus Agrienſis (dum delegatum quoad redemptionem decimæ Episcopalis Anno 1779. ageremus) non ſine admiratione legimus, temporibus Ludovici I. Regis circa annum 1380- decem, & amplius nummuum aureorum millia titulo decimæ vini Episcopo Agrienſi ex Comitatu Zemplén proveniſſe. In collectione Diplomatica Cornideſsiana Tom. 3. pag. 167. reperi: „ integram hæreditariam poſseſsionem, „ Heüzud vocatam, in Comitatu de Zo- „ bouch juxta Ticiam existentem, pro „ vineis Joannæ, filiæ Thekeus, quas „ in villa Potok habere dicebatur, per „ Petrum filium Kalad pro ſe, & Ste- „ phano Fratre ſuo coram Capitulo Ec- „ cleſiæ Varadinenſis combiatam fuiſſe. „ Anno 1295. „ In tanto tamen vini,

Vinorum & vinearum pretium 1295. 1380.

C 2 &

& vinearum pretio illud mirabile: quod ante duo adhuc Sæcula Sirmienſia vina omnibus reliquis, quæ Hungaria progenerabat, adeoque Tokayenſibus etiam antecelluerint; ſuperanda itaque venit nobis ea quæſtio: quandonam vina Tokayenſia inclarescere cœperint, & ad eam, qua hodie perfruuntur famam, & gloriam pertigerint?

§ 24.

Tonellarum, ſive *Antalkonum* menſuræ, qua hodiedum in divendendis vinis uvarum paſsarum utimur, antiquiſsima eſt in Diplomatibus mentio. Sed menſuræ hujus uſus Zemplénienſibus æque, ac Danubianis communis fuit. Vidimus Not. Hist. § 33. ex teloniali privilegio Familiæ Nagy-Mihályi per Carolum I. conceſſo *de una tonella vini unum pondus* Ao. 1312. exactum fuiſſe. Magiſter Willermus Drugeth Comes de Scepus, & Wjvár condito (quod Cl. Katona Tom. 8. pag. 624. inducit) teſtamento cavet: „ ut Chriſtianus de Buda de 20. *tonellis* vini, forſitan 30. „ marcas valentibus, vel ultra, & Nicolaus dictus Ztoian cum pecunia ſua „ procedens rationem reddat Geri Officiali ſuo. Anno 1330. Sed jam

Antalkonum menſuræ uſus Anno 1255. 1312. 1330.

Tu-

Tunellarum eſt mentio in Belæ IV. diplomate, quo „ formam exigendorum „ tributorum in Jaurino, Abada, & „ Fizegtu præſcribit, ut de qualibet „ *tunella* vini Regi denarii 8. Comiti „ denarii 2. ſolvantur. Anno 1255. Ex Tomo 2. Dipl. Com. Franc. Széchény No. 33.

§ 25.

Vina tamen Sopronienſia, Sirmienſia celebriora usque annum 1557.

Vini tamen Tokayenſis, locorumque illi adjacentium, ævo noſtro optimi, & longe gentium celebratiſsimi nullus ſcriptorum usque Nicolaum Iſtvánfium Lib. 2. circa Annum 1491. facit mentionem, nec Bonfinius, qui ſola Piliſsienſia Dec. 1. Cap. 1. memorat, nec Rauzanus, nec Galeotus Martius, qui in Aula Mathiæ Regis diu verſati materiam hanc accuratius pertractarunt, ita nec Cuspinianus in Aula Budenſi ſub Uladislao II. Rege diutius commoratus, licet alias totus ſit in proſequendis iis, quæ ad commendandam Hungariæ felicem fertilitatem conducere videbantur, ne meminerunt quidem. Omnes hi cum Barone Sigismundo ab Herberſtrein Ferdinandi in Aula Hungarica Legato vina Sempronienſia, Sirmienſia, Piliſsienſia dilaudant. Galeotus Martius ſcribit:

C 3 quod

quod vino Sirmienſi par, aut ſimile in toto terrarum orbe difficile ſit reperire. Cuspinianus vero vina Sirmienſia dicit excellentiſsima, quæ cum Cretico, aut Corſico certare putat vino. Quin imo & Nicolaus Oláhus, qui e Transylvania oriundus poſt exactos in Aula Uladislai, & Ludovici II. Regum juvenilis ætatis annos per varios honorum gradus ad Cancellarii Aulici primum, deinde etiam ad Archi-Episcopi Strigonienſis dignitatem Anno 1557. pertigit, hic inquam rerum Hungaricarum, ſi quis alius, periſsimus Tokajenſis quidem vini Cap. 11. facit mentionem, ſed dum celebriora Hungariæ vina enumerat, Tokayenſibus præcipuam gloriam non tribuit. Sic enim habet Cap. 10. in deſcriptione Civitatis Pesthienſis, ævo ſuo emporii tota Hungaria celeberrimi: „ Pesthum Ci-
„ vitas vinis exoticis, non Sirmicis mo-
„ do, iisque optimis (quæ perinde ac
„ Cretica ſunt) dulci ſapore præſtanti-
„ bus, ſed & Baronianis, Somodianis
„ celebris. Eo conveniunt magno nu-
„ mero Poloni, Sileſitæ, & plereque
„ nationes externæ, in eaque vina mer-
„ cantur.

§ 26.

§ 26.

Verosimillimum itaque est: vina Tokayensia tunc primum inclarescere cœpisse, dum circa annum 1560. vineas primum trina fossione excolere, vindemiam in provectiorem a[illegible]umnum differre, dein circa annum 1650 uvas ardore Solis, & superveniente gelu marcidas, quas jure merito *passas* vocant, a reliquis distinguere, hisque ad instar viscosi mellis conculcatis generosum mustum superfundere longa experientia edocti incolæ cœpissent. Contigisse id circa annum 1650. vel non longe ante, lex Art. 79. 1655. indigitat: „ Civitates Submontanæ repræsentant: qualiter ex vineis Civium, ac etiam Nobilium in promonthoriis Dominorum terrestrium existentibus per Officiales eorundem *Uvæ nigræ*, & *passæ*, sive præstantiores colligi, & asportari soleant; quæ tanquam præjudiciosa, ut posthac præcaveantur, decretum est. „ In processu porro Urbariali Tokayensium reproductis Nonatorum, decimatorumque regestris evictum est: neque selectionem separatam Uvarum passarum, neque decimationem, aut nonationem earum ante annum 1650. in usu fuisse, sed, & ipse submontanarum Ciuitatum

Quando vina Tokayensia inclarescere cœperint.

medio Ablegatorum nunciorum Comitiis anni 1655. exhibitus ſuplex Libellus id pro argumento habet: „ quod cum pe-
„ culiari Vinicolarum induſtria, utpote
„ trina foſsione, ſeparataque ſelectione
„ uvæ paſſæ haberi poſsint; publica le-
„ ge præcaveatur: ne Domini terrestres
„ *ex uvis passis* nonam prætendere au-
„ deant. Dominia vero terreſtralia *se-*
„ *paratam* hanc uvarum paſſarum ſele-
„ ctionem, *antea insolitam* bonitati mu-
„ ſti multum detrahere, & quamvis u-
„ væ præſtantiores ab eo tempore, a
„ quo poſt annum 1560. vineæ trina foſ-
„ sione excoli cœperant, jam a ſæculo
„ fere præfuerint, mustum tamen ex
„ uvis talibus præſtantioribus expreſſum
„ ſemper nonationi ſubjectum fuiſſe, ge-
„ neralem denique Regni legem, qua
„ *omnes terræ nascentiæ* nonæ Domi-
„ nali ſubjiciuntur, pro ſe allegabant, „
& ideo cum vinicolæ uvas paſſas nonationi ſubmittere noluerint, ut ſelectionem illarum ſeparatam, antea inuſitatam impediant, ſelectas talismodi uvas per vim etiam auferebant. Ut proinde obex abuſibus hujusmodi ponatur, lex præmiſsa condita eſt, quæ de violenta Uvarum paſſarum asportatione præcavenda ſonare quidem videtur; ſed Regia Divæ Mariæ Thereſiæ authoritate nobis cau-

ſam

ſam Tokayenſium referentibus, ex præadducto vinicolarum ſuplici libello Comitiis anni 1655. exhibito, & ea politica ratione: ne vinicolæ propter nonam Dominalem a ſeligendis uvis paſsis deterreantur, per idque notabilis Regni fundus deficiat, anno 1779. ita explanata est: ne ipsa etiam Uvarum paſsarum nonatio, velut præallata lege Dominis terreſtribus vetita, usum in poſterum habeat.

§ 27.

Jam in gratiam exterorum operæ pretium erit enarrare: qualiter nam liquor iste ſalutaris paretur? Ut uvæ passæ progenerentur, Cœli cumprimis tempeſtas favere debet: ut vites ad ſummum usque 24-tam Junii defloresc ant, mense Julio, & Augusti initio ſtatis temporibus pluviæ ſint, ut baccæ ſuccum copioſum imbibant. Poſt medium Auguſti, poſteaquam tertia vice perfodiuntur vineæ, toto menſe Septembri, & initio Octobris ſerenior Cœli tempeſtas fulgeat, quæ uvas excoquat. Abſit gelu, & pruina, antequam uvæ ad perfectam maturitatem perveniant, ne obrigescente caudice circulatio ſucci impediatur. Circa medium Octobris pluvia

Confectionis vini uvarum paſsarum methodus.

cuticulam emolliat, subsequantur dies sereni, noctes gelidæ, & pruinosæ, quæ uvam marcescere faciant, torreant, siccent, & assent. Ita *passæ uvæ* circa finem Octobris, & initium Novembris a reliquis seliguntur partim per collectores in ipsis vineis, partim per alios hunc in finem destinatos in oblongis mensis, quarum margines asserculis ita muniuntur, ne succus a latere diffluat, sed per aperturam mensæ in subjectum cadum defluat. Sic selectæ vasis superne apertis infunduntur, inferne vasa perforantur: ut succus densior (Esentiam vocant) in suppositum vasi scaphium destillet. Postquam majori quantitate congregatæ fuerint, curandum: ne longiori, quam par est, tempore asservatæ acescant. Quod tunc evenire solet: si succo non viscido, ast tenuiori imbutæ sint, calidiorque cœli tempestas fermentationem succi promoveat. Conculcandæ igitur viscosæ cujuspiam masæ ad instar, sicque conculcatis generosum mustum in una tertia jam fermentans, in duabus vero tertiis recenter expresum superfundendum. Fermentans mustum totam massam ad fermentationem concitabit, recenter expresum autem dulcorem conciliabit. Quantitas superfundendi musti qualitati uvarum pasarum adtemperanda.

da. Si ex promonthorio primæ Claſſis ſubſtantioſæ uvæ paſſæ fuerint, ordinarie tres urnæ quatuor *Puttonibus* (ſingulus *Putton* 50. juſtas Poſonienſes continet) ſuperfunduntur, ſecus vero major doſis ex uvis paſsis ſuperadditur. Miscetur ſæpius hæc mixtura, donec bene fermentet, craſsiorque ſubſtantia densi corii ad inſtar liquori innatet. Ita præparatum muſtum aliqui perterebrato cadi fundo diſtillant: ut nonniſi fæces, craſsiorque ſubſtantia in fundo cadi remaneat, alii ſæpius commixtam materiem cribris lamineis excipiunt, manibusque ſuccum exprimunt, alii denique (quod uſitatiſsimum eſt) ſaccis infundunt, pedibusque calcando ſuccum extorquent. Remanenti *brizæ* muſtum denuo ſuperfunditur, & poſt duodecim horas per ſaccos colatur, obtineturque *Máſzlás*, ſive *ſecundarium* vinum Uvarum paſſarum. *Eſſentiam* aliqui ſeparatim vasculis infundunt, alii vino ex Uvis paſsis confecto admiscent.

§ 28.

Ne uvis paſsis Hegyallenſibus, & muſto aliud ex vilioribus promonthoriis ſubſtituatur, muſti, & uvarum paſſarum talis ſubſtitutio lege publica Art. 118.

1723.

1723. prohibita eſt. Vigiliæ undique occaſione vindemiæ, & exploratores conſtituuntur, & ut occulti impoſtores tanto citius detegi poſsint, tertialitas vini talis, aut ejus pretii, vel uvarum ex determinatione Comitatus denuncianti cedit, poſtquam autem muſtum effervescit, pro ratione ſitus, & claſsis promonthorii, pro ratione item vindemiationis ſereno, vel pluvio Cœlo factæ, quodlibet vinum qualitate ſua ſe diſtinguet, nec fraudes illæ a Zemplenienſibus præmetuendæ ſunt, quas cum deſtructione crediti nationis diverſitores exercent, dum vina Ordinaria, & neque Hegyallenſia arte parato dulcore, qui dein in aciditatem vertitur, corrumpunt, & loco Tokayenſium impune plerumque venditant.

§ 29.

Confectio non poſſeſſionariis prohibita.

Alia lege Art. 12. 1729. „ coemptio „ uvarum paſſarum in Regno non posſeſsionatis, per conſequens publico, „ pro casu, quo illis abuterentur, nullam ſatisfactionem dare queuntibus eſt „ vetita. „ De hac obſervationem nonnullorum § 57. dabimus.

§ 30.

§ 30.

Juvabit hic ipſum etiam plantationis, & culturæ vinearum Hegyallenſium modum exhibere tum in gratiam extraneorum, tum ut in ea deſcribenda obſervationibus noſtris Phyſico-Oeconomicis utilitati publicæ conſulamus. Plantatio vitium (*Üitetés*) fit egeſta primum æſtate terra, foſsisque ductis, quibus desecti palmites vitium provecto authumno, vel ingruente primo vere imponuntur, fimantur, aggeſtaque terra conſepeliuntur, ita: ut vertices palmitum ad ſex pollices e terra promineant. Sic plantati ordinarie poſt tres annos propagantur, fructumque ferunt. Interea defendi debent a frigore, menſe adhuc Octobri terra aggeſta cooperiri, nec niſi exeunte menſe Martio adaperiri. Meliori ſucceſsu fit vitium transplantatio, ſi nempe ipſi vitium trunci ex alia vinea radicibus effodiantur, conſepultoque ipso ſtipite, palmites in ordinem diſpoſiti e terra promineant. Peſsime aliqui ſola radice vitis infoſſa ipſum truncum e terra prominentem relinquunt. Sic enim transplantata, & vulnerata radix alendo craſsiori trunco non ſufficit; e contra ſi ipſe ſtipes conſepeliatur, & radices ſuccum terræ attrahunt, & ipſi conſepulti ſtipites Plantatio & cultura vinearum Hegyallenſium.

novas

novas radices protrudunt, quæ vitem multo lætius ſuccrescere faciunt. Cæterum ordinarius labor culturæ vinearum ſic peragitur: collectione uvarum peracta, trunci, ſive ſtipites vitium teguntur, ſive aggeſta ex omni parte terra cooperiuntur. Labor iſte (*Fedés*) eſt vineis multum proficuus, tum quia truncum vitis a frigore brumali defendit, tum quia radices herbarum ſuccum vitis exſugentium evelluntur, tum quia decidua vitium folia permiscentur terræ, quæ dein hyeme ſub nivibus macerata, putrescentiaque glebam fœcundiorem reddunt, radicemque vitis analogis particulis humectant. Primo vere initio menſis Martii adaperiuntur vineæ, ſive terra ad ſtipites aggeſta amovetur. Suffodiuntur iterum per hunc laborem (*Nyitás*) radices remansæ herbarum, quæ vitis ſuccum exſugerent, ſtipesque ad apertus libere pullulat. Scinduntur expoſt palmites (*Mettzés*) horizontaliter ita: ut nonniſi proximæ duæ trunco gemmæ relinquantur. Si altius amputentur, fructum quidem illo anno uberem proferunt, ſed ſubſequis annis exiguum vel nullum, ac ipſum etiam truncum vitis per novi ſtipitis efformationem informem reddunt. Altior tamen hæc amputatio fit in ſenioribus vitibus, quæ ſubſequo anno alioquin

quin interituræ, vel ejiciendæ vinicolis videntur. Unde peritos culturæ operarios hic labor requirit. (m) Amputationem hanc ſequitur, vel pro re nata etiam præcedit propagatio vitium (*Bujtás*, *homlítás*) quæ vites multiplicat, & vineam fœcundiorem reddit. Fit hæc egeſta fovea, ubi vites in ordine diſpoſitæ ſunt, oblonge ducta, ubi vero ſine ordine plantatæ ſunt, plerumque foſſa triangulari, aut quadrangulari, cui ipſe truncus, ſive ſtipes vitis profundius immergitur ita: ut palmites ſive in triangulum, aut quadrangulum, ſive in rectum ordinem diſpoſiti promineant, aggeritur fimus, terra conſepelitur, proſtantes vero palmites palis adligantur. Fimus bovinus, vaccinus, ovinus, columbarum, ex putrefacto cespite, aut vegetabilibus meliore cum fructu fimandis vineis adhibetur, quam equinus. Hic enim niſi cum alterius ſpeciei fimo, aut cespite permiſceatur, intenso ſuo calore præſertim in gleba arenosa vites ex-

(m) Conſvetudo hæc amputandi optima eſt, uti recte obſervat Vanier. Præd. Ruſt. Lib. X.

- - - - - - - - melior de vite pedata,
Quo propriore ſolo fruitur, vindemia pendet:
Caudice quæ brevior, terræ vicina, reflexi
Auxilio ſolis felicius excoquit uvas, &c.

exurit. Propagari autem debent vitium meliores ſpecies, quæ ex ipso cortice palmitis jam verno tempore dignosci poſſunt. *Formint* enim, *Balafánt*, & *Hárs-levelü* aurantium quaſi præſeferunt colorem. *Purcsin*, *Bogár-ſzöllö* & *Gersett* rubescunt. *Fejér-ſzöllô*, *Rósás*, & *Leány-ſzöllö* vitium cortex albescit. De his, reliquisque faciliori opera dignoscendis infra faciemus reflexionem, ubi de vindemia agemus. Ipſi quoque propagandi palmites ſint ſucco pleni, ligno intra corticem viridescente, medulla lachrymante, non autem exſucci, & marcidi, quos vinicolæ *Lazáltt* vocant. Sic propagatæ vites eodem adhuc anno uberem fructum ferunt, ſuperimpoſitus vero, & conſepultus fimus non tantum radices propagatarum, ſed vicinarum quoque vitum humectat, & fœcundiores reddit. Durat hic labor usque menſem Julium. Meliori tamen cum ſucceſsu fit propagatio provecto authumno, aut primo vere, tum quia gemmæ expoſt pullulantium vitium exiguo contactu decidunt, ante pullulationem vero cuſtodiri non debent, adeoque citius labor peragitur; tum quia maturius propagatæ vites lætius pullulant, directiorique palmite crescunt, tum denique quia pullulantes jam, altiusque promi-

nentes

nentes nondum propagatas vites menſe Majo inſectorum quædam ſpecies perforat, & depaſcitur. Species hæc inſectorum eſt colore viridi inaurata, autennis nigris. Lineus illam Curculionem Alui, vinicolæ *Illonka* vocant. Exeunte menſe Aprili, & ineunte Majo prima foſſura vinearum peragitur, tum ut a pullulantibus aliis herbis vineæ repurgentur, tum ut perfoſſæ vites lætius creſcant. Cavendum in hac, aliisque ſubſequis vinearum foſſionibus: ne perfoſsio poſt decidentes pluvias immediate fiat. Sic enim propulſus e terra ardore ſolis copioſior, calidusque vapor vites aduret. Perfoſsis ſic primo vineis incutiuntur pali: ut ſuccreſcentes teneriores palmites contra vim ventorum defendant, ac poſtquam vites defloruerint, palmites palis adligantur cariceti ſpecie (Sás) quæ in vicina inſula *Bodrog-Köz*, paludibusque in copia creſcit. Herba hæc ligatoria prævie madefieri, & præcedente adhuc anno demeti debet. Nam cum prima vinearum ligatura ad eam altitudinem nondum excreſcit: ut longitudine ſua palmites ambire poſsit, teneriorque adhuc per dilatantes ſemet palmites facile rumpitur. Peſsimo etiam cum ſucceſſu per nonnullos avaros vinicolas ligantur vites, antequam defloreſ-

D cant,

cant, vel in ipſa floreſcentia, argumento illo: ut contra vim regnantium tunc vel maxime ventorum defendantur. Damnum enim illud, quod venti decuſſis quibusdam tenerioribus palmitibus cauſant non eſt tantæ conſiderationis, quantum infertur fructibus vitium, ſi ligatæ conſtringantur, per idque ſive in ipſa floreſcentia pollen florum detergatur, ſive ante efloreſcentiam ligatis vitibus pollen præfocetur, liberque meatus aëri, ut farinam genitalem ex uno flore ad alium deferat, intercludatur, & actus generationis vegetabilis hujus præpediatur. Sic ligatas vites, vel ſi copioſæ etiam pluviæ pollen florum detergant, obſervatum eſt exiguum fructum proferre, unde jure merito vinicolæ Hungari *abliguritum* tunc fructum vinearum dicunt (*El-nyellett a' ſzöllö*) Ipſa provida natura parens ventos tunc, dum vites florent, ordinavit: ut per hos pollen florum ad conceptacula, ſtigmaque genitale fœmineum floris deferatur, & ideo ipſam ventorum cauſam in effloreſcentia vitium optime poſuit. Exhalans nempe ex floribus vitium copioſum acidum *gas* ad tam ſenſibilem motum concitat reliquum aërem: ut æquilibrio ejus turbato vina etiam in cellariis turbari, & ad novam fermentationem concitari

citari obſervatum ſit; unde circuli quoque vaſorum florentibus vitibus vel maxime rumpuntur, ſedulamque inſpectionem vina præſertim noviora requirunt. Deflorescentibus vitibus altera foſsura (*Forgatás*) peragitur exeunte menſe Junio, & ineunte Julio ita: ut usque 20. Julii terminetur; expoſt enim urente Canicula ſi fodiantur vineæ, folia vitis, ipſique fructus aduruntur, flavescunt, ſiccantur, decidunt. Cum medio Auguſti altera vice ligantur vites decerptis palmitum ſummitatibus, laborque hic vocatur: *igazgatás*. Decerptio hæc verticum ita fit: ut juſtæ palmitum altitudini propagationi deſervituræ non detrahatur. Prodeſt fructui, per eam enim ſuccus ad ſummitates exuberans retrahitur, & concentratur in imis partibus palmitis, & fructu, quem utrumque ampliori ſucco imbuit, palmitemque craſsiorem, fructum autem ſucco pleniorem, grandioremque reddit. Peſsime per nonnullos decerpuntur a vite ipſa etiam folia. Per hanc decerptionem circulatio ſucci impeditur, unde & fructus marcescit, decidit, vel immaturus, minutusque redditur. Cum ligatura hac inſimul peragitur, vel eam immediate ſubſequitur tertia foſſura (*Harmadlás*) quæ ante annum 1550. non fiebat, ſed

D 2 pro-

prognatæ herbæ omiſſa ſecunda , vel tertia foſſura evellebantur , aut metebantur. Trina foſsio multum conducit ad maturitatem fructus, obtinendasque uvas paſſas, imo ad mures, gliresque abigendos, qui nidos in non perfoſſa ſic vinea figunt. Quo citius tamen terminanda eſt, ne uvæ jam mollescentes per foſſores devorentur. Sequitur cuſtodia a furibus , canibus , rapacibusque avibus, quæ abiguntur clamoribus, ſtrepitu crepitaculorum, maſtygum, lapidum ex funda ejectione , ſclopetorumque ſploſione, vel capiuntur laqueis. Ipſa vindemia ſereno cœlo peragitur , calcatis primum in ſacco, dein cado uvis, expoſt prælo ſubjectis. Altera conculcatio in cadis nimis utiliter peragitur , non ſolum ut remansæ ne fors baccæ conculcentur , ſed ut uvæ quoquæ paſſæ adhuc in *briza* reperibiles conterantur, quæ ſecus torculari ſubjectæ integræ remanerent. Utiliſsimus vero labor eſt occaſione vindemiæ, ſi propagandæ meliores, aut rariores ſpecies vitium, tunc ex ipſo fructu vel maxime dignoscibiles ſignentur alligata vertici palmitis telæ aliqua lacinia, ligamento ex cortice tiliæ, aut involucro fagopyri. Qua occaſione ſpecies inutiles , feræque admota ad radicem ſecuri utiliter excindentur,

ſecus

ſecus decidentibus foliis a bona ſpecie dignosci non poterunt, & cum palmitem aliis longe fœcundiorem habeant, inutiliter propagabuntur. Sunt præterea extraordinarii vinearum labores: *Oltás* ſive inſitio. Fit hæc deſecto vitis, & fiſſo trunco, ſicut in arboribus, cui palmes ex alia vite melioris ſpeciei imponitur: ut trunco plene adhæreat. Locum obtinet plerumque in plebejorum vineis, qui ſpeciem viliorem ſic meliore permutare volunt. E Nobiliorum vineis exulat ideo vel maxime: quod per collectos vagos foſſores inſitionis factæ ignaros, quamvis palis per transverſum poſitis ſigna inſitionis ponantur, inſiti truncis palmites facile decutiantur. *Födelés*, ſeu ſtipitum aggeſta nova terra contectio, quæ fit in cacuminibns montium, ubi vehementia imbrium abrepta gleba ipſas radices vitium denudat, palmitesque ita humiles reddit: ut jam neque propagari poſsint. Fit detracta, vel apportata nova gleba congeſto in in cumulos, putrefactoque cespiti commixta mense Novembri, quæ demum fœcundatis hyeme radicibus vitem læte pullulare, palmitesque altius crescere facit. Inter extraordinarios labores refertur ſaxorum quoque, & lapidum exportatio, quæ minimo impendio per-

D 3 agitur

agitur per operarios occaſione propagationis fimum in corbibus apportantes, ſi evacuatis corbibus redeundo lapides exportent. Aliqui hos peſsima œconomia in effoſſas profundiores ſcrobes (*Liktor verem* vocant) ſepeliunt. Per id enim non ſolum ædifficia requiſito materiali privant, ſed & fundum vineæ rurſus ſaxosum reddunt, novosque ex ſcrobibus lapides eruendo laborem multiplicant. Alii vineas ex erutis lapidibus in contignationes ſtruunt, (*kö gát rakás*) quæ utinam ex omnibus vineis exularent! foſſæ enim transverſim, & a latere ductæ minore ſumptuum, & materialium impendio tantundem præſtarent, niſi forte extraordinarium præcipitium loci aggerem talem requireret. Labor omnis vinearum peragitur aut ſoluta operariis per ipſum vineæ proprietarium diurna mercede (*Napi-ſzám*) aut conventione cum vinicolis de quolibet labore perficiendo ſummatim (*Szakmány*) inita. Ut fraudes vinicolarum præcaveantur, plura jam edita ſunt per Provinciales *vinearum culturæ regulamenta.* Inſpectores publici conſtituti. Sed per eam proviſionem nonniſi fures publici multiplicabantur. Modus ergo fraudibus ipſorum obviandi alter non eſt : quam ut ipſe proprietarius laborem quemvis

ſedulo

ſedulo inſpiciat, vel per fidum ſibi amicum, aut Officialem revideri curet, pœnasque a fraudulento vinicola repoſcat.

§ 31.

In bona quoque conſervatione vinorum noſtrorum multum ſitum eſt. In repletura adhibenda plurimi errant. Prima, & ſecunda repletura vini horni, ſi e novi Hegyallenſis facienda eſt ex vino prælis expreſſo (*ſajtolás*) in quantum illud ſufficit. Nam hoc fœcibus fere caret, & ideo ſi cum alio non commisceatur, ſaporem demum inſipidum, amarescentemque, colorem vero fuscum obtinet, e contra ſi aliis vinis misceatur, illis aroma addit, aromaticis ſuis particulis ex acino, caudice, granisque baccarum expreſsis Expoſt vero vina replenda ſunt ſemper vino ejusdem antiquitatis, ſecus tam novius vinum antiquiora, quam antiquius noviora ad novam, eamque ad invicem difformem, ac ideo acescentem fermentationem concitabit. Pingviora ex Uvis paſsis expreſſa nunquam replenda ſunt usque ipſum orificium vaſis, ſed vacuitas unius adminimum, vel duorum pollicum ſuperne eſt relinquenda. Cum enim li- Conſervatio viniTokayini.

D 4 quor

quor iſte melleus, oleoſusque accreſcat, & ſpiſsitudine ſua elevetur, ſuperne penes obturaculum effluet, ipſumque obturaculum humore a cellario mucedinem contracturo inficiet. Cellaria quoque æſtate frigida, hyeme calida, & ſicca, una profundiora vinum Hegyallenſe requirit, proinde exteris, aut Urbanis, qui ejusmodi cellariis deſtituuntur, vel qui pro usu duntaxat domeſtico vina Tokaina emunt, aut ea lagenatim diſtrahunt, præſtat vinum Tokainum ex fœcibus detrahere, lagenis hermetice claudendis, ſive bene obturandis, ſigillandisque infundere, illasque ad arenam in cellario collocare. Sic ultra centum etiam annos ſuam dulcedinem, aromaque retinentia conſervabant olim Poloni florente eorum Statu. Aër externus ad motum per tonitrua, ſtrepitusque Urbanos concitandus velut præcluſus ea non turbabit, neque ingredientur corruptionem inducentia e Caseo, putribus, caulibus, aliisque acescentibus effluvia. Arena ambiet requiſito frigore. Evaporatio fere nulla, & ideo nec repleturam exigent, nec ſpirituoſæ particulæ evolabunt. Tutæ erunt a famulorum furtis in numerato lagenæ, ſigillisque munitæ alio vino repleri, vel misceri nequeunt. Præterea fœcum eximius

uſus

uſus erit, quibus ſuperinfundi poterit aliud vinum, obtinebiturque ſecundarium, ſive Máslás, & hoc etiam poſt ſex menſes detracto, ex fœcibus exuretur ſpiritus vini rectificatiſsimus (*Alcohol*). Cæterum vina noſtra in profundioribus, æſtateque frigidis Cellariis etiam in fœcibus optime conſervantur, nec indigent ulla arte, aut impraegnatione vaſis ſulphurea, alioquin uredinem pectoris, capitisque dolores plurimis cauſante. Cum benigna nobis natura parens uvis, & vino Hegyallenſi indiderit ſufficientem melleam materiem, vivacem ſpiritum, aromaticum oleum, gratumque odorem, quæ vina hæc, dummodo munde, & ſine commixtione cum aliis conſerventur, ac putredinosæ, acetosæ, aliæque noxiæ e Cellariis exhalationes exulent, a corruptione tuta præſervant, uti recte obſervat laudatus jam nobis Claris. Joannes Derczény, & Poëta Gallicus dudum cecinit:

- - - - - - - - - - ab albis
Optima ſunt, quæ vina fluunt Tocaina racemis:
Dulcis in ore ſapor, vivaxque in pectore virtus.
Non humus hanc omnis feliciter educat uvam,
Quæ genus, & nomen ſervent.

§ 32.

De auri vegetabilis in montibus Tokayiensibus existentia adducta testimonia.

Restat adhuc superanda quæstio de auri vegetabilis Hungarici in uvis, & montibus Tokayensibus existentia. Complures hanc affirmant. In Hungaria suis cum Regibus compendio data Tyrnaviæ 1743. & Topographia Magni Regni Ungariæ pag. 480. hæc habentur: „ In vineis Tokayensibus aurum germinare sæpius observatum fuit, & „ nunc uvis adhærescit, nunc foliis inspergitur, nunc uvarum grana penetrat, certo vites aureas, & grana „ ipsa aurea in partibus submontanis „ reperta Gazophylaceum Viennense „ ostentat. Capreolum aureum circa „ truncum vitis Sirmiensis intortum ad magnitudinem duorum Cubitorum fuisse repertum jam pridem memoriæ tradiderunt Rauzanus in Epit. Rer. Ung. & Galeotus Martius Lib. de dictis, & factis Math. Regis Cap. 27. De auro nativo Tokayensi primus Matthæus Heldius celebris Hungariæ Medicus in Miscell. Nat. Curios. Dec. I. refert: Georgio Rákóczy Transylvaniæ Principi anno 1651. in arce Patakino Tokaino haud longe dissita constituto dono apportatos fuisse botros quosdam acinis compactis auri atomis mire splendentes adeo: ut

fol-

folliculi, ſeu membranæ exteriores auro quaſi obductæ conſpicerentur, dumqne de racemis his ab Heldio, una cum Principe ad menſam aſsidente judicium expeteretur, eos manibus prius contrectando auri obrizi granis inprægnatos comperiſſe, idemque labenti tempore Sachſio quoque Wratislavienſi Medico oretenus retuliſſe. Hiſtoriolam hanc Heivinius repetit in obſervat. ad epiſtolam itinerariam Tollii, & Kölesérius in Aurar. Rom. Dacica pag. 60. In laudata hac Curioſorum obſervatione refertur de Martino Henrico Frankenſteinio quoque Poliatro Eperieſsienſi: quod ille non modo poſſederit aliquos acinos circa Tokaynum inventos, auri granis inprægnatos, ſed duabus præterea domeſticis hiſtoriolis ad Sachſium anno 1659. exmiſsis rem illam uberius illuſtraverit. Joan. Joach. Bekcherus Metallur. p. I. dicit: ſe vidiſſe in Hungaria vitem ſupra auri venam prognatam, cujus truncus non ſolum totus aureis velut filis obvolutus fuit, ſed & in quibusdam granis, ſeu acinis auri obrizi granula inventa ſunt. Idem Beckerus L. 1. p 2. Metall. narrat: „ Nobilis „ Hungari *Walpataky* vinitorem inve„ niſſe in vinea ſua progeneratum den„ tem, quaſi aureum, quem ubi ligone

„ de-

„ decuſsiſſet, alterum rurſus progermi-
„ naſſe. Joannes Paterſon Hain Phyſi-
cus Eperieſsienſis de vitibus aureis To-
kayenſibus Ephem. p. 117. 118. ſic ſcri-
pſit Sachſio : „ Generoſus Dominus
„ *Zemere Láſzló* Vice-Comes Comita-
„ tus *Zemplinenſis* invenerat anno 1670.
„ in vinea ſua uvam, in qua omnes
„ acini erant aurei, Cuticulam uvæ
„ attriverat metalum, acini erant per
„ parva foraminula conſpicui eleganti
„ ſpectaculo. Uva hæc mihi deſtinata
„ in barbari militis direptione una cum
„ aliis bonis periit. Samuel Székely
de Doba in literis ad Comitem Cancel-
larium Nicolaum Pálffy 13. Martii
1759. datis commemorat Colonelli
Thomæ Szirmay generum Andream
Pothornay miſiſſe medio Conſiliarii
Kutsersfeld Cæſareæ Majeſtati circulum
aureum ex auro nativo viti Tokayenſi
adhærentem, ſeptem ducatos ponderan-
tem. Matthias Belius in Prodromo
iconem quoque vitis talis Tokayenſis
exhibet.

§ 33.

In Chryſim vocantur. Regium Cimeliarchum Vindobo-
nenſe aurum vegetabile inſtar fili con-
torti e terra prognatum, & in vico
Tár-

Tárcza quarto lapide a Civitate Eperiesſienſi diſsito repertum aſſervans (quod ſcriptor Ungariæ ſuis cum Regibus male cum vite aurea Tokayenſi confudit) & Clariſs. Stephan. Weſzprémy Med. Doctor juxta ſuæ Biogr. Tom. 3. pag. 168. talis auri Teplitii in Scepuſio anno 1772. inventi poſſeſſor nos de auri vegetabilis in Hungaria exiſtentia dubitare non ſinunt equidem; ſed tot aureolæ de vitibus Tokayenſibus Hiſtoriæ aliam longe ſubeunt conſiderationem. Videlicet (uti laudatus a Nobis Clariſs. Weſzprémy erudite pro more ſuo citato loco diſſerit) dum ſæculis ſequioribus neſcio quo facto Chemici quidam magnam auri cum vino affinitatem, & ſympathiam eſſe, eamque ex vegetatione auri in vitibus demonſtrare ſibi perſvadebant, vulgus Eruditorum præjudicio partim auc oritatis, partim præcipitantiæ deceptum veram auri vegetantis in uvis firmiſsime credidit exiſtentiam. Auxit opinionem vulgi id: quod terram Tokayenſem variis particulis metallicis, aureis inprimis ob præſtantiam ſuam inprægnatam eſſe minuti Philoſophi a longa annorum ſerie crediderint. Adauxit errorem, exterorum quoque opinio: quod ipſi Galli viniferis ſuis in montibus

bus auri, argentique venas latere adſtruxerint, quibus nec Tokayenſes inferiores eſſe volebant, ut canit Vanier Præd. Ruſt. Lib. X.

- - - - - - tantum ne Gallia munus
Sperne: latet cæcis argenti copia venis,
Ærisque, chalybisque latent, aurique metalla.
Parcite ſed Baccho loca commoda, parcite, cives
Deſtruere, & tectas, irritamenta malorum,
Divitias ferro ſub eisdem quærere terris,
Queis auro melior, vitæ ſolamen amaræ,
Exoritur contra curas, & tædia vitis.

Sed omnes farinæ hujuscemodi homines egregie refutarunt primus omnium J. A. Raymanus eruditus Eperieſsienſium Medicus anno 1718. dein Daniel Fiſcherus Kesmárkienſis, expoſt Zemplénienſis Phyſicus in tractatu Medico-Phyſico de terra medicinali Tokayenſi a Chymicis quibusdam pro ſolari habita anno 1732. Denique toties laudatus a Nobis Weſzprémius citato loco, & in Ephemer. literariis Vindob. 1773 qui inſtituto examine adfixas cortici exteriori uvarum miculas nil minus, quam aurum eſſe ex abſentia characterum auri eſſentialium egravitate ſcilicet, & fixitate in igne maxima, promptaque cum mer-

mercurio analgamatione, & aureas illas miculas nil aliud: quam ipſum Uvarum perfectiorem ſuccum fervore ſolis excoctum, in gummoſamque ſubſtantiam ſpiſſatum eſſe demonſtrarunt. Nos ipſi fide Carbonaria majorum decepti, in vinea noſtra Madenſi uvam miculis hujusmodi auri, & quidem protuberantibus conſpicuam anno 1779. repertam eſſe in Ephemer. Vindob. Kereſzturianis vulgari fecimus, ſed dum relatio hæc magnam non ſolum Eruditorum Germaniæ, ſed ipſius quoque Regnantis tunc Auguſtæ attentionem excitaſſet, juſſuque ejus uva hæc a nobis repeteretur, miculæ iſtæ, auri obrizi colorem præſeferentes, examini Univerſitatis Vindob. ſubjectæ primo ſtatim obtutu pro ovulis certorum inſectorum compertæ, & anni 1780. Ephemeridibus declaratæ ſunt. Append. ad Num. 87. pag. 526.

§ 34.

Ipſa jam vinifera loca deſcribemus ſecundum ſuas Claſſes. *Primæ Claſſis* ſunt:

TOKAY Oppidum, olim *Tocota*, *Tochol*, *Tokoyd*, in confluente Tybiſci, & Bodrogi ſitum. Unde & nomen Tokay Oppidum.

men illius Math. Belius derivat. *Tokay* enim Slavis confluentem defignare dicit; quamvis id Hungari a *Tok*, & *háj* concretum putent: quod illic autacei capi, & adipe exenterari foliti fuissent. Sed nominis Etymon verius prius videtur Belio: quod cum adventu Hungarorum incolæ loci Slavi fuerint, a quibus jam prius caftrum conditum fuiffe memorat. Nobis autem derivatio nominis loci verofimillima videtur a præterfluente *Takta*, cum adventu Hungarorum *Tokota* dicto unde & citat. Anonymus locum Tokay *terram juxta Tokota* appellat. Cap. 16. 17. 22. 31. Caftrumque terreum *Hymusudvor* vocatum, ibidem per militem *Turzoll* erectum memorat. Cap. 17. Glebam quidem omnis fpecie frugum feracem haberet, fed qua planum eft terrenum, cum eluvionibus Tybifci, Bodrogi, & Taktæ quolibet vere madeat, qua autem collinum eft, cum vite colatur, nullas terras arabiles, fed unice prata uliginofa habet, quod etiam inter maleficia loci cenfetur; cæterum cum incolæ ex cultura vinearum, & re pecuaria non poftremum merendi modum, pifcaturam adhæc nobilem habeant, infuper ad duo flumina non tantum naves fale Marmatico, lignis,

vi-

victualibusque onuſtæ, aſt ad tranſitum per fluvios ſolidis pontibus ſtratos viæ quoque præcipuæ commerciales Leopolienſis, Peſthana, Caſſovienſis, & Tranſylvanica concurrant, non poſtremum harum partium emporium eſt. Incolæ ſunt Hungari, Germani, Slavi, Raſci, Judæi. Templa, & oratoria Romano-Catholici Divo Joanni Bapt. dicatum, item Græco-Catholici, Græci diſuniti, Auguſtanæ, & Helveticæ Confeſsioni addicti, ac Judæi etiam ſuam Synagogam propter mixturam omnium harum religionum habeat. Qua Bodrogus cum Tybiſco confluens inſulam efficit, habebat arcem quadrangulo vaſto opere, propugnaculis ad regulam artis muratis munitam, quarum unum ea parte, qua Bodrogus aquas diviſerat, ſollidiſsimum fuerat, ab auctore Bethlenio Principe Tranſylvaniæ *Bethlenianum* nuncupatum. Interne proſtabat turris, in qua pulvis pyrius aſſervabatur, manſiones adhæc muratas, & ſolidas, arcis Præfecti, & militis Præſidiarii Uſibus deſervientes complectebatur. Ichnographiam, & deſcriptionem ejusdem exhibent non tantum patrii, ſed & exteri, Germani, & Galli ſcriptores. Memoratu digna vel maxime ſunt de hoc fortalitio opuſcula: Proſpectus fortalitii

E To-

Tokay in Münſteri Cosmographia. Meiſner. Zeiler. Gualdo in Hiſt. Leop. Tom. 2. pag. 90. Theatr. Europ. Tom. 9. pag. 1150. Tom. 10. pag. 803. de Fer Force d' Europe Tom. 9. Bodenehr, & Parkenſtein. Contrafactura contra fortalitium Tokay in Chron. Ungar. Francofurti in 4. anno 1664. Delineatio Caſtrorum Cæſarei exercitus ad Tokay anno 1660. in Theat. Europ. Tom. 9. p. 50. Petri Bizari Baſileæ anno 1573. Georgii Werhneri Coloniæ anno 1595. editæ diſſertationes, item Windiſch in Magaz. Hung. anno 1782. pag. 332. Kaprinay in Hung. Dipl. Tom. I. pag. 156. MSS. Belii, & Art. 61. 1609. ac plurimæ leges, quæ clarum Tokaynæ arcis, *tanquam Superiorum Regni partium antemuralis* nomen inclamant. Fata, & heros eosdem Oppidum, quos arx expertum eſt. Ante poſtremum in Pannoniam Hungarorum adventum poſsidebant locum Jazyges Metanaſtæ Slavis permixti, vel ipſi etiam Slavicæ originis, aggereque e terra congeſto caſtrum confluente fluviorum alioquin validum communiviſſe ſcribuntur per Belium, & Kaprinay; ſed cum antiquiſsimus ſcriptor Anonymus nullam caſtri hujus cum adventu Hungarorum faciat mentionem, aſt Tokaynum *ter-*

ram

ram magnam juxta Tokota vocet; nos natales arcis potius militi *Turzol* cum citato Anonymo debemus.

Cum adventu Hungarorum terram magnam juxta *Tocotam*, ad radicem montis ejusdem, ubi *Budrug* descendit in *Thysciam* Arpad Dux contulit strenuissimo militi *Turzol*. Anonym. loco citato. & Not. Hist. § 7.

Anno 1074. Fugiens e conflictu cum Salamone inito Geyza Regii sanguinis Princeps Tokaini refugium quæsivit. Bonfin. Dec. 2. Lib. 2.

Anno 1241. devastasse Castrum Tartaros sævientes, quod diu postea destructum stetit, donec a Bohemis Anno 1440 partes has occupantibus instauraretur, memorant Kaprinay, & Bell; sed nos instaurationem arcis Stephano de Debrev deberi censemus. Nam expost Stephano juniore Rege Patakinum incolente

Anno 1270. Tokay erat vilis possessio Caniferorum Regiorum Anno 1290. per Ladislaum Regem Comiti Thomæ, filio Simonis collata, uti testatum reddit sequens Diploma: „ Nos
„ Ladislaus DEI gratia Rex Hungariæ
„ memoriæ commendantes significamus
„ Universis, quibus expedit, pærsen-
„ tium per tenorem: quod consideratis

 „ fide-

„ fidelitatibus, & ſervitiorum meritis
„ Comitis Thomæ, filii Simonis, quæ
„ nobis, & Regno laudabiliter impen-
„ dit, & devote, quasdam terras Ca-
„ niferorum noſtrorum Luch, & *To-*
„ *chol* vocatas in Comitatu de *Zem-*
„ *lien* exiſten. dedimus, donavimus,
„ & contulimus eidem Thomæ Comiti
„ cum omnibus utilitatibus, & perti-
„ nentiis ſuis perpetuo pacifice poſsi-
„ dendas, ſine præjudicio juris alieni,
„ eo jure, atque plenitudine, quibus
„ iidem Caniferi dignoſcuntur poſſedis-
„ ſe, ita tamen: quod pro prædictis
„ terris in concambium earundem Ca-
„ niferis prædictis ſimiles terras confe-
„ remus. Datum in Mezeö Sumulo
„ feria 4. poſt Dominicam Lætare.
„ Anno 1290. Ex Coll. Dip. Mart.
„ Kovachich.

Anno 1388. poſsidebatur per Pe-
trum Zudar Banum. Ex Proc. Urb.
Tokay.

Anno 1398. Sigismundus Rex *Ste-
phano de Debrew* pro poſſeſsione Kazon
poſſeſsiones Tokoy, & Tarzal cum tri-
buto aſsignavit nulla arcis mentione.
Collect. Wagner.

Stephanus iſte de *Debrö* unus ex
iis Proceribus fuit, qui Sigismundo
Regi carceri Siklofienſi incluſo Ladis-
laum

laum filium Caroli de Duraccio ſubrogare contendebant. Not. Hiſt. § 54. 55. ut proinde factionem in Superiore Ungaria opportunis præſidiis firmaret, Anno 1401. munimentum Tokayni ad confluxum duorum fluviorum tumultuario opere renovatum oppoſuit arci Patakinæ Pereniahorum, qui a Regiis partibus erant. Argumento nobis eſt Diploma Sigismundi, quo per notam infidelitatis Stephani de Debrew *Caſtra* Tokay, Tallia, & Regécz Georgio Deſpotæ Raſciæ confert, Tokay jam Caſtrum vocat, Bonfinius autem collationem hanc recenſens Dec. 3. Lib. 3. Tokay *Caſtellum* compellat, cum illud hactenus ſemper tantum poſſeſsio nominaretur. Poſsidebatur ergo Caſtrum Tokay per Georgium Raſciæ, Deſpotam uſque annum 1440.

Anno 1412. Sigismundus Hungariæ, & Uladislaus Poloniæ Reges Tokaini noctem exegerunt. Dlugoſs. Lib. XI. Not. Hiſt. § 61.

Anno 1440. Arx occupata, & inſtaurata per Bohemos recenſetur a Kaprinaio, & Bell; ſed alii coëvi, qui caſtra Patak, Kövesd, & Gálſzéch occupata recenſent, Not. Hiſt. § 70. de arce Tokay altum tacent. Rectius itaque concluditur arcem hanc per Geor-

gium Despotam Joanni Hunnyady Gubernatori cessam, & per hunc ad refrænandas Bohemorum Patakinensium excursiones munimentis firmatam fuisse. Cum non longe post illius, tanquam Castri Hunnyadiani.

Anno 1457. occurrat mentio, uti sequens litera ex Tabulario Civitatis Bartpha per nos transcripta perhibet: „ Ladislaus de Hunnyad Comes Bisztriciensis Thavernicorum Regalium Magister Egregio Paulo Bakws Castellano Castri nostri de Tokay (hic mandat ablata Civibus Bartphensibus restitui 1457.) vide Wagner Dipl. Com. Sáros pag. 118.

Anno 1460. egregie per Matthiam Corvinum Regem communita. Bell in MSS.

Anno 1469. Donatione Matthiæ Regis possessorium ejus adivit Emericus de Zápolya.

Anno 1490. Albertus Uladislai Regis frater arcem irrito conatu impetiit, cum Poloni hanc oram infestarent. Isthv. Lib. 2.

Anno 1514. Quamvis arx Patakina per seditiosos Crucigeros caperetur, arx Tokay tamen ab insultibus eorum tuta permansit. Not. Hist § 144.

Anno 1526. Comitia hic celebravit

Joan-

Joannes Zápolya, arcemque magis communivit. Not. Hift. § 158.

Anno 1527. accerrima pugna ad Tokay decertatum eft inter Ferdinandi I. Duces, & Joannem Zapolya. Ifthván. Lib. 9.

Anno 1535. acre rurfus ad Tokaynum inter Ferdinandi, & Zápolianos Duces prælium. Tandem cum nullo invecto Commeatu obfidionem præfidiarii Zápoliani ferre nequiviffent, arx per Francifcum Bebek Leonardo Felfio Ferdinandi I. Imp copiarum Duci dedita eft. Ifthván. Lib. 12.

Anno 1536. Caftellum in Rakamaz per Zápolianos erectum Tokaino oppofitum. Not. Hift. § 183.

Anno 1541. Dynastia Tokayenfis in præmium exauthlatorum laborum donatione Ferdinandi Imp. *Cafparo Serédy* attributa eft.

Anno 1550. Sacra Regni Corona per Isabellam Reginam Joannis Zápolya viduam Ferdinando Regi tradita Tokayini hofpitata eft. Ifthván. Lib. 16. & Dipl. Not Hift. §. 208.

Anno 1556. Franciscus Némethy, Stephani Serédy tutor arcis Præfectus ad Zapolianos descivit, arcemque turpi perfidia Joanni Sigismundo tradidit. Iftv. Lib. 19.

Anno 1558. Ditio Tokayina per Stephanum Dersöffy Caſsovienſem Capitaneum vaſtata. Not. Hiſt. §. 226.

Anno 1565. per Lazarum Schwendium glande plumbea trajecto Némethio arx capta. Iſthv. Lib. 22. & Petr. Bizar. Baſileæ 1573.

Anno 1566 recuperare illam contendebat Joannes Zápolya 32000. Transylvanorum, & Tartarorum arce circumdata, ſed Jacobus Raminger, & Matthias Kalvaſſy propugnarunt tam fortiter, & impigre locum: ut hoſtes, quamquam acerrime rem gerentes recedere cogerentur. Iſthv. Lib. 23. & Bethlen Hiſt. Lib. 5.

Anno 1567. Ditio Tokayienſis per Turcas vaſtata. Iſthv. Lib. 24. & Art. 2. 1567.

Anno 1595. poſſidebatur per Sigismundum Báthory Principem Transylvaniæ.

Anno 1605. quum Georgius Ruberus Præfectus, & milites quot quot habebant equos abſumpsiſſent, nec poſtremo a felibus, & canibus devorandis cogente inedia abſtinuiſſent, poſt unius anni obſidionem Stephano Botskaio dedita eſt.

Anno 1607. poſt mortem Bocskaianâm collatum eſt Tokaynum *Georgio Thur-*

Thurzó in 70. millibus Imperialium ob compoſitos Haydonum tumultos, qui

Anno 1611. fœdus ibidem cum Tranſylvano pepigit Art. 5. 1613. memoratum. Not. Hiſt. § 380.

Anno 1621. Sacra Regni Corona iterum Tokayni hospitabatur. Not. Hiſt. § 404.

Anno 1622. pervenit arx per pacta ad manus Gabrielis Bethlen. Cum quo

Anno 1627. Tractatus hic ſusceptus. Not. Hiſt. § 424.

Anno 1630. poſſidebatur per ejus Viduam Catharinam Brandeburgicam. Not. Hiſt. § 432.

Anno 1641. per Comitem Joannem Drugeth. Not. Hiſt. § 461.

Anno 1646. Synodus Evangelicorum hic celebrata. Lampe Hiſt. Ecles. pag. 397.

Anno 1647. Georgio I. Rakóczy arx cum Dominio attributa. Not. Polit. § 131. cum Petrus Szirmaius Anno 1646. ne arcem Tybiscus alluvione ruinet, meatum fluvii adductis ex Belgio, & Venetiis Hydraulis regulaſſet. Faſc. 229. Nro. 184. Arch. Zempl.

Anno 1648. Tractatus Tokayni pro reaplicandis quinque Comitatibus in ſequelam Art. 20. 1647. ſusceptus. Not. Hiſt. § 491.

Anno 1663. arx per Germanicum Præſidium tenebatur. Not. Hiſt. § 538.

Anno 1670. Seditione per Franciſcum I. Rákóczy concitata, arx impetita irrito ſeditiosorum conatu. Not. Hiſt, § 568.

Anno eodem Georgius Széchény Archi-Episcopus Colocenſis Miniſtrum Helveticæ Confeſsionis ex Tokay aſsiſtentia Cataphractorum Germanorum ejici curavit. Lampe Hiſt. Eccles. pag. 748.

Anno 1683. per Emericum Tököly occupata.

Anno 1685. per Æneam Caprara Ducem Cæſareum recuperata. Not. Hiſt. § 656.

Anno 1697. per Franciscum Tokayi concitata ſeditione aſsultu capta cæso Germanico præſidio. Not. Hiſt, § 688.

Anno eodem per Carolum Vaudemontium recuperata Oppido incenſo, direpto, incolisque ſine discrimine trucidatis. Ibid.

Anno 1703. per Comitem Nicolaum Berchény Francisci II. Rákóczy copiarum Ductorem capta. Not. Hiſt. § 716.

Anno 1705. ut Rákótzius propter dirutam arcem Patakinam Cæſari vicem redderet, mandato Rákóczii per Commiſsarium illius Samuelem Patay ſolo

æquata,

æquata, & ne vel veſtigium illius ſuperſit, ad eam eluvione aquarum conſepeliendam Tybiscus & Bodrogus fluvii per canales verſus rudera derivati, qui magno totius circumviciniæ damno per immemorem poſteritatem hodiedum ad priores alveos reducti non ſunt. Faſc. 230. No. 275. 277. Arch. Zempl.

Anno 1713. promonthorii Tokayenſis pars per vehementiam imbrium abrupta. Fasc 230. No. 283. Arch. Zempl.

Anno 1714. Paræcia Romano-Catholicis reſtituta cum vineis ad requiſitionem Episcopi Agrienſis Stephani Telekeſsy. Fasc. 230. Nro. 281. Arch. Zempl.

Anno 1715. Francisco II. Rákóczio perduellionis convicto oppidum, & Dynaſtia in Fiscum Regium redácta, hodiedum jure Cameræ Regiæ adminiſtrantur.

Anno 1770. Immortalis memoriæ Imperator Joſephus II. Regna ſua peragrans ſtationem hic habuit. Faſc. 194. Nro. 302. Arch. Zempl.

Anno 1772. Hebdomadales nundinæ huc inductæ. Faſc. 230. Nro. 294. Arch. Zempl.

Anno 1773. Eccleſia Catholica reſtaurata, & Scholæ nationales introductæ Faſc. 230. Nro. 299. Arch. Zempl.

Præ-

Præfectorum porro arcis ſequentium nomina erui poterant:

Ao. 1457. Paulus Bakus. Ut ſupra.
1514. Michael Heteley. Not. Hiſt. § 144.
1525. Balthazar Laſztóczy. Not. Hiſt. § 159.
1528. Stephanus Révay. Not. Hiſt. § 169.
1556. Francisc. Némethy. Ut ſupra.
1565. Joannes Raminger, & Matthias Kalvaſſy. Ut ſupra.
1594. Franciscus Balaſſa. Iſthván. Lib. 28.
1596. Georgius Rueber pugna Keresztesſiana vulneratus. Isthv. Lib. 30.
1590. Claudius Ruſſel. Loc. III. Nro. 523. Arch. Zempl.
1625. Nicolaus Abaffy, cui pro fidelibus ſervitiis per Gabrielem Bethlen inſcripta poſſeſſio Kinis, in Comitatu Zabólch flor. 5000. Dipl. Kovachich.
1635. Joannes Kellemessy.
1637. Baro Stephan. Révay. Faſc. 229. Nro. 175. Arch. Zempl.
1646. Franciſcus Stepán. Not. Hiſt. § 484. Andreas Kiss Vice-Capitaneus: Ibid.

Ao.

1668. Comes Straſſoldo. Faſc. 229. Nro. 208. Arch. Zempl.
1670. Comes Rudigerus Stahremberg Not. Hiſt. § 568.
1685. Martinus Izdenczy. Not. Hiſt. § 652.

Religioſi autem ordines ſequentes olim DEO Tokayni famulabantur:

Ordinis S. Pauli 1. Eremitæ, pro quibus Clauſtrum honoribus Beatæ Mariæ Virginis dicatum fundavit Emericus de Zápolya. Anno 1470.

Deſtruxit cænobium hoc Gaspar Serédy anno 1537. conjectis in carcerem Vicario, & Fratribus, direptaque eorum ſupellectili. Ad dandam facti rationem per Imperatorem Ferdinandum vocatus, ſe id ea ex ratione feciſſe, reposuit: ne Zápoliani ex Clauſtro fortalitium efforment. Wagner MSS. Tom. I. pag. 127. & Fragmen panis Corvi Eremit.

Alter ordo Patrum Capucinorum Tokayni domicilium habebat. Paſtore animarum tempore revolutionis Rákóczianæ orbatus cœtus Catholicorum Tokaienſium, inſtantiſſime mediante Chriſtophoro Hug à Winterbach, Officii Salinarii Tokayenſis Præfecto petiit a Ste-

Stephano Telekeſſy Episcopo Agrienſi: ut tum pro ſolatio ſuo ſpirituali, tum pro incremento Catholicæ fidei facultatem concedat evocandi ad ſe ex Auſtria aliquot PP. Capucinos, qui ſubinde domicilium ibi figere, & ſucceſsive Eccleſiam & Conventum ædificare valeant. Annuit precibus inſtantium Paſtor Zeloſiſsimus, non obſtante eo: quod juſſu Regio noviſſime reſtitutus eo fuerit Parochus Catholicus nomine Joannes Körmöczy, adventum Capucinorum & ipſe datis ad Patrem Provincialem literis flagrantiſſime expetens.

Habito itaque conſensu Regis Caroli III. Episcopi, & inſuper Cameræ Scepuſienſis pro tunc Eperieſsini reſidentis ex Capitulo die 26. Aug. Ao. 1712. Cremſii celebrato P. Gregorius Auſtriacus pro tunc Miniſter Provincialis electus deſignavit cum obedientia Tokainum PP. Joachimum, & Quirinum adjuncto ipſis ſocio Fratre Elia, qui eo, aplaudetne populo Catholico die 6. Decemb. 1712. advenerunt, & ibi domicilium in æde Eccleſiæ Parochiali legata, eique a Septemtrione contermina fixerunt, in eaque duobus annis commorati ſunt.

Anno dein 1714. ſe tranſtulerunt ad domum Rákócziano Fiscalem, ex donatione Regia ipſis conceſſam, & pro Re-

Refidentia adaptatam, in quo fundo, & ei vicino Nobilis Georgii Bodony, quem idem Capucinis leviffimo 45. flor. pretio ceffit, fucceffive jacta funt fundamenta Ecclefiæ, & Monafterii. Ceffit etiam, & quidem gratuito pro area Patribus fundum fuum Nobilis Ladislaus Buday de Bőlse.

Anno itaque 1716. die 5. Apr. ex delegatione Comitis Gabrielis Erdödy Episcopi Agrienfis fundamentalem pro Ecclefia lapidem pofuit Georgius Bizanczy, Munkácfienfis Græco-Catholicus Epifcopus, fed productis extra fundamenta ad duas orgias muris ob benefactorum defectum ab ulteriori opere cessare oportuit usque ad Annum 1725. quo Comite Stephano Kóháry 20000. florenos liberaliter elargiente, & Camera Regia materialia gratuito conferente ædificium Ecclefiæ rurfus afsumptum, & Anno 1729. perfectum eft, confecrante eandem die 8. Aug. ejusdem anni Georgio Zorger Episcopo Tininienfi, & Episcopi Agrienfis fuffraganeo.

Completo templi ædifficio ftructuræ Monafterii manus admotæ funt, quod munificentia benefactorum perfectum eft Anno 1733. ftetitque fub fequentibus Superioribus usque ad Annum 1787. quo die 22. Octobris per Decretum Regium,

&

& Commiſſarios Gasparum Szikſzay, Andream Sigray, Franciscum Nátafaluſi caſſatum eſt. Inſcriptio porticus illius fuit:

Vix orimur, morimur, ſenſimque
perimus, & imus,
At quo? nescimus; ſed tamen
imus, eo.

Superiores Reſidentiæ erant ſequentes Patres:

		Anno
1.	Joachimus Bohemus. - - -	1712.
2.	Albericus Oenipontenſis. - -	1715.
3.	Cyprianus Halenſis. - - -	1719.
4.	Sigefridus Hungarus. - - -	1720.
5.	Florinus Cremſenſis. - - -	1721.
6.	Crescentianus Baadenſis. - -	1724.
7.	Agathangelus Slavus. - - -	1729.
8.	Crescentianus Baadenſis. - -	1730.

Guardiani Patres:

1.	Paschalis Jaurinenſis - - -	1734.
2.	Valerianus Crumlovienſis. -	1737.
3.	Agricola Palatinus. - - -	1738.
4.	Daniel Hungarus - - -	1741.
5.	Gregorius Budenſis. - - -	1742.
6.	Albertinus Paſſavienſis. - -	1744.
7.	Auxentius Sabarienſis. - -	1745.

8. Va-

8. Valerianus Crumlovienſis. - 1746.
9. Zephyrinus Tyrnavienſis. - 1749.
10. Theodorus Oberzellenſis. - 1752.
11. Amantius Gmundenſis. - - 1755.
12. Remedius Labacenſis. - - 1758.
13. Gervaſius Jaurinenſis. - - 1760.
14. Cajus Poſonienſis. - - - 1761.
15. Honeſtus Nyulaſsienſis. - - 1764.
16. Amantius Gmundenſis. - - 1766.
17. Bartholomæus Galanthenſis. 1768.
18. Spiridion Jaurinenſis. - - - 1769.
19. Salvius Budenſis. - - - - 1772.
20. Francisc. Emanuel Horkenſis. 1775.
21. Siſinius Óvárinenſis. - - - 1778.
22. Edmundus Köpcsénienſis. - 1779.
23. Deſideratus Budenſis. - - 1780.
24. Crescentius Budenſis. - - - 1783.
25. Syneſius Budenſis. - - - 1785.
26. Clementinus Sexardienſis. - 1786.

Tertius Ordo fuit Patrum Piarum Scholarum, circa annum 1724. pro imbuenda in literis Juventute huc inductorum, ſed ſublato Paulinorum Ordine, ſublatisque Gymnaſiis Tokayenſi, & Patakinenſi S. A. Ujhelinum ad meditullium quaſi Comitatus anno 1788. translocatorum, ubi magno Reipublicæ emolumento juventutem humanioribus literis imbuunt, & ad commoda patriæ formant.

F Pro-

Promontoria vini feracia Tokaini quod adtinet; ea diverſitas ſitus in tres Claſſes hic dividit:

1mæ Claſsis ſunt perpetuo Soli meridiano objecta Mézes-málé ſive Mellea-placenta a terminis terreni Tarczalinenſis usque ad ipſum Oppidum porrigitur. Demum clivi Pakſi, Gyöpös, Németh-ſzőllő, Hét-ſzőllő, Barát, Szerelmi, Tapaſztó, Bornemiſza, Kis-mézes-mál, Kún-hegy, Kóttsag, Kendös, Nagy-Szőllö.

2dæ Claſsis clivi orientales: Kis-Öſze, Zúgó, Meleg-Ódal, Aranyas a repertis auratis acinis dictus.

3tiæ Claſsis eſt plaga occidentalis, & Septemtrionalis, verſus terrenum Bodrog-Kereſztúr ſita. Complectitur clivos: Zúgó, Péchy, Boglyos, Mariás, Keskeny-ág.

In omnibus his clivis nonniſi tres ſcaturigines fontium reperiuntur. Unde in proverbium Incolis abivit: *Naturam vini copia ſuplere defectum aquæ voluiſſe.*

Monumenta antiqua, prout & privilegia loci injuria temporum deperierunt. Unde oppidani ad Maximilianum Imp. & Regem confugerunt, expoſitisque eidem privilegiorum ſuorum dispendiis ſuplices id conſecuti ſunt: ut idem Cæſar liber-

tates

tates ipſorum cunctas, atque jura publico Diplomate Anno 1598. reſtitueret. Confirmarunt Anno 1610. Rudolphus, & Matthias II. Per ea obtinuerunt Oppidani: ut a ſervilibus laboribus Dominorum eximerentur, ſed moderatum ſolum cenſum heris ſuis ſolverent, jura Municipalia, modos decimandi, & nonandi vina ſpeciales, jus gladii, liberam vini epocillationem, ac Magiſtratum e ſuis delectum peculiarem haberent.

Sigillum Oppidi refert ſerpentem a Moyse e cruce ſuſpensum, eſt publici hic Veredarii ſtatio, telonium ad pontes, ſalis lapidei depoſitorium, nundinæ magna frequentia diebus Conceptæ B. Mariæ Virginis, nati Joannis Bapt. SS. Annæ, Matthæi, Demetrii, & Thomæ celebrantur.

§ 35.

TARCZALL Oppidum a ſtrenuissimo milite Hungaro *Turzoll* dicto nomen accepit, ut ſupra § 1. Glebam nigram friabilem, in declivitate omnis ſpeciei frugum, in collinis vero optimi vini feracem habet, ſed qua planum eſt ſolum, nonniſi 980. jugera terrarum arabilium complectitur, reli- Tarczall Oppidum.

F 2 quam

quam planitiem prata, & arundines ad fluvium *Takta*, qua autem collinum eft, vites occupant. Incolæ funt Hungari, Romano-Catholicæ religioni, & Helveticæ confefsioni addicti, unde utrisque fua funt templa & oratoria. In Catholicorum Templo vifitur vexillum Joannis Vékony Capitanei, qui Patakino oriundus ad victoriam Principis Eugenii Anno 1717. de Turcis reportatam, receptionemque Belgrádi plurimum momenti adtulit, Tarczalinique fepultus eft (Vide de hoc Nicol. Schmid. Hift. Ottom. part. II. pag. 442.) Reliqua monumenta injuriæ bellorum deleverunt.

Fata, & heros eosdem fere locus ifte, quos Tokaynum, propter viciniam expertus eft.

Cum poftremo adventu Hungarorum primus locum poffedit miles *Turzoll* ex donatione Ducis Arpad, (Anonym Cap. 16. 17.) fubfeque reliqui § præcedente enumerati; præterquam quod

Anno 1603. Sigismundus Rákoczy ex impignoratione Rudolphi Imp. Tarczall diftinctim poffederit.

Anno 1606. in tractatu Viennenfi 23. Junii cum Bocskaianis habito affenfit fua Majeftas: ut Oppidum Tarczal

a

a Sigismundo Rákóczy per Stephanum Bocskay redimatur, & ad Caſtrum Tokay more antiquo poſsideatur.

Reliquas viciſsitudines loci ab anno 1670. uſque ad annum 1700. nativa lingua deſcripſit Iſaacus Babocsay Oppidi Notarius ſcriptor coævus, quas nos ex MSS. ejusdem Latino idiomate per ſynopſim ſic recenſebimus.

Anno 1620. Petrus Zombor Deák Oppidi Tarczall Judex Principem Gabrielem Bethlen convivio excepit, per eum in numerum Nobilium relatus.

Anno 1671. Andreas Gyöngyöſsy, & Stephanus Tasnády Miniſtri Helveticæ Confeſsionis expulſi, templo pro Catholicis recepto.

Anno 1672. Poſteaquam Generalis Cobb malecontentorum anteſignanos Stephanum Petróczy, Matthiam Szuhay, Gabrielem Kende, & Paulum S epeſsy ad Pagum Györke clade afficiſſet, Tarczalienſes, & reliqua Oppida ſubmontana metu dilapſa vineas hoc anno non collectas reliquerunt. Cobbio igne, ferroque omnia vaſtante.

Anno 1673. Securæ permanſionis literas (*Salvam Guardiam* vocabant) impetrarunt a Generale Cobb Tarczalienſes ſolutis eidem 200 florenis. Sed iis non obſtantibus per Tokaienſes præ-

ſidiarios diverſis exactionibus vini, & carnium ſupra vires afligebantur.

Eodem anno Judex Primarius Stephanus Jáſzay: quod literas Generalis Spank tardius, uti oportebat, Tokainum expediverit, cum ſuo vices gerente capti, Tokaynum deducti, ad palum attrahendi condemnati, dum jam per Carnificem in loco ſuplicii expanſi fuiſsent, adlatis 10. vaſis vini uvarum paſſarum ægre per Oppidanos liberati ſunt. Unde in proverbium apud Hegyallenſes abivit: *Leg-jobb Agens Tokay Antal!* ſive Tokayenſem Antonium (*Antalconem*) potentiſsimum Advocatum eſſe.

Anno 1674. Commendans Tokayenſis iterum Judicem, & Notarium ideo: quod Tökölianorum Tarczalini pernoctantium adventum non inſinuaverint, vinctos ad ſe deduci curavit, ac in palum trahi imperavit, iterum præſtitis decem vaſis vini ægre liberatos.

Eodem anno Generalis Spank Secretarius Lochinſzky ex caſtris ad Monok locatis miſit Tarczalinum quatuor famulos, qui duo vaſa vini præſtantioris tam pro ſe, quam Generale adferri imperarent. Accidit pro infortunio incolarum: ut Tököliani Oppidum noctu aggreſsi tres famulos Spankianos trucidarent, quarto fuga elapſo. Nec mora primo-

res

res loci ad caſtra Spankiana evocantur, eunt trepidi cum donariis Sikár nomine Judex, Joannes Kiſs Senator, & Iſaac Babocsay Notarius; ſed vix in caſtra pervenerunt, jam tres præacutos quercinos palos paratos vident, quibus inpalentur. Non aliter ab horrida morte liberari poterant, quam ſolutis Generali mille florenis, quos cum actutum dependere nequiviſſent, a Miskólczienſi Oppido mutuare coacti ſunt, Dein 14. vaſis vini præſtantioris ex *Mézes-mál* Generali præſtitis, & Caſſoviam devectis. Demum 100. Cubulis avenæ copiis Spankianis gratuito adminiſtratis. T[illegible]us denique infelicibus Tökölianis militibus per Tarczalienſes interceptis, iisque in locum Primorum Oppidi, & interfectorum famulorum in præacutas ſudes attractis.

Anno 1675. Noctu per divagantes Tökölianos, de die per horum perſecutores præſidiarios Tokayenſes continuis excurſionibus, exactionibus, cædibus, & incendiis divexabantur.

Anno eodem Generalis Caraffa ad Oppidum Liſzka caſtra metatus, 30. vaſa vini, 20. boves emacellandos, & 10. plauſtra panum gratuito præſtanda Tarczalienſibus imperavit, & executione militari ab iis extorſit.

Non mitior hoc fuit Comes Straſſoldo Generalis.

Anno 1676. Georgius Harsány Tökölianus Centurio cum Pro-Centurione Petro Farkas noctu rigidiſsima hyeme Tarczalinum aggreſsus, illud prædonum in morem expilavit, pecoribus, pecudibusque omnibus abactis, quin vestibus utrique ſexui detractis ſeminudos reliquit, expoſt domos miſerorum incendit.

Anno 1677. Tot calamitatibus preſſi ad cincturam templi ſe receperunt, illamque circumvallando contra excurſiones ſe muniverunt.

Anno 1678. Dum Michael Teleky cum exulantibus Hungaris e Tranſylvania egreſſus ad vicum Rakamaz caſtra figeret, in ſuccurſum ejus miſsi Agrienſes Turcæ Octingenti Duce Aly Bego Kara Haſan Aga dicto 14. Auguſti, recte dum prandii tempus eſſet, Tarczalinum venerunt, incenſoque Oppido palantes incolas per vineas, & montes inſequebantur, fæminas ad libidinem vi adegerunt, expilatisque omnibus, 162. captivos utriusque ſexus abduxerunt, duodecim Oppidanis trucidatis, qui ſemet ad cincturam templi receperant, & inde defenderant. Hac occaſione ſuccenſo antiquæ ſtructuræ Parochiali templo, quod

quod hactenus illæſum permanſerat, ingentis molis campanæ in cineres, & favillas diſſolutæ ſunt.

Superventens Michael Teleky reliquos ad arma capienda vi adegit, & Eperieſsinum promotis caſtris abduxit: ut nonniſi infantes, & effecti ſenes remanſerint. Ad Eperieſsinum demum per Polonicas copias Duce Comite Leſsinſzky fugato Telekio, Tarczalienſes inde profugi domum redierunt.

Anno 1679. Peſtis Tarczalini ita graſſabatur: ut ex cinctura templi quorſum iterum ſemet receperant, quotidie 15. 16. peſte enecti efferentur, nec qui ſupererant, pro inhumatione eorum ſufficerent.

Hoc anno ſubmontanus Archi-Diaconus, & Tállyenſis Catholicus Parochus Pater Stephanus Jósa, Notit. Hiſt. § 607. nobis memoratus, qui jam Tökölianis, jam Cæſareanis adhæſit, & tunc Hungaros (*Labancz*) Cæſari adhærentes ductitabat, Tarczalini per Felcz nominatum Tökölianum Pro-Centurionem ex inſidiis circumventus, amiſsis ſuorum 60. capite plexus eſt. De hoc vide Kazy Hiſt. Tom. III. Libr. 12. ad Annum 1679. Item Faſc. 194. Nro. 299. Arch. Zempl.

Anno 1680 Tarczalinenſes Agrienſibus Turcis ſe dediderunt, & in pignus locata Civi Caſſovienſi Jacobo Olaſz Communitatis vinea, 200. Thalleris deprædationem ſui apud Kara Haſſan Ali-Begum redemerunt.

Superveniente Emerico Tököly caſtra ejusdem victualibus, vecturis, & vino providere coacti, illocatis illuc ad ſtativa Tökölianorum Ductoribus Franciſco Ferenczy, Joanne Fekete, Michaële Kocsis, & Petro Pataky.

Anno 1681. Tarczalinenſes vineæ 21. Maji gelu, & pruina abſumptæ. Decimavit vineas eorum hoc anno Wolfgangus Jánoky Decimator Tökölianus, qui præterquam quod Oppidanos diverſis exactionibus divexaſſet, ad conficienda quoque pro ſua, qua Decimatoris parte, vina uvarum paſſarum adegit.

Anno 1682. Dum Ibrahim Budenſis Baſſa cum 40 ſuorum millibus ad oppugnandam Caſſoviam proficiſceretur, Tarczalienſes ei medio delegatorum Joannis Méſzáros Judicis, & Iſaaci Babocsay Notarii ſuplices facti ſe dediderunt, ſed in vincula conjecti per cuſtodes Janiceros ſolutis 15. Thaleris penes poſſeſsionem Monok dimiſsi ſunt, poſteaquam per Tökölianos capta jam

Caſſo-

Caſſovia Turcæ accepto mandato Vezérii relicto Caſſovienſi itinere Budam retrocedere, & ad oppugnandam Viennam proficiſci juſsi fuiſſent.

Anno 1683. die 23. Junii Franciscus Klobuſiczky Vice-Comes Comitatus hujus cum inſurgente Nobilitate caſtra ad Tarczal fixit, & Oppidanos arma capere coegit, ſecumque abduxit. Liberata demum obſidione Vienna, famaque didita: quod Joannes Sobieſzkius Poloniarum Rex per tractum ſubmontanum in Poloniam reverti velit, miſsi ſunt delegati, qui onus hoc avertant. Ex Tokay Benedictus Tsekléſzy, ex Tarczal Georgius Komjáthy, ex Tállya Stephanus Cserkó, ex Bénye Petrus Hidvégy ad Regem Poloniarum penes Oppidum Szepſi caſtra metantem, conveneruntque cum Cancellario ejusdem in mille vaſis vini Polonis adminiſtrandis, ſi iter verſus alias Regni partes flexerint. Sed nec copiæ Polonicæ Submontanum tractum pertranſiverunt, nec Rex Poloniæ, ſicut erat magnanimus, mille vaſa vini ab eis unquam exegit.

Anno 1684. Inſurrectio ad liberandam e jugo Turcarum Budam Tarczalinenſibus, totiusque tractus Submontani Nobilibus imperata. Tökölius autem 40. vaſa vini ex decima Tarczalinenſi

Mi-

Miniſtro Reformato Martino Rimaſzombaty addixit.

Anno 1685. Copiæ Cæſareæ intra Leleſz, & Tárkány caſtra fixerunt. Unde obſidionem arcis Tokayenſis Tökölianus arcis Præfectus præmetuens Tarczalinenſes, quicumque armorum tractandorum capaces erant, ad defenſionem arcis vi compulit.

Immane gelu abſumſit vinearum palmites, & complures homines feſto Gregorii, Tybiſco quoque: ut curribus tranſiri potuerit, repente congelante.

Inſurrectio per Tökölium Submontanis imperata, ſed redempta 3000. florenis, & 2000. Cub. tritici.

Generalis. Schultz Tökölianos perſecutus ad Oppidum Mád caſtra fixit, quem demulſerunt Tarczalinenſes aliquot vaſis vini uvarum paſſarum medio delegatorum Franciſci Dévay, Iſaaci Babocsay, & Thomæ Tache transmiſſis. Unde *Salvam Guardiam* obtinuerunt.

Demum Schulzius Tokainum obſedit, & deditione cæpit, qua occaſione militia Uvas jam maturas in vineis Tarczalinenſibus ita depavit, ut per incolas nec colligerentur.

Hoc anno primum ſtabilis contributio Oppido impoſita.

Anno

Anno 1686. Legio Kalliana in territorio Tarczalinensi condescendit, segetesque omnes equis suis absumpsit.

Caraffa Generalis immanibus vini, victualium, fœni, avenæ exactionibus oppidanos iterum afflixit. Non secus & Magistratuales Comitatenses gratiam apud Præfectos militares aucupari volentes vina pro Generalatu Cassoviensi, & Eperiessiensi ab Oppidanis exegerunt.

Munkacsino excurrentes vagi Haydones iterum Oppidum deprædati sunt, Ministrumque Reformatorum Stephanum Gyöngyösy expilarunt. De hujus uxore sic scribit Babocsaius: „ Felesége-is „ mindenbül ki mellyeztetvén hajadon „ fővel tsak egy Tatár inghben hagyatik, a' középső lesnek kára nélkül.

Anno 1687. Templum a Reformatis iterum receptum.

Anno 1688. Transiens cum Tyronibus militaribus versus Transylvaniam Officialis nomine ignotus Judicem, & aliquot loci primores denudari, ligatosque tota nocte culicum morsibus exponi curavit, donec quinque aurei eidem persolverentur, militia alioquin laute habita.

Caraffa Generalis appromissa pretii persolutione 50. vasa vini a Tarczalinen-

nen-

nensibus medio Georgii Pauer Civis Eperiessiensis abvehi curavit, pretio nunquam soluto.

Anno 1689. a militia ultro, citroque commante afflicti, & quamvis Officiales militares graves insolentias patrassent, ad subscribenda tamen attestata: quod cuncta vi Regulamenti præstita sint, minis, & verberibus adacti.

Anno 1690. Albertus Ladány Minister Helveticæ Confessionis iterum parœcia ejectus.

Anno 1691. segetes incolarum per copias militares Ducibus Rabatin, & Schlik iterum equis conculcatæ, ac in pabulum equorum conversæ.

Anno 1692. Kiremberg Equitum Magister exactionibus victualium, & vini iterum eos afflixit.

Anno 1693. segetes, & fructus vinearum Locustæ depaverunt.

Anno 1694. Generalis Witrian juvenes militiæ idoneos Tarczalini capi, & Legioni suæ adscribi curavit.

Anno 1695. grandia passi sunt a grandine damna.

Anno 1697. Schlik Generalis novis, & insolitis exactionibus eos divexavit. Dein Franciscus Tokay concitata seditione Not. Hist. § 688. descripta, fidelitatis juramentum Tökölio

præ-

præſtandum ab eis exegit, Nobilemque Stephanum Nagy, quod ei inſolentiæ hujus malum eventum prænunciaverit, trajici curavit.

Paulus Deák Colonellus Hungaricus ex perſecutione Tokayanorum redux Tarczalinenſes ad inſtar hoſtis deprædatus eſt.

Ita & Carolus Waudemont Generalis. Trajecti in hoc perturbatione incolarum Stephanus Kerekes, & Nobilis Georgii Törös vidua.

His ſuperveniens Solari Generalis nihilo mitior fuit.

Anno 1698. Repetierunt domicilia ſua Tarczalinenſes diſsipati.

Anno 1699. Optata pace perfruebantur.

Anno 1700. Franciſcus II. Rákóczy modum cultivationis vinearum iis præſcripſit, & per editum *Regulamentum* fallaciis vinicolarum obices ponere contendit. Hactenus Babocsaius.

Hodie Oppidum tanquam ad Dynaſtiam Tokajenſem ſpectans jure Cameræ Regiæ poſsidetur, illisque ipſis privilegiis, quibus Tokainum, gubernatur. Poſsident tamen in eo adhuc Curias liberas Comites Károly, Ráday, & Nobiles Patay.

Promontoria vini feracia habet primæ

mæ Claſsis ad meridiem, quæ continuo torrentur ſole uſque ad occaſum, utpote Szarvas decantatiſsimum illum Clivum, Mézes-mále, Cserfás, qui pro menſa Cæſaris primus haberi, commendarique ſolet. Felsö-Thurzó, Lajſtrom, Szil-völgy, Deák, Király-mály, Agyag, Csuka, Köbánya, Tárczi, Paksi, Bigó, Görbe, Barát, Árok háti, Forrás, Baksó, & Clivus Thereſiæ jam ætate noſtra plantatus, a Diva Maria Thereſia Regina, & matre Hungarorum nomen accepit.

2dæ Claſsis ſunt, quæ in Occidentem inclinant: Nagy- & Kis Cseke, Peröcz, Sóhajó, Nagy- & Kis-mondolás, Nagy-váti, & Feketehegy.

3tiæ Claſsis, quæ verſus Septemtrionem vergunt: Nagy- & Kis-temető, Bodonyi, Zombori, Élő-hegy, Farkas, Nagy- & Kis-bajúſz, Vinnai, Püſpöki, Ponczi, Nyavalya, & Kis-Váradi.

Ex his etiam omnibus Clivis nonniſi tres ſcaturigines aquæ prorumpunt.

Forma ſigilli oppidani fœminam botro manus inſigentem, & genium aligerum inumbrantem refert. Nundinæ ad diem S. Stanislai celebrantur. Proth. 28. pag. 557. Arch. Zempl.

§ 36.

§ 36.

TÁLLYA Oppidum occupat locum erectum, & ſenſim acclivem, ſolo optimo gaudet, pingui, & reſoluto, frugum omnis generis, & generoſi vini ferace, jugera terrarum arabilium 977. numerat, ſed nec fænifecia, nec ſylvas habet, quod etiam inter maleficia loci cenſetur. Incolæ ſunt Hungari Romano-Catholicæ religioni, & Helveticæ partim, Auguſtanæ partim confeſsionibus addicti, templaque ſua, & oratoria omnes hi cœtus diſtincta habent. Græci, & Judæi mercaturæ cauſa hic paucis tabernis cohibiti, illi Tokayenſem ſacerdotem ritus ſui exercendi cauſa adeunt, hi privata in domo preces ſuas demurmurant. Tállya Oppidum.

Nomen accepit a caſtro *Tallia*, quod ſummo vertice montis Vár-hegy triplici vallo, atque aggere hucdum notatur. Antiquiſsimum illud fuiſſe, & opulentum ruinæ ejusdem luculenter ſatis oſtendunt. Nam & domorum, ſplendidorum olim, elatarumque frequentes adhuc ætate noſtra viſebantur parietinæ, & mæniorum murus ſolidus.

Anno 1241. pugna hic cum Tartaris conſerta probatur diplomate Not. Hiſt. § 21. „ ſub Regach, & *Tallia*

G cum

„ cum eisdem Tartaris pugnavimus, de
„ equo cecidimus, & idem Thomas
„ ſuum equum nobis præbuit. &c.

Anno 1411. poſsidebatur per Stephanum de Debrew, & expugnatum per Sigismundum Regem, ipſo Rege in expugnatione arcis præſente. Not. Hiſt. §. 54. & Coll. Dipl. Daniel. Cornides.

Anno 1469. Caſtellanus arcis fuit Thomas de Roskovány. Ex Tab. familiæ ejusdem.

Anno 1500. poſsidebatur per Joannem Zápolya. Not. Hiſt § 140.

Anno 1528. Occupatum per Cæſareos.

Anno 1536. Captum per Zápolianos. Not. Hiſt. § 182.

Anno 1550. reſtitutum Cæſari Ferdinando per Iſabellam Reginam, & collatum Gaſpari, & Georgio Serédy.

Anno 1557. Ferdinandus Rex Joanni Allaghy Præfecto arcis commiſit: ut duas vineas Tállyæ exiſtentes, & ad hoſpitale Caſſovienſe ſpectantes, eidem hoſpitali reſtituat. Ex Arch. Civit. Caſſov.

Anno 1560. Collatum Regia donatione Joanni, Georgio, & Melchiori Allaghy. Not. Hiſt. § 231. ubi jam demolita arx *Tállya* dicitur.

Anno

Anno 1584. poſsidebatur per Caſparum, Andream, & Franciſcum Magóchy Comitem Beregienſem, & Tornenſem.

Anno 1590. „ Rudolphus Imp. pro
„ parte Sigismundi Rákóczy Comitis
„ Comitatuum Heves, & Borſod, nec
„ non arcis, & Præſidii Agrienſis Su-
„ premi Præfecti, & Capitanei, ac
„ Judithæ filiæ condam Joannis Be-
„ kény de Allagh conſortis exhibitas
„ Conventus Eccleſiæ S. Joannis Bapt.
„ de Jaſzow faſsionales, mediantibus
„ quibus dictus Joannes Bekény de
„ Allagh prius teſtamentum ſuum 1563.
„ conditum revocat, poſterius: quo
„ mediante arcem Regécz in Aba-Uj,
„ & demolitum caſtrum *Tállya* in Zem-
„ plin. Comitatibus exiſtent per condam
„ Joannem Bekény de Allagh propriis
„ ſuis virtutibus, & laboribus aquiſita
„ Andreæ, & Judith filio, & filiæ ſuis,
„ reliqua vero bona Georgio, & Mel-
„ chiori Allaghy fratribus ſuis uterinis
„ teſtatur, conſenſu ſuo firmat. Pragæ
Ex proceſſu Fiſci Regii contra Barones
Orczy.

Anno 1591. „ Rudolphus Imp. &
„ Rex binas literas faſsionales Capituli
„ Eccleſiæ Agrienſis, alteram, medi-
„ ante qua Franciſcus Allaghy aſſumptis

G 2 „ in

„ in ſe oneribus Stephani, & Michëlis,
„ filiorum alterius Stephani Allaghy
„ fratris ſui carnalis ex dubio litis
„ eventu in cauſa ratione, & prætextu
„ totalium, & integrorum Caſtrorum
„ Regécz, ac diruti *Tállya* vocatorum;
„ item Oppidorum, poſſeſsionum, &
„ portionum poſſeſsionar. ac prædia-
„ lium ad præſcripta caſtra de jure, &
„ ab antiquo ſpectantium, contra Ju-
„ dith Allaghy prius Andreæ Magóchy,
„ nunc autem Sigismundi Rákóczy Su-
„ premi arcis Agrienſis Capitanei con-
„ ſortem, ſororem videlicet ſuam con-
„ diviſionalem promota, una cum cla a
„ Surány relicta ſuprafati Stephani ſe-
„ nioris Allaghy tutrice naturali præli-
„ batorum Stephani, & Melchioris fi-
„ liorum ſuorum ſuſcitaſſet, cauſam de-
„ fluam deponant, oppidumque Mád
„ in Comitatu Zemplin exiſtens ad præ-
„ fatum dirutum caſtrum *Tállya* de
„ jure pertinens reciproca inita trans-
„ actione inter ſe mediante, eidem
„ Sigismundo Rákóczy, conſortique
„ ſuæ Judithæ Allaghy, ſexusque utri-
„ uſque eorum deſcendentibus Anno
„ 1590. fatentur; alteram vero, qua
„ mediante dicta Juditha Allaghy præ-
„ dictum Oppidum Mád Sigismundo
„ Rákóczy marito ſuo fatetur de Anno
„ 1591.

„ 1591. Regium conſenſum attentis, &
„ conſideratis fidelitate, & fidelium
„ ſervitiorum cumulatis meritis, fidelis
„ Sigismundi Rákóczy, quæ ipſe ſacræ
„ primum Regni Coronæ, & deinde
„ Majeſtatis Regiæ ab initio ſtatim fe-
„ licis Regiminis in diverſis officiis, &
„ militaribus functionibus præſertim ve-
„ ro in Capitaneatu Agrienſi, quo cum
„ laude, & militari gloria eſt perfun-
„ ctus, contra atrociſsimos Chriſtiani
„ nominis hoſtes in diverſis tam gene-
„ ralibus, quam particularibus expedi-
„ tionibus, & excurſionibus infracto
„ pectore, & intrepide, ſummaque
„ fidelitatis conſtantia militariter, ac
„ utiliter, & cum ſatisfactione exhibuit.
„ Pragæ. Ex eodem Proceſſu.

His tamen tractatibus non obſtanti-bus, Oppidum Tállya uſque annum 1331. poſsidebatur per Comitem Mel-chiorem Allaghy Not. Hiſt. § 421.

Anno 1633. occupatum eſt per Ni-colaum Eſzterházy Comitem Regni Pa-latinum titulo dotis uxoris ſuæ Urſulæ Dersöffy. Not. Hiſt. § 437.

Anno 1647. „ Ferdinandus Imp.
„ totalem, & integram arcem, ſeu
„ Dominium Regécz vocatum, in Co-
„ mitatu Abaujvár exiſten. habitam ſi-
„ mul cum diruto caſtro *Tállya*, cun-

„ ctisque totalibus, & integris oppidis
„ ac poſſeſsionibus nempe Szánthó,
„ *Tállya*, Rátka, Fony, Wilmány,
„ Horváthi, Baskó, Regéczke, Sán-
„ dorka, alias Mogyoróska, Szent-
„ Anna falva, Alsó-Vadáſz, Szikſzó-
„ Uj-falu, Alsó-Novaj, & Marczin-
„ falva, item portione poſſeſsionaria
„ in Legyes - Bénye habitis Principi
„ Tranſylvaniæ Georgio Rákóczy, con-
„ ſortique ejus Suſannæ Lorántffy, ſe-
„ xusque maſculini deſcendentibus pe-
„ nes quemdam tractatum, depoſitis
„ prævie Nicolai Comitis Eſzterházy
„ Palatini hæredibus 160. mille flor.
„ Hung. jure perennali, ſexui vero
„ fœmineo in, & pro 160. mille flor.
„ Ung. remdemptibiliter contulit. Vien-
„ næ Auſtriæ die 7. Maji. Ex Proc.
„ Fiſci Regii contra Baron Orczy.

Anno 1663. Cum Rabatta Generalis exactione vivi ſtativanti militiæ non competente Oppidanos Tállyenſes multum divexaret, & niſi imperata præſtarent, in præacutam ſudem trahendos primores loci minaretur, Jantó, & Tolvaj Nobiles Tállyenſes concitata plebe hoſpitium Generalis aggreſsi plurimos e legione ejus trucidarunt. Ipſe Rabatta vix perſequentium manus effu-

git

git amiſſo in fuga uno Centurione. Faſc. 216. Nro. 1. 2. 3. Arch. Zempl.

Anno 1670. Miniſter Helvet. Confeſsionis aſsiſtentia Cataphractorum equitum hinc ejectus. Lampe Hiſt. Eccl. pag. 748.

Anno 1683. Conventiculum hic celebrarunt Tököliani. Faſc. 232. Nro. 499. Arch. Zempl.

Anno 1684. occuparunt templum Catholicorum rurſus Helveticæ Confesſioni addicti.

Anno 1708. Conventiculum hic celebravit Franciſcus Rákóczy. Faſc. 217. Nro. 246. Arch. Zempl.

Anno 1714. templum Parochiale pro parte Catholicorum a Reformatis receptum. Faſc. 189. Nro. 93. Arch. Zempl.

Anno 1715. Franciſco II. Rákóczy perduellionis convicto poſsidebatur per Cameram Regiam.

Anno 1720. Joanni Leopoldo Donato Principi a Trauczon Regia donatione Caroli VI. Imp. collatum.

Anno 1749. Nundinæ hebdomadales huc inductæ. Prot. 40. pag. 619. 622. Arch. Zemp.

Anno 1780. ſtirpe Principum Thrauczon in ſexu virili exſtincta; nunc jure Cameræ Regiæ adminiſtratur. Sed & ſunt præterea Comitibus Keglevich, Ra-

G 4 day,

day, Szirmay, Barkóczy, Andráſſy, Sennyey, & Nobilibus Bégány, Lányi, Plathy, Róth, Szemere, Spillemberg, Civibusque Caſſovienſibus, Eperieſsienſibus. Bartphenſibus, & Leutſchovienſibus ſuæ Curiæ.

Anno 1786. novis coloniis Suevicis Oppidum auxit Joſephus II. Imp. iisque terras allodiales Dominii tradidit.

Nundinæ publicæ hic celebrantur diebus SS. Vincentii, Ambroſii, Ladislai, & Colomanni.

Ex privilegiis Oppidi non aliud restat, quam popinæ libertas a feſto S. Michaëlis usque ad Calendas Januarias.

In ſigillo publico botrum pro inſignibus oſtentant.

Clivos nobiliſsimi vini feraces ſinu ſuo complectitur Oppidum ſequentes: Patocs, Heteny, Medgyes, Küvágó, Dongó, Hegyes, Bányáſz, Haſznos, Görbe, Bahom-allya, Tökösmál, Remetehegy, Sas-hegy, Nyerges-hegy, Palota, Cserepes, Tállyi-köhegy, Halaſtó, Csik-hegy, & Várhegy, ex quibus plurimi fontes ſcaturiunt.

§ 37.

Ond pagus

OND pagus, in amæna planitie penes rivulum Ondi-patak, 515. jugera ter-

terrarum arabilium, glebam fertilem, colles vitiferos habet, parca tamen hic prata, & lignendi poteftas nulla. Incolæ Hungari Helveticæ confefsioni in maxima parte addicti, Paræciæ Szerencsienfi affiliati. Poft defolationem injuria bellorum perpeffam, infeffá eft poffefsio novis Hungarorum coloniis Anno 1695. Fafc. 208. Nro. 97. Arch. Zempl. pofsidebaturque ex donatione Rudolphi Imp. Anno 1603. pro Sigismundo Rákóczy elargita per hæredes ejus usque annum 1711. expoft per Cameram Regiam, nunc autem per Comites ab Afpremonth, & Szirmay, ac Barones Orczy pofsidetur.

§ 38.

RÁTKA pagus, 662. jugera terrarum arabilium, glebam fertilem, læta fœnifecia, colles generofi vini feraces habet. Incolæ origine Suevi, fed jam Hungaricam callentes, religionis Romano-Catholicæ funt, & ad parochiam Tállyenfem affiliantur. Rátka pagus

Heros, & fata eadem experta eft poffefsio, quæ caftrum Tállya, velut ejusdem appertinentia, nifi quod dilapfis, & excifis injuria bellorum veteribus colonis fuerit defolata folitudo, do-

G 5 nec

nec deductis ex Circulo Suevico per Principem Thrauczon novis coloniis Anno 1754. populosa redderetur.

Posſidetur ex defectu ſexus maſculini Principum a Thrauczon per Cameram Regiam, ſed etiam eſt hic Nobilibus Melczer præcipua Curia.

Colles omnes vitiferi, Rátkenſis promontorii nomine veniunt, niſi quod collis ad Melczerianam familiam ſpectans *Iſten-hegy* vocetur.

§ 39.

Maád Oppidum

MÁAD Oppidum in amœna valle, a meridie aperta, de reliquo collibus viniferis circumſepta. Per medium vallis demanat rivus a Septemtrione, influitque in lacunam *Bécs-ere*, 838. jugera terrarum arabilium, glebam in plano pinguem, tritici cumprimis feracem, in collibus terram ex albido flavam, ſaxo rubello friabili mixtam habet. Incolæ loci Hungari, Romano- & Græco-Catholici, ac Helveticæ Confeſsioni addicti, quarum etiam trium religionum templa viſuntur.

Anno 1591. poſsidebatur Oppidum ad caſtrum Tállya per Franciſcum Allaghy ut ſupra § 36.

Anno 1596. Sigismundus Rákóczy per connubium cum Juditha Allaghy, &

& ex donatione Rudolphi Imp. Oppidi herus factus. Ut ſupra § 36.

Anno 1620. poſsidebatur per Comitem Melchiorem Allaghy, quo in ſexu virili exſtincto.

Anno 1633. præmiſſo jure Donationis Rudolphinæ occupatum per filios Sigismundi Rákóczy. Not. Hiſt. § 437.

Anno 1670. Georgius Széchény Archi Epiſcopus Colocenſis Miniſtrum Reformatorum aſsiſtentia militum Cataphractorum hinc ejici curavit. Lampe Hiſt. Eccl. pag. 748.

Anno 1715. Franciſco II. Rákóczy perduellionis convicto, in Fiſcum Regium devolutum.

Demum quartam partem Oppidi titulo pignoris poſſedit familia Comitum Klobuſiczky.

Hodie poſsidetur medietas Oppidi per Comites ab Aſpremonth jure ſucceſſorio aviæ ſuæ Juliannæ Rákóczy, una quartalitas per Comites Szirmay, altera quartalitas per Barones Orczy. Sunt tamen & ſeptem liberæ Curriæ Makovicza dicta, Principis olim Poloni a Zangusko, nunc per Cameram Regiam poſſeſſa. 2da. Hegyiana. 3tia. Nobilium Nagy Tólcsvenſium. 4ta. Comitum Szentivány. 5ta. Miskólcziorum Korponenſium. 6ta. Spléniana. 7ma. Parochi

rochi

rochi Catholici. Inhabitant præterea Oppidum Nobiles Gönczy, Tólnay, Pramer, & alii.

Aſſurgunt colles vini feraces 1mæ Claſsis: Percze-hegy, Nyúláſzó, Makovicza, Szent-Tamás, Kövágo, Bacskai, Király-hegy, Becsek.

2dæ Claſsis: Birſalmás, Hóld-völgy, Hintés, Juháros, Úſzhegy, Kis-Vilmány.

3tiæ Claſsis: Veres, & Sarkad.

Ex collibus his prorumpunt quinque fontes Diós-kút, Adó-kút, Király-kút, Kis-kút, & quintus infra collem Kövágó ſulphureus, qui ſalubria balnea præbet.

Sigillum Oppidi B. Joannem Bapt. refert.

§ 40.

Zombor Oppidum ZOMBOR Oppidum, a *Zumbur* primo terræ hujus ex Hungaris poſſeſſore dictum, 2621. jugera terrarum arabilium complectitur, declivitatem terreni prata, clivos vites occupant. Glebam nigram friabilem, omnis generis frugum ſine fimatione feracem, prata vero lacunoſa habet, quod etiam inter maleficia locis cenſetur. Incolæ Hungari, religionis Romano-Græco-Catholicæ,

&

& Helveticæ etiam confessioni addicti, qui omnes sua templa, & oratoria habent.

Primus ex Hungaris (uti præmisimus) terræ possessor fuit *Zumbur* (*)

Expost locum possedit Comes Ratholdus cujus generatio tempore Regis Colomanni de Regno Apulorum de Caserta venit, & cui Rex Anno 1110. reliqua inter terram etiam filii Pascha de genere Zumbur donavit. M. Joan. de Thurócz Cap. 17.

Hujus descendens Magister Kokos, filius Magistri Stephani, de genere Ratholth Comes Tolnensis, & de Budrugh Anno 1300. pro terra Zumbur litigavit cum Comite Joanne de Zoda. Uti ipsas adjudicatorias literas infra § 52. exhibemus. Ex Coll. Dipl. Car. Fejérváry Tom. III.

Anno 1321. Magistri Kokos filii in duas stirpes dividebantur, quarum una a diverticulo *Fejew* in terreno Zomboriensi sito, & in adjudicatoriis memorato *Fejes* de Zombor, altera autem linea

(*) Fuit filius Ducis *Lehel*, uti in Transumpto Genealogiæ Comitum *Esztoras* per Capit. Eccl. Castriferrei perhibetur, ddo. Anni 1670. & apud Bonfin.

nea pure de Zombor vocabatur. Ex hac Andreas de Zombor homo Regius metas poſſeſsionis Arbona Zsadány defixit, uti infra § 48. videbimus.

Ab Anno 1600. locum poſſedit Familia Nobilium Lippay de Zombor. Ex qua Georgius Archi-Epiſcopus Strigonienſis Zombor hactenus pagum Anno 1665. diplomate Leopoldi I. Imp. in numerum Oppidorum privilegiatorum evehi curavit, & nundinarum publicarum celebrationem introduxit.

Sed & Sigismundus Rákóczy Anno 1603. portionem in Zombor Regia donatione Rudolphi Imp. adeptus eſt.

Demum ſub inteſtinis patriæ motibus ita deſolatum fuit: ut Anno adhuc 1732. nihil aliud, quam parietinæ Templi diruti, & agri, prataque lacunoſa ex eo conſpicerentur, quo tempore Madini conſtitutus peculia is Ductor, & adminiſtri Zomborienſis promonthorii res curabant.

Novis colonis inſeſſum noſtra jam ætate priſtinæ celebritatis aliquam formam recepiſſe videtur.

Poſsidetur autem per Comites Aſpremonth, Károly, Andráſsy, Ráday, Barones Orczy, Nobiles Péchy, Fáy, Patay, Szepeſſy, Way, Bernát, Mudrany; Pramer, Zicsy de Zsujta, Mar-

szó,

zsó, Kovács, Vásáry, Bajory, Szabó, Csengery, Dombrády, Uzza, Matyaſovſzky, Szemere, Nagy, Nézzay, Radvány, Kremer, & Pulſzky.

Colles viniferos habet 1mæ Claſsis: Csajka, Hangács, Virginás, Lajos, Zombori-Király, Diſznókö.

2dæ Claſsis: Meſzſzelátó, Galambos, Kereknémahegy, Csákány, Nagy-Köves, Felbér, Bokond, Borkút.

3tiæ Claſsis: Hegymegy, Harcsa, Keöporos, Kis-Hangács, & Makkos.

Ex his collibus prorumpit fons limpidiſsimus *Hasca-Kút*, influitque in fluvium *Takta*.

§ 41.

BODROG-KERESZTÚR, Oppidum, ad diſtinctionem plurium in Regno *Kereſztúr*, ab amne Bodrogo, cui aſsidet, dictum, 727. jugera terrarum arabilium complectitur, reliquum in collibus vites, Bodroganam ripam fœniſecia occupant, glebam fertilem, colonos Hungaros, Romano- & Græco Catholicos, ac Helveticæ Confeſsioni addictos, ſingulique iſti cœtus diſtincta orationem loca, ac Romano-Catholici quidem inventæ S. Cruci conſecratum templum habent. Bodrog Kereſz-túr Oppidum.

Per-

Pertinebat Anno 1408. ad familiam Kerefztúry cum ftirpe de Gara identicam Not. Polit. § 118. ex qua adhuc Anno 1637. in linea Nobilium Francifcus Garay Judex Nobilium Comitatus fupererat, & curiam Nobilitarem in Oppido Bodrog-Kerefztúr pofsidebat. Fafc. 212. Nro. 420. Arch. Zempl. quæ hodiedum nomine Curiæ Garaianæ compellatur.

Anno 1603. Oppignoratum eft Oppidum per Rudolphum Imp. Sigismundo Rákóczy.

Anno 1606. per Stephanum Bocskay ex concefsione Tractatus Viennenfis redemptum, & ad caftrum Tokay aplicatum.

Anno 1589. & 1617. fuit hic loci Typographia, uti apparet ex opufculis ibidem procufis, qualia funt: *Majeftatis Hungaricæ Aquila a Chriftophoro Lakner edita typis excufa Bodrog-Kerefzturini apud Emericum Farkas Anno* 1617. Item: *Summája azoknak az Artikulusoknak &c. Bodrog-Kerefzturini typis Joannis Manlii Anno* 1598. Meminit hujus libri Card. Petrus Pázmány Hodeg. Lib. 3. pag. 9.

Anno 1647. per Ferdinandum III. Imp. Georgio Rákóczy attributum eft.

Anno

Anno 1711. posſidebatur per Cameram Regiam.

Anno 1714. Templum Parochiale pro uſibus Catholicorum a Reformatis receptum. Fasc. 189. Nro. 91. Arch. Zempl.

Nunc Oppidi Dominus eſt Comes ab Aspremonth ex ſucceſsione aviæ Juliannæ Rakóczy. Sunt tamen & liberæ Curiæ Comitibus Teleky, Sennyey, Döry, & Nobilibus Patay, Jósa, Keczer, Bagoſſy, Beſſenyey, Kádas, Fáy, Schneider, Glaczinger, & Curia Garaiana dicta.

Privilegiis paribus cum Tokaino Oppidum iſthoc gaudet a Rudolpho II. Imp. conceſsis, & per Matthiam II. Imp. confirmatis Anno 1610. Loc. 72. Nro. 100. Arch. Zempl. Jure etiam gladii pollebat, ſed jam eo non utitur. Sigillum refert agnum, nundinæ autem celebres inſtituuntur ad dies SS. Trinitatis, Matthiæ, Bartholomæi, & Catharin[illegible].

Colles vitiferos habet [illegible]mæ Claſsis, Csóka-mál, Sajgkó, Kakas, Kö-vágó, Meſzſze-látó, Ujhegy, & Henye.

H § 42.

§ 42.

Kis-falud pagus KIS-FALUD, five parvus pagus, in rippa Bodrogi, ab exilitate fua olim dictus, 336. jugera terrarum arabilium complectitur, prata ultra Bodrogum protenduntur. Incolæ Hungari Romano Catolici, & Helv. Confefsioni addicti, parochiæ Kerefztúrienfi affiliati, vivunt ex agri, & vini cultione.

Anno 1341. poffederunt locum Magiftri Stephanus, Akus, Lorandus, & Ladislaus, Mychk Bani Sclavoniæ filii, vineasque in monte *Kis-folud* inter fe diviferunt. Not. Hift. § 44. Ex his demum una ftirps villæ dominata *Zeghy* vocabatur.

Anno 1469. ad caftrum Tokay aplicata pofsefsio donatione Matthiæ Corvini collata eft Emerico de Zápolya.

Anno 1515. Joannes de Zápolya prodigio, quod Ifthvánffy Lib. 6. refert, excitus, Capellam Corporis Chrifti in Scepufio fundavit, ad ejusque Rectoratum poffefsionem Kis-falud aplicuit, uti docetur fequenti Inveftitura: „ Nos Jo-
„ annes DEI gratia Rex Hungariæ &c.
„ Quod nos inducti meritis, & virtu-
„ tibus, ac literalis fcientiæ fufficienti
„ peritia, cæterisque animi dotibus fi-
„ delis noftri Venerabilis Francisci de

„ Nagy-

„ Nagy-Körös, quibus ipse apud Ma-
„ jestatem nostram fidedigno testimonio
„ meruit commendari. Eundem igitur
„ tanquam personam idoneam, & bene
„ meritam ad Lectoratum, Canonica-
„ tum, Ecclesiæ Scepusiensis, nec non
„ Rectoratum Capellæ nostræ ad latus
„ ejusdem Ecclesiæ Scepusiensis con-
„ structæ, simul cum possessionibus Kol-
„ bach in Scepusiensi, Somogy Aba-
„ Ujvariensi, *Kis-falud*, & *Zegi* in
„ in Zempliniensi Comitatibus existen.
„ & habitis ad eosdem Lectoratum, Ca-
„ nonicatum, & Capellam pertinen.
„ auctoritate juris Patronatus nostri Re-
„ galis &c. duximus eligendum, nomi-
„ nandum. &c. Datum Varadini in vi-
„ gilia festi B. Laurentii Martyris Anno
„ Domini 1537. „ Ex Processu Resid. Szathmár. Soc. JESU, contra Compossessores Szeghien.

Anno 1626. Kis-falud, & Zeghy, quamvis ex pacificatione exmissa Gabriel Bethlen suæ Majestati Sacratissimæ restituit. Dat. Leutschoviæ 28. Dec.

Anno 1647. Patribus Soc. JESU fine erudiendæ juventutis Not. Hist. § 485. ad arcem Szathmár introductis, pro meliori subsistentia ad Residentiam memoratorum Patrum per Ferdinandum III. Imp. aplicata est.

Anno 1720. novis coloniis inſeſſa, cum diu antea deſolata ſtetiſſet.

Anno 1773. Societate per Bullam Pontificiam exſtincta, nunc ad fundum Studiorum publicum pertinet.

Montem vini feracem habet *Vár-hegy* rotundum, inſtar metæ ſeparatum a reliquis. In ſummo cacumine oſtendit ruinas ex arce olim Zeghiorum ibi ſupereminente reſiduas.

§ 43.

Szeghy prædium

SZEGHY prædium, olim pagus familiæ agnominis, in ripa Bodrogi, glebam feracem, ſed multis adhuc dumetis obſitam habet.

Poſsidebatur olim per familiam *Zeghi*, eaque in ſexu virili exſtincta per Joannem Zápolya ad Capellam SS. Corporis Chriſti aplicatus, per Gabrielem Bethlen occupatus, Anno 1626. Ferdinando II. Imp. reſtitutus, per hunc familiæ Rakaczay in parte collatus. Not. Polit. § 196.

Nunc plurimos heros agnoscit, utpote Fundum Studiorum publicum, Comites Aspremonth, Barones Berzeviczy, Nobiles Patay, Péchy, Keczer, Kazinczy, Deſſeöffy, Mudrány, Olchváry, Okolicsány, qui omnes ibi manſiones

ſuas

ſuas vinicolandi ſtudio, & diverſoria habent.

Colles vitiferi præſtantiſsimo fructu ſupereminent prædio, vocanturque: Somos, Poklos, Mézpeſt, Göböly, Lapis, Csirke, Czigány, Aranyos, Hoſzſzúmály, Varjas, & Hatalos.

Sylvæ quoque Longh Not. Polit. § 55. memoratæ, ſed nimis devaſtatæ pars hic viſitur.

§ 44.

OLASZI-LISZKA Oppidum in ripa Bodrogi, glebam frugum, & vini feracem, 962. jugera terrarum arabilium, ampla fœniſecia ad amnem Bodrogum, ſylvæ Longh Not. Polit. § 55. memoratæ partem incolæ Hungari Romano-Catholici, & Helveticæ Confeſsioni addicti diſtinctum Templum, & Oratorium habent. Turris Templi Catholicorum eſt ſtructuræ eximiæ, ambulacris ex ſecto lapide ornata. *Liſzka Oppidum*

Cum adventu Ungarorum locum incoluiſſe Sclavos, nomen *Liska*, Slavis vulpem deſignans indigitat.

Anno 1245. poſt devaſtationem Tartaricam locum inſtauraſſe, & vitibus conſeviſſe Italos jam ſupra § 20. & Not. Hiſt. § 22. docuimus. Unde *Olaſzi*,

H 3 ſive

ſive *Italorum-Liſzka* nominari cœpit. Quamvis & *Liska* nomen ab Italis derivari non vana ſit conjectura: quod etiam *Liskanus* Ferdinandi I. Dux, Iſthvánffii Lib. 5. & Bethlen Lib. 3. memoratus, Italice *Lisca* vocatus fuerit.

Anno 1248. Terram *Lizka-Olozi* ad ſe pertinentem Rex Bela IV. Eccleſiæ B. Martini de Scepus donavit. Ut ſupra § 20.

Anno 1290. Donationem hanc Andreas III. renovavit. Ut ſupra § 20.

Anno 1466. Matthias Corviuus Rex nundinale privilegium Qppido contulit. Prot. 49. pag. 97. Arch. Zempl

Anno 1530. Joannes Zápolya Rex Oppidanos ad 12. milliaria liberos a teloniis pronunciavit. Ex proceſſu Urbar.

Anno 1560. per Lazarum Schwendium Bellіducem fuit ad Confinium Tokay, occupatum, ſed publica lege Art. 32. 1567. Præpoſito, & Capitulo Scepuſienſi reſtitutum.

Anno 1606. vi pacificationis Vienneniſs traditum eſt ad tempus oppidum Stephano Bocskay. Not. Hiſt. § 357.

In reliquo ſicut ſemper erat Præpoſituræ Scepuſienſis fundationale, ita nunc quoque per Episcopum, & Capitulum Scepuſienſe poſsidetnr. Sunt tamen & hic liberæ Curiæ Residentiæ

olim

olim Patrum Jesuitarum Leutſchovien. ac Nobilium Melczer, & Jakabfalvay.

Sunt Oppidanis eximia privilegia a Rudolpho II. & Ferdinando II. Imp. conceſſa, quibus a labore Dominis præſtando exempti moderatum nonniſi cenſum ſolvunt, jus epocillandi, conſvetudines nonandi, diſtinctum Magiſtratum, nundinarum, & fori proventum, ac Sigillum Tokayenſi ſimile habent. Jure etiam gladii pollebant, ſed eo non utuntur.

Nundinæ, ſed non multum frequentes hic celebrantur ad dies SS. Benedicti, Ladislai, Michaelis, & Andreæ.

Clivis vini primæ Claſsis feracibus Rány, & Élőhegy dictis gloriantur. Sed & conſitum eſt vitibus diverticulum *Meſzes*, olim *Mesces* Comitis Autolei, de genere Hermanni poſseſsio, in quam dum Anno 1255. nominatus Comes introduceretur Diplomate Belæ IV. Regis deſignati erant homines Regii Comes Stephanus filius Cadar de Tolchva, vel Andronicus de eadem. Katona Tom. 6. pag. 230.

§ 45.

Vámos-Ujfalu pagus

VÁMOS-UJFALU pagus (*) five telonialis nova poſſeſsio, a telonio ibidem exigi conſueto (uti mox videbimus) dicta, glebam fertilem, colles vitiferos, 336. jugera terrarum arabilium habet. Coloni Ungari Romano-Catholici, & Helveticæ Confeſsioni addicti parochiæ Tólcsvenſi affiliati.

Anno 1490. Dominus loci fuit Joannes de Tharcza. Not. Hiſt. § 131.

Anno 1512. Nicolàus de Thárcza pagum Vámos-Ujfalu *cum Telonio ibidem exigi conſveto*, aliasque poſseſsiones cum Emerico de Perén Palatino pro Caſtro Wjvár permutavit, uti ſequentes literæ perhibent: „ Nos Wladislaus DEI „ gratia Rex Hungariæ &c. quod Spec- „ tabilis, ac Magnificus Emericus de „ Perén Comes perpetuus Comitatus „ Aba-Ujvár, & hujus Regni noſtri „ Hungariæ Palatinus, & Judex Cuma- „ norum noſtrorum, ab una, ac Egre- „ gius Nicolaus de Thárcza partibus „ ab altera, idem etiam Emericus de „ Perén Francisci, & Petri filiorum, præ-

(*) Antiquitus *Vámos* vocabatur. Wagner Dipl. Sáros pag. 78.

„ præfatus vero Nicolaus de Thárcza „ cunctorum fratrum, & proximorum „ ſuorum oneribus in ſe aſſumptis. Pri- „ mo præfatus Emericus de Perén Co- „ mes, & Palatinus caſtrum ſuum Wj- „ vár vocatum in Comitatu de Sáros „ exiſtens ſimul cum poſſeſsionibus Uj- „ falu, Lithynye, Olenyk, Hanigócz, „ Beglér, Kruslolov, nec non telonio „ in dicta poſſeſsione Ujfalu exigi ſolito „ &c. annotato Nicolao Thárczay dedi- „ diſſet, & contuliſset. E converso „ idem Nicolaus Thárczay omnes, & „ totales portiones ſuas poſſeſsionarias „ in oppido, & poſſeſsionibus infraſcrip- „ tis videlicet Tholchova, *Vámos-Új- „ falu, ac telonio ibidem exigi ſolito*, „ nec non Chergew, Nagy Thoronya, „ Gerchel, Upor, Isép, Abara, & „ prædio Kis-Abora in Comitatu, Zem- „ plén prælibatis Emerico de Perén Co- „ miti, & Palatino, ac Francisco, Pe- „ tro filiis ejusdem dediſſet, & contu- „ liſſet &c. „ Dat. in Erd. &c. Anno 1512. Ex Coll. Dipl. Caroli Fejérváry Tom. III.

Poſsidebatur ergo pagus Vámos-újfalu per Perénios Petrum, & filium ejus Gabrielem, per eosque ad caſtrum Patak aplicatus eſt.

H 5 Anno

Anno 1563. Gabriele Perénio ſine hærede decedente, Vámos-Ujfalu illos heros agnovit, qui caſtro Patak dominabantur, utpote

Anno 1564. Fiſcum Regium.

Anno 1574. Familiam Dobó Not. Hiſt. § 255.

Anno 1601. Dobonibus in Franciſco filio Stephani exſtinctis occupata eſt per Fiſcum Regium. Not. Hiſt. § 341.

Anno 1608. in Michaëlem Lorántffy de Serke per Fiſcum Regium translata.

Anno 1630. Georgius Rákóczy per connubium cum Suſanna Lorántffy posſeſſorium ejus adivit.

Anno 1711. ex nota Franciſci II. Rákóczy occupata per Fiſcum Regium.

Auno 1720. Principibus a Thrauczon per Carolum VI. Imp donata, hisque

Anno 1780. in ſexu virili emortuis, nunc per Cameram Regiam poſsidetur.

Fuit circa exitum ſæculi prioris deſolata ſolitudo, unde & in Donatione Principum Thrauczon prædium nominatur, noſtro jam ævo novis coloniis inſeſſa, rudera antiquæ ſtructuræ Templi oſtentat. Vineæ loci uno tantum clivo *Rány* dicto definiuntur.

§ 46.

§ 46.

NAGY-TÓLCSVA Oppidum in amœna valle ſitum, a rivulo e proximis montibus Horváthienſibus manante, & jam cum poſtremo Hungarorum in Pannoniam adventu *Tolsua* dicto nomen accepit, uti mox infra videbimus. Glebam optimam, 650. jugera in terris arabilibus habet. Incolæ loci Hungari, religionem Romano- & Græco-Catholicam majori in parte profitentur. Sunt tamen complures etiam Helveticæ, & Auguſtanæ confeſsioni addicti, ac Judæi. Publicum vero religionis exercitium cum Templis nonniſi Romano- & Græco-Catholici, ac Helveticæ Confeſsioni addicti habent.

Tólcsva Oppidum

Primus ex Hungaris locum poſſedit miles *Retel*, pater *Oluptulma*, cui Arpad Dux terram a *Satur-halma* (nunc Sátor-Ujhely) uſque ad fluvium *Tulsuoa* condonavit. Anonym. Belæ Reg. Notar. Cap. 15.

Anno 1366. poſsidebatur per Ladislaum filium Joannis de Tolchua, cujus antenati jam anno 1254. loco dominabantur, nominanter: Joannes filius Langenſii, Demetrius filius Uz Gregorius filius Kemez & Uz filius Balaſei de Tolchua. Not. Hiſt. § 24. Sed & Anno

1255.

1255. Comes Stephanus, filius Cadar de Tolchua, & Andronicus de eadem, qua homines Regii pro reambulatione metarum poſſeſsionis Mesces deſignabantur, uti ſupra § 44. vidimus.

Anno 1512. Nicolaus Tárczay totales poſſeſsiones Tolchua, & Vámos-ujfalu cambiavit cum Emerico de Perén pro Caſtro Ujvár in Comitatu Sáros. Ut ſupra §. 45.

Anno 1514. „ Elias Plebanus de
„ Tolchua, Factor Cardinalis Strigoni-
„ enſis univerſarum Eccleſiarum Pleba-
„ nis ſignificat: quod Laurentium Zywr
„ Concivem de Caſſa Conſtantinopolim
„ miſerit ad congregandum populum
„ contra Turcas mandando: ut illum,
„ & ſuos ſequaces ſub pœna excommu-
„ nicationis comiter acceptent. Wag-
„ ner Dipl. pag. 319.

Ab Anno 1630. tanquam arcis Patak appertinentia poſsidebatur per Rákóczios.

Anno 1700. Oppignoravit illud Franciſcus Rákóczy Stegnerianis.

Anno 1714. Templum Parochiale ab Helveticæ Confeſsioni addictis pro parte Catholicorum receptum. Faſc. 189. Nro 95. Arch. Zempl. Qua occaſione fœminæ Tolcsvenſes colis, furcillis, aliisque muliebribus armis inſtructæ intro-

tro-

troductum Catholicum Parochum Gabrielem Nedeczky putridis gallinarum ovis, veluti totidem bombardis impetitum Oppido rursus ejecere, reductum dein per Comitem Joannem Pálffy insolentibus fæminis cum Magistratu pro demerito castigatis. Prot. 12. pag. 73. Arch. Zempl.

Hodie Oppidum possidetur ad Majoratum Familiæ Nobilium Szirmay. Sunt præterea Nobilibus Nagy, Berhely, Mezössy, Szemere, & Carove liberæ Curiæ.

Orientem versus adjacet Oppido diverticulum Kis-Tólcsva dictum, in quo diversorium, & duæ molæ ad Nobiles Szirmay spectantes visuntur.

Colles vitiferi Tolcsvenses sunt 1mæ Classis: Czirόka, Paczoth, Kútpatka, & Gyapáros.

2dæ. Classis: Elöhegy, Várhegy, Nagykeö, & Bikódal.

Solum ubique resolutum est, & pingue, inferne silice Jaspideo diversi coloris permixtum; ut supra § 3. Auri etiam, & argenti particulis saxa inprægnata esse indubium est, sed in tam exigua quantitate: ut operariis mercedem non rependant. Unde in proverbium de auri, & argenti fodinis Tólcsvensibus abivit: *quod earum cultura ter-*

tertia quævis generatio hominum decipiatur.

In cacumine collis Vár-hegy ſunt rudera arcis, & lacus, ſeu paludis, a quibus Oppido nomen relictum eſſe aliqui autumant, quaſi **Tós-vár** vocatum olim fuiſſet.

§ 47.

Erdő-Bénye pagus. **ERDŐ-BÉNYE** pagus, in montibus undique incluſa planitie, unde & nomen a ſylvis mutuavit. 559. jugera terrarum arabilium continet, ſolum vinearum ubique lapidoſum eſt: ut fortiſsimis bipallis ſubigi debeat, ager ſolo licet reſoluto, tamen macro, & tritici impatiente, fœni facultas nulla niſi per montium cacumina, quæ æſtate ſicca extorrentur, vini tamen generoſi ferax eſt. Eminet reliqua inter ædifficia templum Divo Georgio Sacrum Catholicis uſibus deſtinatum, ſed & oratorium eſt Helveticæ Confeſsienis, nam utriusque religionis inhabitant incolæ, iique Hungari.

Anno 1604. poſsidebatur per Joannem Joó de Kaſzaháza Perſonalis præſentiæ Regiæ in judiciis Locumtenentem, quem Iſthvánffy Lib. 33. in

bo-

bonorum amifsione damnatum, & turri arcis Viennenfis inclufum fcribit.

Poft annum 1630. poffefsioni ad Caftrum Patak aplicatæ dominabantur Rákóczii.

Anno 1700. per Francifcum Rákóczy Oppignorata eft Stegnerianis.

Nunc ad Majoratum familiæ Nobilium Szirmay pofsidetur. Sunt tamen Comitibus Barkóczy, & Nobilibus Jósa fuæ Curiæ.

Colles vini feraces hic funt præcipui: Tólcsva, Verömály, Zsabás, Barna-mály, Öfzvér, Mulató-hegy, & Vár-hegy, in quo rudera præallatæ § 46. arcis.

Ex clivis his complures fontes manant. Duo funt magis memorabiles *Rednek* dictus, aquas ftillat nitreas, coloris cærulei, qui valetudinis caufa adhibetur balneis. Alter aluminofus *Szemgyógyitó* vocatus ex eo: quod oculis medeatur, reliqui non tam Medici, quam potui vinitorum utiles.

Adjacet pago diverticulum *Kis-Bénye*, ubi olim alium pagum ftetiffe Donatio Regia Caroli VI. pro Principe Thrauczon Anno 1720. facta indigitat.

§ 48.

§ 48.

Zsa-dány pagus ARBONA-ZSADÁNY pagus, a rivis Arbona, & Zsadány, qui e monte Zsadány prorumpentes pagum interfluunt, & in Bodrogum influunt, nominatus, glebam frugum, & vini præſtantiſsimi feracem, 313. jugera terrarum arabilium, fœniſecia ad Bodrogi ripam habet. Incolæ Hungari, Romano- & Græco Catholici, ac Helveticæ Confeſsioni addicti, parochiæ Tólcsvenſi affiliati.

Anno 1321. duas poſſeſsiones *Orbon* & *Zsadány*, nunc conjunctas efficiebat, poſsidebaturque per Marcellum, & Juche pro effuſione ſanguinis eorum per Belam IV. Regem collata, uti ſequens Diploma metas etiam harum poſſeſsionum deſcribens, & Clauſtri Patrum Dominicanorum in Patak mentionem faciens perhibet: „ Excellentiſsimo Do-„ mino ſuo Carolo DEI gratia Illuſtri „ Regi Hungariæ Capitulum Eccleſiæ „ Agrienſis &c. Literas Veſtræ Sereni-„ tatis recepimus continentes: quod „ mitteremus hominem noſtrum pro „ teſtimonio fidedignum, coram quo „ Andreas de Zombor homo Veſter „ ſciret, & inquireret omnimodam ve-„ ritatem: ſi poſſeſsio *Zadani* vocata

„ in

„ in Comitatu de Zemplén exiſtens
„ Marcello, & Juche pro eorum me-
„ ritoriis ſervitiis, & effuſione ſangvi-
„ num eorundem per Dominum Belam
„ condam Regem Hungariæ Claræ me-
„ moriæ avum Veſtrum exſtiterit col-
„ lata, & donata perpetuo poſsidenda,
„ & quod privilegia eorum ſuper ipſa
„ poſſeſsione confecta *in Clauſtro Fra-*
„ *trum Prædicatorum de Potoka* igne
„ fuerint concremata? &c. Miſimus
„ hominem noſtrum virum idoneum,
„ videlicet *Nicolaum Sacerdotem de*
„ *Zerench* Vice-Archi-Diaconum &c.
„ qui diligenter inquirendo talem ſuper
„ præmiſsis ſciviſſent veritatem: quod
„ prædicta poſſeſsio *Zadány* Marcelli,
„ & Juche prædictorum fuiſſet ab anti-
„ quo, & privilegia eorum, ſuper præ-
„ dicta poſſeſsione confecta in *Clauſtro*
„ *Fratrum Prædicatorum de Potoka*
„ igne fuiſſent concremata. Metæ ve-
„ ro, quibus dicta poſſeſsio *Zadány* ab
„ aliis terris ſeparatur, prout idem ho-
„ mo noſter nobis recitavit, hoc ordi-
„ ne exprimuntur: Quod prima meta
„ incipit a parte Septemtrionali juxta
„ quemdam fluvium *Orbon-Potoka* vo-
„ catum, in fine villæ *Orbon*, ubi eſt
„ meta terrea, deinde progreditur ver-
„ ſus orientem, & pertranſeundo quem-

I „ dam

„ dam montem lapidoſum venit ad
„ unam metam lapideam, deinde cir-
„ cumeundo quemdam montem *Man-*
„ *dalon* nominatum deſcendit verſus
„ fluvium *Zadán-Potoka* nominatum,
„ & venit ad quoddam ſpinetum, ubi
„ eſt meta terrea, deinde in eadem
„ plaga eundo venit ad quasdam ma-
„ gnas arbores populeas, pro meta
„ aſsignatas, & ibi in conjunctione in-
„ ſulorum fluvii *Budrugh* pertranſit ip-
„ ſum fluvium *Budrugh*, & per pra-
„ tum, ac arbores verſus meridiem di-
„ ſcurendo ſuper quoddam venit *pro-*
„ *monthorium Zadány-halma* vocatum,
„ ubi eſt meta terrea, deinde circum-
„ eundo tres lacus *Hozzutou*, *Zeluſtou*,
„ *Lapoſtou* vocatos progreditur verſus
„ villam *Wys*, & ibi ad jactum unius
„ ſagittæ circumdat quemdam fluvium
„ *Turczer* nominatum, deinde regre-
„ diendo verſus occidentem circuit an-
„ gulum *Budrug*, & eundo verſus ean-
„ dem plagam venit ad vallem villæ
„ *Sára*, deinde reflectitur iterato ver-
„ ſus Septemtrionem, & pertranſeundo
„ fluvium *Budrug* venit ad quandam
„ arborem pyri pro meta aſsignatam,
„ deinde a partæ villæ *Sára* per ripam
„ cujusdam lacus diſcurrendo venit ad
„ duas arbores pyri pro meta aſsigna-
„ tas,

„ tas, deinde aſcendendo venit ad quan-
„ dam vallem *Mocholaſton* vulgo vo-
„ catam, & in eadem valle diſcurrendo
„ circuit quendam montem *Zadany-he-*
„ *gye* vocatum, & deſcendendo venit
„ ad metam principalem, & ibi termi-
„ natur. Datum tertio die quindena-
„ rum Epiphaniæ Domini, anno 1321.
„ Loc. 25. Nro. 73. Archivi Zempl.

Anno 1516. medietatem poſſeſsionis Clauſtro Paulinorum Terebeſsienſi donavit Sigismundus Zrittey. Fragmen Corvi Eremit.

Altera medietas pagi poſsidebatur ad Caſtrum Patak per Perénios, & alios iis ſuccedentes.

Anno 1606. Portio Paulinorum occupata fuit per Stephanum Bocskay.

Anno 1610. Patribus reſtituta. Faſc. 210. Nro. 231. Arch. Zempl. & Art. 2. 1613.

Anno 1666. Medietas ad Dominium Patak ſpectans per Principem Sophiam Báthory, & filium Franciſcum Rákóczy Reſidentiæ Patrum Societatis JESU Patakinenſi attributa. Not. Hiſt. § 564.

Anno 1678. altera medietas Decreto provinciæ a Clauſtro Paulinorum Terebeſsienſi avulsa, & ad Cænobium eorundem Patrum S. A. Ujhelienſe aplicata. Fragmen Corvi Erem.

Anno 1773. Patribus Jeſuvitis, Anno 1786. Patribus Paulinis ſublatis, nunc in medietate ad fundum Studiorum, in altera medietate ad fundum Religionis poſsidetur.

Colles vini feraces hic ſunt: Zsadány-hegye, Elő-hegy, Szár-hegy, Szent-Ignácz, omnes ſoli meridiano obverſi, & ideo plurimas uvas paſſas proferentes.

§ 49.

Olaſzi pagus

OLASZI olim *Olaz* pagus, in Bodrogi ripa, ab Italis conditoribus dictus, ut ſupra § 20. & Not. Hiſt. § 22. ſolum fertile, frumenti, & vini ferax, 614. jugera terrarum arabilium, prata fæcunda, ſylvas glandiferas *Longh* Not. Polit. § 55. memoratas, ac bene conſervatas, in fluvio Bodrogo utilem piscaturam, incolæ Hungari Romano- & Græco-Catholici Templa diſtincta, ac hi ſuum Parochum, illi Capellanum localem habent.

Anno 1244. Conditus eſt pagus per Italos, qui vineas vitibus Italicis noviter hic plantarunt. Ut ſupra § 20. & Not. Hiſt. §. 22.

Anno 1252. Metas Venetorum in

Oloz,

Oloz, & *Potok* Cyprianus Comes de Sarus divifit. Ibidem.

Anno 1257. Olafzienfes incolæ erant Vinitores Regii. Not. Polit. § 26.

Anno 1438. pofsidebat locum Joannes de Perén.

Anno 1504. Emericus de Perén pos-fefsionem avitam *Olafzi* Cænobio Terebefsienfi Patrum Paulinorum a fe fundato contulit, uti fequentes literæ do-
„ cent: „ Nos Wladislaus DEI gratia
„ Rex Hungariæ &c. Quod fidelis nos-
„ ter fincere dilectus Spectabilis, ac
„ Magnificus Emericus de Perén Co-
„ mes perpetuus Comitatus Abaujvár,
„ & Regni noftri Hungariæ Palatinus,
„ ac Judex Cumanorum noftrorum co-
„ ram Nobis perfonaliter conftitutus
„ oneribus, & quibusvis gravaminibus
„ Francifci, & Petri filiorum, nec non
„ Barbaræ filiæ, aliorumque cuncto-
„ rum fratrum, & confangvineorum
„ fuorum, quos infrafcriptum tangeret,
„ feu tangere poffet negotium, fuperfe,
„ & cunctas hæreditates affumptis pro-
„ pofuit, & Confeffus eft in hunc mo-
„ dum: Quod quia ipfe Comes, &
„ Palatinus falutari Zelo ex Alto in-
„ ftinctus, & animo revolvens nihil
„ effe homini magis firmum, & ftabile
„ in alio fæculo, quam merita, quæ

I 3 „ ho-

„ hominem ſequantur, volens ſuæ, ac
„ parentum, & majorum, poſterorum-
„ que ſuorum ſaluti conſulere, atque
„ pro ſuæ ſuorumque majorum, ac pa-
„ rentum, & poſterorum ſuorum ani-
„ marum refrigerio Sanctum, & pium
„ memoriale inſtituere, & poſt ſe re-
„ linquere, ſimul etiam ea devotione,
„ quam erga Beatiſsimam Virginem
„ Mariam. DEI genitricem, in cujus
„ glorioſo nomine Clauſtrum quoddam
„ in Oppido ſuo *Terebes* vocato, quod
„ per ipſum conditum, & fundatum
„ exiſtit, accenſus, cuius patrocinio ſe,
„ ac ſuos in conſpectu DEI perpetuo
„ foveri confidit, poſſeſsionem ſuam
„ avitam, & paternam *Olaſzi* videlicet
„ vocatam in Comitatu Zemplen ha-
„ bitam, ſimul cum cunctis ſuis utilita-
„ tibus &c. Prout nos quoque conſi-
„ derantes bonam mentem, & factum
„ ſalutare ejusdem Domini Comitis, &
„ Palatini &c. dictam collationem, at-
„ que donationem, Elemoſynariamque
„ ipſius largitionem per eum modo
„ præmiſſo dicto Clauſtro, & Fratribus
„ Eremitis coram Nobis factam ratam,
„ gratam, & acceptam habentes, eidem
„ Donationi, collationi &c. noſtrum Re-
„ gium, & gratioſum conſenſum præbui-
„ mus, præbemusque benevolum pari-

„ ter

„ ter & aſſenſum &c. Datum Budæ
„ in feſto B. Martini Epiſcopi, & Con-
„ feſſoris, anno Domini 1504. Regno-
„ rum noſtrorum Hungariæ anno 14.
„ Bohemiæ vero 34. L. S. Loc. 10.
„ Nro. 367. Archivi Zempl.

Anno 1606. occupata fuit per Stephanum Bocskay.

Anno 1610. Patribus reſtituta. Faſc. 210. Nro. 231. Arch. Zempl.

Anno 1678. Decreto Provinciæ a Clauſtro Terebeſsienſi avulſa, & ad Claſtrum Ujhelienſe aplicata. Fragmen Corvi.

Anno 1786. Sublato Paulinorum Ordine, nunc ad fundum Religionis publicum poſsidetur.

Terreno poſſeſsionis includitur diverticulum *Csók-földe*, ſive *terra oſculi*, quod plebs a terreno Patakinenſi avulſum, & per Sophiam Báthory viduam Rákóczianam pro dato ſibi per unum e Patribus Paulinis oſculo iis traditum fabulatur.

Colles vitiferi ſunt hic: Magoshegy, Somos, & Mandalin.

§ 50.

Petrahó pagus

PETRAHÓ, olim *Patrowſzkó*, *Patrowo* pagus, intra Olaſzi, & Patak in ripa Bodrogi, glebam fertilem, 410. jugera terrarum arabilium, incolas Hungaros, Helveticæ Confeſsioni addictos ac proprio Miniſtro, & oratorio gaudentes habet.

Anno 1248. poſt vaſtitatem a Tartaris illatam locus etiam iſte inſeſſus fuit coloniis Italicis, qui vites noviter hic plantare cæperunt.

Anno 1257. Rex Bela IV. ob remedium animæ ſuæ Fratribus in *Thuruny* (ſive uti Kaprinay habet) *Thurul* S. Auguſtini regulam profitentibus quatuor manſiones vinitorum ſuorum *villam inter Potok, & Oloz* poſitas donavit. Ut ſupra § 20. Unde cum loci Domini fuerint *Patres*, voce a Latinis derivata per Ungaros *Pátereké*, per Ruſſos oras has incolentes *Patrowſzkó* & *Patrowo* dicebatur, ſenſimque *Patrowo* in *Paterhó*, ac tandem in *Petrahó* degeneravit, cum præſertim Hungari a Ruſsis, & Slavis pagum Patrum indigitantibus *Pater ho drzi* frequentius audirent.

Turuny autem a turri Auguſtinianorum denominata, & perignarum lingvæ Ungaricæ ſcribam perperam *Thurul* vocata

cata poſſeſsio fuit *Toronya*, quam Auguſtinianorum fuiſſe infra § 52. videbimus.

Anno 1530. Revolutione Evangelii his in partibus ſuborta, poſteaquam Religioſi Patres per Caſparum Drágffy occupata poſſeſsione Thoronya Not. Hiſt. § 177. pulſi ſunt, poſſeſsio quoque Patrahó pet Petrum Perénium ad Dynastiam Patakinenſem aplicata, expoſt eosdem heros, quos arx Patakina experta eſt, ac hodie quoque per defectum ſexus virilis Principum a Trauczon ad Dominium Patak per Cameram Regiam poſsidetur.

Colles vitiferos in terreno proprio non habet poſſeſsio, ſed collem Patakinenſem ſibi vicinum *Szent - Vincze*, olim ad Patres Dominicanos ſpectantem vitibus excolit.

§ 51.

SÁROS - NAGY- & KIS - PATAK Oppida duo conjuncta, olim *Potok* & *Rettel-Pataka* dicta, prius in dextra, poſterius in ſiniſtra Bodrogi ripa, glebam fertilem, ampla fœniſecia, lacus piſcoſos, colles vinis feraces, ſylvas glandiferas Longh, & Eſztava nominatas, 1597. jugera, terrarum arabilium poſsident, in- Nagy, & Kis-Patak Oppida

I 5 tra-

travillanum autem Oppidi Nagy-Patak 177,551. Oppidi Kis-Patak 104,661. in toto 282, 212. Orgias quadratas conſtituit. Incolæ Hungari, Romano- & Græco-Catholici ſua templa, prout & Helveticæ Confeſsioni addicti ſuum oratorium, Parochos, & Miniſtrum habent.

Nomen *Sáros-Patak*, ſive cænoſi fluvii acceperunt cum adventu Hungarorum in Pannoniam a transvadatione parvi fluvii, „ qui manans a *Satur-hal-*
„ *ma* deſcendit, in *Budrug* per militem
„ Hungarum *Rettel* patrem *Oluptulma*
„ facta, qui per inundationem aquarum
„ equo offendente in aquam ſubmerſus,
„ & ſociis ejus adjuvantibus vix a letho
„ liberatus, unde locus ille per ſocios
„ *Rettel* per riſum *Rettel-Potoka* no-
„ minatus eſt, terramque illam, quæ
„ *Rettel-Potoka* vocatur, poſteritas
„ *Rettel* uſque ad tempora Andreæ
„ Regis filii Calvi Ladislai habuit. Ano-
„ nym. Belæ Not. Cap. 15.

Primus ergo loci poſſeſſor ex Hungaris fuit per Donationem Arpadi Ducis Rettel pater Oluptulma, qui & conditor arcis fuiſſe videtur. Quia nulla arcis cum adventu Hungarorum occurrit mentio. Jam vero

Anno

Anno 1050. Rex Andreas I. locum *Pataka* cum posteris Retel cambiavit, & cum Regina Agumenda filia Ducis Ruthenorum securioris permansionis causa (*quia timebat advettum Imperatoris Tentonicorum*) hic habitavit. Anonym. Cap. 15. Pray Annal. Lib. 1. Bonfin. Dec. 11. L. 11. Unde locum jam munitum fuisse indubium est.

Anno 1201. Emericus Rex Hospites de Potok judicio sui Præpositi subjecit, & hoc non sufficiente Palatini, vel Regis, ac ut nullius alterius subjaceant judicio, præcepit. Wagner MSS. Tom. I. pag. 310.

Anno 1212. Andreas II. Rex Patakini commoratus, ejusque filia S. Elisabeth hic nata. Not. Hist. §. 18. Patak castrum fuisse pariter indicant.

Ab Anno. 1218. usque 1330. inferior pars Comitatus a Castro Potok denominabatur *Comitatus Potokiensis.* Not. Hist. § 12. 37. Quia vero Comitatuum *Vár-megye* denominatio a præcipua arce fiebat, arcis adhæc Præfectorum nomina in *Ritu explorandæ veritatis*, & Not. Hist. §. 13. jam de anno 1219. designentur, arcem jam antea ibi stetisse extra omne dubium est. Recensentur autem Comites Potokienses sequentes: Anno 1219. Gregorius. Anno

no 1229. Farkasius, Anno 1273. Ladislaus Comes de Beregh, & Potok. Anno 1223. Magister Danch Comes etiam de Zoliom, Anno 1323 Mychh Comes de Sarus, & Potok Anno 1330. Joannes filius Alexandri, de Comitatu Potokiensi, in Chron. Joan. de Thwrócz Cap. 96.

Anno 1252. post devastationem Tartaricam locus insessus fuit per colonias Venetas, sive Italicas, qui vites noviter his in partibus plantare, & colere cæperunt. Ut supra § 20.

Anno 1262. Stephanus junior Rex Belæ IV. filius hic habitavit, turrim arcis ex parte Septemtrionali exstruxit, ac Comiti Michaëli filio Ubul donavit, Not. Hist. § 25.

Anno 1286. Mokyanus Palatinus hic Congregationem Generalem celebravit. Not. Hist. § 28.

Anno 1291. Andreas III. Rex recognoscit: quod Magister Georgius, filius Simonis Castrum Regium Potok Regiæ se submittendo gratiæ ad primum mandatum Regium sine difficultate qualibet resignaverit. Katona Tom. 4. pag. 1074.

Anno 1301. Patak in Diplomate Civitas Regia vocatur, acrique prælio inter Matthæi de Threnchén asseclas, &

Re-

Regios milites ibi decertatum eſt. Kaprinay pag. 217. Timon Caſſovia vetus, & Nova pag. 33.

Expoſt Civitas Patak pro fideliter navatæ in bello hoc opera videtur fuiſſe Simonis Comitis Not. Hiſt. § 27. nominati filiis donata, cum iidem Anno 1321. caſtrum *Pothok* pro Caſtro *Purusthyan* cum Carolo Rege permutaverint. Katona Tom. 8. pag. 431. & Windiſch in Ungriſch Magazin Tom. 2. pag. 171.

Anno 1330. Joannes filius Alexandri de Comitatu Potokienſi Caroli Regis vitam ſervavit. Thwrócz. Chron. Cap. 96. Pray Annal. L. 2. pag. 26. Bonfin. Dec. 2. Lib. 9.

Anno 1366. Patak fuit Civitas Reginalis ſive Reginarum Hungariæ, uti adjudicatoriæ per oppidanos in proceſſu Urbariali in origine reproductæ perhibent, quas nos quoque in verbis ad rem noſtram facientibus eo majore cum fiducia horſum tranſcribimus: quod ex iis tam Magiſtri Tavernicorum Reginalium cauſas pure Civium Reginalium diſcutiendi, quam Judicis Curiæ Regiæ de proprietate jurium judicandi activitas pateat: „ Nos Comes Stephanus „ Bybek Judex Curiæ Sereniſsimi. „ & Magnifici Principis Domini Ludovici, DEI gratia Inclyti Regis „ Hun-

„ Hungariæ. Memoriæ commendamus
„ tenore præſentium ſignificantes, qui-
„ bus oxpedit univerſis. Quod Lau-
„ rentius Sartor pro Stephano, filio
„ Pauli de Butka, cum Procuratoriis
„ literis Conventus Eccleſiæ de Leleſz
„ juxta continentiam literarum Georgii
„ Bybek Magiſtri *Tavernicorum Regi-*
„ *nalium* fratris noſtri Prorogatoria-
„ rum in Octavis diei Strenarum in
„ Anno Domini 1364. præteritis in
„ figura judiciaria ejusdem Magiſtri Ta-
„ vernicorum comparendo contra *Ci-*
„ *ves, & Hoſpites de Patak*, quas-
„ dam duas literas inquiſitionales, unam
„ ejusdem Conventus de Leleſz, &
„ aliam Vice-Comitis, & Judlium Co-
„ mitatus de Zabólch, ambas Domino
„ noſtro Regi, ad ſuum literatorium
„ Præceptum reſcriptas, tenorem lite-
„ rarum Regalium ipſis Conventui, ac
„ Vice-Comiti, & Judlium directarum
„ de verbo ad verbum in ſe haben-
„ tes; aſſerens actionem, & propoſi-
„ tionem ejusdem Stephani, filii Pauli
„ literis explicari in eisdem, prout per
„ literas ejusdem Magiſtri Tavernico-
„ rum *Reginalium* exinde confectas in-
„ formabamur, ſibi præſentarant inter
„ cætera ſua ſerie exprimentes: Quod
„ Regius, & dicti Conventus homines,

„ ac

„ ac duo ex Judlium Comitatus de Za-
„ bólch ad infrafcripta refcienda trans-
„ mifsi, in eisdemque literis nomina-
„ tim confcripti in Comitatibus Zem-
„ plén, & Zabolch circumeundo, ab
„ omnibus, quibus decuiffet, & licuis-
„ fet, talem de infrafcriptis fciviffent
„ veritatem: Quod memorati *Cives*,
„ *& Hofpites de Patak* propria eorun-
„ dem potentia ad faciem poffefsionis
„ Gáva vocatæ prædicti Stephani, fi-
„ lii Pauli venientes quoddam pratum
„ ipfius defalcaffent, & fænum in eo-
„ dem habitum, & defalcatum afpor-
„ taffent. Quarum literarum exhibi-
„ tionibus factis, earumque perce-
„ ptis tenoribus, & expofitis præfato
„ Laurentio Sartore Procuratore dicti
„ Stephani filii Pauli eidem fuper
„ præmifsis ex parte prædictorum
„ *Civium, & Hospitum de Patak*
„ *judicium, & juftitiam per ipfum*
„ *Magiftrum Tavernicorum Reginalium*
„ *elargiri poftulante;* Michael filius Kut-
„ mér pro eisdem Civibus, & hospi-
„ tibus de Patak cum Procuratoriis li-
„ teris eorundem in ipfius Magiftri Ta-
„ vernicorum *Reginalium* exurgendo
„ præfentiam refponderat ex adverfo:
„ quod præfati Cives, & hospites de
„ Patak annotatum pratum pot ntiali-
ter

„ ter non defalcaſſent , ſed ipſi Cives
„ annotatum pratum tempore ab an-
„ tiquo *nomine terræ*, *ſeu juris Regi-*
„ *nalis intra metas dictæ Civitatis Pa-*
„ *tak* exiſtentis uſi exſtitiſſent, nec in
„ aliquo adtineret poſſeſsioni Gáva præ-
„ notatæ, quibus ſic habitis, idem Lau-
„ rentius Procurator præfati Stephani
„ filii Pauli objecerat eo modo: quod
„ metæ ipſius Civitatis Patak annota-
„ tam poſſeſsionem Gáva in nulla ſui
„ parte attingerent, ſed ipſi Cives de
„ Patak ultra trium, vel quatvor pos-
„ ſeſsionum, ſeu villarum modo præ-
„ miſſo potentialiter venientes præmiſſa
„ perpetraſſent, & in eo ſe idem Ste-
„ phanus ad juridicam aſſertionem vici-
„ norum, & commetaneorum, Compro-
„ vincialiumque ſuorum Nobilium prom-
„ ptus eſſet ſubmittere, & paratus. Un-
„ de quia ad reambulationem meta-
„ rum poſſeſsionis Gáva, & dictæ Ci-
„ vitatis Patak, ac ad revidendum, &
„ reſciendum id: utrum ipſum pratum
„ litigioſum intra metas dictæ *Civita-*
„ *tis Patak*, vel annetatæ villæ Gáva
„ exiſteret, & adjaceret? modo infra-
„ ſcripto facienda., *Reginales*, & di-
„ cti Conventus de Leleſz homines
„ transmitti debuerant neceſſario. Ideo
„ idem Magiſter Tavernicorum Regi-

„ na-

„ nalium ipsi Conventui scribendo, eo-
„ rum amicitiam petierat reverenter:
„ quatenus ipsorum darent homines
„ utrisque partibus pro testimoniis fi-
„ dedignos, quibus praesentibus *homi-*
„ *nes Reginales* infradeclarandi in Octa-
„ vis festi Beati Georgii Martyris tunc
„ venturis, & aliis diebus ad id suffi-
„ cientibus ad facies dictarum Civita-
„ tis Patak, & villae Gáva vocatarum,
„ vicinorum, & cometaneorum suorum
„ legitimis Convocationibus habitis, &
„ partibus, vel earum legitimis Procu-
„ ratoribus praesentibus accedendo;
„ Primo metas dictae possessionis Gá-
„ va juxta demonstrationem praefati
„ Stephani filii Pauli, & demum me-
„ tas dictae Civitatis Patak ex parte
„ ipsius possessionis Gáva secundum
„ demonstrationem praescriptorum Ci-
„ vium de Patak, vel Procuratoris eo-
„ rundem reambularent, factaque ipsa
„ reambulatione, de eo, utrum prae-
„ missum pratum litigiosum intra me-
„ tas dictae possessionis Gáva ipsius
„ Stephani filii Pauli, aut intra metas
„ dictae *Civitatis Patak Reginalis* fo-
„ ret, & existeret? viderent, & intue-
„ rentur, ac ab iisdem vicinis, & com-
„ metaneis, comprovincialibusque No-
„ bilibus ipsarum Civitatis, & posses-

K „ sionis

„ ſionis, & aliis, quibus decens fieret,
„ & opportunum hominibus, palam,
„ & occulte ſcirent, & inquirerent
„ omnimodam veritatem. Poſt hæc
„ ipſius poſsionariæ reambulationis, &
„ reviſionis metarum, ac inquiſitionis
„ ſeriem cum totius inibi peragendi
„ negotii proceſſu ad Octavum diem
„ Octavarum dicti feſti Beati Georgii
„ Martyris, ſimiliter tunc affuturi *Do-*
„ *minæ noſtræ Reginæ* fideliter reſcri-
„ beret Conventus de Lelez prænota-
„ tus. Et cum diſcuſsio præmiſſorum
„ ab eodem Octavo die Octavarum
„ feſti S. Georgii Martyris diverſis pro-
„ rogationum cautelis intervenientibus
„ juxta continentiam literarum prædi-
„ cti Magiſtri *Tavernicorum Regina-*
„ *lium* ad quindenas reſidentiæ exer-
„ citus Regalis contra Bulgaros moti,
„ & ad Octavas feſti Beati Michaëlis
„ Archangeli in anno proxime præte-
„ rito elapſas proclamatæ dilative de-
„ veniſſet; tandem ipſis quindenis ad-
„ venientibus prædictus Laurentius Sar-
„ tor pro ipſo Stephano filio Pauli de
„ Buttka cum Procuratoriis literis præ-
„ dicti Conventus ab una, item Joan-
„ nes filius Pauli pro ſe perſonaliter,
„ & pro prædictis Civibus, & hoſpi-
„ tibus de Patak, *cum Procuratoriis*

„ *literis*

„ *literis eorundem* (*) parte ab altera,
„ præſenti Cauſa eo: *quod eadem fa-*
„ *ctum poſſeſsionarium tangere digno-*
„ *ſcebatur*, ad noſtram præſentiam de-
„ ducta &c. &c. Ideo una cum Præ-
„ latis, Baronibus, & Regni Nobilibus
„ nobiſcum in judicio conſidentibus,
„ metas ipſius poſſeſsionis Gáva ne-
„ quaquam ultra ipſum fluvium Ticiæ
„ extendi, nullumque jus, & juris pro-
„ prietatem eandem ultra ipſum flu-
„ vium Ticiæ habere agnoſcentes, ei-
„ demque Stephano, filio Pauli, & ad
„ ipſum pertinentibus ultra jam di-
„ ctum fluvium Ticiæ pro uſu aliqua-
„ rum terrarum, pratorum, ſylvarum,
„ ſtagnorum, & quarumlibet utilitatum
„ earundem tranſitum facere non poſſe
„ decernentes, atque committentes præ-
„ miſſam terram litigioſam cum ſta-
„ gnis, pratis, ſylvis, & aliis omnibus
„ ſuis utilitatibus, & pertinentiis uni-
„ verſis, quibusvis nominibus vocita-
„ tis, in ſuperficieque ejusdem a dicto
„ fluvio Ticiæ verſus prælibatam Ci-
„ vitatem Patak exiſtentibus, eisdem
„ Civibus de Patak adjudicavimus, &

K 2 „ com-

(*) Procuratorias literas ſub ſigillo proprio Patak expediebat, quod authentiam ſigilli Civitatenſis deſignat.

„ commisimus perpetuo poſsidere, te-
„ nere pariter, & habere, ſalvis juribus
„ alienis, præfato Stephano filio Pauli
„ perpetuæ taciturnitatis ſilentium im-
„ ponentes, ab eadem eundem pro in-
„ debita requiſitione, & recaptivatione
„ ejusdem in ipſius æſtimatione convi-
„ ctum fore decernentes, atque relin-
„ quentes. In cujus rei memoriam,
„ firmitatemque perpetuam præſentes
„ eisdem Civibus conceſsimus literas
„ noſtras privilegiales pendentis anthen-
„ tici ſigilli noſtri munimine roboratas.
„ Datum in Wiſegrad ſedecimo die Octa-
„ varum feſti Beati Martini Confeſſoris
„ prædictarum, Anno Domini 1366.
„ (L. S. pendentis.)

Anno 1390. Regia Civitas Patak per Sigismundum Regem Nicolao de Perén donata. Fasc. 211. Nro. 353. Arch. Zempl.

Anno 1411. Petrus de Perén ſeditioſos Stephano de Debrö adhærentes prope Oppidum Nagy-Patak profligavit. Not. Hiſt. §. 54.

Anno 1429. emortua in ſexu virili Nicolai de Perén linea Civitas Nagy-Patak ad Regias Sigismundi Imp. manus devoluta per eum *in cœtum, & numerum aliarum Liberarum Civitatum in Regno Hungaiæ habitarnm aggregata eſt.*

est. Datum Agriæ feria 2. proxima post Dominicam Lætare. In processu Urbar. Oppidor. Product Nro. 7 & Z.

Anno 1436. per Sigismundum Regem Georgio de Palócz Archi Episcopo Strigoniensi oppignorata, in Mattheum de Palócz Regni Palatinum devoluta iterum fuit oppidum. Katona Tom. 12. pag. 750.

Eodem anno Mattyus de Palócz Palatinus Patakini generalem Congregationem celebravit. (*) Not. Hist. § 66.

Anno 1440. per Hussitas Bohemos arx occupata. Simon de Keza Part. 4. Cap. 34. Pray Annal. part. 2. pag. 343.

Anno 1459. Hussitæ Bohemi arce exturbati, & profligati, & tunc mons Patakinensis *Király-hegy* a Regiis copiis nomen accepit. Kaprinay Dipl. part. 2. pag. 203.

Anno 1514. per Cruceatos concitata seditione Rusticana Patakinum occupatum. Wagner MSS. Tom. 1. pag. 324.

Anno 1526. Copiæ Zemplinienſium ad fatalem campum Mohách profecturæ ibi recensebantur. Not. Hist. § 151.

K 3 Anno

(*) Congregationes generales ævo illo nonnisi eæ dicebantur, ubi Conventum Statibus Palatinus indixit.

Anno eodem Antonius de Pálócz Supr. Comes, loci herus, & ultimus ſtirpis, in campis Mohách occumbens. Iſthv. Lib. 8. eodem tumulo, quo Michael frater Pincernarum Regalium Magiſter Patakini illatus eſt. Marmor e ſubterranea Chrypta protractum, & parieti Septemtrionem reſpicienti aplicitum hanc inſcriptionem oſtentat:

Hic ſitus Antoni es, Michaelque Pálóczia proles,
Quos prius unus amor, nunc tenet urna duos.
Ille domi clarus, Regali clarus in aula
Alter, nunc Supero eſt clarus uterque polo.
1516. 1526.

Petrus autem Perénius arcem occupavit, in ejus poſſeſsione tam per Ferdinandum, quam Joannem Regem confirmatus. Iſthvan. Lib. 9.

Anno 1530. Lutheri dogma Patakinum invectum Religioſis viris partim ad illud deſcisdentibus, partim expulſis. Not. Hiſt. § 175. usque 179.

Anno 1536. Ferdinandus Imp. cum Joanne Rege inducias Patakini pepigit. Not. Hiſt. § 186.

Anno 1542. Conventiculum Procerum Regni ibidem habitum. Not. Hiſt. § 195.

Anno

Anno 1555. Dobóiani cum Perénianis pro Sáros-Patakina ditione litigarunt; unde Gabriel Perénius Stephanum Dobó violata fide captum carceri mancipavit, fratrem vero ejus Dominicum vinctum Conſtantinopolim transmiſit, cupiens eos e medio ſublatos, ne litem proſequi poſsint. Iſthv. Lib. 19.

Anno 1558. Exturbato Gabriele Perénio arx præſidio Regio firmata, ditio Patakina vaſtata. Iſthv. Lib. 20.

Anno 1559. Art. 24. Patak Civitas compellatur, ad ejusque munitionem totus Comitatus ordinatur.

Anno 1566. Tartari Oppidum deprædati. Iſthv. Lib. 23. Bethlen Hiſt. Lib. 5.

Anno eodem Gabriele Perény ſine hærede decedente Dominium Patak in Fiſcum Regium devolutum.

Anno 1578. Familæ Dobó per Maximilianum Imp. Oppignoratum. Not. Hiſt. § 255.

Anno 1601. Dobónibus in Franciſco filio Stephani exſtinctis devolutum in Fiſcum Regium. Not. Hiſt. § 341.

Anno 1608. Michaëli Lorántffy per Cameram Regiam venditum.

Anno 1610. Inductitia Corona Turcica olim Principi Bocshaio donata in arce Patak per Curatores Orphani Va-

K 4 len-

lentini Drugeth ad manus Georgii Thurzó Comitis Palatini resignata. Georg. Závodszky in suo Diario.

Anno 1617. Georgius Rákóczy per connubium cum Susanna Lorántffy possessorium ejus adivit. Not. Polit. § 131.

Anno 1620. per Georgium Drugeth ditio Patakina vastata. Keteler. Timon, & Acta Diætæ Novizol.

Anno 1645. Conventus Generalis septem Comitatuum Rákóczio subjectorum hic celebratus. Not. Hist. § 475.

Anno 1647. Georgius Rákóczy in possessione arcis per Donationem Ferdinandi III. confirmatus solutis 313,000. florenis. Not. polit. § 131.

Anno 1661. funus Georgii II. Rákóczy magno concursu hic peractum. Proth. A. 7. pag. 286. item Fasc. 217. Nro. 92. Arch. Zempl.

Anno 1664. Studiosa juventus ex Collegio Reformatorum dispulsa. Unde Commissio Regia in negotio gravaminum Evangelicorum contra Sophiam Báthory magno præcipuorum virorum concursu Patakini celebrata. Fasc. 209. Nro. 122. Arch. Zempl.

Anno 1666. Nuptiæ Francisci I. Rákóczy cum Helena Zrinia magna frequentia hic celebratæ. Prot. A. 9. pag.

pag. 255. & Fasc. 217. Nro. 97. Arch. Zempl.

Anno 1668. Patres Societatis Jesu ad Arcem introducti. Not. Hist. §564.

Anno eodem etiam Reformatorum scholæ, & Professores ad Oppidnm reducti. Kazy Hist. Lib. 9. Lampe Hist. Eccl. pag. 590.

Anno 1670. Maleferiata conjuratione erumpente; Commendans Tokayensis Comes a Stahrenberg cum Officialibus Cæsareis ex insidiis per Rákóczium hic custodiæ mancipati. Not. Hist. § 568.

Anno 1671. ad arcem Germanicum præsidium inductum. Not. Hist. § 575.

Eodem anno arx reparata, molendinum navale in Bodrogo erectum. Fasc. 209. Nro. 124. 125. 128. Arch. Zempl. Collegium Reformatorum per Patres Jesuvitas occupatum. Loc. 100. Nro. 431. Arch. Zempl.

Anno 1682. Schola Patakinensis Reformatis restituta.

Anno 1683. Philippus Baro de Saponara Commendans Patakinensis arcem Orphanis Rákóczianis restituit. Jesuvitæ cum præsidio Germanico Szathmarinum discesserunt. Templum mænibus arcis contiguum Reformatis traditum. Intererant receptioni Comes Eme-

K 5 ricus

ricus Tököly cum conſorte Helena Zrinia, & Orp anis Rákóczianis.

Anno 1686. Exturbati ex templo arcenſi Evangelici ex mandato Regio per Franciſcum Klobuſiczky Vice-Comitem.

Anno 1687. Schola a Reformatis adempta, exercitium religionis iisdem interdictum, Minisro ad pagum Hotyka ſemet conferente. Lampe Hiſt. Eccl. a pag. 499. uſque 503.

Anno 1697. Franciſcus Tokay concitata ſeditione arcem patentibus portis ingreſſus præſidium omne cum Vice-Commendante Sturman, & Baronem Alexandrum Vécsey trucidavit, templum Reformatis tradidit, mox inde per Generalem Octavium Nigrelli exturbatis. Not. Hiſt. § 688.

Anno 1701. cum Franciſcus II. Rákóczy motæ in Hungaria ſedicionis auctor fuiſſet, Anno 1702. Dynaſtia Patakinenſis in Fiſcum Regium redacta, arx vero cum multorum malorum quædam quaſi fabrina eſſet, ex mandato Leopoldi Imp. diruta. Faſc. 209. Nro. 141. 144. 145. Arch. Zempl. Reperta fuiſſe in arce arma, quibus 15. millia militum armari poterant, & tormenta etiam bellica Caſſoviam translata

ſcribit

ſcribit Iſaac Babocsay teſtis coævus, & in diruitione præſens.

Anno 1705. Schola Patakina cum templo, & parochia Reformatis iterum per Franciſcum Rákóczy attributa. Lampe Hiſt. Eccl. pag. 518.

Anno 1708. Conventiculum Rákóczianorum Patakini celebratum. Sub quo Emericus Bezerédy magni nominis vir, quod conjurationem Rákóczianam averſatus cum ſua legione ad Cæſareas partes tranſive meditaretur, carnificis manu obtruncatus ante portam arcis vitam poſuit. Faſc. 218. Nro. 247. 269. Arch. Zempl. Jntrepido animo, non obligatis oculis ſuſtinuit ſuplicium, indecorum fore, dicens, ut qui plures & toties contempſerit gladios, nunc ad unius aſpectum exhorreſcat. Uti recenſet Kollinovich teſtis coævus in MSS. Hiſt.

Anno 1714. Templum arcenſe, & Parochia Catholicis reſtituta, in poſſesſione autem Oppidani Oratorii, & Scholarum Reformati confirmati. Not. Hiſt. § 753. 755.

Anno 1720. Carolus VI. Imp. Leopoldo Donato Principi a Thrauczon, Comiti in Falkenſtein, hæreditario Aulæ ſuæ Præfecto, aurei velleris equiti, Actuali Intimo, & Conferentiali ſuo

Con-

Consiliario Dominium Patak, utpote arcem, & oppidum Sáros-Patak, nec non Oppida Nagy- & Kis-Patak, ac Ujhely cum *possessione Borsi szer*, possessiones, item Pertrahó, Végh-Ardó, Tökés-Csernahó, Kis-Toronya, portionesque possessionarias in possessionibus Bányácska, & Kovács-Vágássi, ac prædio Vámos-Ujfalu, cum jure gladii, & patronatus Ecclesiarum donavit. Item abalienata Tólcsva, utramque Bénye, item Erdö-Bénye, portiones in Berczel, Gáva, Balsa, & Szabólcs ad arcem Patak spectantia revindicandi facultatem tribuit. Loc. 100. Nro. 430. Arch. Zempl.

Anno 1722. Studiosa juventus in Collegio Reformatorum gravem tumultum excitavit. Fasc. 209. Nro. 151. Arch. Zempl.

Anno 1731. Hospitale pro pauperibus Patakini fundatum. Fasc. 209. Nro. 153. Arch. Zempl.

Anno 1777. Convictum pro Nobili juventute Generalis Nicolaus Beleznay ibidem fundare nitebatur. Loc. 100. Nro. 436. Arch. Zempl.

Anno 1780. Principibus Thrauczon in sexu virili emortuis, nunc Dominium per Cameram Regiam possidetur.

Anno

Anno 1786. Josephus II. Imp. inductis ad partem oppidi meridionalem Suevicis coloniis, illam a nomine suo *Jósef-falva* vocari præcepit.

Arx Patakina fuit opere firma, quam Petrus Perénius majoris ad instar munimenti mœnibus, ac fossis circumvallavit, ut patet ex literis ejusdem ad Civitatem Cassoviensem ex Castro Wjhely Anno 1534. datis, quibus operas erigendarum hujusmodi munitionum peritas sibi a Civibus submitti petit. MSS. Kaprinay Tom. 27. pag. 336. Patebit id etiam ab infra ex inscriptione sepulchri filii ejusdem Gabrielis de Perén. Absolvit opus Petrus Anno 1541. quod apparet ex insignibus, & epigraphe supra munimenti portam flumentanam lapidi insculptis:

„ Felix Civitas, in qua verbum DEI prædicatur, & observatur illud. 1541. April. 16. „

Ostentat hucdum arx vetustam illam turrim *Vörös-torony*, quam a Stephano juniore Rege exstructam supra vidimus. Est ea quinque substructiones alta, muros tres orgias latos complexa, cujus apex in pyramidem assurgens turriculis quatuor, per totidem angulos exornabatur, asservabanturque in in ea the-

sauri

ſauri Rákócziani, ut in proverbium apud Tranſylvanos abiret: *Patak vitte ell Erdélybül a pénzt.* Not. Hiſt. §575. Scribit Iſaacus Babocsay Tarczalinenſis Notarius Anno 1670. ſtudioſum quempiam in Collegio Helveticorum monedulam aluiſſe, quæ dum curioſius volitaret in feneſtram hujus turris rubeæ penetravit, indeque ex cumulo nummos aureos roſtro ſenſim exportabat, & in theca Studiosi congregabat, qui dum jam ad ducentenorum numerum excreviſſent, ſtudioſus ſibi metuens, ne advertatur, monedulam interemit, & ad exteras Academias profectus Patakinum deſeruit.

Palatiis arcem vel maxime ornavit Georgius I. Rákóczy. Teſtatur id marmor ſupra januam palatii in orientem ſpectantis, in quo inſignibus Rákóczianis pulchre ſculptis ſubſcripta leguntur iſthæc: „ DEO favente hæc Palatia „ Spect. & Magnif. Dominus Georgius „ Rákoczy de Felsö-Vadáſz intra diem „ 22. Apr. Anni 1617. & 22. diem Au- „ guſti, anni 1618. FF. Non eſt cur- „ rentis, neque volentis, ſed miſerentis „ DEI.

Alii poſſeſſores exiguam ſui memoriam reliquerunt. Franciscus II. Rákóczy Caminum fumigatorium exſtruxiſſe

vi-

videtur, cui hæc incidi curavit: „ Virtutem præſentem odimus, amiſsam „ quærimus. Anno 1700. F. R.

Qua ad arcem interiorem itur, viſitur immane os ſupra portam pendulum, quod incolæ ex Crure Gigantis eſſe prædicant.

Præfectorum arcis nomina ſequentium ſolum erui poterant:

Anno 1229. Zuga Caſtellanus, & Curialis Comes de Potok nominatur in ritu explorandæ veritatis § 371.

Anno 1300. Georgius filius Simonis Comes de Zobolch, & Caſtellanus de Potok. Katona Tom. 4. pag. 1233.

Anno 1548. Ambroſius Wégh Præfectus caſtri Patak. Pray Annal. Lib. 5. pag. 417.

Anno 1671. Comes Stahremberg. Fasc. 209. Nro. 128. Arch. Zempl.

Anno 1681. Philippus Baro de Saponara Not. Hiſt. § 639.

Templum parochiale, quod in arce viſitur, exſtructum eſt per Pálóczios, cum porta ejus arcem interiorem reſpiciens annum 1492. inſculptum oſtentet; male ergo per Cl. Stephanum Weſzprémy in Biogr. Medic. Tom. 4. pag. 335. illius a fundamentis excitator Petrus Pe-

rénius

rénius adſtruitur, qui illud potius pro uſibus Helveticorum adaptavit.

Parochi porro Patakinenſes erant viri præcipui. Jam ſupra ſub Emerico Rege vidimus fuiſſe præpoſitum. Joannem Plebanum de Potok Regi Stephano fuiſſe acceptum memoravimus. Not. Hiſt. § 24. Ao. 1366. Alexander Plebanus in reambulatione metarum Reginalis Civitatis Patak erat homo Regius. Ao. 1526. Parochus loci Michael de Ráska itidem fuit Præpoſitus. Faſc. 209. Nro. 121. Arch. Zempl. Anno 1503. Georgius parochus fuit Epiſcopus Bodonienſis. Faſc. 232. Nro. 10. Arch. Zempl. Anno 1790. Stephanus Györky Præpoſitus B. Mariæ Virginis de Ságh. Reliquorum etiam Sacrorum Curionum nomina lubenter huc inſeruiſſemus, ſed ab iis, qui ſuppeditare poterant, impetrare non potuimus. Hodiernum Parochum ſcimus eſſe Joannem Kovalik, una Vice-Archi-Diaconum Inſulanum.

Ipſa etiam Parochia in honorem S. Joannis Bapt. fundata Faſc. 209. Nro. 121. Arch. Zemp. fuit a jurisdictione Diœceſani Epiſcopi exempta. Id teſtatur lis ſuborsa inter Joannem Archi-Epiſcopum Strigonienſem, & Stephanum Epiſcopum Agrienſem. Archi-Epiſcopus prætendebat Monaſterinm S.

Cru-

Crucis de Lelesz, parochias item de Patak, & de Ujhely quoad totalem obedientiam, & jurisdictionem spiritualem ad se pertinere, cum partes inter se convenire non possent, Joannes Archi-Episcopus appellavit ad Bonifacium Papam IX. & ejus Sacram sedem Apostolicam Anno 1399. Quam controversiam Bonifacius sic decidit: „ ut
„ Monasterium S. Crucis de Lelesz, &
„ parochiales Ecclesiæ de Nagy Patak,
„ ac de Wjhely, nullum alium, præter
„ Archi-Episcopum tanquam immedia-
„ tum Superiorem recognoscere, & ei-
„ dem, ac nulli alteri obedientiam, ac
„ reverentiam debitas exhibere, ac ad
„ Synodum ejusdem Archi-Episcopi,
„ quoties illa celebrari contingeret, ac-
„ cedere, & pro procurationibus Lega-
„ torum, ac provisionibus nunciorum
„ Sedis Apostolicæ persolvendis, &
„ aliis oneribus supportandis contribu-
„ tionem debitam facere debeant. Dat.
„ Romæ apud S. Petrum Calendis
„ Maji, Pontificatus Anno II. Christi
„ 1400. Katona Tom. 11. pag. 481.
„ 510. & Péterffy Conc. Part. 2. pag.
„ 288.

Lege etiam publica Regni art. 25. 1545. Parochia Patakinensis inter præcipuas numeratur.

L Jus

Jus demum Patronatus hujus Eccle-ſiæ fuit Anno 1526. penes Familiam de Pálócz. Anno 1720. penes Principer Thrauczon. Faſc. 209. Nro. 121. Loc. 100. Nro. 430. Arch. Zempl.

Sepulti jacent cineres in hoc Templo Michaelis, & Antonii Pálócziorum ut ſupra. Petri, & Gabrielis Perénii, hujusque Conſortis Helenæ Orſzág. Stephani, & Franciſci Dobónis, Suſannæ Lorántffy, Georgii, & Sigismundi Rákóczy, ac Henricæ filiæ Friderici V. Palatini, Claræ, & Barbaræ Zekell.

Petrum, & Gabrielem Perénios in Templo hoc Patakinenſi, & non Terebeſsienſi fuiſſe ſepultos evincit Oratio, quam Baſilius Fabritius Zikzay Ludi Magiſter de vita, & obitu Gabrielis in Sáros-Patak occaſione funeris recitavit. Witteb. Anno 1568. in 4. plag. 6. typis Joannis Cratoris impreſſa, cujus unum exemplar nos quoque poſsidemus, & quæ ſequentes inſcriptiones monumenti, areæ, & vexilli ſepulchralis ſubjunctas exhibet.

Erat Patakinum complurium etiam Religiosarum Familiarum domicilium. Anno 1255. Clauſtrum Ordinis Prædicatorum jam ibi fuiſſe patet apud Cl. Katona Tom. 6 pag. 240. Item Pray Hier. Ung. Tom. 1. pag. 198. Clauſtrum idem

anno

anno 1322. incendio deletum, in eoque literæ Privilegiales Comitibus Marcello, & Juche ſuper poſſeſsione Zsadány per Belam Regem datæ conflagraſſe exponuntur. Faſc. 209. Nro. 120. Arch. Zempl.

Monialium Ordinis S. Claræ ad S. Annam odæum Anno 1380. in Patak ſtetiſſe Not. Hiſt. § 51. probavimus, cujus rudera in ſuburbio ultra foſſam hodiedum occurrunt.

Aliæ Moniales Ordinis S. Urſulæ ad S. Spiritum e regione Clauſtri Franciscanorum, nunc Collegii Reformatorum cænobium habebant.

Patres autem Franciscani locum illum incolebant, ubi nunc Collegium memoratum viſitur. Not. Hiſt. § 151. 179.

Patres Societatis Jeſu Sophia Báthory Anno 1666. adduxit, quorum fundationis ſeriem Not. Hiſt. § 564. cum Regia Leopoldi Imp. confirmatione dedimus.

Trinitarios de redemptione Captivorum Anno 1694. fundavit Georgius Körösy bonorum Rákóczianorum Præfectus, eorumque fundationem Ao. 1734. Princeps Thrauczon, & Comes Aspremonth aliis reditibus auxerunt. Clau-

L 2 ſtrum

ſtrum eorum hanc Inſcriptionem præſefert:

VnI trInoqVe Deo, IoannI a Matha,
feLICI a VaLoIs, Vtpote sVIs patroнIs.
ReLIgIosVs orDo sanCtæ trInItatIs
e pIorVM obLatIonibVs ereXIt.

Patakinenſis Conventus Franciscanorum fuit reliquis Conventibus eminentior, quia fuit Cuſtodia, habens certum numerum tam Conventuum, quam fratrum ſub ſua directione. Pertinebant ad Cuſtodiam Patakinenſem Conventus Patakinenſis, Szantóvienſis, Czékenſis, Sóvárinenſis, & Homonnenſis, in quibus Anno 1525. numerabantur patres 98. Erant tunc in Hungaria tales Cuſtodiæ 10. numerus Conventuum 73. numerus Patrum, & fratrum 1473. Uti teſtantur annales Ordinis pag. 29.

Anno 1527. celebratum eſt Capitulum Provinciale in Conventu de Sáros-Patak, Dominica Jubilate, in quo in Miniſtrum Provincialem unanimi Patrum vocalium conſensu iterato electus fuit Pater Gabriel de Péch-Varadino, licet jam ſenio confectus, fuitque in ordine quintus Miniſter Provincialis. Annal. Ord pag. 27.

Ad fundationem Monialium in Clauſtro Sáros-Patak ad S. Annam degentium

tium Anno 1391. pertinebat medietas posſeſsionis Toronya Fasc. 204. Nro. 597 Arch. Zempl Anno 1556 Ferdinandus Rex annuit: ut Matthias Viczmándy, & Sigismundus Thorda poſsesſionem Sancti-Monialium de Sáros-Patak Csernahó vocatam occupare poſsint. Item Anno 1560. idem Rex confirmavit: ut Sigismundus Thorda poſseſsionem Csernahó in Comitatu Zemplén exiſtentem olim ad Moniales S. Claræ in Caſtro Sáros-Patak degentes pertinentem ſecundum transactionem cum Monialibus ejusdem Ordinis in Clauſtro Tyrnavienſi agentibus factam poſsideat. MSS. Kaprinay Tom. 23. pag. 20. 23.

Ludum Literarium jam ante Cladem Moháchianam Patakini fuiſſe oſtendimus Not. Hiſt § 174. quem dein Petrus Perénius Anno 1531. in Scholas Evangelicorum transformavit, filius Petri Gabriel ſtabilibus reditibus auxit, ejusque voluntatem Maximilianus II. Imp. ratam habuit, uti patet ex Actis Diætæ 1662. Susanna demum Lorántffy bonorum Király-Helmeczienſium, & Dobó-Ruſzkenſium proventus eidem Scholæ Patakinæ legavit teſtamento in Patak 30. Octobr. Anno 1658. condito. Loc. 100. Nro. 435. Arch. Zempl.

Schola hæc Anno 1672. per Sophiam Báthory turbata transivit Albam Juliam in Transylvaniam. Anno 1683. revenit Patakinum, rurſus Anno 1687. vice altera loco dimota Gönczium transivit, Unde Anno 1695. Caſſoviam translata, Anno 1696. in ſuburbio illocata, Anno 1703. bello Civili diſsipata, antiquam ſuam ſedem Anno 1704. Patakini recuperavit, ibique hodiedum viget.

Inſcriptio portæ Collegii ſequens eſt:
„ OraTe pro paCe HIerosoLIMæ, pos-
„ tVLate, Vt sInt beatI, qVI tIbI
„ faVent. — FIat paX In CIrCVItV
„ tVo, & qVIes In ConCLaVIbVs
„ tVIs. Psal. 122.

Protege, conſerva, convertas, deſtrue, ſana,
Primores, populum, hoſtes, rixas, vulnera
noſtra.

Profeſſores ejus inde ab Anno 1531. erant ſequentes:

1. *Stephanus Kopácsy* circa annum 1531. Scholæ præfectus fuit, ſed qui hinc circa An. 1542. Vittebergam abiit, unde redux, poſteaquam Erdödini, & Rivulini Eccleſiis, & Scholis præfuiſſet 1549. Patakinum ad regendam Scholam, & Eccleſiam revocatus fuit, quo tempore

pore Schola Patakienſis antea trivialis formam Collegii induit. Obiit An. 1562. qua ſenior Tractus Zemplénien. (*)

2. *Joannes Vitus Balsaratius* circa 1560. Profeſſor factus, obiit Paſtorem ſimul agens Patakini 1575.

3. *Franc. Czegledy* 1557. Stephano Kopácsy ſenio jam fracto adjunctus, ejus ſimul gener, ſocero non tantum in Officio Paſtoris Patakinenſis, ſed & in munere Seniorali ſuccesſit, mortuus Patakini 1590.

4. *Baſilius Fabritius Szikſzovienſis* 1561. Profeſſor factus, 1564. Claudiopolim vocatus, 1566. Patakinum reverſus, ibi 1576. obiit.

5. *Petrus Beregſzázy* 1574. Varadinum pro Paſtore abductus 1576.

6. *Michael Paksi* 1576. Fabritio ſuffectus, 1577. Agriam pro Paſtore evocatus.

7. *Georg. Cæſar Caſſovienſis* 1578. ſimul Paſtor Eccleſiæ Patakinæ 1586. mortuus.

8. *Matthias Thoraconymus* 1580. muneri valedixit 1587.

L 4 9.

(*) Proverbium de hoc: *sequere Kopácsy* Not. Hiſt. § 179. deduximus.

9. *Casp. Pilczius* 1587. munus deposuit 1597.

10. *Casp. Pesthi* 1591. una munere Pastoris functus, 1596. mortuus.

11. *Demetr. Krakay* aliis *Karkai* usque annum 1598.

12. *Emer. Katona Ujfalvinus* 1599. expost Concionator Aulicus Magnif. Sigismundi Rákóczy.

13. *Moyses Kézdi Vásárhelyi* 1601.

14. *Joh. Vásárhelyi.* 1603. 1608.

15. *Joh. Alexis Kecskeméthy* 1608. una Pastor Ecclesiæ 1609.

16. *Mich. Lány Szepsinus* 1610. Pastor Ecclesiæ Gönczienfis factus 1613.

17. *Steph. Sidenus Szikszoviensis* 1612 mortuus 1623.

18. *Georg. Korocz Szepsi* 1614. Tokaino ex Ministerio evocatus, 1620. Tokainum reditit.

19. *Georg. Lövey* 1615. dein Pastor Madensis 1618.

20. *Joh. Boros Szenczy* 1616. mortuus 1622.

21. *Joh. Filitzki* 1622.

22. *Mart. Day Muraközy* 1622. eodem anno peste sublatus.

23. *Steph. P Tolnai* 1623. dein Concionator Aulicus Georgii Rákóczy. 1626.

24.

24. *Joan. S. Simándy* 1626. factus Paſtor Ujhelienſis 1636.

25. *Math. D. Komjáthi* 1626 dein Paſtor Tólcsvenſis. 1630.

26. *Georg. Zemlényi* 1626. dein Paſtor Vinenſis. 1631.

27. *Georg. Salánky* 1629. demum Paſtor Mádenſis 1635.

28. *Bened. Bakai* 1630.

29. *Andr. Ruſzkai* 1631. demum Paſtor Bényenſis 1636.

30. *Mich. Dobraviczai* 1634.

31. *Paul. L. Szepsi* 1636. demum Paſtor Patakinenſis.

32. *Franc. Verötzi* 1636. Rector Scholæ, demum Paſtor Tállyenſis.

33. *Joh. D. Bényei* 1637. dein Paſtor Madenſis 1641.

34. *David Valerius* 1637.

35. *Stephanus Fövényeſsi* 1638. factus Paſtor Szentpéterienſis. 1639.

36. *Joh. D. Tolnai* 1639. Miskolczinum pro Paſtore abiit 1642. reductus 1649. tandem Paſtor Tarczalinenſis 1656.

37. *Dan. P. Kolosi* 1640. dein Paſtor Beregſzázienſis 1642.

38. *Mich. Szentpétery* 1641.

39. *Joh. Zebegnyei* 1643. dein Paſtor Tállyenſis 1646.

40. *Paul. Tarczali* 1644. pro Con-

L 5 re-

rectore vocatus, demum Paſtor Gönczienſis.

41. *Casp. P. Szepſi* Conrector 1645.

42. *Steph. Benjamin Szilagyi* 1645. Varadino Patakinum vocatus, Tólcsvam pro munere Paſtorali tranſiit 1647.

43. *Alex. Huſzty* 1646. vix ſex menſes exegit, litibus Tolnaianis inplicitus.

44. *Joh. S. Szentpéteri* 1646 pro Paſtore Bodrog-Kereſzturinum ſeceſsit 1649.

45. *Math. Nógrády* 1648. Döbröinum pro Paſtore evocatus. 1649.

46. *Joh. Herczeg Szöllösi* 1647 Conrector, factus P[illegible]or Tólcsvenſis 1654.

47. *Andreas Váczy* 1648. munus Paſtorale amplexns 1649.

48. *Thom. Ujváry* 16[illegible]9. Conrector, muneri valedixit 1650.

49. *Joh. Amos Commenius* 1650. in Reformatorem Scholæ evocatus, muneri valedixit. 1654.

50. *Steph. Veresegyházi* 1651. Præceptor Claſsium Superior.

51. *Mich. Tonfæus* 1652. Varadino Patakinum vocatus, dein Paſtor B. Kereſztúrienſis 1655.

52. *Steph. Ötvös Száthmáry* 1653. Conrector, factus Miniſter Érsek-Ujvarienſis. 1656.

53.

53. *Paulus Szántai* 1654. dein Pastor Tólcsvensis.

54. *Mich. Buzinkai* 1656. una cum Collegio per Sophiam Báthory pulso Transylvaniam petiit, & Albæ Juliæ muneri immortuus est. 1683.

55. *Sam. Lippai* 1656. dein Debre.zini Professorem egit 1660.

56. *Melch. Batzonyi* 1656. mortuus 1662.

57. *Joh. Posaházy* 1657. in scholam Patakinam vocatus, pariter ac Buzink y cum Collegio in Transylvaniam abiit, & Albæ Juliæ 1686. obiit.

58 *Valent. Köpeczi* Med. Doctor 1665. Professor tertius, muneri valedixit 1668.

59. *Andr. Sellyei* 1669. Pedagogiarchæ titulo vocatus, munus istud post tres menses cum Pastoratu Patakinensi permutavit.

60. *Joh. Tsétsi* post reditum studiosorum ex Transylvania 1686. Professor illis datus, muneri varias inter vicissitudines immortuus est 1708. Patakini.

61. *Steph. Simándi* 1709. ex peste obiit 1710. Hanc tumuli inscriptionem habet: „ Mykrokosmos erat - - - - - - - cui natura parem non de-
„ dit orbe magum.

62.

62. *Andreas Füleki* 1711. per factionem Joh. Tsetsi junioris 1717. exauctoratus, Minifter loci factus eft.

63. *Joh. Tsétsi* junior 1713. per mandatum Regium 1734. ab officio amotus, privatam vitam Patakini claufit 1769.

64 *Greg. Szomolló Nagy - Mihályi* 1719. ob lites cum Tsétsio, & difturbia ex illis enata eodem mandato Regio Caroli VI. Imp. 1734. munere amotus, Tsetinum pro Paftore abductus eft.

65. *Mich. Paksi Szathmári* 1734. in munere mortuus 1744.

66 *David Sárkány* 1734. dein 1758 hemiplexia fractus Miskóltzini vitam privatam claufit. 1762.

67. *Mich. Paksi Szathmári* filius Nro. 65. memorati, primum Prof. Ling. Orient. Cat. & Eloqv. factus eft 1742. fed mox in Ecclefiam Csatienfem fecefsit 1743. mortuo vero patre 1744. eidem fucceffor datus 1771. apoplexia factus, vitam, 1778. Patakini finiit.

68. *Steph. Bányai* 1744. muneri valedixit 1767.

69. *Paulus Paksi Szathmáry* Med. Doctor. 1759. munere, & vita defunctus 1766.

70. *Joh. Szentefsi* 1767. mortuus 1781.

71.

71. *Steph. Szent Györgyi*, qua interimalis Prof. evocatus 1767. mox 1770. pro Ordinario declaratus, hodiedum munus ſuum Continuat.

72. *Mich. Paksi Szathmáry*, filius Michaelis Nro. 67. notati, 1771. Patakinum ex Academiis appulit, 1772. lectiones ſuas orſus, 1773. mortuus.

73. *Gabr. Fülep Öry* SS. Theol. Doctor, ex Eccleſia Aſzſzalovienſi in Prof. Theol. & ſucceſſorem Michaëlis Paksi Szathmáry evocatus 1773 nunc Summus per Diſtrictum Cis-Tibiſcanum Superintendens.

74. *Mart. Szilágyi* 1773. mortuus 1790.

75. *Joh. Szombathi* 1783. hodiedum in munere perſeverat.

76. *David Szabó* 1792. ſucceſſor Martino Szilágyi datus, munus continuat.

Miniſtri Evangelici Patakinenſes apud Lampe in Hiſt. Eccl. pag. 597. ſequentes recenſentur:

Anno 1532. Michael Sztáray, allis Ztari, ſive Ztarinus Not. Hiſt. § 179. memoratus, Stephanus Kopacsi.

1568. Franc. Czeglédy.

Gaſpar Pesthy.

1586.

1586. Georg. Cæſar Caſſovienſis.
Thomas Tholnay.
1609. Joan. Alexis Kecskeméthi.
Mich. Orvos Súri.
Georg. Balogi.
1629. Steph. Károlyi.
Johan Jüsüs Pataki.
1632. Steph. Tholnay.
Petrus Tholnay.
Paulus Ardai.
Steph. Kereſztſzegi.
Mich. Poſaházy.
Eranc. Vereczky.
Paulus Megyeſsi.
1655. Samuel Lippai.
Steph. B. Sellyei.
Petrus Szerencsi.
Mich. Várady.
Matthias Szántay.
Gregor. Némethy.
1687. Paulus Ember Debreczeni.
1695. Petrus Gönyüi.

Celebris etiam Typographia Rákócziana fuit Patakini. Meminit illius Paulus Walaſzky in Conſpectu Reip. Litter. pag. 205. Confeſsio Reformata Tarczalienſi - Tordenſis. Anno 1562. confecta, ſub titulo: *Compendium Doctrinæ Chriſtianæ* Patakini recuſa Latine, & Hungarice Anno 1655. cura Prin-

Principis Susannæ Lorántffy Georgii Rákóczy viduæ. Exemplar reconciliationis cum Hungaris factæ Anno 1606. Conditiones pacis inter Romanorum Imp. Rudolphum II. ac Hehomatem I. Sultanum, item Articuli Diætales 1608. 1609. 1613. 1618. 1622. 1625. 1638. 1647. 1649. Patakini typis editi recensentur in Bibliot. Cornides pag. 170.

Maximilianus Imp. & Rex Oppido Sáros-Patak, & Suburbio Kis-Patak sequentes libertates concessit:

1mo. Per universum Regnum sint immunes a telloniorum solutione.

2do. Eligant sibi Judices, qui tamen coram Provisore juramentum deponant.

3tio. Eligant Magistrum Fori, qui habeat antiquas *accidentias*, sive proventus ex foro.

4to. Habeant jus gladii, exceptis Casibus læsæ Majestatis, proditionis, & incendii.

5to. Vina sua educillent toto anno præ er 18. vasa vini in tribus terminis pro Dominio epocillanda.

6ta. Liberam inductionem mercium, & victualium habeant.

7mo.

7mo. Soluta Nona, & decima, vinum, fruges, & alia libere diſtrahant, Proviſor tamen habeat præemptionem.

8vo. Præemptiones in foro ante horam decimam matutinam non fiant.

9no. Extraneis domos in Oppido non habentibus, nec onera publica ferentibus vinum educillare, & quæſtum exercere non licebit.

10mo. Nobiles in Oppido degentes Judici loci ſuberunt, & onera publica ferent.

11mo. Artifices in Tribus, & Cehas dividentur.

12do. Sigillo authentico Oppidum utetur.

13tio. Miniſtris Eccleſiæ proventus per Gabrielem Perény limitati expoſt etiam conceduntur.

14to. Abuſus exactionum tempore Perénianorum inducti tolluntur, utpote *vini penna*, & *Nummi ſubtractitii* in emptionibus, & venditionibus, ac unice modus nonandi, & decimandi obſervabitur. Tenutorum vero liberam emptionem, & venditionem habebunt. Dat. in Arce Wolkersdorf. 21. Aug. 1572.

Ferdinandus II. Imp. nundinarum celebrationem Proth. 38. pag. 418. Arch. Zempl. tali Regio Diplomate indul-

dulſit: „ ut in oppido Sáros - Patak
„ quaternæ nundinæ liberæ, ſeu fora
„ annualia libera in feſtivitatibus S. Ge-
„ deonis, hoc eſt 30. Martii, item Do-
„ minica Exaudi, ſive feſtum Sacræ
„ Pentecoſtes præcedente, nec non fe-
„ ſto S. Ladislai, hoc eſt 28. Junii,
„ denique feſto S. Gebhardi, ſive 27.
„ Auguſti perpetuo celebrentur. Dat.
„ Viennæ 15. Julii 1634.

Colles viniferos habent oppida hæc præcipuos Király-hegy, Megyer, Szög-fö, Darnó, & Hoſzſzú-hegy. In Megyer eſt etiam lapicidina ſaxi candidi, & molis idonei, ideoque tota hac ora celebris. Ibidem & fontem aquæ frigidæ, nitidæ, & ſalubris obſervavimus. Sejungitur ab his Septemtrionem verſus collis peramœnus Somlyó dictus, vitibus ex omni parte conſitus, qui olim mille, & amplius dolia vini proferens pro uſibus menſæ Rákocziorum colebatur. Subjecta erat colli amplior domus vinaria, & fons aquæ ſaluberrimæ, columnis ex ſecto lapide elegantis ſculpturæ circumſeptus, ac quod menſæ Rákócziorum deſerviret, *Fejedelem - Kúttya* vocatus, nunc rudera ſolum columnarum oſtentat, ipſe vero collis per vicinos ei Károly- & Thrauczon-falvenſes incolas vite colitur.

M Ad-

Adjacet terreno Oppidorum prædium *Abaj-Homok*, olim duas possessiones constituens. Nam Anno 1366. *Abaj* fuit Ladislai, filii Joannis de Tolchua, *Homok* vero fuit Ladislai de Ágóch possessio, uti literæ intra possessionem Gáva, & oppidum Kis-Patak metas distingventes perhibent: „ Conventus de Leleſz petitionibus Magistri Tavernicorum Reginalium satisfacere cupiens, ut tenetur, Religiosos viros Fratrem Andream cum Nicolao de Kuppony pro parte Actoris, & Fratrem Petrum cum Discreto viro *Domino Alexandro Plebano de Patak* homino „ Regio speciali pro parte Civium de „ Patak in causam attractorum cum ho„ minibus Reginalibus homines ipsorum „ pro testimoniis transmisisset. Qui ter„ tio die Octavarum festi Beati Georgii „ Martyris accessissent ad facies poses„ sionis Gáva &c. ubi &c. possessiones „ Ladislai filii Joannis de Tolchua Fel„ sen-Kenezlen, & *Aba* vocatas eisdem „ recte vicinari &c. Item Ladislaus de „ Agóch dixisset: ut præattactæ posses„ sioni *Aba* possessio sua *Homoky* vo„ cata vicinaretur &c. Anno 1366. Ex „ Autogrepho Oppid. Patak. Possessiones hæ post annum 1526. desolatæ, demum ad arcem Patak per potentes ejus

heros

heros occupatæ, Anno 1666. Refidentiæ Patrum Societatis Jefu per Sophiam Báthory attributæ, nunc prædia ad Parochum Patakinenfem Romano-Catholicum pertinent.

§ 52.

SÁTOR-ALLYA-UJHELY Oppidum antiquifsimum. Jam enim cum adventu Hungarorum in Panniam ftabat, & *Sátur-halma* vocabatur. Anonym. Belæ Notar. Cap. 15.

Sátor-allya-Ujhely Oppidum

Nomen accepit a monte *Sátor*, tentorii expanfi formam præfeferente, cui fubjacet, ftabatque alio loco declivi ad ripam finiftram amnis Ronyvæ, exundationi ejusdem, & Bodrogi obnoxio, ubi rudera ejus hodiedum vifuntur.

Anno 904. Primus ex Hungaris loci poffeffor fuit *Rettel* pater *Oluptulma*, cui Dux Arpad totam terram cum habitatoribus fuis a *Sátur-halma* ufque fluvium *Tulfuva* condonavit. Anonym. Cap. 15.

Anno 1110. donatum eft Oppidum per Regem Colomannum Comiti Ratholdo, qui de Regno Apulorum de Caferta venit. Thurócz Chron. Cap. 17.

Anno 1241. per Tartaros everfum Oppidum, Anno 1250. translocatum

M 2 eft

eſt ad dextram fluvii Ronyvæ ripam, locum elevatiorem, ab exundationibus liberum, ad radicem montis *Sátor*, compellarique cœpit *novus infra Sátor locus.* Sátor-*allya-Ujhely*, ſive Tabernaculorum Neapolis

Anno 1298. poſſeſsio Wjhely fuit Magiſtri Kokos, filii Magiſtri Stephani, de genere Rathólth Comitis Tolnenſis, & de Budrugh, Anno 1299. per Comitem Joannem de Zoda occupata, uti ſequentes literæ, una formam antiquæ *Sententiæ Curialis* exhibentes perhibent: „ Nos Comes Srephanus Vice-
„ Judex Curiæ Regiæ Domini Regis
„ memoriæ commendantes ſignificamus:
„ Quod cum Magiſter Kokos, filius
„ Magiſtri Stephani de genere Ratholth
„ Comes Tolnenſis, & de Budrugh per-
„ ſonaliter adſtans contra Comitem Jo-
„ annem de Zoda, pro quo Nicolaus
„ de Ungh, & Matthæus ſervientes
„ ejusdem cum Procuratoriis literis
„ Omodei Patakini comparuerunt in fi-
„ gura judicii, & quia negotium gran-
„ de erat, ipſam Cauſam ad præſen-
„ tiam Domini Andreæ Illuſtris Regis
„ Ungariæ deduximus decidendam. Ma-
„ giſter Kokos exhibuit inquiſitorias li-
„ teras Capituli Strigonienſis, in quibus
„ continebatur: ut idem Comes Joan-

„ nes

„ nes feria 5. proxima poſt feſtum Pen-
„ tecoſtes anno Domini 1299. villam,
„ ſeu poſſeſsionem ejusdem Magiſtri
„ *Wjhell* vocatam, in Comitatu de
„ Zemlien exiſtentem, item aliam pos-
„ ſeſsionem *Zumbur*, lite pendente de-
„ ſtruxiſſet, & quod inſuper terram
„ ſuam *Fejew* vocatam, & piſcinas
„ ſuas *Hodus*, *Tulman*, & *Taktha*
„ vocatas de *Tychia* exeuntes indebite
„ occupatas detinuiſſet. Igitur Domi-
„ nus Andreas Illuſtris Rex Hungariæ
„ Dominus noſter, uua cum Magiſtro
„ Demetrio Comite de Zolum, Thoma
„ Comite Nitrienſi, & Borſienſi, & no-
„ biſcum tanquam Vice-Judice Curiæ
„ ſuæ, ac Nobilibus quam pluribus in
„ omnibus actionibus ejusdem Magiſtri
„ Kokos, videlicet dampno 100. mar-
„ carum in combuſtione poſſeſsionis
„ *Zumbur*, & occupatione terræ *Fejew*,
„ & piſcinarum *Hodos*, *Tolman*, &
„ *Taktha* facto principali, item de-
„ ſtructione poſſeſsionis *Wjhell*, dam-
„ pno 50. marcarum, deſtructione vil-
„ læ *Zumbur* dampno 30. marcarum
„ prædictum Comitem Joannem ſenten-
„ tionaliter fore convictum decrevit,
„ contra Magiſtrum Kokos ſupradictum.
„ Dat. Budæ feria 6. proxima ante
„ Dominicam Eſto mihi, anno Domini

M 3 „ 1300.

„ 1300. Ex Coll. Dip. Car. Fejérváry
„ Tom. III.

Anno 1318 Magiſtri Ladislaus, & Donch villam Ujhely pro caſtro Zemlien cum Comite Thoma cambiarunt, coram Conventu Leleſzienſi. Ex Arch. Fam. Soós.

Anno 1321. Mych Bani filii Not. Hiſt. § 36. memorati Caſtrum Potok, & poſseſsiones *Wjhel*, Ordow, Borſi, Knachy, Tay, & Thuronia, item caſtrum Zemlén, cum villa Ladomuch, velut bona ſua aquiſititia pro Caſtro Puruſthián, ejusque appertinentiis cum Carolo Rege cambiarunt. Katona Tom. 8. pag. 431.

Anno 1352. Ujhely munificentia Ludovici I. Regis poſſedit Theodorus Keriatovich Dux Ruthenorum, ædifficatoque in edito monte Várhegy Caſtro, illud coloniis Ruſsicis ita auxit, ut ſubſeque Civitas vocaretur. Nam

Anno 1390. Wjhely Regia Civitas nominatur, cum Caſtro prope eandem exiſtente per Sigismundum Imp. Nicolao de Perén donata. Faſc. 211. Nro. 353. Arch. Zemp. expoſt eosdem heros, quos arx Patakina agnovit, ac hodie quoque ad ditionem Patakinam jure Cameræ Regiæ adminiſtratur.

Anno 1497. Caſtellanus arcis fuit

Bla-

Blasius Földessy. Ellench. Buttkay. Fasc. 4. Nro 53.

Anno 1522. Lutheri dogma in Hungaria primum Ujhelini disseminari cœpit per Michaëlem Sziklosi, ante cladem adhuc Moháchianam Lutheri Wittebergæ auditorem. Uti id demonstrat Samuel Székely in suis Collec. Item Weszprémy in Biogr. Med. Cent. alt. part. post pag. 93. qui sic habet: „ Michael „ Sziklossy cum Anno 1522. haustam „ a Luthero doctrinam Sator - Ujhelini „ disseminare inciperet, alii vero ejus „ socii in ludo literario Patakini propu- „ gnarent, de novandi Studio accusati, „ Georgium Marchionem Brandeburgi- „ cum Regis Uladislai ex sorore nepo- „ tem, ejusque filii Ludovici II. tuto- „ rem protectorem invenerunt. Uti id „ testatur Scultetus in Postilla. Sed & „ refert Illustr. Kollarius in origine, & „ usu potestatis legislat. circa sacra Ap. „ Reg. Hungar. Windob. 1774. in 8. „ pag. 123. 124. Prout & Lampe in Hist. Eccl. pag. 54. 70. nec non Michael Szathmár Némethy in Præfat. ad Conciones suas Dominicales Claudiop. Anno 1675. typis procusa sic scribit: „ Anno „ 1522. Siklósy Mihály kezdte refor- „ málni Ujhelyt. Ellene hozatott Ke- „ mény Articulus 54. Anni 1522. ut

M 4 „ Lu-

„ Lutherani , & eorum fautores pœna
„ capitis, & ablatione omnium bono-
„ rum puniantur. Item Art. 4. 1525.
„ ut Lutherani comburantur.

Anno 1527. arx per Petrum Perénium obſidione preſſa. Not. Hiſt. § 157.

Anno 1528 Simon Deák Perénianus Præfectus per Præſidiarios excluſus arce Casparo Serédy Cæſareo Duci tradita. MSS. Kaprinay Tom. 27. pag. 306.

Anno 1534. arcem adhuc integram ſtetiſſe patet, cum Petrus Perénius ex illa literas § præcedente 51. provocatas ad Cives Caſſovienſes dederit, ſed & Anno 1536. Nicolaus Oláhus in ſuis Commentariis Cap. II. de ea ſic habet:
„ Ujhely, & Terebes arces aggere extra
„ mœnia circumductæ fortiſsimo.

Anno itaque 1558. per Emericum Telekeſsium ditionem hanc ferro, & igne vaſtantem, ne Perénianis receptui foret, dirui debuit, cum expoſt nulla ipſius mentio occurrat, & triſte nonniſi illius in ruderibus veſtigium proſtet.

Anno 1697. Seditio Tokayana in nundinis Ujhelienſibus erupit. Not. Hiſt. § 688.

Anno 1715. territorium Ujhelienſe immani grandine quaſſatum : ut homines, & pecora in campis mactarentur. Faſc. 232. Nro. 17. Arch. Zempl.

Anno

Anno 1758. 1764 1768. ſubortis incendiis Oppidum fere ex integro conflagravit. Faſc. 232. Nro. 18. Arch. Zempl.

Templum Parochiale Oppidi Anno 1482. Emericus de Pálócz exſtruxerat. Not. Hiſt § 128. quo tamen incendiis labefactato, & diruto, aliud, quod nunc viſitur Anno 1770. inchoavit Princeps Joannes Guilelmus a Thrauczon, eoque ſine maſculo hærede decedente conſummavit Camera Regia.

Fuit illud Anno 1560. per Gabrielem Perénium confirmante factum ipſo Maximiliano Imp. uſibus Evangelicorum aplicatum, uti in actis Diætæ Anni 1662. deducitur, quo anno per Sophiam Báthory Catholicis fuit reſtitutum. Not. Hiſt. § 526. Anno 1670. per Evangelicos receptum. Anno 1673. pulſis Concionatoribus iterum Catholicis attributum, Anno 1682. per Emericum Tököly iterum Evangelicis traditum. Lampe Hiſt. Eccl. pag. 597. Anno 1714. ultimo Catholicis redditum. Faſc. 189. Nro. 90. Arch. Zempl.

Anno 1733. navis templi fornice tecta, cum ſequenti inſcriptione, quam adhuc in pueritia nobis Notavimus

opItVLante DeI gratIa, fornIx IſtE In eIVs gLorIaM, ereCtVs eſt.

M 5 Ipſa

Ipſa Catholica parochia amplis reditibus dotata, fuit privilegiata, a jurisdictione Epiſcopi Agrienſis exempta, & Archi-Epiſcopo Strigonienſi ſubjecta, ut ſupra § 51. vidimus. Pertinent ad eam hodiedum amplisſima prata *Papſzögh*, agri, vineæ, lacus piſcoſi *Paptava*, mola aquatica *Pap-malma*, educilla duo, & macella, nec non vicus Oppidi *Pap-ſor* dictus.

Quin decima etiam frugum Oppidi non ad Epiſcopum Diæceſanum, ſed ad Parochum pertinebat, uti Anno 1503, teſtatum reddit Petri Plebani de Ujhely cum Georgio Epiſcopo Bodonienſi, & Plebano de Sáros Patak ratione occupationis decimarum controverſia Faſc. 232. Nro. 10. Arch. Zempl.

Præter hunc Petrum Plebanum, nonniſi ſequentium Parochorum nomina ævi recentioris erui poterant:

Anno 1714. fuit Joannes Kilian.

Anno 1720. Andreas Püſpöky Canonicus, expoſt Electus Epiſcopus Vovadrenſis.

Anno 1735. Joannes Dely Canonicus.

Anno 1745. Joannes Guſztiny Canonicus, expoſt Epiſcopus Nitrienſis, qui

qui concionibus, & opere de SS. Eucharistia sub titulo: *Üdvösség mannája* inclarui

Anno 1750. Stephanus Barta e S. J. dein Canonicus.

Anno 1760. Stephanus Csák Canonicus, expost Abbas B. M. V. de Dömölk.

Anno 1764. Josephus Kováts, prius Agriæ multis annis Theologiam docuit, expost Præpositus S. Stephani de Castro Agriensi, cui, quia fuit nimis proceræ staturæ, & singulari Nobis amicitia junctus, hoc Epitaphium posuimus:

HIC DorMIt Ioseph KoVáts paroChVs, præposItVs VIheLIensIs. — Mensuram excessit carmen, & ille miser.

Anno 1778. Emericus Szöny.

Anno 1791. Stephanus Györky Præpositus B. M. V. de Ságh.

1795. Georgius Szeldmajer de Buzitha Canonicus.

Augustanæ Confessionis ab Anno 1522. usque 1560. publicum exercitium Ujhelini non erat, sed ejus promotores Michael Sziklossy, Michael Szilvássy Andreas Batizy, & Matthias Dévay privatorum in Domibus conciones ad populum habebant.

Anno 1560. quamvis parochiale Catho-

tholicorum Templum iis traditum fuerit, major tamen populi pars doctrinam aſpernabatur, tum ideo: quod ſeniores religioni Catholicæ innutriti adhuc vixerint, tum: quod Confeſsionis principia per Synodum Tarczalienſe-Tordenſem, ſuſceptasque per Gabrielem Perény ad Academias Wittebergenſem & Lipſienſem legationns nondum ſatis conſtabilita, tum denique: quod Lazarus Schwendius Generalis homo exterus Art. 31. 1567. memoratus dogmatis hujus vel maxime promotor fuerit.

Anno 1600. Stephano, & Nicolao Bocskay, ac Valentino Drugeth Dynaſtis, cum potiore Nobilitatis Parte Faſc. 183. Nro. 7. Arch. Zempl. Helveticam Confeſsionem, quam (uti ex Proth. A. 6to. pag. 141. Arch. Zempl. apparet) *Magyar hit* vocabant, amplexis; primus ſub revolutione Bocskaiana Ujhelinum inductus Helveticæ Confeſsionis Miniſter Andreas Sároſsy, ſucceſſores in functione habuit:

1617. Matthiam Tiheméry.
Joannem Simándy.
Joannem Bényey.
1639. Valent. Géreſſy.
Michaëlem Kapoſſy.
Steph. Rimaſzombathy.
1646. Joan. Irátoſſy.

1647.

1647. Caſpar. Katházy.
Steph. Benjam. Szilágyi.
Steph. Némethi.
1655. Steph. Kapoſſy.
1662. Joannem Sólthy per Sophiam Báthoream pulſum.
1670. Joannem Salánky.
Simonem Vadáſzy.
1673. expulſos.
1682. Gabrielem Nánáſſy.
1684. Franciſcum Makay.
1685. 1699. Martinum Zádorházy.

Anno 1714. templo parochiali Catholicis reddito, ad ligneum Oratorium cum exigua campana in vico *Pap-ſor* reſtricti ſunt.

Anno 1781. publicata per Divum Joſephum II. Imp. tolerantia Chriſtiana in conſpicuo oppidi loco novum Oratorium ex ſolidis materialibus, turri, & campanis majoribus ornatum exſtruxerunt, quo hodiedum gaudent.

Ordinis S. Pauli I. Eremitæ Patres, regulam S. Auguſtini profitentes hic celeberrimum, & antiquiſſimum Monaſterium ad S. Aegydium habebant. Antiquiſsimum ideo dicebatur: quod poſteaquam primum Eremitarum in Patach Comitatu Baranyienſi per Bartholomeum Episcopum Quinque Eccleſienſem Anno 1215. erectum Monaſterium Tur-

cæ

cæ Anno 1526. evertiſſent, Ujhelienſi Clauſtro nullum antiquius fuerit. Fundavit namque iſtud Andreas II. Rex Anno 1221. dum Patakini moraretur in Eremo prope oppidum Ujhely ſita, a turri templi *Thuruny* dicta. Anno 1241. per Tartaros everſum Anno 1252. reſtauravit Bela IV. donata Patribus posseſsione Petrahó, ut ſupra § 50. monasterioque Anno 1258. ad locum commodiorem translocato, attributa Patribus Eremo ſylvosa pone ipſum Oppidum, quæ dein coloniis inſeſſa, nunc ſub nomine Curiæ *Barátſzer* venit. Ao. 1312. Carolus I. Ao. 1350. Ludovicus I. Reges confirmarunt, Joannes Comes ſupra § 51. nominatus fundationem auxit duabus piscinis in ſylva Longh *Barát-tó* & *Casſa-tó* vocatis. Ex Tabul. Ordinis.

Anno 1506. Michael de Buttka vineas Tólcsvenſes, Anno 1509. Laurentius Faber de Toronya pariter vineam, Ao. 1510. Ursula Varju unam ſeſsionem in Kelecsény Patribus donavit.

Anno 1530. exturbavit Patres ex vinea Thoronya Gaspar Dragffy, ex Ujhelienſi Cænobio, & poſſeſsione Petrahó Petrus Perény.

Anno 1560 cum parochiale Templum Evangelicis ea conditione cedendum Maximilianus Imp. non abnueret; ut

ut vicissim Patres Paulini ad suum Cœnobium reducerentur, reducti sunt per Gabrielem Perénium.

Anno 1603, pulsi sunt per Bocskaianos bonis eorum in Fiscum Regni redactis.

Anno 1610. Claustrum, & bona sua iterum receperunt. Not. Hist. §. 378. & Art. 2. 1613.

Anno 1626. Templum eorum instauravit & ara majore illustravit Comes Melchior Allaghy. Not. Hist. § 437.

Anno 1665. sub Alphonso Skotniczky Vicario notabili accessione auctus Conventus. Franciscus Somogyi Præpositus Leleszìensis prædivitem supellectilem eidem donavit, vidua Pesthiana Curiam, & hortum in Olaszi. Sophia Báthory vidua Georgii Rákóczy, ejusque filius Franciscus in compensationem injuriarum, per possessores Dominii Patak Conventui illatarum cessit pagum Kiszte, prædium Komár, Curiam in Barancs, vineas Várallya, & *Oremus* cum uno fundo in Ujhely.

Anno 1672. invaserunt & expilarunt Conventum tumultuantes Hungari tempore indulgentiarum festo B. Aegydii celebrari solitarum.

Anno 1674. Patris Georgii Csepellény, per tumultuantes Patriæ Cives

Anno

Anno 1672. trucidati corpus corruptionis expers ex Farnoſsienſi terreno extractum, in ſacelli per Rákoczium in perennem rei memoriam exædifficati Chrypta honorifice tumulatum, cum inſcriptione, quam Nicolaus Benger Annal. Ord. Vol. 2. pag. 124. exhibet.

Anno 1678. pagi Olaſzi, Zsadány, & Sára a fundatione Terebeſsienſi avulſi, ad Conventum Ujhelienſem aplicati ſunt.

Anno 1679. 23. Martii iterum invaſerunt Cœnobium Tököliani cum ſex armatorum centuriis, acrique illud oppugnatione ab hora decima meridiem præcurrente ad ipſam veſperam termis ex partibus premebant. Propugnarunt locum duo Patres Marcus Beſsenyei, & Auguſtinus Szörény cum 30. viris, remque adeo ſtrenue gerebant: ut incenſo etiam Cænobio, templo, viciniſque circum caſis, & horreo conflagrantibus propugnatores non ceſſerint, oppugnantes vero plurimis ex ſuis deſideratis recedere debuerint.

Anno 1690. Stephanus Barlogh pagum Vitány Conventui in viginti mille florenis legavit.

Anno 1706. Franciscus Rákóczy mandaverat Clauſtrum funditus exuri, ne receptaculo eſset Cæſareis copiis,

quæ

quæ Duce Generale Rabutinio ad obſidione premendam Caſsoviam properabant. Sed mandato huic non paruit Dux Rákóczianus Comes Alexander Károly, locumque flammis deſtinatum ſervavit.

Anno 1786. ſublato ordine Paulinorum, Anno 1788. Patres Piarum Scholarum Tokaino ad hunc Conventum transpoſiti, Gymnaſioque majore, & Collegio iſthic erecto erudiendæ juventuti præſunt magno Reip. emolumento, uti § 34. indicavimus.

Paulinorum porro Conventum ſequentes Vicarii, & Priores regebant:

1.	Joannes - - - - -	Anno 1293.
2.	Laurentius - - - - - - -	1310.
3.	Petrus - - - - - - - -	1312.
4.	Nicolaus - - - - - - - -	1354.
5.	Martinus - - - - - - -	1367.
6.	Thomas - - - - - - - -	1393.
7.	Nicolaus - - - - - - -	1449.
8.	Martinus - - - - - - -	1454.
9.	Valentinus - - - - - - -	1462.
10.	Vincentius - - - - - - -	1465.
11.	Demetrius - - - - - - -	1477.
12.	Casparus - - - - - - -	1562.
13.	Michaël - - - - - - - -	1564.
14.	Georgius - - - - - - -	1578.
15.	Mart. Koprinchic - - - -	1637.

N 16.

16. Greg. Jaurinensis - - - - 1639.
17. Joan. Petroviczy - - - - 1640.
18. Osval. Virostek - - - - 1642.
19. Joannes Vanoviczy, dein Ep. Scardon. - - - - - 1645.
20. Greg. Bibery dein Gen. Ord. 1659.
21. Alph. Skotniczky - - - - 1667.
22. Augus. Benkovics Gener. Ordinis, dein Ep. Varedin. 1667.
23. Ludov. Barilovics Gen. Ord. 1689.
24. Ladislaus Nádasdy, dein Ep. Csanadiensis - - - - 1690.
25. Alex. Skolni - - - - - 1696.
26. Steph. Eniczkey - - - - 1701.
27. Augus. Bolla - - - - - 1713.
28. Euseb. Radovány - - - - 1714.
29. Bened. Flavy - - - - - 1726.
30. Paul Vukovics - - - - - 1723.
31. Joseph. Simonyi - - - - 1726.
32. Paul. Fejér - - - - - 1732.
33. Paul. Leteney - - - - 1738.
34. Gerar. Bogovics - - - - 1744.
35. Jos. Kunktár - - - - - 1747.
36. Joach. Kollarics. - - - - 1755.
37. Joseph. Keresztes - - - - 1707.
38. Laur. Ország - - - - - 1770.
39. Mich. Kuzlics - - - - - 1758.
40. Hyeron. Marton - - - - 1773.
41. Franc Vidy - - - - - 1776.

Cæterum Oppidum Ujhely 6000. incolarum, 2832. jugera agrogum glebæ fer-

fertilis numerat, coloni Hungari, Germanis, Slavisque mixti diverſas religiones profitentur, Romano, & Græco-Catholici ſua templa, & parochos, Helvetici Oratorium, & Miniſtrum, quin & Judæi eximiam ſynagogam ſcholasque normales nationales habent. Auguſtani, & Græci non uniti Tokaino affiliantur. Ruthenorum hic Anno 1700. Archi-Præsbiter reſidebat.

Inter cultiora oppidi ædificia eminet ampla domus Comitatenſis, in qua Conventus provinciales celebrantur, complectens Tabularium provinciæ, artificioſæ ſtructuræ carceres cum ſacello, in quo Captivi ſacerdotem Divina peragentem & audire, & videre poſſunt ex novem carceribus, & uno tridinio.

Alluitur Oppidum amne Ronyva, ponte lapideo ſtrato, & quatuor molas aquaticas, Dominii, Oppidanorum, Parochi, & Harthaianam ſuſtinente.

Terrenum Orientem verſus longo tractu ambit Longhia ſylva, glandium ferax, per cujus medium Bodrogus fluvius volvitur, & exquiſitiſsimos carpiones, ac lucios Oppidanis ſuppeditat.

Montibus quoque præcipuis, & generoſi vini feracibus clivis gloriatur Oppidum. Altiſsimus eſt *Magos hegy*, quem ignivomum olim fuiſſe crater,

N 2 &

& copiosa circa eum Lava prodit. Hunc sequitur *Sátor* in vertice expansi tentorii forma, prominentibus ex eo minoribus collibus castrorum speciem referentibus. Reliqui montes, & Clivi sunt: Vár-hegy, Szár hegy, Bányai, Fekete-hegy, Köves-hegy, Boglyoska, Veres-haraszt, Tompa, Meleg-Ódal, Néma-hegy, & Czepre. Prorumpunt ex his fontes salubres. Eorum præcipuus est *Berzsik* in area nundinarum, qui per subterraneos canales derivatus salit in platea principali ante domum Comitatensem cum maxima gloria salubritatis. Alter *Zsólyomka* in radice montis Magos-hegy, ubi in amœna valle series domorum ex utraque parte inter plateam a Philomelarum cantu *Fülemile úttza* vocatam. Tertius *Kómló-Kút* in plano inter agros. Quartus infra montem *Szár-hegy*, quintus infra clivium *Köves-hegy* sextus infra *Néma hegy Szent-János Kúttya* ideo vocatus: quod post festum Nativ. S. Joannis exarescat.

Nundinæ tota hac ora celeberrimæ diebus Palmarum, B. M. Visitandis, SS. item Ægydii, & Emerici hic celebrantur. Sigillum Oppidi literam W. & annum 1505. refert.

Adjacent Oppido tria Diverticula: *Néma* ubi diversorium, *Unghvár* distin-

cti

cti alicujus Oppidi ſpeciem a longinquo præſeferens, ubi tamen nonniſi Cellaria in ſaxu friabili exciſa, ſuperne autem domus vineariæ habentur, excurſionibus & compotationibus incolarum accomodæ Tertium remotius diverticulum eſt *Hoſzúláz*, per Joſephum II. Imp. coloniis Suevicis inſeſſum, quod jam diſtinctam ab Oppido poſſeſsionem efficiet.

Anno 1702. Franciſcus Rákóczius in defluxu fluvii Ronyva novum Oppido vicum addiderat, eumque Prætorianæ ſuæ Cohorti *Palotás* dictæ Not. Hiſt. § 726. memoratæ habitationi deſtinatum incolæ *Palotás úttza* dicebant, Rakóczius autem a loco nativitatis ſuæ *Borſi-ſzer* vocaverat, qui taliter etiam in Donatione Thrauczoniana ſupra § 51. compellatur. Fugiente Anno 1711. Rákóczio, ne vel memoria prætorianorum ejus ſuperſit, ſolo æquata ædifficia, Zingarisque in ruderibus caſas ſuas figentibus Platea *Czigány úttza* vocari cæpit, ſed in dies increſcente politiorum incolarum numero, ædifficiisque cultioribus & hic poſitis, vicus oppido unitus tam veterem, quam recentiorem nomenclaturam amiſit, & nos etiam tantum pro illuſtranda vici *Borſi-ſzer* in Donatione Thrauczoniana comprehenſi nomenclatura ortum,

N 3 &

& Metamorphofim illius hicce deduximus.

Accedit non poftrema gloria Oppido etiam in eo quod celleberrimam patriæ, & ætatis noftræ Poëtriam Barbaram Mólnár pregeneraverit, & finu fuo foveat, cujus patria lingua confcripti verfus fub titulo *Mólnár Borbála munkáji* five acumen ingenii, five ars Poëtica fpectetur ejus funt elegantiæ: ut mer to Unive fæ nationis honori cedant: quod non tantum Galli, Angli, & Itali, fed nos quoque Hungari tam excellentis ingenii, & judicii fœmina gloriari pofsimus.

Nos quoque Eperiefsini quidem in lucem editi, fed avitæ portionis noftræ Ujhelienfis poffeffores hoc in Oppido quondam floruimus, Elegiasque noftras, & Poëmata ad amnem *Ronyva* confcripfimus, uti perhibet Elegia totius vitæ noftræ curfum exhibens

Fragopoli primum vitales haufimus auras,
Prima urbs vagitus audiit ifta meos.
Protinus infantem nitidas accepit in ulnas
Phœbus, & Aonidum, dixit, alumnus eris.
Parce puer lachrymis, venient & fletibus anni,

Hei

Hei mihi! fortunæ vulnera quanta
feres!

Aſpice cænoſo ſpumantem vortice *Rony-
vam*,

Stant ubi Rutheni diruta caſtra Ducis.

Has quondam ad ſalices, hæc ad coryleta
canendo

Deduces Latias ex Helicone Deas.
&c. &c.

§ 53.

NAGY- & KIS-TORONYA, olim Thurul, Turuny, Felsõ-alsó-Toronia, duo pagi diſtincti, a turri Auguſtinianorum ſic dicti, qui hic domicilium in Eremo ſylvoſa pagi Nagy, ſeu Felsõ - Toronya olim habebant. Ut ſupra § 50. 52. Nagy- & Kis-Tornya pagi

Anno 1221. Fundaverat hic Monaſterium Rex Andreas II. Anno 1241. per Tartaros everſum, Anno 1258. Ujhelinum translocatum, pagi Felsõ-Toronya medietate Patribus attributa.

Anno 1254. Terra Turonya per Familias Uz, & de Tolchuva redempta eſt a filiis Simon. Not. Hiſt. § 24.

Anno 1281. Michael, & Ompud coram Capitulo Agrienſi teſtantur: quod Farkaſsius de Emewd obligationi certæ dotis ſatisfecerit, & ideo eidem poſſeſ-

N 4 ſionem

ſionem Turonya in Comitatu Zemlin reddiderint. MSS. Kaprinyay Tom. 1. pag. 249. 256.

Anno 1321. Micz Baniani poſteri etiam poſſeſsionem Turonia pro Caſtro Puruſthian permutarunt. Supra § 52.

Anno 1330. Joannes de Comitatu Potokienſi ſupra § 51. nominatus poſſesſionis Felsö-Toronya medietatem Monialibus Ordinis S. Claræ Patakini ad S. Annam degentibus donavit.

Anno 1380. Occupavit poſſeſsiones Nicolaus de Perén, ſed Monialibus Felsö-Toronya reddidit. Not. Hiſt. § 51.

Anno 1390. In poſſeſſorio pagi Kis-Toronya per donationem Sigismundi Regis confirmatus. Not. Hiſt. § 51.

Anno 1512. Felsö-Toronya in dimidietate pertinebat ad Auguſtinianos, ſive Paulinos Ujhelienſes, altera medietate ad Moniales S. Claræ in Patak degentes pertinente. Wagner Tom. XV. pag. 164. MSS.

Anno 1530. Exturbavit poſſeſſorio Moniales, & Monachos Gaſpar Drágffy, hocque in ſexu virili exſtincto.

Anno 1578. devenerunt in poſſesſorium Familiæ Dobó, per quam ad arcem Patak aplicatæ poſsidebantur per heros arcis, donec Franciſco II. Rákóczy perduellonis convicto Poſſeſsio Nagy-

To-

Toronya forori Afpremonthianæ cefsiffet, Kis-Toronya autem Principi Leopoldo Donato a Thrauczon per Carolum VI. Imp. donaretur, per cujus defectum rurfus in Fifcum Regium devoluta, nunc per Cameram Regiam pofsidetur. Sunt præterea in Kis-Toronya Baronibus Sennyey duæ Curiæ a Comitibus Pethö in eos devolutæ.

Incoluntur ab Hungaris Catholicis, & Helveticæ Confefsioni addictis, quibus in Kis-Toronya oratorium eft. Nagy-Toronya 1215. Kis-Toronya 481. jugera agrorum numerat agricolatione bona. Sunt utrique pago fylvæ quercinæ, & Clivi vini præftantioris feraces Mákos, Keletka, & Fekete-hegy dicti. In Claffe tamen vinearum Submontanarum nonnifi Clivi Kis-Toronyienfes recenfentur.

§ 54.

Secundæ Tertiæ Clafsis Loca cur exmiffa?

Reliqua etiam loca fecundæ, & tertiæ Clafsis fic defcripta habemus; fed jam opus in majus volumen excrevit, Cum itaque omnium alioquin locorum defcriptionem in Notitia Politica Comitatus daturi fimus, tum ne eandem crambem repetere videamur, tum quia hæc in Claffe fubmontanorum non comprehenderentur, a fecundæ, & tertiæ

N 5 Clas-

Clafsis locorum defcriptione hic præfcindimus.

§ 55.

De distractione vini Tokayni promovenda Opinio.

Si alicubi, in prærecenfitis certe locis felix effet incolarum conditio, fi diftractionis vini melior modus iisdem fuppeteret. Commercium iftud vel maxime verfus mare Balthicum cum nationibus Septemtrionalibus conftabiliendum cenferemus. Cum enim ve.fus mare Adriaticum propter longinquum intermedium ufque portum Fluminenfem, vel Tergeftinum terreftre iter, copiam item vinorum Italicorum, Gallicorum, Cypriorum, verfus mare autem nigrum propter obftacula ditionum Turcicarum, & folius nationis Rufsicæ viciniam florens vini hujus commercium vix fperari pofsit, e contra fitus partium iftarum ita fit pofitus: ut per navigabilem fluvium Popradum ex Comitatu Scepufienfi in Viftulam defluentem omnia partium iftarum producta in propingvo usque mare Balthicum beneficio aquæ transponi, & ibi non folum cum nationibus Septemtrionatibus Rufsis, Danis, Suecis, hoc naturæ producto carentibus, fed etiam cum Batavis, Anglis, quin majore Germaniæ parte per mare

Ger-

Germanicum longe utilisſimum commercium inſtitui poſſet, hoc præ aliis conſtabiliri, & obſtacula removeri deberent. Removerentur autem: ſi cum Rege Boruſsiæ tractatus iniretur: ut vectigalia adminus a Transportandis aliorſum vinis (*Tranſito*) imminueret. Si vina pro mercibus illis extraneis, utpote pellibus, & aliis, quibus ditiones Cæſareo-Regiæ carent, permutarentur. Taliter optimo cum ſucceſſu mercaturam olim exercebant quæſtores, & pelliones Scepuſienſes, dum vina Tokayna pro pellibus in nundinis Lipſienſibus, Dresdæ, & Hamburgi permutabant. Similis permutatio inſtitui posſet cum Polonis, & Sileſitis pro tela, cera cannabe. Poſſet augeri hoc commercium: Si Viennæ, Tergeſti, & Flumine talis ſocietas coaleſceret, quæ merces Cæſarearum Fabricarum, Zacharum, ſabasque Arabicas pro vinis Tokayenſibus permutaret. Permutationem talem Optimo cum ſucceſſu jam faciebant Tokayni Quæſtores Stegner, & Keffala. Non exiguum exinde etiam in populum dimanat commodum: quod Imperator Ruſsiæ Reſidentem ſuum Tokayni habeat; quid ſi depoſitoria adhuc vinorum pro exercendo cum Ruſsis Commercio Leopoli in terris Auſtriacis,

Kio-

Kioviæ, ac in Oczakov ad fluvios Boriſtenem, & Bohum in terris Ruſsicis inſtituerentur, & tam ibidem, quam Tokaini ſocietates mercatoriæ coaleſcerent?

§ 56.

Opinio nonnullorum refellitur.

Promovendum hoc commercium nonnulli putant: ſi diverſæ qualitatis vina ad inſtar Gallicorum, Hiſpanicorum, Luſitanicorum, & Italicorum, ex vino quoque Tokajenſi ordinario per excoctionem, ac ſpirituoſi etiam potus, & liquores per diſtillationem conficerentur. Negare quidem non poſſumus: naturam arte juvari poſſe, & ideo excoctio ſpiritus vini ex briza, vel fœcibus: confectio vini abſinthiaci, imprægnatio novi vaſis, cui muſtum infunditur, odore florum ſambuci, aliaque innocua, quæ vel ſaporem, vel odorem vino conciliant, nullam ſubeunt reflexionem; ſed quod excoctionem, aut artificioſe procuratum dulcorem, vel efferveſcentiam adtinet: tantum diſtare nobis videtur vinum tale arte paratum ab illo, quod ſol beneficus in ipſa matre vite paravit, quantum diſtant figmenta Alchymiſtarum ab auro per matrem naturam in viſceribus terræ parari ſolito. Excoctione impeditur debita fermenta-

tio

tio, ſpiritu ſæ particulæ avolant, dulcor ſic præparatus ſucceſsive vertitur in aciditatem, ſtabilis efervefcentia paratur rebus abominabilibus, dulcor ſæpe ſanitati noxiis, uti plumbo, Color Sulphureo odore plurimis ardorem internum cauſante, & ideo ſinceri Hungari maneamus in poſterum etiam in priſca gentis, vinique noſtri ſinceritate, quæ nobis creditum apud Exteros hactenus conciliavit. Ipſe Wanierus dum confectionem vinorum Gallicorum arte paratorum deſcribit, & docet, optime ſubjungit:

Divitibus quicunque volet fucata venenis
Dolia corrumpat, tu purum a vite Lyæum
Semper ama, medicata placent, ſincera ruentem
Vina fovent ſtomachum-

§ 57.

Ad provehendam ſortem incolarum nonnulli autumant: legem etiam illam Regni Art. 12. 1729. qua coëmptio Uvarum paſſarum non poſſeſsionatis eſt prohibita, mitigandam, confectionemque vinorum irreſtricte omnibus tam indigenis, quam alienigenis concedendam veni- Obſervatio nonnullorum de Art. 12 1729.

venire. Hi pro motivis adducunt: quod extranei natura ad commercia nobis accomodatiores in ſocietatem potius alliciendi, quam alienandi veniant. Quod non poſſeſsionati quoque onera publica ferant, & ideo conveniens ſit: ut ex commodo pariter publico participent. Quod per tales quoque productum iſtud intra-Regnanum conſummatur, & educatur, conſumptionis vero, & eductionis fontes non præcludendi, aſt potius in plures ramos aperiendi. Quod fraudes non aliæ præmetui poſsint, quam vel ſubſtitutio vilioris vini, & uvarum occaſione vindemiæ, vel adulteratio per artificiose procuratum dulcorem. Priorem ſat, ſuperque præcavent Magiſtratus Comitatenſis, localis, & Dominia Terreſtalia, poſterior coëmptione Uvarum paſſarum non fit, ſed alia ratione, unde ſtante etiam lege apud Diverſitores nunquam ſufficienter præcavebitur, & plerumque impunita manet. Denique obtendunt experientiam optimam rerum Magiſtram Regnante Divo Joſepho II. Imp. oſtendiſſe: indultum tunc omnibus promiſcue liberum cum uvis paſsis quæſtum nullo prorſus incolarum damno, quin cum lucro interveniſſe. Libertas hæc plurimos præſertim extraneos ad emendum allexit, per concurſum plu-

rium

rium emptorum mufti, & uvarum passarum pretium adeo increvit: ut pro felicissimo reputaretur, qui occasione vindemiæ mustum, & uvas passas distrahere poterat, plebsque Contribuens, cujus ratio haberi debet, plurimum parati æris ex concursu tali emptorum participavit.

§ 58.

Quæ argumenta num tanti sint ponderis: ut abrogandam, vel mitigandam Patrum legem exigant? Patribus Patriæ expendenda substernimus. Judæi certe propter innatas iisdem fraudes, & a montanis Civitatibus arcentur, & *Creditum Nationis* conditæ præmissæ legis fuit ratio, & Conclusio

FINIS.

DOI: https://doi.org/10.56037/978-963-414-939-2.01

Zemplén vármegye bortermő hegyeinek és helyeinek történelmi, politikai és gazdasági ismertetése

Szirmay Antal

Szirmai Szirmay Antal, a szent császári és apostoli királyi felség udvari tanácsosa Zemplén vármegye bortermő hegyeinek és helyeinek történelmi, politikai és gazdasági ismertetése

Kassán,
Johann Joseph Ellinger császári és királyi privilegizált nyomdász betűivel, 1798.

„Hic Baccho locus, his ultro bonus imperat arvis,
Nec Regni ulterius curat protendere fines."
Vanière: *Praedium rusticum*[1] X. könyv.

(Ez a hely Bacchusé, ezeken a vidékeken magától jóságosan uralkodik,
és nem törekszik arra, hogy tovább terjessze uralma határait.)

[1] X. könyv, 31–32. sorok. Első kiadás: Vanière 1682. A legvalószínűbb, hogy Szirmay a nagyszombati kiadást használta: Vanière 1772. A Vanière-idézetekről lásd a tanulmányt, IV. 3.

Előszó

Amikor a *Zemplén vármegye történelmi, politikai és helyrajzi ismertetését*[2] állítottam össze, barátaim gyakran kérleltek, hogy, amíg a művem átmegy az udvari cenzúrán, a közérdeklődésre való tekintettel legalább a zempléniek borairól és bortermő helyeiről szóló feljegyzéseimet adjam ki külön kivonatban. Engedtem a barátaim óhajának, és azoknak a bortermő hegyeknek és helyeknek az ismertetését, amelyek a tokajiak, avagy amiként hívják őket, a hegyaljaiak közé tartoznak, közkinccsé teszem. És hogy a köz javára legyek, gazdasági kérdésekkel gyarapítom, de hogy ne legyek terjedelmes, az iratok tömegéből, amelyekhez sokszor folyamodtam, csak keveset közlök, a jóindulatú olvasó megvidámítására pedig olykor borászok tréfáit és borainkról szóló közmondásokat csempészek a szövegbe. Üdvöz légy, jóindulatú olvasó, és légy kegyes hozzám!

Kelt falvamban[3] 1798. március 19-én.

Szirmay Antal

1. § A Tokaji-hegy

Zemplén megye bortermő hegyeinek leírását a legelőkelőbbel, mégpedig az egész földkerekségen a legjobb hírűvel, a Tokaji-heggyel kezdjük. Noha jogosabb lenne ezt Tarcali-hegynek nevezni egyrészt a nyugati lábánál fekvő Tarcal mezővárosról, másrészt mivel a Pannóniát elfoglaló őseink is így nevezték el a legserényebb vitézről, Tarcalról, miként azt Anonymus, Béla király jegyzője nyomán a *Not. hist.* 7. fejezetében bemutatjuk. Anonymus 16. fejezete így szól: „Ekkor Ond, Rettel meg Tarcal,[4] miután az erdőn áthaladtak, a Bodrog folyó mellett lovagoltak; majd mintha pályadíjért futottak volna, sebes vágtában nyargaltak fel egy jó magas hegynek a csúcsára. A másik kettőt maga mögött hagyva Tarcal, a serény vitéz ért fel elsőnek a hegyoromra. Ezért a hegyet attól a naptól kezdve mostanáig Tarcal hegyének nevezték. A három úr a hegy csúcsáról, ameddig csak a szem ellát, körös-körül megszemlélte a földet; kimondhatatlanul meg is szerette azt, és mindjárt azon a helyen, pogány szokás szerint, egy kövér lovat ölve le, nagy áldomást csapott."[5] Két mezőváros, Tokaj és Tarcal között magasodik, magányosan emelkedik ki a sík vidékből, karjait sokféle irányba nyújtja le a lejtőkön, így a szőlőknek alkalmas otthont nyújt. A fele magasságáig csupa szőlő fedi, feljebb meredek, a csúcsán domború és kopasz, ezért is kapta a Kopasz-tető nevet. A nép azt beszéli, hogy esténként boszorkányok szoktak ott gyülekezni és táncolni. A megye levéltárában található egy 1703-ik évi úgynevezett köztiszti eljárás avagy bírói per az ott táncoló boszorkányok ellen. Amikor egy negyvenéves menyecskét vetettek vizsgálat

[2] Szirmay a két megyemonográfiáját (Szirmay 1803, 1804) eredetileg egyetlen mű két részének gondolta el, ennek a közös címéről van szó. Lásd a tanulmány I. részét.

[3] Véke (ma Vojka).

[4] A nyomtatványban (Anonymus nyomán) *Onudu, et Rettel, … Turzoll.*

[5] Pais Dezső fordítása (Pais, kiad., Anonymus 1926), némi módosítással (Anonymus művének szöveghagyományában a *Ketel* és *Ret(t)el* névváltozat egyaránt előfordul, és Szirmay Schwandtner kiadása alapján a *Rettel* változatot követi: lásd a tanulmányt, III. 2. e.)

alá, azért tagadta, hogy táncolt az ördögökkel, mert már éltesebb korú. A megyei jegyző, Keresztes Ferenc, aki tréfás férfiú volt, az idős leányzó vizsgálatához ezt az adomát fűzte: *Negyvenesztendős leánnyal már az ördög sem akart táncolni!*[6] A keleti és a nyugati része közepes minőségű bort terem, jóllehet itt is kitűnik a Melegódal és az Aranyas lejtő. A legjobb termést a Mézes-málénak nevezett déli rész hozza. Az északi részen termő borok gyengébbek. A csúcsán a talaj köves, a közepétől az aljáig porhanyós és morzsolható, homokkal, kaviccsal és agyaggal kevert. Belül a felszíne alatt az egész hegy sziklás, hat forrás van rajta, három Tokajnál és ugyanannyi Tarcalnál.

2. § A hegyaljai hegyek

A Tokaji-hegyet más bortermő, Hegyaljának mondott hegyek követik, amelyek Bodrogkeresztúr mezővárosától húzódnak északra, és egy karjukkal nyugat felé nyúlva Zombor, Mád, Tállya mezővárosok vannak a lábaiknál, a másikkal pedig keleti irányban folytonos sorban Kisfalud, Szegi, Erdőbénye, Liszka, Tolcsva, Vámosújfalu, Zsadány, Sára, Olaszi, Petrahó, Patak, Ardó falvaknak és mezővárosoknak adnak helyet egészen Sátoraljaújhelyig. Ez utóbbiban a Magos-hegy azért nevezetesebb a többinél, mert a kráter és a körülötte nagy mennyiségben található láva arról tanúskodik, hogy ez egykor tűzhányó volt. Ezeket a hegyeket csak egy völgy választja el a Tokaji-hegytől, hogy a boruk minden különbség nélkül hasonló dicsőségre tegyen szert. A különbségükről éppúgy, mint a felsorolásukról a megfelelő helyeken még lesz szó, az őket alkotó föld tulajdonságáról pedig a tudós Dercsényi János, a vármegye rendes orvosa hozzáértően értekezett a tokaji bor forrásáról[7] nemrég, 1797-ben kiadott kis műve mellékletében.[8]

3. § A hegyek belső összetétele

Dercsényi arról értekezik, hogy ezek a hegyek legnagyobbrészt kovaföldből tevődnek össze. Ezért a tolcsvai hegyek gazdagok jáspisokban és a cseh gyémántoktól alig különböző kristályban, a Tokaji-hegy oldalában pedig gránátokat ásnak ki, Pataknál pedig – igaz, kicsiny méretűeket – rubinokat gyűjtenek. Tolcsva mezővárosnál pedig arany- és még ezüstércre utaló jelek vannak, de nem éri meg kitermelni, miként erről még Tolcsva mezőváros leírásánál szót fogunk ejteni.

Említésre méltó Ferenczy Jánosnak, Vámosújfalu jegyzőjének felséges Mária Terézia császár- és királynőhöz 1752-ben anyanyelvünkön írott levele a tolcsvai területen talált jáspisokról, amelyet a Zemplén vármegye levéltára 43. jegyzőkönyvének 312. oldala tartalmaz, és amelyet a királyi kancellária visszaküldött a vármegyének. Ebben a jegyző

[6] A nyomtatványban Szirmay dőlt betűvel emeli ki a magyar nyelvű idézeteket; e fordításban hasonlóképpen, dőlt betűvel fogjuk jelölni az eredetiben is magyarul szereplő idézeteket.

[7] A „forrás" itt mint borászati szakkifejezés szerepel (*effervescentia*); a „forrásáról" (Gährung) az utolsó szava mind a német, mind a magyar Dercsényi-mű címének.

[8] A német mű (Dercsényi 1796) magyar fordítása év nélkül, 1796-ban vagy 1797-ben jelent meg: Dercsényi [é. n.]. A fordításában a 91–106. oldalon található melléklet címe: „Geognostica vagy a föld természeti tulajdonságait kimagyarázó Tóldalék".

arról tesz jelentést, hogy a tolcsvai területen jáspisokat talált, és bányát kellene nyitni ott ezen kövek miatt őfelsége nevének legnagyobb dicsőségére, minthogy ilyen rendkívüli és ritka anyagot találtak a királyi tartományában. A kőből egy példányt is bezárt a levélbe, hogy őfelsége nagyobb bizonyosságot nyerjen erről a ritka felfedezésről. Kérte, hogy az elküldött követ adja át egy hozzáértő csiszolónak *(valami jó slajfernek)*, hogy a felszínét ólomhenger *(ólom karikán)* segítségével szépen letisztítsa, majd pedig alakítsa valamilyen formára, de szépen, szögletesre, gömbölyűre vagy egyenesre csiszolva, és majd miután Isten sok ilyen darabbal megáldotta őfelségét (amit teljes szívéből kíván), az ilyen darabokból, de szépen, tükörszerű táblákat alakítsanak ki vagy hagyják meg őket ovális alakban, hogy őfelsége a hálószobái padlóit ki tudja velük rakatni, a kisebb darabokból pedig különféle ritkaságokat *(sokféle ráritásokat)* készíttethessen, úgymint dohánytartó dobozokat császári férje számára vagy a hercegi fiak magyar dolmányához gombokat. Azt írja, hogy harminc évvel azelőtt hallott olyanról *(ha igaz)*, hogy Velencében egy kápolnát építettek ilyen kövekből. Talán még él valaki azokból a mesterekből! Közülük meg lehetne hívni egyiket-másikat. Végül oly nagy hűsége jutalmát kéri, sógorát pedig *(Lőrintz György uramat)*, a tekintetes vármegye akkori esküdtjét, aki igaz római katolikus ember, királyi figyelmébe ajánlja, hogy az szolgabíró legyen. A kedvező választ a tokaji postára várva még azt is hozzáfűzte, hogy a hozzá írandó levélben a következő megszólítással illessék: *„P. S. Ezekre leendő kegyes jó válaszát a tokaji postára elvárom, csak ilyen titulussal: Nemes, nemzetes Ferenczy János uramnak, vámosújfalusi helység érdemes notáriusának mint igaz hívemnek becsülettel adassék, per Tokaj, Vámosújfalu."*

4. § A szerencsi hegy

Délről a kitűnő szerencsi hegy szomszédos, amelyet a magyarok neveztek el így Pannónia szerencsés elfoglalása miatt (*Not. hist.* 7. fejezete és az említett Anonymusnál a 17. fejezet). Hasonló közbülső völggyel szétvágott, szőlőt termő, ámbár eltérő termésű. Az egyik karját a szomszédos falvakkal, Onddal és Goloppal osztja meg, a másik karja pedig Monokig nyúlik.

5. § Hegyalja keletről szomszédos hegyei

Ugyanilyen dicséretet érdemelnek, amelyek a hegyaljai hegyektől keletre húzódnak, mégpedig azok az egyéb szomszédos hegyek, amelyeket a hegyaljaiaktól egy közbülső síkság választ el. Ezek a mind szőlőtermő hegyek a Bodrog folyótól Zemplén mezővárosa és [délről] Szőlőske, Ladamóc, Bári, nyugatról Nagytoronya és Kistoronya falvak, keletről pedig Céke közé terjednek ki egy mérföldnél is hosszabban.[9]

[9] A latin szöveg (amely Bél/Matolay kéziratának mondatán alapul: Tóth, ed., Bél 2018, 117) itt pontatlan és nyelvtanilag nem egyértelmű, a magyar fordítás ezt szöveghűen tükrözi. Valójában a szóban forgó területet Céke északról (nem keletről) határolja, Zemplén városa viszont keletről.

6. § A bodrogközi hegyek, Kövesd[10]

Vannak még folyóközi szőlőtermő hegyek a Bodrogköz szigetén is. Közülük az első a kövesdi hegy a Hegyalja térségből, amely nemcsak magasságával ér fel amazokkal, hanem ráadásul még sokkal szebb fekvésű náluk. A kecskebak két szarvához hasonlító két gerince van, ezért a helyiek Bakhegynek mondják. Ezeknek a tetejéről a teljes folyóközi térség belátható egészen a Tokaji-hegyig. A karját a szomszédos Szerdahely[11] faluhoz nyújtja, és az oldalain nagy kiterjedésben kiváló szőlő borítja. Egy kis völggyel elválasztva tőle egy bájos domb található, amelynek tetején áll Kövesd vára. A felszínén homokos és morzsolható a talaja, belül azonban sziklás, márványból álló.

7. § A helmeci, szentesi hegy

Az előbbit magassága és borának ismertsége révén a helmeci hegy követi, szépségében azonban megelőzi azt. Kerekdedebb ugyanis és a tetején annyira lapos, hogy onnan keletre nemcsak Munkácsig és délre nemcsak Debrecenig lehet könnyűszerrel ellátni, hanem északra még a Kárpátokra is kilátást nyújt. Az egyik lábát nyugatra a szomszédos Szentes[12] birtokon túl nyújtja, ahol szőlőt is termesztenek. Egyébként itt annyira bőségben áll rendelkezésre a természet által rétegekre szabdalt szikla, hogy ha a természet munkájához még szakértelem társul, akkor az épületek padlóihoz igen szép burkolatot szolgáltat.

8. § A krivostyáni hegy

A krivostyáni[13] hegy távol esik ezektől, a Bodrogközön kívül északra négy mérföldre fekszik, és már Ung vármegyével határosan a Laborc folyó túlsó partján van, ahol a Homonnai járásból indul. Hosszúkás és az oldala szépen délre néz, pompás fogyasztást nyújtó dicséretes szőlői vannak.

9. § A barkói hegy

A barkói hegy az előbbi heggyel nyugatról szomszédos, és csak a köztük folyó Laborc választja el őket, a csúcsával, hosszúságával és szőlői hasonlóságával a másik nyomában jár. Északról egy ugyanilyen nevű vár romja található rajta, amelyről a Notitia historica comitatus Zempleniensisben sokat szóltunk, és Barkó hely leírásánál még sok szót fogunk ejteni.

[10] Ma Nagykövesd (Velky Kamenec).
[11] Ma Bodrogszerdahely (Streda nad Bodrogom).
[12] Ma Bodrogszentes (Svätuše).
[13] A település ma Őrmező (Strážske) része (Gödrös).

10. § A gálszécsi, a varannói, a homonnai és a domásai hegyek

Ezeken a szőlőtermő gerinceken kívül ott vannak még Gálszécs mezőváros lakosainak a Dargó-hegy kicsiny részén művelt szőlői, de ezeket nem érdemes számba venni. Varannó és Homonna mezővárosok és Nagydomása és Kisdomása falvak hegyein is – miként az az összeírásokból kiderül – volt még szőlő az 1732-es évben, de minthogy az túl fanyar volt, és ezért az utódok felhagytak vele, ezért már nem kell a zempléni szőlők között számon tartanunk.

11. § A borok hozama és osztályaik

A szőlőtermő gerincek és hegyek bemutatása után számba kell vennünk az ebben a térségben előforduló mindenfajta bor terméshozamát és eltérő mivoltát. Ami a terméshozamot illeti, közepes szüret esetén egy-egy kapaalja szőlő után egy háromakós hordó bor fog teremni, a kapaaljak számából levezetett számítás alapján közepes szüret esetén könnyen akár 80 ezer hordónál avagy 240 ezer akónál is több bor teremhet. Ezek közül első osztályúak: Tállya, Ond,[14] Rátka, Mád, Zombor,[15] Tarcal, Tokaj, Bodrogkeresztúr, Kisfalud,[16] Szegi, Liszka,[17] Erdőbénye, Tolcsva, Zsadány,[18] Petrahó,[19] Patak, Vámosújfalu, Sátoraljaújhely, Olaszi,[20] Kistoronya. Másodosztályúak: Monok, Szerencs, Bekecs, Kövesd,[21] Szentes,[22] Királyhelmec, Zemplén, Szőlőske, Csernakó,[23] Nagytoronya, Bári, Ladamóc. Harmadik osztályúak: Krivostyán,[24] Barkó, Gálszécs.

12. § A borok tulajdonságai

A borok miként helyük és elnevezésük szerint, úgy kiválóságuk és erejük szerint is eltérnek egymástól. A legédesebbek és szinte legjobbak a tarcali borok a Mézesmálról,[25] a tokaji és mádi borok. Leginkább a tállyaiak tartalmasak, amelyekről az a hír járja, hogy még a tridenti zsinaton is tréfás dicséretben részesültek. A zomboriak szinte valamennyi közül a legerősebbek. A szegiek és a zsadányiak a legaromásabbak. A tolcsvaiak és bényeiek állnak el a leghosszabb ideig, még tengeri úton sem lesz semmi bajuk. A többi bor a bodrogköziekkel együtt egy kicsivel könnyebb. A gálszécsiek, a krivostyániak és a barkóiak is dicsérik a saját borukat, mivel az módfelett tiszta és csodás kiáltozásokat vált ki a fogyasztóiban.

[14] Ma Szerencs része.
[15] Ma Mezőzombor.
[16] Ma Bodrogkisfalud.
[17] Ma Olaszliszka.
[18] Ma Sárazsadány része.
[19] Ma Sárospatak része (Bodroghalász).
[20] Ma Bodrogolaszi.
[21] Ma Nagykövesd (Velky Kamenec).
[22] Ma Bodrogszentes (Svätuše).
[23] Ma Csarnahó (Černochov).
[24] Ma Őrmező (Strážske) része (Gödrös).
[25] Más néven Mézes-málé, lentebb Szirmay is inkább így nevezi.

13. § A tállyai borhoz kötődő hagyomány[26]

Annak a hagyománynak az eredete, hogy a tállyai borokat a tridenti zsinaton elismerőleg említették, oda vezethető vissza, hogy Draskovits György bíboros, kalocsai érsek, akit mint akkori pécsi püspököt 1562-ben követként küldtek a szent zsinatra a Magyar Királyság részéről, jobb szemből készült tállyai bort vitt magával. Az történt éppen, hogy a szentatya[27] az egyház többi bíboros atyájával együtt vendégül látta ebédre. Eszegetett, iszogatott, mulatozott a szent gyülekezet az Úrban. Dicsérték Champagne borait, a Krisztus könnyéről[28] elnevezett és a többi számtalan, hosszú sorban odahozott bort. A magyar főpap is előhozza a tállyai borát, amely messze megelőzi az itáliai borokat, és ősi magyar nyíltszívűséggel megkínálja vele a lakoma legszentebb vezetőjét. Ez megkóstolja ezt a mennyei nektárt, és kérdi, hogy tán angyalok hozták, vagy honnan van. A püspök azt feleli rá, hogy Tállyáról. A pápa az ital fenségességétől szinte elragadtatva így kiáltott fel: A legfőbb paphoz ilyen/tállyai borok illenek![29]

14. § A hagyomány bizonyítékokkal történő igazolása

A helyieknek ezt a hagyományát kellő bizonyítékok támasztják alá. Erről az eseményről Johannes Bocatius kassai polgármester, a tridenti zsinat kortársa is beszámol a Bártfán 1599-ben nyomtatott *Hungaridos libri poematum quinque*[30] II. könyvében, ahol így ír:

„Hungara ni Getici sentiret acinacis iras,
Nonne satis felix terra vocanda foret?
Ut taceam reliquas, queis coelitus aucta superbit
Dotibus, est sapido nobilitata mero.
Incola qua passim generosas educat uvas,
Est locus: Hungarice *Tallia* nomen habet.
Hinc Bacchi latices abvexerat Itala tellus,
Dulcia Pontifici dona ferenda suo.
Mox Pater admiscens cupidis nova pocula labris
Laudat, et unde liquor sit bonus iste, rogat?
Hungarus huic praesul, cui nota locique merique
Conditio: est matri *Tállia* nomen, ait.
Gratulor ergo mihi, Papa dicit, *Talia* nobis
Vina: patrem sanctum *Tállia* vina decent."

[26] A 13–15. fejezetekben szereplő forrásokról, versekről lásd a tanulmányt, IV. 3.
[27] III. Gyula pápa.
[28] Lacryma Christi.
[29] „Summum pontificem talia vina decent." Szójáték a „talia vina" és a „Tállya vina" hasonló hangzása alapján.
[30] Bocatius 1599, 240. Ennek szövege némileg eltér Szirmay idézetétől; ortográfiai különbségeken túl Bocatiusnál *avexerat* áll *abvexerat* helyett (7. sor), egy félsor pedig teljesen különbözik: *Subiicit huic aliquis, cui nota locique merique* (11. sor).

(A magyar földet nemde elég szerencsésnek nevezhetnénk, ha nem tapasztalná a géta[31] kard haragját? Hogy mást ne is említsek, amelyekkel az ég akaratából mintegy ajándékokkal elhalmozva büszkélkedik, az ízletes színbora is híressé teszi. Van egy hely, amelynek magyarul Tállya a neve, ahol az ott lakó mindenütt nemes szőlőket termeszt. Bacchus nedűit innen vitette el az itáliai föld, hogy a főpapjának édes ajándékokkal szolgálhasson. Majd az atya sóvárgó ajkaihoz emelve az új serlegeket, dicséri, és kérdezi, honnan van ez a pompás ital. Azt válaszolja egy magyar főpap, aki számára ismert a hely és a bor eredete, hogy a kútfőjének a neve Tália. Örvendek, mondja a pápa, hogy ilyen borokban van részünk: a szentatyához ilyen/tállyai borok illenek.)

Timon Sámuel pedig a Tiszáról szóló ismertetésében[32] így ír a tállyai borról:

„Permaneat, vigeatque hujus laus summa Lyaei,
Summum pontificem *Tâllia* vina decent."[33]

(Maradjon meg állandóan és gyarapodjék ennek a bornak a legnagyobb dicsősége, a pápához ilyen/tállyai borok illenek.)

15. § A többi borról szóló mondások

De a többi borról is megvannak a helyieknek saját magyar és latin nyelvű bölcs mondásaik. Közülük a Mádról, Tállyáról és Keresztúrról[34] származó ismertebbeket éppúgy mellőzöm, mint a pajkosabbakat is. A következők említésre méltóbbak:

A hegyaljai borokról általában véve

„Visebat Bacchus totum sua regna per orbem,
Dispiciens: praestent quae meliora mero?
Denique Tokkaji claram progressus ad oram,
Vidit et hisce locis culmina sacra sibi.
Obstupuit: quod delicias adametque, feratque
Zemplén, jam gelido terra propingua [!] polo.
Post Cervum[a] scandit, montanaque circumspexit,
Quae Máda, quae Tartzall, quae quoque Zombor habet.
Amplius obstupuit sua dona, locosque meraci
Oreque mox fudit talia verba suo:

[31] Értsd: török.
[32] A mű két kiadása (Timon 1735, 1767) közül mindkettőt használhatta Szirmay (lásd a tanulmányt, IV. 3), a továbbiakban az utóbbit adjuk meg.
[33] Timon 1767, 82 . Pontos átvétel.
[34] Bodrogkeresztúr.

Campanos colui, et Chios per tempora multa,
At demum aeternos hic mihi figo lares."[35]
[a]*[A szerző jegyzete:]* A Szarvas Tarcal nevezetes szőlőtermő dombja.

(Bacchus meglátogatta az országait az egész földkerekségen, kutatta, hogy mi jobb dolgot nyújtanak a bornál. Végül Tokaj neves vidékére érkezvén látta, hogy ezeken a helyeken is vannak szent ormai. Elámult, hogy a Zemplén, amely a fagyos sarkhoz közeli föld, szereti is az élvezeteket és szolgál is azokkal. Majd felment a Szarvasra, és körültekintett a hegyvidéken, ahol Mád, Tarcal és Zombor is van. Még jobban elámult az ajándékain és a színbornak ezeken a helyein, majd ily szavak fakadtak az ajkán: Sok időn át laktam Campaniában és Khioszon, de végül itt alakítok ki magamnak örök lakhelyet.)

A tokaji borok gyógyító erejéről

Áldott Tokaji bor, be jó vagy, s jó valál,
Hogy csak szagodtól is elszalad az halál.
Mert sok beteg téged mihelyt kezdett inni,
Meggyógyúlt, noha már ki akarták vinni.
Istenek itala, halhatatlan Nectár!
A holott Te termesz, áldott az a határ!
Bár csak a sivatag homokok között is
Fakadna olly forrás, ha nem több, csak öt is,
Honnét az Orvosság folyna mint a Tisza,
Amelynek a vizét sok ember és hal issza,
Be sok beteg menne ennek a partjára,
S teliszívná magát pióca módjára![36]

A tokajiról

„Tokkajum suprema tenet fastigia vini,
Sed depressa[b] cave, pocula celsa cape."[37]
[b]*[A szerző jegyzete:]* Az alant fekvő helyeken gyengébb bor terem.

(Tokajnak van a legfőbb felsőbbsége a bor terén, de az alacsony serlegektől óvakodj, a magasakat ragadd meg.)

[35] Ugyanaz, mint Timon 1767, 80–81. Az eredetihez képest egy érdemi változtatás történt: *Bromius*ból (Bacchus mellékneve) *Bacchus* lett.
[36] Ez a kezdete egy hosszabb versnek, amely ismeretlen szerzőtől már a *Magyar Kurír*ban is megjelent: 1790. február 13., 181.
[37] Ugyanaz, mint Timon 1767, 81.

Tarcalról

Vinum de Tartzall, amelytől az ember leborul arccal.

Zomborról

Vinum de Zombor, már azt lehet mondani, hogy bor!

Liszkáról

„Sarmata Liszkanis degustat pocula cellis
Suspirans: Utinyam plyurima [!] Lyiska[c] foret!"[38]
[c] *[A szerző jegyzete:] Lyiska*[39] lengyelül rókát jelent, a lengyelek ugyanis lágyan ejtik a hangokat.

(A szarmata/lengyel megkóstolja a borokat a liszkai pincékben, és így sóhajt fel: Bárcsak nagyon sok Liszka/róka lenne!)

Olasziról

„Huicce loco belle nomen dedit Ittala tellus,
Gignit enim Ausoniis aemula vina cadis."[40]

(Ennek a helynek az itáliai föld adta a szép nevét, ugyanis vetélytárs borokat szül az ausoniai[41] boroskorsóknak.)

Tolcsváról

„Evan[42] Tóltsvensis quoniam vel Caecuba vincit.
Est bonus, at melior, quia permeat aequora salvus."[43]

(A tolcsvai bor/Bacchus akár már a caecubumi borokat is legyőzi. Jó, sőt még jobb, mivel épségben jut át a tengeren.)

[38] Ugyanaz, mint Timon 1767, 83, enyhe módosítással.
[39] Mai írással *Liska*.
[40] Ugyanaz, mint Timon 1767, 83.
[41] Itália költői neve.
[42] Evan Bacchus egyik mellékneve.
[43] Ugyanaz, mint Timon 1767, 83.

Patakról

„Quam multis tantum non ridet Bodrogus amnis,
Quantum ex Flumineo[e] parva lagena cado."[44]
[e] *[A szerző jegyzete:]* A Flumen magyarul patak.

(Mily sokaknak annyira nem tetszik a Bodrog folyó, amennyire egy kis palack a pataki borból.)

Bényéről

Vinum de Bennye; amelytül a lengyel
azt mondja: Ennye![f]
[f] *[A szerző jegyzete:]* Az „ennye" csodálkozást kifejező partikula.

Újhelyről

„Doliola Ujhelii non sunt ita prisca Falerni,
At crebro seris gratia rebus inest."[45]

(Újhelyen nem olyan régiek a hordócskák, [mint] Falernumban, viszont gyakran van báj a kései dolgokban is.)

Szerencsről

„Huic equidem perfecta foret fortuna; sed illi
In patria lingua littera summa deest."[g] [46]
[g] *[A szerző jegyzete:]* „Fortuna", vagyis „szerencse". Ugyanis a hegyaljai boroktól egy kicsit elkülönül.

(Ennek teljes lenne a szerencséje, de a honi nyelven hiányzik az utolsó betűje.)

Innen ez az ismert magyar fordulat:

Vinum de Szerents, lengyelnek meg se jelents.

[44] Ugyanaz, mint Timon 1767, 84, enyhe módosítással.
[45] Ugyanaz, mint Timon 1767, 84–85.
[46] Ugyanaz, mint Timon 1767, 85.

Monokról

„Non placeat cuncto hic Bromius si forte palato,
Gaudet heris se non displicuisse suis."[47]

(Ha esetleg nem lenne az a bor/Bacchus teljesen ínyedre való, annak is örül, ha a gazdái tetszését elnyerte.)

Toronyáról

„Hoc multi laudant, aliqui nec nobile dicunt,
Jurgia contemnens Sarmata saepe rapit."

(Sokan dicsérik ezt a bort, némelyek nem is tartják nemesnek, a vitákat megvető lengyel azonban gyakran viszi.)

Kövesdről

„Quod de Kövesdi mittit vindemia monte,
Est Bodrogani gloria prima soli."

(Amit Kövesd hegyéről ad a szüret, az a bodrogi föld első dicsősége.)

Báriról

Vinum de Bári, addig volt híres,
még élt Makripodáry.[h]

[h]*[A szerző jegyzete:]* Makripodáry Jácint csanádi püspök I. Lipót császár idejében, állítólag 1659-ben orvosi előírásra használta ezt a bort.

Krivostyánról

„Est variis titulis alter pretiosus Iachus,[48]
Dote salutifera sum pretiosus ego."[i]

[i]*[A szerző jegyzete:]* Hashajtó és vízhajtó hatása van.

(Más bor/Bacchus mindenféle címeken lesz értékessé, én a gyógyító adományom miatt vagyok értékes.)

[47] Ugyanaz, mint Timon 1767, 85.
[48] Bacchus mellékneve.

Barkóról

„Exterus ignorat, qualem det Barkó Lyaeum,
Nam quidquid praelis exprimit, ipsa bibit."

(Az idegen nem tudja, hogy milyen bort ad Barkó, ugyanis bármit kinyom a szőlőpésekkel, azokat megissza.)

Továbbá:

Vinum de Barkó, melytül sír nem csak a cigány rajkó,[k]
De visít tölle még a rigó is és a szajkó.
[k]*[A szerző jegyzete:]* A cigányok hívják rajkónak a gyereket.

Gálszécsről

„In Gál-Széch acetum forte ne puta vile,
Quia vilius erat, quamdiu fuit vinum."

(Gálszécsen nehogy véletlenül olcsónak gondold az ecetet, mivel olcsóbb volt, amíg bor volt.)

16. § Az aszúszőlőből készített borok gyógyító ereje

Egyébként az is csodálatos ezeknek a részeknek a boraiban, főként amelyeket aszúszőlőkből nyernek, hogy rendkívüli gyógyító erővel rendelkeznek. E bor esetében legjobb hatással a kínafa kérgét használják az orvosaink. Ájulás esetén a legjobb szíverősítő orvosság. Erősítő hatása van, és az öregek teje – visszafogottan, főként este fogyasztva – ténylegesen nagyban hozzájárul a termékenységhez. Turóczi [László] már előttem, 1743-ban feljegyezte az *Ungaria suis cum regibus compendio data*[49] című művében, „hogy elfogyasztása után elűzte a levertséget, a negyednapos, valamint forró lázat, többórás őrjöngést csillapított le, és egy embert annyira magához térített, hogy a végső küzdelemre rendesen fel tudott készülni". Jómagam is megtapasztaltam, hogy még a széthasított szőlőből folyó lé is gyógyító.[l]

[l]*[A szerző jegyzete:]* Gyógyítja a szembetegségeket, a nyári hőségben megégett arcot helyreállítja, gyógyítja a húgykövet.

17. § Az orvosaink tétlensége a gyógyító erő kutatása terén

Azonban akkora a tétlenség orvosaink körében, hogy kutassák ennek a bornak

[49] Turóczi 1743.

a gyógyító erejét, hogy „nem győzök csodálkozni" Weszprémi István orvosdoktorral együtt a *Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia* második századának első részében[50] a 116. lapon, „hogy a tokaji bort, amelyet kiválóság tekintetében szinte minden ember közös véleménye szerint az egész Európa valamennyi vidékéről való borok fejedelmének kell tartanunk, honfitársaink közül – amennyire ezt tudni lehet – senki se vizsgálta meg annak rendje-módja szerint tudományosan mind a mai napig, mint megérdemelte és kellett volna, és nem magyarázta meg nekünk annak természet- és gyógytudományi hasznát. Magyarország gyógyvizeit több honfitársunk írta már le remek művecskékben, a különféle természeti kincseket és egyebeket. Mért hanyagoljuk el, kedves honfitársaim, a legünnepeltebb, valóban isteni, igazán nektárszerű, még a búfelejtető népenthész dicséreténél is többre méltó, s a természet jótéteménye folytán csupán csak a Tokaj vidéki hegyeken készülő magyar nedű alapos megvizsgálását."[51]

18. § A tokaji borról kiadott művek felsorolása

Több jeles férfiú is tett közzé értekezést a tokaji borról:[52]

bártfai Paul Keler: *De vineis Hungariae* [Magyarország szőlőiről]. Thorn, 1712.[53]

zólyomi Matolai János: *Disquisitio physico-medica de vini Tokaiensis cultura, indole, praestantia et qualitatibus* [Természettudományos és orvosi vizsgálat a tokaji bor kezeléséről, természetéről, kiválóságáról és minőségeiről]. Beillesztve az *Acta natura curiosorum* VII. kötetének függelékébe.[54]

Bartholomeus Zarubal: *Metamorphoses seu natales poetici submontanarum superioris Hungariae urbium ac vinearum* [Metamorphoses avagy Felső-Magyarország hegyaljai városainak és szőlőinek megverselt megszületése]. Kassa, 1728.[55]

Daniel Fischer: *Tractatus physico-medicus de terra medicinali Tokayensi* [Természettudományos és orvosi értekezés a tokaji orvosi földről]. Boroszló, 1732.[56]

Adamus Fukker:[57] *Montium vitiferorum utpote Tokaiensis, Tarczal, Tállya, Mád et reliquorum nec non regionis vicinae geographica repraesentatio* [A szőlőtermő hegyek, úgy mint a tokaji, a tarcali, a tállyai, a mádi és a többi hegy, valamint a szomszédos térség földrajzi bemutatása]. Eperjes, 1749.

[50] Weszprémi 1778.
[51] Fordította Kővári Aladár: Kővári–Vita, ford., Weszprémi 1960–1970, 251–253.
[52] Erről a listáról lásd a tanulmányt, IV. 1.
[53] Jänichen–Keler 1712.
[54] Matolai 1744.
[55] Marotti 1728. (A valódi szerző Marotti Imre.)
[56] Fischer 1732.
[57] A keresztnév téves, valójában Andreas Fuker. Az említett kiadás pedig nem egy értekezés, hanem egy térkép.

borsodi Domby Sámuel: *Dissertatio inauguralis physico-chemico-medica de vino Tokaiensi* [Fizikokémiai és orvosi székfoglaló értekezés a tokaji borról]. Utrecht, 1758.[58]

Peter Jaenichen: *Commentatio de vineis Hungariae* [Értekezés a magyarországi szőlőkről]. Thorn, 1761. negyedrét.[59]

Fuker kassai orvos, aki nemrég, 1790-ben írt egy német nyelvű értekezést a tokaji borról.[60]

Azonban ezek többnyire székfoglaló értekezések vagy akár csak egyetemi dolgozatok, és miként azt ezek a tudós férfiak maguk is bevallják, sietve és gondosság nélkül írták meg őket, egyikük sem vizsgálta meg alaposan ezt a legnemesebb nedűt gazdaságtani, természettani, vegytani és gyógytani szempontból méltóságának megfelelően úgy, hogy az külföldiek körében is méltatást nyert volna, és tőlem se lehet remélni, mivel nem vagyok orvos, ezért ennek a gondját tekintetes Dercsényi János orvosdoktorra és a vármegye hivatalos orvosára hagytam, aki megígérte nekem, hogy ennek a közelvárásnak e tekintetben eleget fog tenni.

19. § Arról, hogy mikor kezdtek el szőlőt termelni ezeken a részeken

Nekünk inkább azokra a történelmi kérdésekre kell választ keresnünk, hogy mikor kezdődött a szőlőművelés ezeken a részeken, és mikor kezdtek ezek a szőlők híressé válni. Bél Mátyás a *Prodromus*ban[61] arról ír, hogy Magyarországon már a pannonok idejében is folyt szőlőtermesztés. A pannon borokról Eutropius is említést tesz. Claudianus római költő Kr. u. 423-ban[62] így versel a pannon szőlőkről:

„............. hinc obsidione solutus
Pannonius potorque Savi ....
rursum cote novat nigras rubigine falces
exesosque situ cogit splendere ligones
agnoscitque casas et collibus oscula notis
figit .... et opacum vitibus Histrum
conserit."[63]

[58] Domby 1758.

[59] Nincs ilyen kiadás. Valószínűleg Kéler 1712-es, Jänichen által kiadott művének (lásd a lista első tételét) 1731-es kiadására gondolt Szirmay: Jänichen–Keler 1731.

[60] Friedrich Jakob Fuker, *Versuch einer Beschreibung des Tokayer Gebürges* [Kísérlet a Tokaji-hegy leírására]. Fuker 1790.

[61] Bél 1723.

[62] Téves a dátum, akkor már nem élt Claudianus (404 körül halt meg).

[63] Claudianus, *De Consulatu Stilichonis* 2, 22, 205–215. A teljes szövegrész – amelyből Szirmay (illetve az ő forrása, Matolay, lásd a tanulmányt, IV. 1) pontosan idéz – így hangzik: „...hinc obsidione solutus / Pannonius potorque Savi, quod clausa tot annis / oppida laxatis ausus iam pandere portis / rursum cote novat nigras rubigine falces / exesosque situ cogit splendere ligones / agnoscitque casas et collibus oscula notis / figit et impresso glaebis non credit aratro, / exsectis, inculta dabant quas saecula, silvis / restituit terras et opacum vitibus Histrum / conserit."

(Itt a megszállás alól felszabaduló és Szávából ivó pannon … ismét fenőkővel újítja meg a rozsdától feketéllő sarlóit és fényesíti az elhanyagoltságtól tönkrement kapáit. Felismeri a házait és az ismert dombokat megcsókolja....... és a sötét Dunát szőlőkkel ülteti be.)

Aurelius Victor azt írja, hogy a sirmiumi születésű Probus császár volt az első, aki szőlőt ültetett Pannóniában és katonai segédlettel a Sirmium melletti Almus-hegyet és a Moesia Superiorban (jelenleg Szerbia) lévő Aureus-hegyet szőlővel telepítette be. A legrégibb oklevél, amely említést tesz szőlőkről, Katona Istvánnál a *Historia critica regum Hungariae* III. kötetének[64] 508. oldalán található: „ahol Magdolna, Márton ispán felesége a kathari[65] pusztán épített Szent Péter-monostort Mura pusztával, vincellérek telkeivel, szolgákkal és szőlőkkel adományozza meg 1163-ban."[66] De mindezek a Duna, Száva és Mura folyókhoz közeli szerémségi, szerbiai borról szólnak. A soproni szőlőket is nagyon korán említik az oklevelekben és a történetíróknál. Már „V. István király Sopron megye gabona- és bortizedének teljes huszadrészét a ciszterci rend testvéreinek Máriahegyen[67] épült monostorának adja állandó birtokába 1270-ben. A királyi kamara levéltárából." Ugyancsak V. István király „felmenti a Sopron megyei íjászait a *kórócseber*nek[68] nevezett, saját szőlői után járó borvám fizetése alól". 1270-ben, Széchényi Ferenc oklevéltárának II. kötetéből. Anonymus pedig, III. Béla király jegyzője egyértelműen amellett tanúskodik, hogy Tokajban már a magyarok megérkezése előtt műveltek szőlőt. Miután a 17. fejezetben arról számolt be, hogy „Árpád vezér és nemesei a Tarcal hegyén túl ütöttek tábort a Takta vize mellett elterülő mezőn, egészen a Szerencse hegyéig", a 16. és 22. fejezetben ismételten említi, hogy „a Tarcal hegyen nagy áldomást csaptak", sőt a 22. fejezetben egyértelműen azt mondja, hogy „majdnem minden nap megittasodtak amiatt, hogy ez a nagy öröm beteljesedett".[69] Az áldomás a magyarok körében az áldás italának vételét jelenti, és az, hogy minden egyes nap megittasodtak, nem fordulhatott elő másképp, csak ha bort ittak.

20. § Az újonnan telepített szőlőkről tanúskodó 1248., 1252., 1257. és 1271. évi oklevelek

A *Not. hist.* 22. fejezetében említés történt arról, hogy ezeket a szőlőket 1241-ben, a tatárok teljes háromévi itt-tartózkodása alatt kipusztították, és hogy azoknak a mű-

[64] Katona 1780.

[65] A nyomtatványban és Katona szövegében is *Kathariensis*, de a ma is létező Csatár településre utal: Katona is *Chatár*ként jelöli meg a helyet.

[66] Valójában nem pontosan idéz Szirmay, hanem kivonatolja Katona művének megfelelő részét az 508–509. oldalon; ez a rész 1136-ra és nem 1163-ra vonatkozott.

[67] Ma Borsmonostor (Klostermarienberg).

[68] A nyomtatványban *Koro-Cheber.*

[69] Pais Dezső fordítása (Pais, kiad., Magyar Anonymus…, 1926).

velését azután a IV. Béla király által az Olaszi faluba és Patak és Olaszliszka mezővárosokba telepített itáliai telepesek nemcsak újrakezdték, hanem itáliai szőlőkkel újonnan is betelepítették azokat. Az ott bemutatott oklevél arról is szól, hogy ezek a kolóniák a venetói területekről jöttek. Az oklevélben a sárosi ispán, Ciprián IV. Béla parancsára 1252-ben a venétek határterületeit kettéosztotta „Olaz" és „Potok" között. Itáliaiaknak és latinoknak is nevezik őket, vagy azért, mert Velence birtoka Észak-Itália részét képezte, vagy pedig azért, mert Itália más részéről is érkeztek, ezért is nevezi ugyanezen király Olaszliszka mezővárost az itáliaiak földjének azzal az oklevéllel, amellyel „hogy a saját és a néhai király, a boldog emlékű Kálmán, utód nélkül távozó szeretett fivére örök lelki üdvéről gondoskodjék, a közvetlenül hozzá tartozó Lizka-olozy földet (miként Wagner Károly az *Analecta Scepusii sacri et profani* I. részének[70] 303. oldalán nevezi, az itáliaiak és latinok földje) és Potokon egy szőlőt egy házhellyel együtt örökre a szepesi Szent Márton-egyháznak adományozza" az 1248-ik évben. Ezt a kiváltságot, amely a kunok és ujgurok (akikről a tudós Katona István úgy véli, hogy nogaji tatárok voltak) támadása során elveszett, 1290-ben III. András újítja meg. Mind a *Not. hist.* 22. fejezetében említett királyi összehívó parancsból, mind az előbb idézett oklevél szavaiból („a közvetlenül hozzá tartozó földet"), mind pedig abból, hogy egy másik oklevél, amellyel ugyanezen Béla király „a lelke gyógyulására és üdvére a thurunyi,[71] Szent Ágoston reguláját valló testvéreknek négy vincellér telkét adja ajándékul Potok és Oloz falvak között" az 1257. évben (Kaprinay István a *Historia diplomatica*[72] 203. oldalán), királyi vincelléreknek nevezi őket, nyilvánvaló, hogy ezeket a kolóniákat szőlőművelés végett alapították, mégpedig maga a király. Végül pedig hogy nagyobbrészt újonnan lettek telepítve, azt az ország elpusztítása is indokolja; már csak emiatt is újra kellett volna ültetni a teljes három éven át nem is művelt szőlőket, de világosan tanúskodik erről V. Istvánnak, IV. Béla fiának az az oklevele, amellyel minden adó tizedét, bárki szokta is azt behajtani, az egri püspöknek adja. Zemplén megyéről pedig ez olvasható az 1271-es évnél Batthyány Ignác gróf kézirataiban: „Továbbá a bor tizedét, ahol a szőlők nem sokkal ezelőtt lettek telepítve vagy lesznek telepítve a jövőben, a püspök vagy a káptalan tizedszedői róják majd ki."

21. § A szőlők fajtájából levont bizonyságok

A *Not. hist.* 22. fejezetében főként az alapján állítottuk a tokaji szőlők fajtájáról, hogy az itáliai, hogy ezek a szőlők természetükben és fajtájukban igen eltérnek a Magyarországon telepített más szőlőktől, továbbá hogy az ezek művelésére létrehozott kolóniák Itáliából lettek idetelepítve, végül pedig hogy a hegyaljai szőlők egy bizonyos fajtáját még ma is rumonyának avagy romanának hívják, sőt hogy a formintnak mondott

[70] Wagner 1774.
[71] Valószínűleg a turóci premontrei prépostság.
[72] A kiadványban *Histor. Dipl.* a rövidítés; valójában a *Hungaria Diplomatica* 2. részének (Kaprinay 1771) 205. oldalán van az, amire Szirmay hivatkozik.

fő fajtájuk a nevét,[73] úgy tűnik, az olasz *for*, azaz a *forum*ot, teret jelentő szóból vagy Itália egyik városáról, a Veneto, most már Caesarea területén lévő *Forum Julii*ról,[74] az olaszul *For-Mi*nek mondott *Forum Minucii*ről,[75] az olaszul *For-Li*nek mondott *Forum Livii*ről[76] vagy más *forum*mal jelölt hely nevéről kapta. A debreceni magyar társaság, amely 1795-ben Bécsben Alberti betűivel kiadta a *Magyar grammatikát*,[77] a 338. oldalon a formint[78] szőlőt *formiaei*-nek [Formiana] nevezi, mégpedig Itália gyönyörű vidékéről, Formiae térségéről. Mégpedig jogosan, mivel már Horatius római költő is említést tesz róla az [Énekek] első könyvének 20. versében:

„mea nec Falernae temperant vites, neque Formiani pocula colles"[79]

(nem jutok a falernumi szőlő és a formiae-i dombok lágy italához)

Mivel pedig a helyiek által góhérnek mondott malvázia szőlőfajta is előfordul Hegyalja vidékén, nagyon valószínű, a szőlők némely fajtáját vagy a Morea-félszigetről, a bortermeléséről ismert Napoli di Malvasia[80] hegyfokáról, vagy Kelet-Görögország Veneto felé eső más térségéből, vagy a Jón- és az Adriai-tenger más szigeteiről – ahová a király menekülés közben visszavonult[81] – hozták ide, vagy azok éltek tovább, amelyek korábbi pannóniai szőlőkből megmaradtak.

22. § Valamennyi szőlőfajta és tulajdonságaik számbavétele

A tokaji szőlők fő fajtái a következők. Formint: lédús, édes, aromás szőlőt terem, a tőkéje tartós és ezért a Nap tűző hevéhez legjobban hozzászokott, a hegyaljai talajhoz leginkább illik. Madárkás: a formint szőlő egyik fajtája, de apróbb szemű, édes és sűrű levű; nevét onnan kapta, hogy a környéken repdeső seregélyek nagyon szeretik. Az előbbit pedig, hogy megkülönböztessék ettől, hólyagos formintnak is nevezik. Góhér: nagyon édes szőlő, gyorsan válik igen nemes aszúszőlővé, de mivel gyorsan érik, édessége miatt a méhek, a darazsak és a lódarazsak kiszívogatják, és szinte semmi egyéb haszna nincs, mint hogy a szőlősgazdák torkosságát már júniusban kielégítse. Két fajtája is van ennek a szőlőnek, a török góhér és a budai góhér, az előbbit a Morea-félszigetről, az utóbbit a Dunán inneni és a Dunán túli részekről telepítették ide. Muskotály: ázsiai szőlőfajta, illata a szerecsendióra emlékeztet, rendkívül édes,

[73] A furmint / formint eredetének kérdéséről lásd a tanulmányt, IV. 2.
[74] Egykor Friuli, ma Cividale olasz város.
[75] Talán Formia olasz városra gondol.
[76] Ma Forlì olasz város.
[77] Domokos–Benedek 1795.
[78] A könyvben furmintként szerepel.
[79] Hor. Od. 1, 20, 10–12.
[80] Morea-félsziget a Peloponnészosz-félsziget középkori megnevezése. Napoli di Malvasia Monemvasía görög város olasz neve.
[81] IV. Béla a tatárjárás idején a dalmáciai Trau (ma Trogir) várába menekült.

azonban a vesszője nem mindenhol tartós, ezért aztán nem nagyon szokták telepíteni. Hárslevelű: az illata rendkívüli és a bodza virágához hasonló, hosszan elálló, lédús, illik a tokaji talajhoz, szinte sűrű mézzé kövéredik, és ezért a Nap hevétől a formint-hoz hasonlóan kiválóan aszúsodik. Balafánt: nagyon hasonlít az előbbihez, hosszan elálló tőkéjű, a bogyója gömbölyű, a leve édes, sűrű és mézes, nagy aszúszőlőket terem. Leányszőlő és fejérszőlő: nem sokban különbözik a két fajta, az előbbi a Nap hatására aranysárga színű lesz, az utóbbi azonban igen késői szüret esetén is halvány; mindkettő hasmenést okoz, nagyon lédús és ezért igen kiváló orvosság vérhasban szenvedőknek. Polyhos: húsos szőlő, mivel sok és nagyszemű szőlőt terem, a köznép alacsonyabban fekvő helyeken szokta ültetni, de mivel a leve olyan fanyar, hogy a nyálat is könnyen összehúzza, a nemes szőlőültetvényekből száműzték. Rózsás: a színe a rózsára emlékeztet, de a leve fehér, bőséges, hosszan elálló, de nem egyformán édes és utóíze van, ám mindennapi fogyasztásra igen alkalmas. Gersett:[82] világoskék színű, lédús és tulajdonságaiban hasonlít az előzőre. Purcsin: sötétkék színű, nagyon aprószemű, télire elálló, a leve pirosas, és ezért, főként ha a héjával együtt áztatják, édes vörösbort ad. Kecskecsecsű: a kecske csecséhez hasonlít, fényes héjú, hosszúkás szemű, húsos, kemény héjú, édes, fehér levű, szinte egyetlen haszna, hogy ha még azelőtt összegyűjtik, hogy a fagy megcsípné, télre eltéve tovább elállل. Rumonya vagy romana: az előzőhöz hasonlít, mindössze simább, hosszúkás, görbe szemet hoz. Bogár- vagy bolgárszőlő: az előbbiekhez hasonlít, csupán abban tér el tőlük, hogy színében hol vörös, hol világoskék. Azonban a rózsás, a gersett, a purcsin, a kecskecsecsű, a rumonya és a bogárszőlő, mivel húsosabbak és keményebb héjúak, igen ritkán teremnek aszúszemeket, vagy ha teremnek is, a szüretelők nem szedik le azokat, nehogy ártsanak az aszúszőlőkből kipréselt bor szép arany színének, ha azokat is beáztatják. Vannak még további fajták. Királyédes: ötszögletű, csipkés a levele, ritkásabb szemű, azonban ritkán termi szerfelett édes termését, mivel elsőként hajt ki, és így többnyire a tavaszi fagy áldozata lesz. Fejér boros: fehér bogyójú, sűrű szemű, a leve édes. Gyöngyfehér: az előbbinél kisebb, ritkább szemű. Zöld szőlő vagy lelt szőlő: sűrű zöldes szemű, édes leve bőséges. Görbe szőlő: hosszúkás, görbe, húsos bogyójú, a héja kemény. A bátai, gácsai és bakátor oválís, túlságosan húsos, hosszan elálló szeműek. Mivel ezt a három fajtát a tiszántúli részekről telepítették ide, alföldi szőlőknek is nevezik őket. A sík és lejtős talajt szeretik, bőséges mustjuk van, de csak ritkán vagy szinte soha nem aszúsodnak.

23. § A borok és a szőlők értéke 1295-ben és 1380-ban

IV. Béla kora után az 1300-ik évig szinte nem is történik említés más szőlőkről az oklevelekben, csak az olasziakról, a patakiakról és a liszkaiakról. Ez arról tanúskodik, hogy először ezeken a helyeken hozták ismét rendbe a szőlőket, majd pedig csak ezután telepítették azokat széltében-hosszában a hegyaljai hegyek teljes vidékén. Abban az időben mind a boroknak, mind a szőlőnek igen nagy volt az értéke. Amikor

[82] Ismertebb nevén gersely.

1779-ben a püspöki tized megváltásával kapcsolatos feladatokat láttunk el küldöttként, csodálkozva olvastuk az egri püspökség irataiban, hogy I. Lajos király idejében az 1380-as év környékén Zemplén megyéből több mint tízezer arany volt az egri érsek bevétele bordézsmából. Cornides Dániel oklevélgyűjteménye III. kötetének 167. oldalán találtam, „hogy Kalad fia Péter a maga és fivére, István személyében az 1295-ik évben a váradi egyház káptalana előtt elcserélte a Szabolcs megyében, a Tisza mellett fekvő Heuzudnak nevezett, teljes örökletes birtokukat Thekeus leánya Johanna Potok[83] városban birtokolt szőlőjére". Ha ennek a bornak és szőlőnek ilyen kimagasló volt az értéke, az mindenképp különös, hogy két évszázaddal ezelőtt a szerémségi borok minden egyéb Magyarországon termett bort, így a tokajiakat is felülmúlták. Így tehát választ kell keresnünk arra a kérdésre, hogy mikor kezdtek a tokaji borok híressé lenni és arra a hírnévre és dicsőségre szert tenni, amelynek napjainkban is örvendenek.

24. § Az antalkó mértékegység használata az 1255-ik, az 1312-ik és az 1330-ik évben

A tonella vagy antalkó[84] mint mértékegység említése, amelyet manapság is használunk az aszúborok eladásakor, az oklevelekben nagyon régóta előfordul, de ezt a mértékegységet a zempléniek és a Duna mellékiek éppúgy használták. A *Not. hist.* 33. fejezetében azt láttuk, hogy az a vámszedési kiváltság, amelyet I. Károly[85] engedélyezett a Nagymihályi családnak 1312-ben, egy antalkó bor után egy nehezék[86] behajtását jelentette. Drugeth Vilmos mester, szepesi és újvári ispán a végrendeletében (Katona István a VIII. kötete[87] 627. oldalán közli) arról rendelkezik 1330-ban, hogy „a budai Keresztély 20 antalkó bort kapjon, amely talán 30 márkát vagy akár még többet is ér, és Ztoiannak mondott Miklós járjon el a pénzével, de számoljon el a tisztjének". IV. Béla egyik oklevelében is említés történik az antalkóról 1255-ben. Ebben az oklevélben előírja, hogy „miként kell az adót Győrben, Abdán és Füzitőn behajtani, hogy minden antalkó bor után a királynak 8, az ispánnak 2 dénárt fizessenek." (Széchényi Ferenc oklevéltárának II. kötetéből a 33. szám alatt.)

25. § 1557-ig a soproni és a szerémségi borok az ismertebbek

A tokaji borról és a Tokaj környéki helyekről, amely korunkban a legjobb és messze földön a leghíresebb, Istvánffy Miklósig[88] (II. könyv az 1491. év körül) egy író sem

[83] Ma Sárospatak.
[84] A tonella és az antalkó szavak kisebb hordó jelentéssel bírnak, értéke körülbelül 75 liter.
[85] Károly Róbert.
[86] A nehezék (pondus) fizetési eszközt jelent, a márka 1/48-ad része (kb. 5 gramm ezüst).
[87] Katona 1788.
[88] Szirmay itt és a későbbiekben az „Istvánffy" hivatkozások alatt Istvánffy Miklós *Historiarum de rebus Hungaricis libri XXXIV* című művét érti, amelynek első kiadása: Istvánffy 1622.

tesz említést, még Bonfini sem, aki az I. tized I. fejezetében is csak a pilisi borokat említi. Sem Ranzanus, sem Galeotto Marzio, akik huzamosabb időt töltöttek Mátyás király udvarában és behatóan foglalkoztak ezzel a témával, de Cuspinianus sem említette, aki pedig II. Ulászló király idejében tartózkodott hosszabban a budai udvarban, jóllehet a teljességre törekedett abban, hogy mindent leírjon, amiről úgy tűnt, hogy hozzájárul Magyarország gazdagságához és termékenységéhez. Mindannyian, Sigismund von Herberstein báróval, Ferdinándnak a magyar udvarba küldött követével együtt csak a soproni, a szerémségi és a pilisi borokat dicsérik. Galeotto Marzio azt írja, hogy a szerémségi bornak nehéz lenne párját vagy csak hozzá hasonlót is találni a földkerekségen. Cuspinianus pedig azt mondja, hogy a szerémségi borok annyira kiválóak, hogy szerinte a krétai vagy korzikai borral is felveszik a versenyt. Sőt még Oláh Miklós is – aki Erdélyből származott, és ifjúkori éveit Ulászló és II. Lajos királyok udvarában töltötte, majd pedig különféle tisztségeken át fokról fokra haladva előbb az udvari kancellári tisztséget, végül pedig 1557-ben az esztergomi érseki méltóságot szerezte meg, és ha valaki, ő bizony a legnagyobb jártasságra tett szert a magyar vonatkozású dolgokban – a 11. fejezetében[89] ugyan említi a tokaji bort, de amikor Magyarország nevezetesebb borait veszi számba, a tokajiaknak nem tulajdonít külön dicsőséget. A 10. fejezetben ugyanis Pest városát, korának legnevezetesebb kereskedelmi helyét így írja le: „nevezetes sok különleges boráról, nemcsak az édes ízükkel kiváló szerémiekről (mintha krétaiak volnának), hanem a baranyaiakról, somogyiakról és más fajtákról is. A kereskedők nagy számban gyűlnek itt össze. A lengyelek, sziléziaiak és sok külhoni nemzet fiai itt veszik a bort".[90]

26. § A tokaji borok híressé válásának kezdete

Valószínű tehát, hogy a tokaji borok csak akkor kezdtek híressé válni, amikor az ottlakók hosszas tapasztalatukra alapozva 1560 körül elkezdték a szőlőket előbb háromszori kapálással művelni és a szüretet késő őszre kitolni, majd pedig 1650 körül a Nap hevétől és a hirtelen érkező fagytól fonnyadt szőlőket, amelyeket méltó joggal neveznek aszúnak,[91] a többitől különválasztani, majd pedig ezekre, miután olyanná taposták őket, mint a ragadós méz, nemes mustot kezdtek önteni. Azt, hogy ez 1650 körül vagy nem sokkal azelőtt történt, az 1655. évi törvény 79. cikkelye is alátámasztja: „A hegyaljai városok előadják, hogy a polgárok meg a nemesek – földesurak szőlőhegyein levő – szőlőiből a földesurak tisztjei fekete és aszú vagy kitűnőbb szőlőket is szoktak szedni és elvinni. Határozat született, hogy ezektől mint sérelmes dolgoktól a jövőben tartózkodjanak." Továbbá a tokajiak úrbéri pere során a kilenced- és tizedszedők bemutatott jegyzékei alapján kiderült, hogy sem az aszúszőlők különválasztása, sem az azok utáni

[89] A *Hungaria* négy (18. századi) kiadása közül Szirmay az első, Bél *Adparatus*ának elején szereplő kiadást használta: Bél 1735–46, I. Lásd a tanulmányt, III. 2. e.

[90] Németh Béla fordítása (Kulcsár et al., kiad, Oláh 2000).

[91] A latin *passus* jelentése ebben a kontextusban „aszalt, aszú"

kilenced vagy tized szedése nem volt szokásban 1650 előtt, de a hegyaljai városok kérvénye, amelyet követek küldésével terjesztettek az 1655. évi országgyűlés elé, már azzal érvel, hogy „mivel aszúszőlők csak a szőlősgazdák külön szorgalmából lesznek, azaz ha háromszor megkapálják és külön szedik le őket, országos törvénnyel vegyék elejét annak, hogy a földesurak az aszúszőlőkből igényt merjenek tartani kilencedre. A földesúri birtokok viszont arra hivatkoztak, hogy ha az aszúszemeket külön szedik le, amely azelőtt nem volt szokásban, az nagyon rontja a must jó minőségét, és noha a szőlők azóta kiválóbbak, mióta az 1560-ik év után, már csaknem egy évszázaddal korábban, háromszori kapálással kezdték el művelni azokat, a mustból azonban, amelyet ilyen kiválóbb szőlőkből préseltek, mégis mindig szedtek kilencedet, végül pedig az országnak arra az általános törvényére hivatkoztak, hogy mindarra, amit csak a föld terem, arra vonatkozik a földesúri kilenced." És mivel a szőlősgazdák nem akarták, hogy az aszúszőlő is a kilenced alá tartozzék, a földesurak, hogy megakadályozzák a külön leszedésüket, amely azelőtt nem is volt szokásban, erővel is elvették az így külön válogatva leszedett szőlőt. Azért hozták az előbbi törvényt, hogy az ilyen visszaéléseket megakadályozzák. Erről valóban úgy tűnik, arról szól, hogy megakadályozza, hogy erőszakosan elvigyék az aszúszőlőt. De Mária Terézia 1779-ben, amikor beszámoltunk neki a tokajiak ügyéről,[92] a szőlősgazdák említett, az országgyűlésnek 1655-ben bemutatott kérvénye alapján és abból a politikai okból, nehogy a szőlősgazdák a földesúri kilenced miatt visszariadjanak attól, hogy külön szedjék az aszúszőlőt, és ezáltal az ország jelentős vagyontól essék el, királyi tekintéllyel a következőképp fejtette ki: az, hogy az aszúszemekből is kilencedet szednek, miként azt az említett törvény is megtiltotta a földesuraknak, ne legyen gyakorlat ezután.

27. § Az aszúbor készítésének módja

Hogy a máshonnan valók kedvében járjunk, érdemes még szót ejteni arról is, hogy miként készül ez az üdvös nedű. Ahhoz, hogy aszúszőlő teremjen, mindenekelőtt kedvező időjárás szükséges, hogy a szőlők június 24-éig elvirágozzanak, hogy júliusban és augusztus elején meghatározott időközönként essék az eső, hogy a bogyók bőséges nedvességet szívjanak magukba. Augusztus közepe után, miután már harmadjára kapálják a szőlőket, egész szeptemberben és október elején derülten ragyogjon az ég, hogy a szőlőket kifőzze. Ne legyen fagy és dér azelőtt, hogy a szőlők teljesen megérnének, nehogy a nedvkeringésüket gátolja, hogy a fürt szára megdermed. Október közepe táján eső lágyítsa meg a hártyáját, majd derűs napok, hideg és deres éjjelek következzenek, hogy a szőlőt megfonnyasszák, aszalják, szárítsák és süssék. Az így szenvedett aszúszőlőket október vége és november eleje környékén a többitől elkülönítve szedjék egyrészt a szüretelők a szőlőkben, másrészt más erre szánt emberek hosszú táblákon, amelyeknek a széleit erősítsék meg lécekkel, hogy ne folyjék szét a lé az oldalán, hanem a tábla nyílásán át az alá helyezett kádba folyjék.

92 Lásd még erről a 33. fejezetet, illetve a tanulmányt, IV. 5.

Az így kiválogatott szőlőket felülről nyitott hordókba öntik, alulról pedig kifúrják a hordókat, hogy az esszenciának nevezett sűrűbb lé a hordó alá helyezett edénybe csöpögjön. Miután nagyobb mennyiséget összegyűjtöttek az aszúszőlőkből, ügyelni kell arra, hogy ha a kelleténél hosszabb ideig tárolják őket, meg ne savanyodjanak. Ez akkor szokott előfordulni, ha az aszúszőlők leve nem sűrű, hanem híg, és a melegebb időjárás is elősegíti a lé erjedését. Taposni kell tehát, míg sűrű massza nem lesz, és ezekre az összetaposottakra pedig harmadrészben már forrásban lévő jó minőségű mustot, kétharmad részben pedig frissen préselt mustot kell önteni. A forrásban lévő must az egész masszát forrásra készteti, a frissen préselt pedig az édességet biztosítja. Azt, hogy mennyi mustot kell ráönteni, az aszúszőlők minősége határozza meg. Ha első osztályú szőlőhegyről származó minőségi aszúszőlőkről van szó, akkor rendszerint három hordót öntenek négy puttonyra (egy puttony 50 pozsonyi icce), különben azonban nagyobb mennyiségben adnak hozzá aszúszőlőt. Ezt az elegyet gyakran keverik, míg alapos erjedésbe nem kezd, és a testesebb tartalma sűrű bőr gyanánt nem úszik a folyadékon. Az így készített mustot egyesek kifúrt aljú káddal csöpögtetik le, hogy csak a seprő és a testesebb tartalma maradjon a kád alján, mások gyakran bádogszitával meregetik ki ezt az összekevert anyagot és kézzel nyomják ki a levét, végül mások – ez a leggyakoribb – zsákokba öntik és lábbal taposva nyomják ki a levet belőle. A megmaradt törkölyre újból mustot öntenek, és tizenkét óra elteltével zsákokon szűrik át, és máslásra avagy másodlás[93] aszúborra tesznek szert. Az esszenciát egyesek külön kis hordókba töltik, mások pedig aszúszőlőből készített borhoz keverik.

28. §

Hogy a hegyaljai aszúszőlőket és mustot ne helyettesítsék más, silányabb szőlőhegyekről származóval, az 1723. évi törvény 118. cikkelye megtiltotta a must és az aszúszőlők ilyen helyettesítését. Szüret idején mindenhol őrséget és felderítőket állítottak, és hogy a titkos csalókat minél gyorsabban leleplezhessék, a vármegye határozatából az ilyen bornak vagy az értékének vagy a szőlőnek a harmadrésze a feljelentőt illeti. Miután azonban már forrásnak indul a must, a fekvés és a szőlőhegy besorolása szerint, továbbá aszerint, hogy a szüret derűs vagy esős időben történt-e, minden bor eltérő minőségű lesz, a zemplénieknek nem is kell félniük azoktól a csalásoktól, amelyekkel a nemzet hitelének rontásával a kocsmárosok élnek, amikor a közönséges, nem hegyaljai borokat mesterséges édességgel hamisítják – amely aztán megsavanyodik –, és többnyire büntetlenül tokaji borok gyanánt árulják.

29. § A birtokkal nem rendelkezők borkészítésének tiltása

Egy másik, az 1729. évi törvény 12. cikkelye „az aszúszőlők összevásárlását tiltja az országban a nem birtokosoknak, akik következésképpen visszaélés esetén nem

[93] A nyomtatványban: „*mászlás*, sive secundarium…"

tudnak elégtételt adni a közösségnek". Ezzel kapcsolatban az 57. fejezetben ismertetni fogjuk némelyek észrevételét.

30. § A hegyaljai szőlők ültetése és művelése

Itt tűnik hasznosnak, hogy bemutassuk a hegyaljai szőlők ültetését és művelését, részint a nem idevalósiak kedvéért, részint pedig azért, hogy ennek leírása során természettani és gazdasági megfigyeléseinkkel a köz javát is szolgáljuk. A szőlő ültetése[94] először is nyáron a föld kiásásával és azoknak az árkoknak a húzásával kezdődik, amelyekbe a levágott szőlővesszők kerülnek késő ősszel vagy kora tavasszal, a trágya és a föld úgy kerül rájuk, hogy a vesszők hat hüvelyknyire álljanak ki a földből. Az így elültetett vesszők rendszerint három év után nőnek meg és hoznak termést. Eközben védeni kell a fagytól és még októberben földdel be kell takarni, és csak március végén szabad kibontani őket. Nagyobb sikerrel jár a szőlők átültetése, ha a szőlőtöveket egy másik szőlőültetvényből gyökerestül ássák ki, majd magát a szőlőtőkét is úgy betemetik, hogy csak a vesszők állnak ki sorba rendezve a földből. Egyesek nagyon helytelenül csak a szőlő gyökerét ültetik el, a tőkéjét azonban kint hagyják a földből, mert az így átültetett és közben sérült gyökér kevés lesz ahhoz, hogy egy vastagabb tőkét tápláljon. Ám ha ezzel szemben a tövet is betemetik, akkor a gyökerek is szívják a föld nedvességét, és a betemetett tövek is eresztenek új gyökereket, amelyek a szőlőt sokkal gazdagabban gyarapítják. Egyébként a szőlőművelés rendes menete a következő: a szüretelés után a szőlőtőkéket, vagyis a szőlőtöveket befedik, azaz minden oldalról odahúzott földdel takarják be őket. Ez a *fedés*nek nevezett munka nagyon hasznos a szőlőknek, egyrészt védi a szőlőtőkét a téli fagytól, másrészt így a szőlő nedvét elszívó füvek gyökereit is kitépik, harmadrészt a szőlők lehulló levelei összekeverednek a földdel, ezek aztán a télen a hó alatt vízzel itatódnak át és elrothadnak, a földet termékenyebbé teszik és a szőlő gyökerét a szőlőhöz hasonló részecskékkel áztatják. Tavasszal, március elején nyitják a szőlőket, azaz eltávolítják a tövekhez kapart földet. Eme *nyitás*nak nevezett munka során ismét kikapálják a füvek megmaradt gyökereit, amelyek a szőlőtől elszívnák a nedvességet, és a megnyitott tő szabadon fakad. Azután a szőlővesszőket vízszintesen úgy megmetszik (*metszés*), hogy csak a tőhöz legközelebbi két szemet hagyják meg. Ha fentebb metszenék le őket, abban az évben ugyan bő termést hoznának, de az azt követő években már keveset vagy semmit, és a szőlőtőkét is, azáltal hogy az új tövet növeszt, elcsúfítják. Azonban ez a magasabb metszés történik az idősebb szőlőkön, amelyeken a szőlősgazdák látják, hogy a következő évben már úgysem maradnának életben vagy amúgy is ki kellene őket vágni. Ezért ez a feladat jártas szőlészeket kíván.[m]

[m] [A szerző jegyzete:] Ezt a metszési szokást Vanière is igen jónak tartja a *Praedium rusticum*[95] X. könyvében: „...melior de vite pedata, / Quo propiore solo

[94] A szőlőművelés munkafázisait a szerző a latin szó után a magyar elnevezés megadásával is kiemeli.
[95] X. könyv, 120–123. sorok. Első kiadás: Vanière 1682. A legvalószínűbb, hogy Szirmay a nagyszombati kiadást használta: Vanière 1772.

fruitur, vindemia pendet: / Caudice quae brevior, terrae vicina, reflexi / Auxilio Solis felicius excoquit uvas." (Az alacsony szőlőtől jobb szüret várható, mivel közelebb terem a talajhoz. Amely rövidebb tőkéjű, a földhöz közeli, a visszaverődő Nap segítségével sikeresebben érleli a szőlőket.)

A metszést követi vagy a körülményekhez képest meg is előzi a szőlők *bujtása* vagy *homlítása*, amellyel a szőlőket szaporítják és a szőlőt termékenyebbé teszik. Ez, ahol a szőlőket sorban ültetik, egy hosszant vezetett árok ásásával történik, ahol pedig nem sorban ültetik őket, ott egy három- vagy négyszögletű gödröt ásnak, amelybe a szőlő tőkéjét avagy tövét úgy döntik bele mélyebben, hogy a szőlővesszők háromszög vagy négyszög alakban vagy szabályos sorban elrendezve kiálljanak a földből, majd trágya kerül rájuk, földdel betemetik, a kiálló vesszőket pedig karókhoz kötözik. Az ökör-, tehén-, juh- és galambtrágya, a bomló gyepből vagy növényekből származó trágya használata nagyobb gyümölccsel jár, mint a lótrágyáé. Ez utóbbi ugyanis, ha nem keverik össze másfajta trágyával vagy gyeppel, a hőjével – főként homokos talajban – kiégeti a szőlőket. Szaporítani pedig a jobb szőlőfajtákat kell, amelyeket már tavasszal meg lehet különböztetni a vesszőik kérge alapján. A formint, a balafánt és a hárslevelű kérge ugyanis szinte narancsszínű, a purcsiné, a bogárszőlőé és gersetté vörös, a fejérszőlőé, a rózsásé és a leányszőlőé pedig fehér. Ezekre és a többi könnyen megkülönböztethető fajtára lentebb még, amikor a szüretről lesz szó, vissza fogunk térni. A szaporításra szánt vesszők legyenek teli nedvességgel, a kérgük alatti fás részük legyen eleven, a belük pedig könnyezzen, ne legyenek szárazak és fonnyadtak, amelyeket a szőlősgazdák *lazált*nak neveznek. Az így szaporított vesszők már abban az évben bőséges termést hoznak, a fölé rakott és elásott trágya pedig nem csak a szaporított, hanem a szomszédos szőlők gyökereit is nedvesíti és termékenyebbé teszi. Ez a munka júliusig tart. Nagyobb sikerrel jár azonban a szaporítás késő ősszel vagy kora tavasszal, egyrészt mivel az azután sarjadó vesszők rügyei a legkisebb érintésre leesnek, sarjadás előtt azonban még nem kell vigyázni rájuk, így gyorsabban el lehet végezni a munkát; másrészt mivel a korábban szaporított szőlők jobban sarjadnak, egyenesebb vesszővel nőnek, harmadrészt végül pedig azért, mivel május hónapban a már sarjadó és magasabbra növő, de még nem szaporított szőlőket egy bizonyos bogárfajta megfúrja és megrágja. Ez a bogárfajta aranyoszöld, a szárnyai feketék. Linné a *curculio alni*[96] megnevezést használja rájuk, a szőlősgazdák ilonkának hívják.

Április végén és május elején kapálják meg először a szőlőt, részint hogy megszabadítsák a szőlőt a felnövő füvektől, részint hogy a megkapált szőlők jobban növekedjenek. Azonban vigyázni kell ennél és a következő szőlőkapálásoknál, hogy ne közvetlenül eső után kapáljanak, mert így a földből a Nap hevének hatására előtörő bőségesebb és meleg pára megégeti a szőlőket. Miután ekképp előbb megkapálták a szőlőket, karókat vernek le, hogy a növekvő zsengébb vesszőket megvédjék a szelek erejétől, és miután a szőlők elvirágoztak, a vesszőket sással kötik a karókhoz, amely

[96] *Curculio alni* (szó szerint „égerfazsizsik", Szirmay 1810, 16 is így hívja) vagy *Orchestes alni*, egy ormányosbogárfaj.

bőségesen nő a szomszédos Bodrogközben és a tavakban. Ezt a kötözésre használt növényt előbb meg kell nedvesíteni, és még a megelőző évben le kell aratni, mert a szőlők első kötözésének idejére még nem éri el azt a magasságot, hogy hossza elég legyen ahhoz, hogy a vesszőket körül tudja érni, és mivel még gyenge, a terjeszkedő szőlővesszők is könnyen elszakítják. Néhány fukar szőlősgazda a legnagyobb kárukra még azelőtt megkötözi a szőlőit, hogy azok virágoznának vagy éppen virágzás közben, olyan megfontolásból, hogy megvédjék azokat az akkor leginkább uralkodó szelek erejével szemben. Az a kár ugyanis, amelyet a szelek okoznak azzal, hogy letörnek néhány gyengébb vesszőt, nem vethető össze azzal a kárral, amelyet a szőlők termésében okoznak ezzel. Ha ugyanis a szőlőket megkötözik és összeszorítják, ezáltal, ha ez virágzás közben történik, lesöprik a virágokról a virágport, ha pedig virágzás előtt, akkor a megkötözött szőlők virágporát megfojtják, és kizárják, hogy a levegő szabadon járva a megtermékenyítő port egyik virágról a másikra vigye, és így megakadályozzák, hogy ez a növényi nemzés megtörténhessen. Megfigyelhető, hogy az így összekötözött szőlők, még ha a bőséges esők le is mossák a virágport róluk, csekély termést hoznak, ezért méltán mondják a magyar szőlősgazdák, hogy *„elnyellett a szőlő"*, azaz le lett nyelve a szőlő. Maga a gondos anyatermészet rendelte a szeleket akkorra, amikor a szőlők virágoznak, hogy azok vigyék a virágok porát a fogadóhelyeikre, mégpedig a virág női nemzőszervébe, épp ezért kiválóan rendezte el a természet, hogy a szelek kiváltó oka a szőlők virágzásában rejlik. Tudniillik a szőlők virágaiból kiáradó bőséges savas gáz olyan érezhető mozgásba hozza a levegő többi részét, hogy megfigyelték, hogy egyensúlya felborulásával a borok még a pincékben is zavarossá válnak és újra erjedésbe kezdenek. Ezért pattognak el leginkább a hordók abroncsai is a szőlők virágzásakor, és főként a fiatalabb borok gondos felügyeletet igényelnek ilyenkor. A szőlő elvirágzásakor, június végén és július elején kerül sor a második kapálásra, a *forgatás*ra, de úgy, hogy július 20-ára befejeződjék. Ha ezután, a legnagyobb kánikulában kapálják a szőlőket, a szőlő levele és maga a gyümölcs is megég, megsárgul, elszárad és lehull.

Amikor augusztus közepén másodszor kötözik a szőlőket, lecsípik a vesszők végeit; ezt a munkát *igazgatás*nak nevezik. Ez úgy történik, hogy a bujtásra szánt vesszők kellő magassága megmaradjon. Ha lecsípik a végeket, javára válik a termésnek, ezáltal ugyanis a vesszők végeibe bőven áramló nedv visszaszorul és a vessző alsó részeibe és a termésbe összpontosul, mindkettőt bőségesebben látja el nedvességgel, a vesszőt vastagabbá, a gyümölcsöt pedig levesebbé és nagyobbá teszi. Néhányan szerencsétlen módon még a leveleket is letépkedik a szőlőről. A levelek letépése akadályozza a nedvkeringést, ezért a termés is elfonnyad, lehull vagy éretlen és kisebb lesz. Ezzel a kötözéssel együtt történik vagy azt közvetlenül követi a *harmadlás*nak nevezett harmadik kapálás, amely 1550 előtt még nem volt, hanem a felnőtt füveket a második vagy harmadik kapálás híján kitépték vagy lekaszálták. A háromszori kapálás nagyban hozzájárul a termés beéréséhez és ahhoz, hogy aszúszőlőket nyerjünk, sőt az egereket és a patkányokat is távol tartja, amelyek fészket raknak a nem

ekképp kapált szőlőkben. De minél hamarabb be is kell fejezni, nehogy a már lágyuló fürtöket a kapálók leegyék. Ezt követi, hogy a szőlőt meg kell védeni a tolvajoktól, a kutyáktól és a szőlőt dézsmáló madaraktól, amelyeket lármával, kereplővel, ostorpattogtatással, parittyakövek hajításával, puskaropogással hajtanak el vagy hurkokkal fognak el. A szüret derült időben történik, a fürtöket előbb zsákban, majd kádban tapossák ki, ezután kerülnek a prés alá. A második taposás a kádakban felettébb hasznos, nem csak azért, hogy az esetleg megmaradt bogyókat széttapossák, hanem hogy még a törkölyben fellelhető aszúszőlőket is összezúzzák, mert ezek máskülönben a prés alá téve egészben maradnának. Nagyon hasznos munka, ha szüret alkalmával a szaporításra érdemes jobb vagy ritkább szőlőfajtákat, amelyeket leginkább termésük alapján lehet megkülönböztetni, vessző végére kötött valamilyen szövetszalaggal, hársfakéregből készült kötéllel vagy kukoricacsuhéval jelölik meg. Hasznos, ha ekkor vágják ki fejszével gyökerestül a haszontalan és vad fajtákat, máskülönben nem lehet majd megkülönböztetni őket, amikor már a leveleik lehullanak, és mivel a többinél sokkal életerősebb vesszőjük van, később haszon nélkül bujtatják majd őket.

Vannak továbbá a szőlőkhöz kapcsolódó rendkívüli munkák, úgymint az *oltás*. Ez a szőlőtőke elvágásával és meghasításával történik, miként a fák esetében, amelybe egy másik, jobb fajtájú szőlőről való vesszőt helyeznek, hogy az teljesen hozzánőjön a tőkéhez. Ez többnyire a közrendű emberek szőlőiben fordul elő, akik így igyekeznek a silányabb fajtát jobbra cserélni. A nemesek szőlőiből leginkább azért száműzik az oltást, mert a mindenhonnan összeszedett vándorkapások, akiknek fogalmuk sincs arról, hogy a szőlők be lettek oltva, még ha keresztbe tett karókkal jelzik is nekik az oltást, a tőkékbe oltott vesszőket könnyen letörik. Másik rendkívüli munka a földelés, azaz amikor a töveket új odahordott földdel fedik be. Ez a hegytetőkön történik, ahol a heves záporok, azzal, hogy a földet lehordják, annyira megcsupaszítják a szőlők tövét és a vesszőket olyan csenevészekké teszik, hogy már bujtani sem lehet azokat. A *földelés* odahúzott vagy odahordott, halmokba rakott és korhadt gyeppel kevert új földdel történik novemberben. Ez a föld aztán, miután télen táplálta a gyökereket, azt eredményezi, hogy a szőlő szépen fakad és a vesszők magasabbra nőnek. A rendkívüli munkák közé tartozik még a sziklák és a kövek kihordása is. Ez akkor jár a legkevesebb költséggel, amikor a munkások a bujtás alkalmával kosarakban trágyát hordanak, és a kosaraik kiürítése után visszatértükben a köveket viszik ki. Egyesek ezeket nagyon rossz gazdasági megfontolásból mélyebbre ásott gödrökbe, úgynevezett *liktorvermek*be temetik be. Ezáltal nemcsak épületeket fosztanak meg a szükséges építőanyagtól, hanem a szőlő alját is ismét sziklássá teszik, és azzal, hogy ezekből a gödrökből új köveket ásnak ki, csak szaporítják a munkát. Mások pedig a szőlőket a kiásott kövekből szintekre építik, ez a *kőgátrakás*. Bárcsak minden szőlőből száműznék ezeket, hiszen a keresztben és oldalról vezetett árkok kevesebb költség- és építőanyag-ráfordítással ugyanennyire megfelelnének, hacsak esetleg a hely rendkívüli meredeksége nem kíván meg ilyen kőgátat. A szőlőkben valamennyi munkát vagy a szőlő tulajdonosa által a munkásoknak fizetett *napszám*ért cserébe, vagy a szőlőművesekkel valamilyen

munka *szakmány* történő elvégzéséről kötött megállapodás értelmében látnak el. A szőlőművesek csalásainak megelőzésére a vármegye már több „szabályzatot" kiadott „a szőlőművelésről", felügyelőket állítottak ki. Ám ez az intézkedés csak megsokszorozta a nyilvános tolvajokat. A csalások megakadályozásának tehát nincs más módja, mint hogy maga a tulajdonos vagy megbízható barátja felügyel vagy tisztje által gondosan felügyeltet minden munkát, és a csaló szőlőműveseket megbünteti.

31. § A tokaji bor tárolása

Sok múlik a boraink megfelelő tárolásán is. Sokan hibáznak a megtöltés során. Az első és a második töltését az idei avagy új hegyaljai bornak, amennyiben van elegendő, sajtóval préselt borból kell megoldani (*sajtolás*). Ennek ugyanis szinte nincs is seprűje, és ezért, ha más borral nem keverik, ízetlen és kesernyés, vöröses színű lesz, ha azonban más borokkal keverik, azoknak zamatot ad a szőlőbogyók héjából, szárából és magvából kisajtolt zamatos részecskéivel. Azután a borokat mindig a vele egyidős borral kell megtölteni, máskülönben az újabb bor a régebbieket, a régebbi pedig az újabbakat új, mégpedig kölcsönösen ellenkező és ezért ecetesítő forrásra fogja indítani. Az aszúszőlőkből préselt kövérebb borokat sosem szabad a hordó szájáig tölteni, hanem felül legalább egy vagy két hüvelyknyi ürességet kell hagyni, mert ez a mézes és olajos folyadék növekszik és sűrűségével felemelkedik, és felül a dugónál kifolyik, és dugót nedvességgel itatja át, amely a pincéből penészt vonz. A hegyaljai bornak nyáron is hideg, télen meleg és száraz, egyben mélyebb pincékre van szüksége. Ezért a nem idevalósiaknak vagy a városiaknak, akiknek nincsenek ilyen pincéik, vagy csak otthoni fogyasztásra vásárolnak tokaji borokat, vagy palackonként árulják azokat, jobb, ha leszedik a seprőről a tokaji bort és azt légmentesen lezárt vagy jól bedugaszolt és lepecsételt palackokba öntik, a palackokat pedig a pincékben homokba rakják. A lengyelek egykor, államuk virágkorában a borokat még száz évnél is tovább tárolták így, hogy azok sem az édességükből, sem az aromájukból nem veszítettek. Sem a külső, mennydörgésre és városi zajokra mozgásba hozott levegő – minthogy ki van zárva – nem fogja zavarni, sem a sajtból, savanyúkáposztákból és más savanyúságokból kifolyó, romlást okozó levek nem fogják megtámadni azokat. A homok a szükséges hűvösséggel veszi körül őket. Szinte semmilyen kipárolgásuk nincs, ezért töltésre sem lesz szükségük, és az alkoholos részecskék sem illannak majd el. A megszámolt palackok biztonságban lesznek a szolgák lopásaival szemben, és a lepecsételt palackokat nem lehet más borral megtölteni vagy keverni. Továbbá a seprőjüknek is kiváló hasznát lehet venni; más bort lehet ráönteni, másodrendű avagy máslás bor nyerhető, majd pedig ha hat hónap után ezt is lefejtik, a seprőből a legtisztább égetett bor nyerhető. Egyébként a mi boraink a mélyebb és nyáron is hideg pincékben még a seprőn is igen jól tárolhatók, nem szorulnak semmilyen mesterkedésre vagy a hordó kénezésére, ami egyébként sokaknak égető mellkasviszketést és fejfájást okoz. Mivel az anyatermészet jóságos hozzánk, a szőlőknek és a hegyaljai bornak elegendő

mézességet és éltetőerőt, zamatos olajosságot és kellemes illatot adott, amelyek ezeket a borokat – amennyiben tisztán és úgy tárolják őket, hogy más borokkal nem keverik össze, valamint a pincékből a rothasztó, ecetes és más ártalmas kipárolgásokat száműzik – a romlástól biztosan megóvják. Helyesen figyel fel erre a már említett tudós Dercsényi János,[97] és a francia költő is régóta megénekelte már:

„....ab albis
Optima sunt, quae vina fluunt Tocaina racemis;
Dulcis in ore sapor vivaxque in pectore virtus.
Non humus hanc omnis feliciter educat uvam,
Quae genus et nomen servet."[98]

(A legjobb borok azok, melyek a fehér tokaji szőlőfürtökből folynak; édes az ízük a szájban és élénk az erejük a mellben. Nem minden föld nevel sikerrel ilyen szőlőt, amely a fajtát és a nevet is megőrzi.)

32. § A tokaji hegyekben előforduló növényi aranyra felhozott bizonyítékok[99]

Még tisztáznunk kell azt a kérdést, hogy van-e a tokaji szőlőkben és hegyekben növényi arany. Ezt többen is állítják. A Nagyszombatban 1743-ban kiadott *Ungaria suis cum regibus compendio data* című műben[100] és a *Topographia Magni Regni Hungariae*[101] 480. oldalán ez olvasható: „A tokaji szőlőkben többször megfigyelték már az arany sarjadását, hol a fürtökhöz tapad, hol a levelekre van ráhintve, hol a szőlőszemeket járja át. A bécsi kincstár valóban büszkélkedik olyan arany szőlővesszőkkel és arany szőlőszemekkel, amelyeket a hegyaljai részeken találtak." Ranzanus az *Epithoma rerum Hungaricarum* (A magyarok történetének rövid foglalata) művében, Galeotto Marzio a *De egregie, sapienter et iocose dictis ac factis Mathiae regis* (Mátyás király kiváló, bölcs, tréfás mondásairól és tetteiről) című könyve 27. fejezetében már régen feljegyezték, hogy találtak egy kétrőfnyi arany szőlőkacsot, amely egy szerémi szőlő tőkéjére volt csavarodva. A tokaji termésaranyról először Mattheus Held híres magyarországi orvos számol be a *Miscellanea curiosa medico-physica Academiae Naturae Curiosorum*ban:[102]

[97] Dercsényi é. n., 32.
[98] XI. könyv, 130-134. sorok. Első kiadás: Vanière 1682. A legvalószínűbb, hogy Szirmay a nagyszombati kiadást használta: Vanière 1772. Az eredeti költeményben *vina fluunt Tocaina* helyett *vina fluunt Apiana* szerepel.
[99] A 32–33. fejezetben a forrásokról részben Weszprémi, illetve a *Miscellanea*... folyóirat alapján ír Szirmay: lásd a tanulmányt, IV. 5.
[100] Turóczi 1743; nem található így a könyvben.
[101] Bonbardus 1718 vagy 1750.
[102] Nem található ilyen beszámoló a *Miscellanea*ban, viszont a kiadványt lentebb is emlegeti Szirmay („Ephemerides").

Rákóczi György erdélyi fejedelemnek, amikor 1651-ben a Tokajtól nem messze fekvő pataki várban tartózkodott, tömött szemű szőlőfürtöket hoztak ajándékba, amelynek bogyói olyan csodálatosan ragyogtak aranyszemcséktől, mintha a héjaik avagy külső hártyáik arannyal lettek volna bevonva. Amikor pedig Held véleményét kérték ezekről a szőlőfürtökről, aki a fejedelemmel egy asztalnál ült, a kezeivel megtapogatva azokat, úgy találta, hogy azok termésarany szemcséktől nehezek, majd utóbb szóban ugyanezt Sachs boroszlói orvossal is közölte. Ezt a történetet Hennin[103] is felidézi Tollius útileveléhez írt megjegyzéseiben[104] és Köleséri is az *Auraria Romano-Dacica*[105] 60. oldalán. A *Curiosorum*nak ebben az imént dicsért *observatió*jában[106] kerül említésre egy Martin Henrik Frankenstein nevű eperjesi orvos is, aki nemcsak birtokában van néhány, Tokaj környékén talált aranyszemcséktől terhes szőlőszemnek, hanem ezt a témát két kis magánbeszámolójával, amelyeket 1659-ben Sachsnak elküldött, bővebben meg is világította. Johann Joachim Becher a *Metallurgia*[107] 1. oldalán mondja, hogy látott Magyarországon egy olyan szőlőt, amely arany ér fölött nőtt. Ennek nemcsak a egész tőkéje volt mintegy aranyszálakkal befedve, hanem még egyes szemekben avagy bogyókban is talált aranyszemcséket. Szintén Becher említi a I. könyv 2. oldalán: „Egy magyar nemes, Walpataky szőlősgazdája a szőlőjében talált egy szinte arany rügyet, amelyet ha letört a kapával, ismét kinőtt helyette egy másik."[108] Johann Paterson Hain eperjesi orvos az *Ephemerides* 117. és 118. oldalán[109] így írt Sachsnak a tokaji arany szőlőkről: „Nemzetes Szemere László, Zemplén vármegye alispánja 1670-ben talált a szőlőjében egy szőlőt, amelyen minden bogyó arany volt. Amikor a szőlő héját fémhez dörzsölte, a szemek a kis lyukacskákon át gyönyörű látványt nyújtottak. Azonban ez a szőlő, amelyet nekem elküldött, más javaimmal együtt katonaság barbár fosztogatásának esett áldozatául." Dobai Székely Sámuel a gróf Pálffy Miklós kancellárhoz 1759. március 13-án írott levelében említést tesz arról, hogy Pothornay András, Szirmay Tamás ezredes veje, Kutsersfeld tanácsos segítségével egy olyan tokaji szőlőhöz tapadó termésarany gyűrűt küldött a császári felségnek, amely hét dukátot is nyomott. Bél Mátyás a *Prodromus*ban egy ilyen szőlővesszőről készült rajzot is bemutat.[110]

[103] A nyomtatványban *Heivinius,* de H. C. Henninről van szó, A Szirmay forrásaként szolgáló Weszprémy-műben is *Henninius* áll.

[104] Tollius 1700.

[105] Első kiadás: Köleséri 1717.

[106] *Miscellanea curiosa medico-physica Academiae Naturae Curiosorum,* I, 1670, 291.

[107] Első kiadás: Becher 1661. A műnek nem *Metallurgia,* hanem *Natur-Kündigung der Metallen…* a címe, és a főszövegnek nem az 1., hanem a 2. oldalán van a fenti közlés (a mű 1705-ös kiadásában is). A pontatlanság oka részben az, hogy Szirmay Becherről is Weszprémy (1781, 160) alapján ír (ő pedig a *Miscellanea* alapján), ahol a hivatkozás így van megadva: „Metallurg. part. I. c. 1. pag. 2."

[108] Nincs ilyen rész Becher említett művében. Szirmay Walpataky esetét is a *Miscellanea* imént említett részéből merítette (I, 1670, 291), amely nem Becherre hivatkozva meséli el az esetet, Szirmay mégis így érthette.

[109] Az *Academiae Caesareae Leopoldino-Carolinae naturae curiosorum ephemerides* folyóirat 1671-es kiadványáról van szó, amelynek címe *Miscellanea curiosa medico-physica Academiae Naturae Curiosorum*; de ebben a 187-188. oldalakon szerepel az idézett rész.

[110] Bél 1723, 153.

33. § Ami az arany ellen szól

Az, hogy a bécsi királyi kincstár őriz egy földből termett, tekeredő fonálhoz hasonló növényi aranyat, amelyet az Eperjes várostól négy mérföldkőnyire fekvő Tarca faluban találtak – az *Ungaria suis cum regibus compendio* data írója[111] tévesen ezt keveri össze a tokaji arany szőlővel –, és az, hogy a tudós Weszprémi István orvosdoktor a *Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia* III. kötetének 168. oldala[112] szerint rendelkezik egy ilyen arannyal, amelyet Szepesben, Teplicen[113] találtak 1772-ben, nem engedik meg, hogy kétségbe vonjuk, hogy egyáltalán létezik-e Magyarországon növényi arany, de a tokaji szőlőkről szóló sok aranyas történet teljesen más megítélés alá esik. Tudniillik (miként erről az általunk említett tudós Weszprémi az említett helyen szokása szerint tudósan értekezik) később valamilyen okból bizonyos vegyészek meg voltak győződve arról, hogy az arany a borral rokonságban áll és egymásra kölcsönösen hatással vannak, és hogy ezt a szőlőkön sarjadó arany is bizonyítja, az egyszerű nép pedig, mivel a tudós emberek tekintélyét és elhamarkodottságát elfogultan ítélte meg, megingathatatlanul hitt a szőlőkön növekvő arany valódi létezésében. A nép ebbéli hiedelmét az is növelte, hogy néhány jelentéktelen bölcselkedő már hosszú ideje hitt abban, hogy a tokaji föld azért olyan kiváló, mert különböző fémrészecskékkel, mindenekelőtt arannyal telített. A külföldiek vélekedése is bátorította a tévedésüket, minthogy maguk a franciák is azt állították, hogy a szőlőtermő hegyeikben arany- és ezüsterek rejtőznek – ezeknél a tokajiak sem akartak alábbvalóak lenni –, miként erről Vanière költeménye, a *Praedium rusticum* szól a X. könyvben:

„....Tantum ne Gallia munus
Sperne: latet caecis argenti copia venis,
Aerisque, chalybisque latent, aurique metalla.
Parcite sed Baccho loca commoda, parcite, cives
Destruere, et tectas, irritamenta malorum,
Divitias ferro sub eisdem quaerere terris,
Queis auro melior, vitae solamen amarae,
Exoritur contra curas, et taedia vitis."[114]

(Franciaország, ne vesd meg ezt az oly nagy ajándékodat! A titkos erek rengeteg ezüstöt, réz-, vas- és aranyércet rejtenek. De kíméljétek meg ezeket a Bacchusnak kedves helyeket, ne romboljátok le őket és ne keressétek vas szerszámokkal e rossz tettekre szító dolgokat, az ezen földek alá rejtett kincseket! A földeken az aranynál is jobb, a szőlő növekszik, a keserű élet vígasza a gondokkal és az unalommal szemben.)

[111] Az előző fejezetben említett Turóczi László.
[112] Weszprémi 1781, 168-9.
[113] Ma Szepestapolca (Spišská Teplica).
[114] X. könyv 42–49. sorok. Első kiadás: Vanière 1682. A legvalószínűbb, hogy Szirmay a nagyszombati kiadást használta: Vanière 1772.

De ezeket a jóembereket látványosan megcáfolták. Elsőként Johann Adam Rayman, tudós eperjesi orvos 1718-ban,[115] majd Daniel Fischer, előbb késmárki, majd zempléni orvos az 1732-ben kiadott *De terra medicinali Tokayensi, a chimicis quibusdam pro solari habita tractatus physico-medicus* (Fizikai és orvosi értekezés a tokaji orvosi földről, amelyet egyes kémikusok aranytartalmúnak/Napból származónak tartanak) című művében,[116] végül a már annyiszor említett Weszprémi István az idézett helyen, és az *Ephemerides Litterariae Vindobonenses*ben 1773-ban.[117] Kísérlettel igazolták, hogy a szőlők külső héjára tapadt szemcsék egyáltalán nem aranyból valók, mivel hiányoznak belőlük az arany lényeges tulajdonságai, tudniillik a súly és a legnagyobb szilárdság a tűzben és az, hogy készségesen olvad össze a higannyal; ezek az aranyszemcsék nem mások, mint a szőlők érett, a Nap heve által kiolvasztott és mézgás anyaggá sűrített leve. Minket is rászedett őseink vak hite, a Keresztúry-féle *Ephemerides Vindobonenses*ben közzétettük, hogy a mádi szőlőnkben 1779-ben találtunk egy ilyen, kidomborodó aranyszemcséktől feltűnő szőlőfürtöt. De mivel ez a jelentés nemcsak a németországi tudósok, hanem az akkor uralkodó császárnő érdeklődését is felkeltette, az utasítására elkérték tőlünk ezt a szőlőfürtöt. Ezeket a termésarany színű szemcséket a bécsi egyetemen megvizsgálták, s egyből első ránézésre rájöttek, hogy ezek bizonyos rovarok petéi, és 1780-ban az *Ephemerides* 87. számának függelékében, az 526-ik lapon közzé is tették.[118]

34. § Tokaj városa

A szőlőtermő helyeket fogjuk leírni osztályaik szerint. Az első osztályú helyek:

Tokaj mezőváros – egykor Tocota, Tochol, Tokoyd – a Tisza és a Bodrog összefolyásánál fekszik. Bél Mátyás a város nevét is innen eredezteti, azt állítja ugyanis, hogy a Tokaj a szlávoknak összefolyást jelent,[119] noha a magyarok úgy tartják, hogy a tok és a háj szavakból áll össze, mert ott szokás volt tokokat fogni és a hájukat kinyerni. Bél Mátyás úgy véli, a város neve inkább ez előbbiből származik, mert a magyarok bejövetelekor ezt a helyet szlávok lakták, meg is említi, hogy a várat is ők építették korábban.[120] Mi azt tartjuk legvalószínűbbnek, hogy a hely elnevezésének a közelben folyó Taktához van köze, amelyet a magyarok bejövetelekor Takotának neveztek, ezért is nevezi Anonymus a 16., a 17., a 22. és a 31. fejezetben Tokaj helyét „Tokota melletti földnek"; a 17. fejezetben említi, hogy Tarcal vitéz ugyanott egy Hímesudvar[121] nevű földvárat emelt. A földje mindenféléből bőséges termést hoz, de ahol lapályos a terület, a Tisza, a Bodrog és a Takta áradásaitól minden tavasszal víz alatt áll, ahol pedig dombos, ott szőlőt termesztenek és nincsenek szántóföldek, hanem

[115] Rayman 1720.
[116] Fischer 1732.
[117] Nincs ilyen szám, Szirmay egy másik folyóiratot akarhatott írni: lásd a tanulmányt, IV. 5.
[118] Az 1779–80-as szövegekről lásd a tanulmányt, IV. 5.
[119] Tóth, ed., Bél 2018, 161.
[120] Ibid.
[121] A nyomtatványban és Anonymusnál *Hymus-udvor*.

csak vizenyős rétek, ami a hely hátrányai közé tartozik. Továbbá mivel a lakosoknak a szőlőművelés és a marhatartás nem elhanyagolható bevételi lehetősége, s emellett még a halászat is jelentős, ráadásul a két folyóhoz nemcsak máramarosi sótól, faanyagoktól, élelmiszerektől terhes hajók, hanem a lembergi, pesti, kassai és erdélyi kereskedelmi utak is – átvezetve az állandó hidakkal ellátott folyókon – itt futnak össze, ezeknek a részeknek kiemelkedő kereskedelmi helyéül is szolgál. A lakosai magyarok, németek, tótok, rácok és zsidók. A római katolikusoknak, a Keresztelő Szent Jánosnak szentelt, továbbá a görög katolikusoknak, a nem egyesült görögöknek, az ágostai és a helvét hitvallás követőinek vannak templomaik és imaházaik, valamint a zsidóknak is van saját zsinagógájuk, mivel a városban mindezen vallások előfordulnak. Ahol pedig a Tiszával összefolyó Bodrog szigetet képez, ott volt a hatalmas négyszögletű védművel, szakszerűen emelt bástyákkal megerősített vár. Ezek közül az volt a legerősebb, amely azon a részen volt, ahol a Bodrog kétfelé ágazott; ezt az építtetőjéről, Bethlen Gábor erdélyi fejedelemről Bethlen-bástyának nevezték. Belül egy torony emelkedett, amelyben a puskaport őrizték, továbbá voltak még benne kőfalú és biztos épületek a várparancsnok és őrkatonaság használatára. A vár alaprajzát és leírását nemcsak hazai, hanem külföldi, német és francia írók is közlik. Erről az erődről a leginkább említésre méltó művek a következők:[122] a tokaji vár látképe Münster *Cosmographiá*jában; Meissner;[123] Zeiler;[124] Gualdo a *Historia di Leopoldo* 2. kötetének[125] 90. oldalán; *Theatrum Europaeum* 9. kötetének[126] 1150. oldala, 10. kötetének[127] 803. oldala; de Fer *Forces de l'Europe* 9. kötete;[128] Bodenehr[129] és Parkenstein;[130] a tokaji vár madártávlati képe abban a *Chronica Ungarorum*ban, amelyet 1664-ben adtak ki negyedrét méretben;[131] a császári sereg táborának alaprajza Tokajnál 1660-ban a *Theatrum Europaeum* 9. kötetének 50. oldalán;[132] Petrus Bizarus 1573-ban Bázelben[133] és Georg Wernher 1595-ben Kölnben[134] megjelent értekezései; Karl Windisch az *Ungarisches Magazin* 1782. évi számának 332. oldalán; Kaprinay István *Hungaria diplomatica* I. kötetének[135] 156. oldalán; Bél Mátyás kéziratai; és az 1609-ik évi törvény 61. cikkelye és számos más törvény, amelyek a tokaji várnak mint Magyarország felső részei védőbástyájának hírét hirdetik. A városnak és a várnak ugyanaz volt a sorsa és ugyanazok voltak az uraik is. Bél és Kaprinay arról írnak, hogy a magyarok

[122] Az alábbi listát valójában az *Ungrisches Magazin* 1782. évi számának 332–333. oldala alapján közli Szirmay: lásd a tanulmányt, III. 3. b.
[123] Első megjelenés: Meisner 1623
[124] Első megjelenés: Zeiler 1664.
[125] Gualdo Priorato 1676.
[126] Első megjelenés: 1672.
[127] Első megjelenés: 1677.
[128] Fer 1696.
[129] Bodenehr, é. n.
[130] Helyesen Birckenstein. Birckenstein 1699.
[131] *Neue Ungarische und Siebenbürgische Chronick...* (*Neue Ungarische 1664*).
[132] A 9. kötet két kiadása (1672, 1699) közül az 1672-esben van az 50. oldalon az említett metszet.
[133] Bizzarri 1573.
[134] Wernher 1595.
[135] Kaprinay 1767.

Pannóniába történő végső bejövetele előtt a területet a szlávokkal keveredett vagy maguk is szláv eredetű metanaszta [„átköltözött"] jazigok[136] birtokolták, és a folyók összefolyása miatt erős helyet földsánccal erősítették meg. De mivel a legrégibb író, Anonymus a magyarok bejövetelénél nem tesz említést erről a várról, hanem Tokajt a Takta melletti nagy földnek nevezi, mi az említett Anonymusszal együtt inkább Tarcal vitéznek tulajdonítjuk a vár eredetét.

A magyarok bejövetelekor a derék vitéz, Tarcal Árpád vezér kegyelméből annak a hegynek a lábánál kapott nagy földet, ahol a Bodrog a Tiszába ömlik. (Anonymus az idézett helyen és a *Not. hist.* 7. fejezete.)

Az 1074. évben Géza királyi herceg, amikor a Salamonnal vívott ütközetből menekült, Tokajban keresett menedéket. (Bonfini 2. tized 2. könyv.)

Az 1241. évben Kaprinay és Bél szerint a pusztító tatárok lerombolták a várat, s ez aztán mindaddig romokban állt, míg a csehek helyre nem állították, amikor 1440-ben elfoglalták ezeket a részeket. Mi azonban úgy véljük, hogy a vár helyreállítása Debrői István érdeme. Ugyanis ezután, amikor István ifjabb király Patakon lakott 1270-ben, Tokaj a királyi vadászkutyák gondozóinak a szegényes birtoka volt.

Az 1290. évben László király Tokajt Simon fia Tamás comesnek adományozta a következő oklevél tanúsága szerint: "Mi, László, Isten kegyelméből Magyarország királya, levelünk tartalmával emlékezetül ajánlva jelentjük mindenkinek, akit illet, hogy tekintetbe véve Simon fia Tamás comes hűséges tetteit és szolgálatai érdemeit, amelyeket nekünk és országunknak dicséretesen és buzgón hajtott végre és szerzett, ezen Tamás comesnek adtuk, ajándékoztuk és adományoztuk bizonyos Zemplén megyei, Luch és Tochol[137] nevű földeket minden haszonvételeikkel és tartozékaikkal, hogy örökre békésen birtokolja azokat, más jogának sérelme nélkül, azzal a joggal és teljességgel, amellyel ezen vadászkutyák gondozói birtokolták, úgy azonban, hogy az említett földekért cserébe a vadászkutyák említett gondozóinak hasonló földeket fogunk adományozni. Kelt Mezősomlyón az 1290-ik évben Laetare vasárnap utáni szerdán." (Kovachich Márton oklevélgyűjteményéből.)

Az 1388. évben Zudar Péter bán birtokában volt. (Tokaj úrbéri peres eljárásaiból.)

Az 1398. évben Zsigmond király Kászony birtokért cserébe Tokaj és Tarcal birtokokat Debrői Istvánnak adta adójukkal együtt. A várról nem történik említés. (Wagner Károly gyűjteménye.)

Debrői István egyike volt azon előkelőknek, akik a siklósi börtönbe zárt Zsigmond király helyett Durazzói Károly fiát, Lászlót igyekeztek a trónra helyezni. (*Not. hist.* 54. és 55. fejezete.) Debrői, hogy pártját Felső-Magyarországban megfelelő várakkal támogassa, 1401-ben a két folyó összefolyásánál rohammunkával helyreállított tokaji erődítményt állította szembe a király pártján álló Perényiek pataki várával. Bizonyítékul szolgál erre Zsigmondnak az az oklevele, amellyel Debrői István hűtlenségi vétke miatt Tokaj, Tállya és Regéc várakat György szerb despotának adományozza,

[136] Az eredetiben *Jazyges Metanastae,* így szerepelnek már legelső említésükkor, Ptolemaiosznál is.
[137] Lúc és Tokaj.

ez Tokajt már várnak [*castrum*] hívja, Bonfini azonban a 3. tized 3. könyvében Tokajt kis várnak [*castellum*] nevezi, noha erre eddig mindig csak a birtok [*possessio*] nevet használták. Tokaj vár tehát 1440-ig György szerb despota birtokában volt.

Az 1412. évben Zsigmond magyar és Ulászló lengyel király Tokajban töltött el egy éjszakát. (Długosz történelmi jegyzetei[138] XI. könyvének 61. fejezete.)

Kaprinay és Bél arról számolnak be, hogy a várat 1440-ben a csehek foglalták el és állították helyre, de egyéb kortársak, akik írnak a pataki, a kövesdi és a gálszécsi várak elfoglalásáról, a tokaji várról mélyen hallgatnak. (*Not. hist.* 70. fejezete.) Helytállóbb az a következtetés, hogy ezt a várat György despota engedte át Hunyadi János kormányzónak, és ő erősítette meg azt, hogy így fékezze meg a pataki csehek kirohanásait.

Nem sokkal ezután, 1457-ben mint Hunyadi várát említik, miként azt a következő, Bártfa városi levéltárból általunk átírt levél mutatja: „Hunyadi László besztercei gróf, tárnokmester vitézlő Bakos Pálnak, tokaji várunk várnagyának" (itt magparancsolja, hogy a bártfai polgárokról 1457-ben elhozottakat adja vissza nekik). Lásd Wagner Károly, *Diplomatarium comitatus Sárosiensis*,[139] 118.

Az 1460. évben Corvin Mátyás király jelentősen megerősítette. (Bél Mátyás a kézirataiban.)

Az 1469. évben Mátyás király adományából Szapolyai Imre birtokába került.

Az 1490. évben Albert, Ulászló király fivére sikertelenül támadta a várat, amikor a lengyelek betörtek erre a vidékre. (Istvánffy 2. könyve.)

Noha az 1514. évben a felkelő keresztesek elfoglalták a pataki várat, a tokaji vár megúszta a támadásaikat. (*Not. hist.* 144.[140] fejezete.)

Az 1526. évben Szapolyai János itt tartott országgyűlést, és a várat jobban megerősítette. (*Not. hist.* 158.[141] fejezete.)

Az 1527. évben nagyon heves ütközet zajlott Tokajnál I. Ferdinánd vezérei és Szapolyai János között. (Istvánffy 9. könyve.)

Az 1535. évben ismét heves csata volt Tokajnál I. Ferdinánd és Szapolyai vezérei között. Azonban miután semmilyen élelmet nem tudtak bevinni a várba, Szapolyai helyőrsége nem tudott tovább ellenállni az ostromnak, Bebek Ferenc pedig feladta a várat Leonard Felsnek, I. Ferdinánd császár csapatai vezérének. (Istvánffy 12. könyve.)

Az 1536. évben Szapolyaiék egy kis várat emeltek Tokajjal szemben Rakamazon. (*Not. hist.* 183.[142] fejezete.)

Az 1541. évben Ferdinánd császár adományából a Tokaj feletti uralmat Serédy Gáspár kapta meg teljesített szolgálatai jutalmául.

[138] Jan Długosz, *Historiae Polonicae libri XII.* Szirmay a mű legjelentősebb 18. századi kiadását használhatta: Długosz 1711–12.

[139] Wagner 1780.

[140] Szirmay 1804-ben 145. §.

[141] Szirmay 1804-ben 159. §.

[142] Szirmay 1804-ben 184. §.

Az 1550. évben az ország Szent Koronáját, amelyet Izabella királynő, Szapolyai János özvegye adott át Ferdinánd királynak, itt látták vendégül. (Istvánffy 16. könyve és a *Not. hist.* 208.[143] fejezete.)

Az 1556. évben Némethy Ferenc, Serédy István gyámja a vár parancsnokaként a Szapolyaiak pártjára állt, és a várat rút hitszegéssel átadta János Zsigmondnak. (Istvánffy 19. könyve.)

Az 1558. évben Dersffy István kassai kapitány pusztította a tokaji birtokot. (*Not. hist.* 226.[144] fejezete.)

Az 1565. évben Lazarus von Schwendi elfoglalta a várat, miután Némethy Ferencet golyótalálat érte. (Istvánffy 22. könyve és Petrus Bizarus Bázelben 1573-ban.[145])

Az 1566. évben Szapolyai János körülvéve a várat 32.000 erdélyivel és tatárral próbálta visszafoglalni, de Jakob Raminger és Kalvásy Mátyás olyan vitézül és serényen védelmezték a helyet, hogy az ellenség – noha igen keményen küzdött – kénytelen volt visszavonulni. (Istvánffy 22. könyve és Bethlen *Historiá*jának[146] az 5. könyve.)

Az 1567. évben a törökök pusztították a tokaji birtokot. (Istvánffy 24. könyve és az 1567. évi törvény 2. cikkelye.)

Az 1595. évben Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem birtokában volt.

Az 1605. évben, miután Georg Rueber kapitány és katonái valamennyi lovukat, amennyi csak volt, megették, és végül már az éhségtől gyötörten a macskák és kutyák elfogyasztásától sem tartózkodtak, egyévi ostrom után a várat átadták Bocskai Istvánnak.

Az 1607. évben, Bocskai halála után Tokajt Thurzó György kapta meg 70.000 birodalmi tallér ellenében a hajdúk zavargásainak lecsendesítéséért.

Az 1611. évben ugyanitt kötötte Thurzó György az 1613. évi törvény 5. cikkelyében említett szövetséget az erdélyi fejedelemmel. (*Not. hist.* 380.[147] fejezete.)

Az 1621. évben az ország Szent Koronáját ismét vendégül látták Tokajban. (*Not. hist.* 404.[148] fejezete.)

Az 1622. évben a vár egyezség révén Bethlen Gábor kezébe került.

Az 1627. évben Bethlen Gáborral folyt itt tárgyalás. (*Not. hist.* 424.[149] fejezete.)

Az 1630. évben Bethlen özvegye, Brandenburgi Katalin birtokában volt. (*Not. hist.* 432.[150] fejezete.)

Az 1641. évben gróf Drugeth János gróf birtokában volt. (*Not. hist.* 461.[151] fejezete.)

Az 1646. évben az evangélikusok[152] zsinatát itt tartották. (Lampe, *Historia ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylvania*,[153] 397. oldal.)

143 Szirmay 1804-ben 209. §.
144 Szirmay 1804-ben 227. §.
145 Bizzarri 1573.
146 Bethlen 1783–89.
147 Szirmay 1804-ben 492. §.
148 Szirmay 1804-ben 405. §.
149 Szirmay 1804-ben 425. §.
150 Szirmay 1804-ben 433. §.
151 Szirmay 1804-ben 462. §.
152 Az evangélikuson a protestánsokat értették.
153 Lampe 1728.

Az 1647. évben a várat az uradalommal együtt I. Rákóczi Györgynek adták (*Not. polit.* 131. fejezete), miután Szirmay Péter 1646-ban Németalföldről és Velencéből hozatott vízmérnökökkel szabályozta a Tisza folyását, hogy az ne rombolja áradásával a várat. (Zemplén vármegye levéltára 229. fasciculusának 184. számú irata.)

Az 1648. évben Tokajban kezdődött el a tárgyalás, hogy miként csatolják vissza az öt vármegyét az 1647. évi törvény 20. cikkelye értelmében. (*Not. hist.* 491. fejezete.)

Az 1663. évben a vár német helyőrség kezén van. (*Not. hist.* 538.[154] fejezete.)

Az 1670. évben az I. Rákóczi Ferenc által szított lázadás során a lázadók sikertelenül támadták a várat. (*Not. hist.* 568.[155] fejezete.)

Ugyanebben az évben Széchényi György kalocsai érsek a helvét hitvallású lelkészt német vértesekkel űzette el Tokajból. (Lampe, *Historia ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylvania*,[156] 748. oldal.)

Az 1683. évben Thököly Imre elfoglalta a várat.

Az 1685. évben Aeneas Caprara császári vezér visszafoglalta a várat. (*Not. hist.* 656. fejezete.)

Az 1697. évben a Tokaji Ferenc által szított lázadás során a német őrséget lemészárolva rohammal vették be a várat. (*Not. hist.* 688. fejezete.)

Ugyanebben az évben Karl Vaudémont visszafoglalta a várat, a várost felgyújtották, kifosztották, lakóit válogatás nélkül lemészárolták. (*Not. hist.* 688. fejezete.)

Az 1703. évben gróf Bercsényi Miklós, II. Rákóczi Ferenc csapatainak vezetője elfoglalta a várat. (*Not. hist.* 716. fejezete.)

Az 1705. évben Rákóczi parancsára, hogy választ adjon pataki vára lerombolására, biztosa, Patay Sámuel a földig rombolta a várat, és hogy még nyoma se maradjon, a Bodrog és a Tisza folyókat csatornákkal vezetve a romokhoz víz alá temette azt. A folyókat az egész környék nagy kárára az erről már emlékekkel nem rendelkező utókor mai napig nem vezette vissza korábbi medreikbe. (Zemplén vármegye levéltára 230. fasciculusának 275. és 277. számú irata.)

Az 1713. évben a tokaji szőlőhegy egy része a heves esőzés miatt leszakadt. (Zemplén vármegye levéltára 230. fasciculusának 281. számú irata.)

Az 1715. évben, miután II. Rákóczi Ferencet pártütés miatt elítélték, a város és a birtok a királyi kincstárra szállt, és ma is a királyi kamara jogában áll az irányítása.

Az 1770. évben a halhatatlan emlékezetű II. József császár is megállt itt, amikor az országait járta be. (Zemplén vármegye levéltára 230. fasciculusának 294. számú irata.)

Az 1773. évben helyreállították a katolikus templomot és elindították a népiskolát. (Zemplén vármegye levéltára 230. fasciculusának 299. számú irata.)

A következő várparancsnokok neveit lehetett kinyomozni:
1457. Bakos Pál (mint fentebb)

[154] Szirmay 1804-ben 539. §.
[155] Szirmay 1804-ben 569. §.
[156] Lampe 1728.

1514. Heteley Mihály (*Not. hist.* 144.[157] fejezete.)
1525. Lasztóczy Boldizsár (*Not. hist.* 159.[158] fejezete.)
1528. Révay István (*Not. hist.* 169.[159] fejezete.)
1556. Némethy Ferenc (mint fentebb)
1565. Jakob Raminger és Kalvásy Mátyás (mint fentebb)
1594. Balassa Ferenc (Istvánffy 28. könyve.)
1596. Georg Rueber, a keresztesi csatában megsebesült (Istvánffy 30. könyve.)
1590. Claude Russel (Zemplén vármegye levéltára III. locusának 523. számú irata.)
1625. Abaffy Miklós, akinek hűséges szolgálataiért Bethlen Gábor a Szabolcs vármegyei Kenéz[160] birtokot 5000 forintért zálogul adta (Kovachich Márton oklevélgyűjteményéből)
1635. Kellemessy János
1637. báró Révay István (Zemplén vármegye levéltára 229. fasciculusának 175. számú irata)
1646. Stepán Ferenc (*Not. hist.* 484.[161] fejezete); Kiss András alkapitány (ugyanott)
1668. gróf Carlo Strassoldo (Zemplén vármegye levéltára 229. fasciculusának 208. számú irata)
1670. gróf Rüdiger Stahrenberg (*Not. hist.* 568.[162] fejezete)
1685. Izdenczy Márton (*Not. hist.* 652. fejezete)

A következő szerzetesrendek szolgáltak egykor Istennek Tokajban:

Szent Pál Első Remete rendjének a szerzetesei, akiknek Szapolyai Imre alapította a Boldogságos Szűz Máriának szentelt kolostort 1470-ben.

Ezt a kolostort Serédy Gáspár rombolta le 1537-ben, miután a vikáriust és a testvéreket börtönbe vettette és elpusztította a berendezésüket. Amikor Ferdinánd császár felszólította, hogy adjon számot a tettéről, azt válaszolta, azért tette, nehogy a Szapolyaiak a kolostorból erődítményt tudjanak kialakítani. (Wagner Károly kéziratai I. kötetében a 127. oldal és a *Fragmen panis corvi proto-eremitici.*[163])

A második rend, amelynek háza volt Tokajban, a kapucinus atyáké. A Rákóczi-féle felfordulás időszakában a lelkipásztorától megfosztott tokaji katolikusok közössége Hugo Christopher von Winterbach, a tokaji sóház felügyelője közvetítésével sürgetve kérte Telekessy István egri püspököt, hogy a lelki vigasztalására és a katolikus hit gyarapodása érdekében engedje meg neki, hogy Ausztriából néhány kapucinus atyát

157 Szirmay 1804-ben 145. §.
158 Szirmay 1804-ben 160. §.
159 Szirmay 1804-ben 170. §.
160 Ma Taktakenéz.
161 Szirmay 1804-ben 485. §.
162 Szirmay 1804-ben 569. §.
163 Eggere 1663.

hívhasson, hogy azok letelepedhessenek Tokajban, majd pedig templomot és kolostort építhessenek. A sürgetők kéréseit a buzgó pásztor annak ellenére jóváhagyta, hogy csak nemrég került vissza a helyére királyi parancsra a katolikus plébános, név szerint Körmöczy János, de a kapucinusok jövetelét ő maga is lelkesen kérte a provinciális atyához írott levelében.

Miután sikerült megszerezni III. Károly király, a püspök és ezen felül még az ekkoriban Eperjesen székelő szepesi kamara egyetértését, az osztrák György atya, akit az 1712. évi augusztus 26-ai, Kremsben tartott káptalanból akkor választottak meg tartományfőnöknek, engedelmesség kötelezettségével Tokajba küldte Joachim és Quirinus atyákat és Éliás testvért, akik a nép örömujjongása közepette 1712. december 6-án meg is érkeztek oda. A szállásukat egy plébániatemplomnak örökül hagyott és azzal északról határos épületben alakították ki; két évig tartózkodtak ebben.

1714-ben a királyi adományból nekik átengedett és lakóhelynek alkalmassá tett Rákóczi-féle kincstári házba költöztek át. Ezt követően ezen a telken és Bodony György nemes ezzel szomszédos telkén, amelyet Bodony a kapucinusoknak nagyon olcsón, 45 forintért engedett át, lefektették a templom és kolostor alapjait. Bölsei Buday László nemes is átengedte a saját telke területét, mégpedig ingyen, az atyáknak.

1716. április 5-én Erdődy Gábor egri püspök megbízásából a templom alapkövét Bizánczy György munkácsi görög katolikus püspök tette le, de miután az alapokra két ölnyi magasságban felhúzták a falakat, a jótevők hiánya miatt a további munkával fel kellett hagyni egészen 1725-ig, amikor is gróf Koháry István nagyvonalúan 20.000 forintot adományozott, a királyi kamara pedig ingyen bocsátotta rendelkezésre az építőanyagokat, így a templom építését ismét folytatták és 1729-ben be is fejezték. Ebben az évben, augusztus 8-án szentelte fel Sorger Gergely tinnini püspök, az egri püspök suffraganeusa.

A templom épületének befejezése után kezdtek hozzá a kolostor építéséhez, amely a jótevők nagyvonalúságából 1733-ban be is fejeződött, és az alábbi elöljárók alatt fenn is állt egészen 1787-ig, amikor október 22-én a királyi rendelet értelmében és Szikszay Gáspár, Sigray András és Nátafalusi Ferenc megbízottak közreműködésével megszüntették. A porticusának[164] ez volt a felirata:

> „Vix orimur, morimur, sensimque perimus, et imus,
> At quo? nescimus; sed tamen imus, eo."
> (Alig születünk meg, meghalunk és lassan elpusztulunk és megyünk,
> de hogy hová, nem tudjuk; de bizony oda megyünk.)

Az alábbi atyák voltak a lakóhelyül szolgáló ház elöljárói:

1. Joachimus (csehországi)	1712.
2. Albericus (innsbrucki)	1715.

[164] Valószínűleg kerengő értelemben.

3. Ciprianus (hallei)	1719.
4. Sigefridus (magyar[165])	1720.
5. Florinus (kremsi)	1721.
6. Crescentianus (badeni)	1724.
7. Agathangelus (szláv)	1729.
8. Crescentianus (badeni)	1730.

A gvárdián atyák:

1. Paschalis (győri)	1734.
2. Valerianus (krumlovi)	1737.
3. Agricola (pfalzi)	1738.
4. Daniel (magyar[166])	1741.
5. Gregorius (budai)	1742.
6. Albertinus (passaui)	1744.
7. Auxentius (szombathelyi)	1745.
8. Valerianus (krumlovi)	1746.
9. Zephyrinus (nagyszombati)	1749.
10. Theodorus (oberzelli)	1752.
11. Amantius (gmundeni)	1755.
12. Remedius (laibachi)	1758.
13. Gervasius (győri)	1760.
14. Cajus (pozsonyi)	1761.
15. Honestus (nyulasi)	1762.
16. Amantius (gmundeni)	1766.
17. Bartholomaeus (galántai)	1768.
18. Spiridion (győri)	1769.
19. Salvius (budai)	1772.
20. Franciscus Emanuel (horkai)	1775.
21. Sifinius (óvári)	1778.
22. Edmundus (köpcsényi)	1779.
23. Desideratus (budai)	1780.
24. Crescentius (budai)	1783.
25. Synesius (budai)	1785.
26. Clementinus (szekszárdi)	1786.

A harmadik rend a Kegyes Iskolák atyáinak rendje,[167] akiket 1724 körül[168] telepítettek le Tokajban, hogy az ifjúságot elmélyítsék a tudományokban, de miután megszüntet-

[165] Az *Ungarus* itt „magyarországit" is jelenthet.
[166] Az *Ungarus* itt „magyarországit" is jelenthet.
[167] A piarista rend.
[168] 1721-ben tették az alapítványt, de csak 1727-től kezdődött meg a tanítás Tokajban.

ték a pálosok rendjét, valamint a tokaji és pataki[169] gimnáziumokat, Sátoraljaújhelyre, a vármegye központjába helyezték át őket 1788-ban, ahol az állam jelentős gyarapodására a humaniora tudományára oktatják és a haza javára nevelik az ifjúságot.

Tokajban a bortermő dűlőket az eltérő fekvésük három osztályra osztja:

Első osztályúak azok, amelyeknek állandóan délről érkező napsütésben van részük. Ilyen a Mézes-málé, amely a tarcali terület határaitól egészen Tokaj városáig húzódik, továbbá a Paksi-, Gyöpös-, Németszőlő-, Hétszőlő-, Barát-, Szerelmi-, Tapasztó-, Bornemissza-, Kis-Mézesmál-, Kunhegy-, Kócsag-, Kendős- és Nagyszőlő-dűlők.

Másodosztályúak a keleti irányú dűlők: a Kisősze, a Zúgó, a Melegoldal és az ott talált aranyos bogyókról Aranyasnak mondott.

Harmadosztályú a nyugati és északi fekvésű, a bodrogkeresztúri terület felőli táják. Ez a Zúgó-, a Péchy-, a Boglyos-, a Máriás- és a Keskenyág-dűlőket foglalja magába.

Ezekben a dűlőkben mindössze három forrás található, ezért született meg ez a mondás is az itt lakók körében: „A természet a víz hiányát a bor bőségével kívánta pótolni".

Régi okiratok, miként a helyre vonatkozó kiváltságok is, a viharos időkben megsemmisültek, ezért a város lakói Miksa császárhoz és királyhoz[170] folyamodtak, és miután előadták neki a kiváltságaikat ért károkat, kéréseikkel elérték, hogy a császár 1598-ban valamennyi szabadságukat és jogukat nyilvános oklevéllel állította helyre. 1610-ben Rudolf és II. Mátyás is megerősítették ezeket. Így a város lakói megkapták, hogy mentesek a földesuraknak járó szolgai munkáktól, csak az uraiknak fizetnek mérsékelt census [földbért], helyhatósági jogokkal rendelkeznek, egyéni módokon szedhetik a tizedet és kilencedet a borokból, van pallosjoguk, szabadon mérhetnek ki bort és maguk közül választott külön tanáccsal rendelkeznek.

A város címere a Mózes által keresztre akasztott kígyót ábrázolja. Van az állami postakocsinak állomása, vám a hidaknál, kősóraktár, nagyon népesek a vásárok a Boldogságos Szűz Mária fogantatásának napján, Keresztelő Szent János születésének napján, Szent Anna, Szent Máté, Szent Demeter és Szent Tamás napján.

35. § Tarcal mezőváros

Tarcal mezőváros a nevét a derék magyar vitézről, Tarcalról kapta (lásd fentebb az 1. fejezetet.)

Porhanyós fekete földje van, amely a lankás részen mindenféle gyümölcsöt megterem, a dombos részeken pedig kiváló bort ad, de ahol sík a talaja, ott mindössze 980 hold szántóföldje van; a sík vidék többi részét rétek és nádasok foglalják el a Takta folyónál, amerre pedig dombos, ott szőlők. A lakói magyarok, a római katolikus

[169] Valószínűleg az 1773-ban feloszlatott jezsuiták iskolájára gondol Szirmay.
[170] 1598-ban még csak főherceg.

valláshoz és a helvét hitvalláshoz tartoznak, így mindkettőnek saját templomai és imaházai vannak. A katolikus templomban látható a Patakról származó és Tarcalon eltemetett Vékony János kapitány zászlaja, aki jelentősen hozzájárult Jenő herceg 1717-es török felett aratott győzelméhez és Belgrád visszafoglalásához. (Lásd erről Schmitth Miklósnak az *Imperatores Ottomanici a capta Constantinopoli, cum epitome principum Turcarum*[171] II. részének 442. oldalát.) A többi emléket a háborúk viszontagságai semmisítették meg.

Szinte ugyanolyan volt a sorsa és ugyanazok voltak az urai a közeli fekvése miatt, mint Tokajnak.

A magyarok végső bejövetelével Árpád vezér adományából Tarcal vitéz lett a hely első birtokosa (Anonymus a 16. és 17. fejezetben), azt követően pedig a többiek az előző fejezetben felsoroltak, azt leszámítva, hogy 1603-ban a Rudolf császár általi elzálogosításnak köszönhetően Rákóczi Zsigmond külön birtokolta ezt.

Az 1606. június 23-ai, Bocskaiakkal folytatott bécsi tárgyaláson őfelsége beleegyezett, hogy Bocskai István visszaváltsa Tarcal mezővárost Rákóczi Zsigmondtól, és ősi jogon Tokaj várával együtt birtokolja.

Az itt történt többi, 1670-től 1700-ig megtörtént eseményt Babocsay Izsák, a város ekkor élt jegyzője jegyezte le magyarul. Ezekről az ő kéziratai alapján adunk most rövid áttekintést.[172]

Az 1620. évben Zombor Péter deák, Tarcal mezőváros bírája megvendégelte Bethlen Gábor fejedelmet, aki a nemesek közé emelte őt.

Az 1671. évben Gyöngyössy András és Tasnády István helvét hitvallású lelkészeket elűzték, miután a templomot visszafoglalták a katolikusok számára.

Az 1672. évben, miután Cobb[173] generális az elégedetlenek vezéreit, Petróczy Istvánt, Szuhay Mátyást, Kende Gábort és Szepessy Pált Györke falunál legyőzte, a tarcaliak és a többi hegyaljai falu a félelemtől szétszéledve ebben az évben nem szüretelte le a szőlőket, mivel Cobb tűzzel-vassal pusztított mindent.

Az 1673. évben a tarcaliak oltalomlevelet, úgynevezett salva guardiát nyertek Cobb generálistól, 200.000 forintot fizetve neki ezért. A tokaji helyőrségi katonák ennek ellenére zaklatták őket, különféle módokon erejükön felül bort és húst sarcoltak tőlük.

Ugyanebben az évben Jászay István főbírót, mivel Spank[174] generális levelét később juttatta el Tokajba, mint kellett volna, a helyettesével együtt elfogták, Tokajba vitték, karóba húzásra ítélték őket. Amikor már a hóhér a vesztőhelyen ki is feszítette őket, a városiak 10 hordó aszúbort odaszállítva nagy nehezen megmentették őket. Innen

[171] Schmitth 1761 (a mű 2. kiadásában).

[172] Babocsay Izsák 1705-ig volt Tarcal jegyzője. A Tarcal történetének három évtizedét összefoglaló írást Rumy Károly György adta ki (Rumy 1815, 9–181): *Fata Tarczaliensia, azaz Tarczal városának főbb változásai (1670–1700).* A mű kézirati háttérről és Szirmay általi felhasználásáról lásd a tanulmányt, III. 2. d.

[173] A generális neve Babocsaynál „Kopp", Szirmaynál „Cobb", a ma elsődlegesen használt névváltozat „Cob". A fordításban megőrizzük a Szirmay által használt névformát.

[174] Babocsaynál „Spork", de Szirmaynál „Spank", utóbbit megőrizzük a fordításban.

ered a hegyaljaiak körében ez a mondás: „Legjobb ágens tokaji Antal!", azaz az antalkó a leghatásosabb védőügyvéd.

Az 1674. évben a tokaji parancsnok a bírót és a jegyzőt ismét megkötözve vezettette magához, mert nem jelentették Thököly híveinek a megérkezését, akik Tarcalban töltötték az éjszakát. Parancsba adta, hogy húzzák őket karóba, de tíz hordó bor ismételten nagy nehezen kiszabadította őket.

Ugyanebben az évben Spank generális titkára, Lochinszky a Monoknál vert táborból négy szolgát küldött Tarcalba azzal a paranccsal, hogy két hordó kiváló bort hozassanak neki és a generálisnak. A lakosok szerencsétlenségére az történt, hogy Thököly hívei éjjel behatoltak a városba és Spank három szolgáját megölték, a negyediknek pedig sikerült elmenekülnie. A helyi elöljárókat késedelem nélkül Spank táborába idézik, remegve mennek az ajándékokkal, név szerint Sikár bíró, Kis János tanácsos és Babocsay Izsák jegyző. De alig értek a táborba, látnak három igen hegyes tölgyfakarót előkészítve, hogy arra húzzák fel őket. A rettenetes halált csak úgy tudták megúszni, hogy a generálisnak 1000 forintot fizettek, de mivel ezt nem tudták azonnal kifizetni, Miskolc mezővárostól voltak kénytelenek kölcsönkérni; továbbá 14 hordó kiváló mézes-máli bort adtak a generálisnak és szállítottak Kassára; valamint még 100 köböl zabot bocsátottak ingyen rendelkezésére Spank csapatainak; végül pedig a tarcaliak elfogták Thököly három szerencsétlen katonáját, és azokat húzták a hegyes karókba a város elöljárói helyett és a megölt szolgákért cserébe.

Az 1675. évben éjjel Thököly portyázói, nappal pedig az őket üldöző tokaji helyőrségi katonák zaklatták őket állandó támadásaikkal, sarcolásaikkal, vérontásaikkal és gyújtogatásaikkal.

Ugyanebben az évben a Liszka mezővárosnál táborozó Caraffa generális megparancsolta a tarcaliaknak, hogy adjanak ingyen 30 hordó bort, 20 vágásra szánt ökröt és 10 szekér kenyeret, és katonai végrehajtással ki is kényszerítette tőlük.

Strassoldo generális sem volt szelídebb nála.

Az 1676. évben Harsány György, Thököly kapitánya Farkas Péter hadnaggyal téli kemény hidegben éjnek évadján betört Tarcalra, rabló módjára kifosztotta a várost, valamennyi barmot és lábasjószágot elhajtott, sőt a férfiak és a nők ruháit is lehúzva félmeztelen hagyta őket, majd pedig a szerencsétlenek házait is lángra lobbantotta.

Az 1677. évben az oly sok csapástól sújtottak a templom kerítéséhez vonultak és azt körülsáncolva megerősítették a támadásokkal szemben.

Az 1678. évben, amikor Teleky Mihály menekült magyarokkal Erdélyből indulva Rakamaznál tábort vert, augusztus 14-én Kara Haszán agának hívott alaj bég vezetésével 800 segítségére küldött egri török, éppen ebédidő alatt, Tarcalba jött, a várost felgyújtották, és a szétszéledő lakókat a szőlőkben és a hegyekben is üldözőbe vették, a nőkön erőszakot tettek és mindenkit kifosztottak, 162 férfit és nőt hurcoltak el fogságba, azt a tizenkét városbelit pedig, akik a templom kerítéséhez mentek és onnan védekeztek, lemészárolták. Ekkor kapott lángra az eddig épségben megmaradt régi építésű plébániatemplom, súlyos harangjai is porrá és hamuvá lettek.

Mindezeken felül a még ott maradtakat Teleky Mihály fegyverfogásra kényszerítette, és Eperjesre vitte őket az oda áttelepített táborával együtt, csupán a gyerekek és a ténylegesen öregek maradtak. Ám miután gróf Leszinszky generális vezetésével végül a lengyel csapatok megfutamították Telekyt, a tarcaliak megszöktek és ezután hazatértek.

Az 1679. évben a pestis annyira pusztított Tarcalon, hogy a templom kerítéssel körülvett területéről, ahová ismét vonultak, minden nap 15-16 pestisben elhunytat vittek a temetőbe, és akik életben maradtak, már nem győzték a halottak temetését.

Ebben az évben a hegyaljai főesperes és tállyai katolikus plébánost, a *Not. hist.* 607. fejezetében említett Józsa Istvánt, aki hol Thökölyékhez, hol a császáriakhoz csatlakozott, és akkor éppen a császárhoz ragaszkodó magyarokat, a labancokat vezette, Tarcalnál egy Felcz nevű, Thököly pártján álló hadnagy lesből körülvette és hatvan embere megölése után neki is fejét vette. (Erről lásd Kazy Ferenc *Historia regni Hungariae* III. kötetének[175] 12. könyvét az 1679. évnél, valamint Zemplén vármegye levéltára 299. fasciculusának 194. számú iratát.)

Az 1680. évben a tarcaliak behódoltak az egri törököknek, a község a szőlőjét zálogba adta Olasz Jakab kassai polgárnak, 200 tallérért pedig megváltották magukat Kara Haszán alaj bégnél, hogy ne sarcolják őket.

Amikor Thököly Imre megérkezett, kényszerítette őket, hogy gondoskodjanak a tábora élelmezéséről, szállításairól és boráról, beszállásolta oda a Thököly-pártiak tisztjeit, Ferenczy Ferencet, Fekete Jánost, Kocsis Mihályt és Pataky Pétert.

Az 1681. évben május 21-én a tarcali szőlőket a hideg és jégeső vitte el. Ebben az évben Jánoki Farkas, Thököly-párti tizedszedő, aki azon kívül, hogy a város lakóit különféle behajtásokkal zaklatta, még arra is kényszerítette őket, hogy a maga részére mint tizedszedőnek aszúborokat is készítsenek.

Az 1682. évben, amikor Ibrahim budai pasa 40.000 katonájával Kassa ostromára elindult, a tarcaliak Mészáros János bíró és Babocsay Izsák jegyző küldöttek révén esdekelve behódoltak neki, de az őket őrző janicsárok bilincsekbe verték és csak 15 tallér kifizetése után engedték el őket Monok falunál. Miután pedig Thökölyék már elfoglalták Kassát, a törökök azt a parancsot kapták vezírüktől, hogy kassai útjukat megszakítva térjenek vissza Budára és keljenek útra Bécs ostromához.

Az 1683. évben Klobusiczky Ferenc, Zemplén vármegye alispánja a felkelt nemességgel Tarcalnál ütött tábort, és a város lakóit kényszerítette, hogy fogjanak fegyvert, és magával vitte őket. Később pedig Bécs ostrom alóli felszabadítása után és arra a hírre, hogy Sobieski János lengyel király Hegyalja vidékén keresztül szándékozik hazatérni, követeket küldtek – Tokajból Cseklészi Benedeket, Tarcalból Komjáti Gergelyt, Tállyáról Cserkó Istvánt, Bényéről Hídvégi Pétert – a Szepes mezővárosnál tábort verő lengyel királyhoz, hogy elejét vegyék ennek a fenyegető tehernek. A király kancellárjával abban egyeztek meg, hogy ezer hordó bort adnak a lengyeleknek, ha az ország más részei felé folytatják útjukat. De se a lengyel csapatok nem mentek át

[175] Kazy 1749.

Hegyalja vidékén, se a lengyel király – oly nagylelkű volt – nem hajtotta be soha rajtuk azt az ezer hordó bort.

Az 1684. évben a tarcali és minden hegyaljai nemes számára felkelést rendeltek el, hogy Buda végre felszabaduljon a török iga alól. Thököly pedig a tarcali dézsmából 40 hordó bort a református lelkésznek, Rimaszombati Mártonnak ítélt oda.

Az 1685. évben a császári csapatok Lelesz és Tárkány között ütöttek tábort, ezért aztán a tokaji vár Thököly-párti parancsnoka, aki nagyon tartott az ostromtól, a tarcaliakat, aki csak hadra fogható volt közülük, kirendelte a vár védelmére.

Szent Gergely ünnepén[176] hatalmas fagy vitte el a szőlők hajtásait, és több ember is megfagyott, a Tisza is annyira befagyott hirtelen, hogy szekerekkel lehetett átkelni rajta.

Thököly felkelést rendelt el a hegyaljaiaknak, de azok 3000 forinttal és 2000 köböl búzával megváltották magukat.

Amikor Schultz generális a Thököly-pártiak üldözése közben Mád mezővárosnál ütött tábort, a tarcaliak a követeikkel, Dévai Ferenccel, Babocsay Izsákkal és Tache Tamással átküldött néhány hordó borral kedveskedtek neki, ezért aztán oltalomlevelet, úgynevezett salva guardiát kaptak.

Végül Schultz ostrom alá vette Tokajt és el is foglalta, amikor az megadta magát. A katonaság azonban ez alkalommal a már érett fürtöket úgy felfalta a tarcali szőlőkben, hogy a lakók nem is szüreteltek.

Ebben az évben vetettek ki először állandó adót a városra.

Az 1686. évben Kahl ezrede a tarcali területen szállt meg, lovaival minden vetést elpusztított.

Caraffa generális ismét rendkívüli mértékű bor-, élelmiszer-, széna- és zabbehajtással sújtotta a város lakóit. A vármegyei tisztségviselők is, hogy megnyerjék a katonai parancsnokok jóindulatát, hasonlóképp jártak el, a kassai és az eperjesi főkapitányság számára bort hajtottak be a városlakóktól.

A Munkácsról kalandozva elinduló kóbor hajdúk ismét kifosztották a várost, a reformátusok lelkészét, Gyöngyösi Istvánt kirabolták. A lelkész feleségéről így ír Babocsay: *„Felessége-is mindenbül ki mellyeztetvén hajadon fővel tsak egy Tatár-inghben hagyatik, a' középső lesnek kára nélkül."*[177]

Az 1687. évben a templomot ismét visszavették a reformátusoktól.

Az 1688. évben egy ismeretlen nevű tiszt, amikor újonc katonáival vonult át arra Erdély felé, a bírót és néhány helyi előkelő embert megfosztatta ruháitól, és megkötözve őket egész éjjel mindaddig kiszolgáltatta őket a szúnyogok csípéseinek, míg öt aranyat ki nem fizettek neki, máskülönben a katonáinak fényes vendéglátásban volt részük.

Caraffa generális, noha megígérte, hogy kifizeti annak az 50 hordó bornak az árát, amelyet Pauer György eperjesi polgár révén hozatott el a tarcaliaktól, ezt soha nem tette meg.

[176] Március 12.

[177] Az eredetiben a mondat így szerepel (Rumy 1815, 98–99): „Felesége is mindenből kimellyeztetik, hajadon fővel csak az eggy tatár-ingben hagyatik, a' közepső lesnek kára nélkül."

Az 1689. évben az ide-oda jövő-menő katonaság sújtotta őket, és noha a katonatisztek súlyos kihágásokat követtek el, mégis fenyegetésekkel és verésekkel rávették őket, hogy olyan tanúsítványokat írjanak alá, hogy minden a rendszabály szerint történt.

Az 1690. évben Ladányi Albert helvét hitvallású lelkészt ismét eltávolították a parochiáról.

Az 1691. évben a lakosok vetését a Rabutin[178] és Schlick vezérlete alatt álló katonacsapatok lovaikkal letiportatták és lelegeltették.

Az 1692. évben Kiremberg lovassági tiszt ismét élelem- és borbehajtással sújtotta őket.

Az 1693. évben a vetéseket és a szőlőtermést sáskát falták fel.

Az 1694. évben Veterani[179] generális a katonaságra alkalmas ifjakat elfogatta Tarcalon és besoroztatta az ezredébe.

Az 1695. évben a jégeső nagy károkat okozott.

Az 1697. évben Schlick generális új és rendkívüli beszolgáltatásokkal sújtotta őket. Majd Tokaji Ferenc a *Not. hist.* 688. fejezetében leírt felkelés idején megkövetelte tőlük, hogy hűségesküt tegyenek Thökölynek, Nagy István nemest pedig lelövette, mert megjósolta neki [Tokajinak], hogy ennek a szokástól elütő tettének rossz vége lesz.

Pál deák[180] magyar ezredes a tokajiak[181] üldözéséből visszatérőben a tarcaliakat úgy kirabolta, mintha azok ellenségek lettek volna.

Ugyanígy tett Karl Vaudémont generális is. A lakosok zavargása közben lelőtték Kerekes Istvánt és Tőrös György nemes özvegyét.

Az őket követő Solari generális semmivel sem bizonyult szelídebbnek.

Az 1698. évben a szétszóródott tarcaliak visszatértek lakóhelyeikre.

Az 1699. évben végre élvezhették az óhajtott békét.

Az 1700. évben II. Rákóczi Ferenc előírta nekik a szőlők művelési módját és kiadott egy szabályzatot, amellyel meg akarta akadályozni a szőlősgazdák csalásait. Babocsaynak itt a vége.

Ma a mezővárosnak az irányítása, minthogy a tokaji uradalomhoz tartozik, a királyi kamara jogában áll, és ugyanazon kiváltságok alapján kormányozzák, mint Tokajt. De vannak még benne a Károlyi és Ráday grófoknak és a Patay nemeseknek is szabad udvarházai.

Az első osztályú bortermő szőlőhegyei délre néznek, ezeknek napnyugtáig állandó napsütésben van részük. Ilyen a Szarvas-dűlő – ez a leginkább dicsérőleg emlegetett –, a Mézes-málé-, a Cserfás-dűlő, amelyet elsőként szoktak a császár asztalára tenni és ajánlani. A Felső-Thurzó-, a Lajstrom-, a Szilvölgy-, a Deák-, a Királymály-, az Agyag-, a Csuka-, a Kőbánya-, a Tárczi-, a Paksi-, a Bigó-, a Görbe-, a Barát-, az

[178] A nyomtatványban Rabatin. Jean-Louis de Rabutin (1642–1717) Erdély későbbi császári főparancsnoka.

[179] A nyomtatványban Witrian. Johann Friedrich Ambrosius von Veterani (1643–1695) olasz származású tábornok.

[180] Szirmaynál Paulus Deák, de Babocsaynál Paal Deákként szerepel.

[181] Szirmaynál „tokajiak" szerepel, de valószínűleg „Thököly-pártiak" helyett tévesen szerepel így (*Tokayanorum, Tökölianorum*).

Árokháti-, a Forrás-, a Baksó- és a Terézia-dűlő. Ez utóbbit már a mi korunkban Mária Terézia királynő telepítette, és a magyarok anyjáról kapta a nevét.

Másodosztályúak, amelyek nyugatra néznek: a Nagy- és Kis-Cseke-, a Perőcz-, a Sóhajó-, a Nagy- és a Kis-Mandulás-, a Nagyváti- és a Feketehegy-dűlő.

Harmadosztályúak, amelyek északra néznek: a Nagy- és a Kis-Temető-, a Bodonyi-, a Zombori-, az Előhegy-, a Farkas-, a Nagy- és Kis-Bajusz-, a Vinnai-, a Püspöki-, a Ponczi-, a Nyavalya- és a Kis-Váradi-dűlő.

Ezekben a dűlőkben is csak három forrás fakad.

A városi pecsét egy nőt ábrázol, aki kezeit egy szőlőfürtért nyújtja és egy szárnyas genius előtt helyezkedik el. A vásárát Szent Szaniszló napján[182] tartják. (Zemplén vármegye levéltára 28. jegyzőkönyvének 557. oldala.)

36. § Tállya mezőváros

Tállya magasabban fekvő és enyhén emelkedő helyen fekszik, kiváló a földje, kövér és porhanyós, mindenféle gyümölcsöt és nemes bort terem; 977 hold szántóföldje van, de nincsenek kaszálói és erdői, ami a hely hátrányául szolgál. A lakói római katolikus vallású, részben helvét, részben ágostai hitvallású magyarok, valamennyi gyülekezetnek van saját külön temploma és imaháza. A görögök és a zsidók a kereskedés céljából néhány kocsmára szorítkoznak, a görögök a tokaji paphoz járnak, hogy a rítusokat gyakorolják, a zsidók pedig magánházukban mondják el az imáikat.

Nevét a Tallia várról kapta, amely a Várhegy tetején három sánccal és töltéssel együtt még most is látható. A romjai világosan mutatják, hogy igen régi és gazdag vár volt, ugyanis az egykori tekintélyes és magas házainak omladozó falai és a szilárd várfala még a mi korunkban is sok helyen látható volt.

Az 1241. évben, miként azt a *Not. hist.* 21. fejezetének oklevele bizonyítja, a tatárokkal is csatáztak itt: „Regéc és Tállya alatt csatáztunk ezen tatárokkal, leestünk a lóról és ezen Tamás a saját lovát adta nekünk…"

Az 1411. évben Debrői István birtokolta a várat, és Zsigmond király ostrom alá vette és maga a király is jelen volt a vár ostrománál. (*Not. hist.* 54.[183] fejezete és Cornides Dániel oklevélgyűjteménye.)

Az 1469. évben Roskoványi Tamás volt a vár kapitánya. (A Roskoványi család levéltárából.)

Az 1500. évben Szapolyai János birtokában állt. (*Not. hist.* 140.[184] fejezete.)

Az 1528. évben a császáriak foglalták el.

Az 1536. évben a Szapolyaiak vették be. (*Not. hist.* 182.[185] fejezete.)

Az 1550. évben Izabella királynő visszaadta Ferdinánd császárnak, Serédy Gáspár és György kapta meg adományul.

[182] Május 7.

[183] Szirmay 1804-ben 56. §.

[184] Szirmay 1804-ben 141. §.

[185] Szirmay 1804-ben 183. §.

Az 1557. évben Ferdinánd király Alaghy János várparancsnoknak elrendelte, hogy két, Tállyán lévő és a kassai ispotályhoz tartozó szőlőt adjon vissza az ispotálynak. (Kassa városának levéltárából.)

Az 1560. évben Alaghy János, György és Menyhért kapta meg a király adományából. (*Not. hist.* 231. fejezete, ahol Tállyai várról az áll, hogy le van rombolva.)

Az 1584. évben Mágócsy Gáspár, András és Ferenc birtokában volt, Mágócsy Ferenc beregi és tornai ispán volt.

Az 1590. évben „Rudolf császár, a jászói Keresztelő Szent János egyház káptalana által kiállított, Rákóczi Zsigmond, Heves és Borsod vármegyék ispánja, az egri vár és őrség főparancsnoka és kapitánya, illetve néhai Bekény Jánosnak Judit leánya, hitvese részéről bemutatott bevalló levelét, amely révén az említett alagi Bekény János előbb az 1563-ban hozott végrendeletét visszavonja, majd pedig az Abaúj vármegyében lévő Regéc várát és a Zemplén vármegyében lévő Tállya elpusztult erődítményét, amelyeket néhai alagi Bekény János erényeivel és munkáival szerzett, András és Judit fiára és leányára, a többi javakat pedig Alaghy György és Menyhért anyai testvéreire hagyja, jóváhagyásával megerősíti. Prágában." (A királyi kincstár Orczy bárók ellen folytatott peréből.)

Az 1591. évben „Rudolf császár és király az egri egyház két bevalló levelét – az egyiket, amellyel Alaghy Ferenc magára vállalva Alaghy István, apai testvére fiainak, Istvánnak és Mihálynak per kétes kimeneteléből eredő terheit, amely pert az egész és teljes regéci és romos tállyai vár, továbbá az említett várakhoz joggal és ősidőktől tartozó mezővárosok, birtokok és birtokrészek és puszta részek miatt Alaghy Judit, korábban Mágócsy András, most pedig Rákóczi Zsigmond, az egri vár főkapitánya hitvese, tudniillik osztályos testvére ellen Surány Klárával, az említett néhai Alaghy István özvegyével, az említett István és Menyhért fiak természetes gyámjával indított, mint folyamatban lévő pert leteszik, és a Zemplén vármegyében lévő, jogilag az említett romos tállyai várhoz tartozó Mád mezővárost egymás közti kölcsönös és viszonos egyezséggel ezen Rákóczi Zsimondnak és hitvesének, Alaghy Juditnak és mindkét nembéli leszármazottaiknak az 1590. évben bevallják; a másikat pedig, amellyel az említett Alaghy Judit említett Mád mezővárost vallja be férjének, Rákóczi Zsigmondnak az 1591. évben – figyelembe véve és megfontolva híve, Rákóczi Zsigmond hűségét és hűséges szolgálatai halmozott érdemeit, amelyeket ő elsősorban az ország Szent Koronájának, majd pedig a királyi felségnek azonnal szerencsés uralkodása kezdetétől fogva különböző tisztségekben és katonai feladatokban, főként pedig az egri kapitányságban, dicsérettel és katonai dicsőséggel a keresztény név ádáz ellenségeivel szemben mind általános, mind részleges hadjáratokban és támadásokban töretlen bátorsággal és rendületlenül és hűsége legnagyobb állhatatosságával vitézül és hasznosan és megelégedéssel tanúsított – királyi beleegyezésével megerősíti. Prágában." (Ugyanabból a perből.)

Mindezen egyezségek ellenére Tállya mezővárosa egészen az 1631.[186] évig Alaghy Menyhért birtokában állt. (*Not. hist.* 421.[187] fejezete)

Az 1633. évben gróf Esterházy Miklós, az ország nádora foglalta el felesége, Dersffy Orsolya hozománya címén. (*Not. hist.* 437.[188] fejezete.)

Az 1647. évben „Ferdinánd császár az Abaúj vármegyében lévő Regécnek nevezett teljes és egész várat avagy uradalmat a romos Tállya várral és valamennyi teljes és egész mezővárossal és faluval, úgymint Szántóval, Tállyával, Fonnyal, Vilmánnyal, Horvátival, Bacskóval, Regéckével, Sándorkával avagy Mogyoróskával, Szentannafalvával, Alsóvadásszal, Szikszóújfaluval, Alsónovajjal, Marcinfalvával, továbbá a Legyesbényén birtokolt birtokrésszel együtt Rákóczi György erdélyi fejedelemnek és hitvesének, Lorántffy Zsuzsannának és férfiági leszármazottainak bizonyos egyezség birtokában, miután előzetesen gróf Esterházy Miklós nádor örököseinek 160.000 magyar forintot letétbe helyeztek, örök joggal, a női nem számára pedig 160.000 magyar forintért megválthatóan adományozta. Az ausztriai Bécsben május 7. napján." (A királyi kincstár Orczy bárók ellen folytatott peréből.)

Az 1663. évben, mivel Rabatta generális a tállyai városlakókat sokat zaklatta, minthogy a beszállásolt katonák számára nem volt elég a behajtott bor, és fenyegette őket, hogy ha nem teljesítik, amit parancsba adott nekik, akkor a helyi előkelőket éles karókba húzatja, Jantó és Tolvaj tállyai nemesek a fellázadt néppel megtámadták a generális szállását, az ezredéből sokakat megöltek. Maga Rabatta is alig tudott elmenekülni az üldözői kezei közül, egy századosát el is vesztette a menekülés során. (Zemplén vármegye levéltára 216. fasciculusának 1., 2. és 3. számú irata.)

Az 1670. évben a helvét hitvallású lelkészt vértes lovasok kidobták innen. (Lampe, *Historia ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylvania*,[189] 748. oldal.)

Az 1683. évben a Thököly-pártiak tartottak itt gyűlést. (Zemplén vármegye levéltára 232. fasciculusának 499. számú irata.)

Az 1684. évben a helvét hitvallásúak ismét elfoglalták a katolikusok templomát.

Az 1708. évben Rákóczi Ferenc tartott itt kisebb gyűlést. (Zemplén vármegye levéltára 217. fasciculusának 246. számú irata.)

Az 1714. évben a plébániatemplomot visszafoglalták a reformátusoktól a katolikusok részére. (Zemplén vármegye levéltára 189. fasciculusának 93. számú irata.)

Az 1715. évben, miután II. Rákóczi Ferencet pártütés miatt elítélték, a királyi kincstár birtokába került.

Az 1720. évben VI. Károly királyi ajándékozással Johann Leopold Donat von Trautson hercegnek adományozta.

Az 1749. évben itt is elkezdték a heti vásárokat. (Zemplén vármegye levéltára 40. jegyzőkönyvének 619. és 622. oldala.)

[186] A nyomtatványban tévesen 1331 szerepel, az 1803-as megyeleírásban (Szirmay 1803, 162) viszont a helyes 1631.

[187] Szirmay 1804-ben 422. §.

[188] Szirmay 1804-ben 438. §.

[189] Lampe 1728.

Az 1780. évben, mivel a Trautson hercegek fiúága megszakadt, az irányítása most a királyi kamara jogában áll, de a Keglevich, a Ráday, a Szirmay, a Barkóczy, az Andrássy, a Sennyey grófoknak és a Bégány, a Lányi, a Plathy, a Róth, a Szemere és a Spillenberg nemeseknek és az eperjesi, bártfai és lőcsei polgároknak is voltak itt udvarházai.

Az 1786. évben II. József császár új sváb telepesekkel gyarapította a várost, és az uradalom majorsági földjeit átadta nekik.

A nyilvános vásárokat Szent Vince,[190] Szent Ambrus,[191] Szent László[192] és Szent Kálmán[193] napján tartják.

A város kiváltságainál még meg kell említeni a szabad kocsmáltatást Szent Mihály[194] ünnepétől január 1-ig.

A nyilvános pecsétükön szőlőfürtöt ábrázolnak címernek.

A város következő dűlői termik a legnemesebb bort: a Patocs-, a Hetény-, a Meggyes-, a Kővágó-, a Dongó-, a Hegyes-, a Bányász-, a Hasznos-, a Görbe-, a Bahomalja-, a Tökösmál-, a Remetehegy-, a Sashegy-, a Nyergeshegy-, a Palota-, a Cserepes-, a Tályi-kőhegy-, a Halastó-, a Csíkhegy- és a Várhegy-dűlők, amelyeken igen sok forrás fakad.

37. § Ond falu[195]

Ond falu az Ond patak melletti kies síkságon fekszik, 515 hold a szántóföldje, termékeny a talaja, vannak szőlőtermő dombjai, azonban kevés a rét, faizásra pedig semmilyen lehetőség. A lakói főként helvét hitvallású magyarok, a falu a szerencsi plébánia filiája. A háborús erőszak okozta pusztulás átvészelése után 1695-ben a falut új magyar telepesek lakták be. (Zemplén vármegye levéltára 208. fasciculusának 97. számú irata). Rudolf császár 1603. évi adományából Rákóczi Zsigmondhoz került, 1711-ig az ő örökösei, utána pedig a királyi kamara birtokában állt, most pedig az Aspremont és a Szirmay grófok és az Orczy bárók birtokolják.

38. § Rátka falu

Rátka falunak 662 hold a szántóföldje, termékeny a talaja, dús kaszálói és nemes bort termő dombjai vannak. A lakói sváb származásúak, de már tudnak magyarul, római katolikus vallásúak, a falu a tállyai plébánia filiája.

A falunak ugyanazok voltak az urai és ugyanolyan volt a sorsa, mint a tállyai várnak, mivel ahhoz tartozott. Azonban mivel a háborús erőszak miatt a régi lakói

[190] Január 22.
[191] December 7.
[192] Június 27.
[193] Október 13.
[194] Szeptember 29.
[195] Ma Szerencs része.

szétszéledtek és eltűntek, elhagyatott puszta volt mindaddig, míg Trautson herceg 1754-ben svábok köréből hozott új telepesekkel ismét be nem népesítette.

A Trautson hercegek férfiágának megszakadása miatt a királyi kamara birtokában van, de itt van még a Melczer nemesek külön udvarháza.

Valamennyi szőlőtermő dűlőnek Rátkai-szőlőhegy a neve, kivéve a Melczer családhoz tartozó dűlőt, az Istenhegyet.

39. § Mád mezőváros

Mád mezőváros egy délről nyitott, másfelől szőlőtermő dombokkal körülvett kies völgyben fekszik, a völgy közepén egy patak folyik északról és Bécs-ere mocsárba ömlik. 838 hold a szántóföldje, a talaja a sík részen kövér, főként búzát terem, a földje a dombokon fehéres sárga, morzsolható vöröses kővel kevert. A hely lakói magyarok, római és görög katolikusok, valamint helvét hitvallásúak, ennek a három felekezetnek templomai is vannak.

Az 1591. évben a Tállya várhoz tartozó mezővárost Alaghy Ferenc birtokolta, miként fentebb a 36. fejezetben található.

Az 1596. évben Rákóczi Zsigmond lett a város ura Alaghy Judittal között házassága révén és Rudolf császár adományából, miként fentebb a 36. fejezetben található.

Az 1620. évben gróf Alaghy Menyhért birtokában állt, majd pedig miután férfiágon neki magva szakadt, 1633-ban Rudolf adományozásának említett jogán Rákóczi Zsigmond fiai foglalták el. (*Not. hist.* 437.[196] fejezete)

Az 1670. évben Széchényi György kalocsai érsek a reformátusok lelkészét vértes katonák segítségével kidobatta innen.[197] (Lampe, *Historia ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylvania*,[198] 748. oldal.)

Az 1715. évben, miután II. Rákóczi Ferencet pártütés miatt elítélték, a királyi kincstár birtokába került.

Végül a város negyed részét zálog jogcímén a Klobusiczky grófok családja birtokolta.

Jelenleg a város felét nagyanyjuk, Rákóczi Julianna öröklési jogán az Aspremont grófok, az egyik negyedét a Szirmay grófok,[199] a másik negyedét pedig a Orczy bárók birtokolják. Van még hét szabad udvarház:[200] 1. a Makovica nevezetű, amely hajdan egy Zangusko nevű lengyel hercegé volt, most azonban már a királyi kamara a tulajdonosa; 2. a Hegyieké; 3. a nagytolcsvai nemeseké; 4. a Szentiványi grófoké; 5. a korponai Miskolczyaké; 6. Splényieké; 7. a katolikus plébánosé. Továbbá a Gönczy, a Tolnay és a Prámer és más nemesek is lakják még a várost.

Ezek az első osztályú szőlőtermő dűlők emelkednek: a Percehegy-, a Nyúlászó-, a Makovica-, a Szenttamás-, a Kővágó-, a Bacskai-, a Királyhegy- és a Becsek-dűlő.

[196] Szirmay 1804-ben 438. §.
[197] Fentebb, Tállya leírásában (36. §) is szerepel ugyanez az adat.
[198] Lampe 1728.
[199] A 18. század végén Szirmay József, a család borsod megyei (grófi) ágából (Orosz 2020, 204–205).
[200] Olyan nemesi kúria, amelyre a mezőváros földesurainak joga nem terjed ki.

Másodosztályúak: a Birsalmás-, a Holdvölgy-, a Hintós-, a Juharos-, az Uszhegy-, a Kis-Vilmány-dűlő.

Harmadosztályú: a Veres- és a Sarkad-dűlő.

Ezekből a dombokból öt forrás fakad: a Dióskút, az Adókút, a Királykút, a Kiskút, és az ötödik forrás a Kővágó-dűlő alatt kénes, amely gyógyító fürdőt ad.

A város pecsétje Keresztelő Szent Jánost ábrázolja.

40. § Zombor mezőváros[201]

Zombor mezőváros nevét a föld első magyar birtokosáról, Zumburról kapta. 2621 hold a szántóföldje, a terület lankás részét rétek, a dombokat szőlők uralják. A talaja porhanyós fekete, trágyázás nélkül is mindent megterem, a rétjei azonban mocsarasak, ami a hely hátrányai közé tartozik. A lakói magyarok, római és görög katolikusok és még helvét hitvallásúak, mindannyiuknak vannak saját templomaik és imaházaik.

A terület első magyar birtokosa, mint említettük, Zumbur* volt.

*[A szerző jegyzete:] Lehel vezér fia volt, miként azt az Esterházy[202] grófok családfájának az átiratában a vasvári egyház káptalana igazolja 1670-ben és Bonfininél.

Ezután Rátold comes birtokában volt a hely, akinek a nemzetsége Kálmán király korában érkezett Apulia országából, Casertából, és akinek a király 1110-ben többek között a Zumbur nemzetségből való Pascha fiának a földjét ajándékozta. (Thuróczy János mester 17. fejezete.)[203]

Az 1300. évben az ő leszármazottja, Kokos magiszter, a Rátold nemzetségbeli István magiszter fia, Tolna és Bodrog ispánja Zombor földjéért pereskedett Szaday János comesszel, miként az 52. fejezetben az ítéletlevelet bemutatjuk. (Fejérváry Károly oklevélgyűjteményének III. kötetéből.)

Az 1321. évben Kokos magiszter fiai két ágra szakadtak. Az egyik ág a zombori területen fekvő Fejő- és az ítéletlevélben említett zombori Fejes-telekről, a másik ág pedig magáról Zomborról kapta a nevét. Ebből az ágból állapította meg Zombory András homo regiusként, azaz királyi megbízottként Arbona-Zsadány határait, miként azt a 48. fejezetben később látni fogjuk.

Az 1600. évtől a zombori Lippay nemesek családja birtokolta. Ebből a családból Lippay György esztergomi érsek Zombort, amely eddig falu volt, I. Lipót császár oklevelével 1665-ben a kiváltságos mezővárosok sorába emeltette és bevezette a nyilvános vásárokat.

Az 1603. évben Rudolf császár adományából Rákóczi Zsigmond is birtokrészt nyert Zomborban.

[201] Ma Mezőzombor.

[202] A nyomtatványban *Esztoras.*

[203] Nem található Thuróczy *Chronica Hungarorumában* utalás erre, a Képes krónikában említik.

Végül hazai belső mozgalmak alatt annyira elpusztult, hogy még 1732-ben is csak a romos templom falmaradványait, a szántóföldeket és mocsaras réteket lehetett belőle látni, ebben az időszakban a Mádra kirendelt külön vezető és a zombori szőlőhegy gondnokai gondoskodtak róla.

Úgy tűnik, hogy a telepeseknek már a mi korunkban történt betelepítésével némiképp visszanyerte egykori jó hírét.

Az Aspremont, a Károlyi, az Andrássy és a Ráday grófok, az Orczy bárók és a Péchy, a Fáy, a Patay, a Szepessy, a Way, a Bernát, a Mudrány, a Prámer, a zsujtai Zichy, a Marzsó, a Kovács, a Vásáry, a Bajory, a Szabó, a Csengery, a Dombrády, az Uza, a Matyasovszky, a Szemere, a Nagy, a Nézay, a Radvány, a Krémer és a Pulszky nemesek birtokolják.

Első osztályú szőlőtermő dűlők: a Csajka-, a Hangács-, a Virginás-, a Lajos-, a Zombori-Király- és a Disznókő-dűlő.

Másodosztályúak: a Messzelátó-, a Galambos-, a Kereknémahegy-, a Csákány-, a Nagyköves-, a Felbér-, a Bokond- és a Borkút-dűlő.

Harmadosztályú: a Hegymegy-, a Harcsa-, a Kőporos-, a Kishangács- és a Makkos-dűlő.

Ezekből a dombokból fakad a kristálytiszta Harcsakút-forrás[204] és a Takta folyóba folyik.

41. § Bodrogkeresztúr mezőváros

Bodrogkeresztúr mezővárosa, hogy meg lehessen különböztetni a többi országban található Keresztúrtól, a Bodrog folyóról – amelynek a partján fekszik – kapja a megkülönböztető nevét. 727 hold szántóföldje van, a többi részén a dombokon szőlők, a Bodrog partján kaszálók vannak, a talaja termékeny. A telepesei magyarok, római és görög katolikusok és helvét hitvallásúak, mindegyik gyülekezetnek külön imahelye van, a római katolikusok temploma a Szent Kereszt megtalálására van felszentelve.

Az 1408. évben a Gara törzzsel megegyező Keresztúry családhoz tartozott (*Not. polit. 118. fejezete.*). Az 1637. évben még élt ebből a családból a nemesek vonalán Garay Ferenc, aki a vármegye szolgabírája volt, és Bodrogkeresztúr városában volt egy nemesi udvarháza (Zemplén vármegye levéltára 212. fasciculusának 420. számú irata), amelyet még ma is Garay-kúriának neveznek.

Az 1603. évben Rudolf császár Rákóczi Zsigmondnak adta zálogba.

Az 1606. évben Bocskai István a bécsi tárgyalás engedélyénél fogva megváltotta és a tokaji várhoz csatolta.

Az 1589. és az 1617. évben nyomda is volt itt, miként az az itt nyomtatott művekből is kiderül. Ezek a művek: *Majestatis Hungariae aquila a Christophoro Lakner edita typis excusa Bodrog-Kereszturini apud Emericum Farkas anno 1617* [Magyarország

[204] A nyomtatványban *Hasca-kút*; Az 1803-as megyeleírásban (Szirmay 1803, 158) is helyesen, „Harcsakút"-ként szerepel.

fenségének sasa. Kiadta Christoph Lakner, Bodrogkeresztúron nyomtatva Farkas Imrénél 1617-ben];[205] valamint *Summája azoknak az Artikulusoknak etc. Bodrog Kereszturini typis Joannis Manlii anno 1598.*[206] Ezt a könyvet Pázmány Péter bíboros is említi a *Hodegus. Igazságra vezérlő kalauz* 3. könyvének 9. oldalán.[207]

Az 1647. évben III. Ferdinánd császár Rákóczi Györgynek adományozta.

Az 1711. évben a királyi kamara birtokolta.

Az 1714. évben a plébániatemplomot visszavették a reformátusoktól, hogy azt a katolikusok használják. (Zemplén vármegye levéltára 189. fasciculusának 91. számú irata.)

Most a mezőváros ura Aspremont gróf, nagyanyja, Rákóczi Julianna örökségéből. De vannak szabad udvarházai a Teleky, a Sennyey, a Dőry grófoknak és a Patay, a Jósa, a Keczer, a Bagossy, a Bessenyey, a Kádas, a Fáy, a Schneider, a Glaczinger nemeseknek, és már említésre került a Gara-kúria.

A város Tokaj városához hasonló kiváltságoknak örvend, amelyeket II. Rudolf császár adott meg nekik, és amelyeket II. Mátyás császár 1610-ben megerősített. (Zemplén vármegye levéltára Loc. 72. Nr. 100.) Pallosjoggal is rendelkezik, de már nem él vele. A pecsétje egy bárányt ábrázol, a népes vásárai pedig a Szentháromság,[208] Szent Mátyás,[209] Szent Bertalan[210] és Szent Katalin[211] napjain vannak.

Első osztályú szőlőtermő dombjai a Csókamál-, a Sajgó-, a Kakas-, a Kővágó-, a Messzlátó-, az Újhegy- és a Henye-dűlő.

42. § Kisfalud falu[212]

Kisfalud a Bodrog partján fekvő falu, amelyet egykor kicsi mivoltáról neveztek el. 336 hold a szántóföldje, rétjei a Bodrogon túlra is kiterjednek. A lakói római katolikus és helvét hitvallású magyarok, a keresztúri plébánia filiája, földművelésből és szőlőtermesztésből élnek.

Az 1341. évben a szlavóniai Micsk bán fiai, István, Ákos, Lóránt és László magiszterek birtokában volt, akik a Kisfalud hegyén lévő szőlőket megosztották egymás között. (*Not. hist.* 44.[213] fejezete.) Közülük az egyik, a Szeghynek nevezett ág volt a falu ura.

[205] A nyomtatvány teljes címe: *Maiestatis Hungariae Aquila a Christophoro Lackner I. V. D. inventa et hieroglyphica eius interpretatione levissime descripta. Anno 1617, Sempronii. Kereszturini, apud Emericum Farkas, 1617* (Lackner 1617). Mint látható, az említett nyomtatvány nem Bodrogkeresztúron, hanem a Burgenlandban levő Keresztúron (később Sopronkeresztúr, ma Deutschkreutz) jelent meg.

[206] Szirmay ismét téved, ez a nyomtatvány is (*Summaia…* 1598) a Burgenlandban levő Keresztúron jelent meg.

[207] Pázmány 1766. A hatodik könyv harmadik részében említi Pázmány.

[208] Pünkösd utáni első vasárnap.

[209] Február 24.

[210] Augusztus 24.

[211] November 25.

[212] Ma Bodrogkisfalud.

[213] Szirmay 1804-ben 45. §.

Az 1469. évben Corvin Mátyás adományából Szapolyai Imre kapta meg a tokaji várhoz csatolt falut.

Az 1515. évben Szapolyai János az Istvánffy 6. könyvében elbeszélt csodától indíttatva Szepeshelyen megalapította a Krisztus teste kápolnát, és annak az igazgatóságához csatolta Kisfalud falut, miként az a következő beiktatólevélből látszik: „Mi, János, Isten kegyelméből Magyarország királya etc., hogy mi, hívünk, Nagykőrösi Ferenc érdemeitől és erényeitől és az írásismeretben való elegendő jártasságától indíttatva, amelyekkel kapcsolatban őt felségünknél hitelt érdemlő tanúsággal méltatták, őt mint alkalmas és érdemes személyt a szepeshelyi egyház olvasókanonokságára és ugyanezen szepeshelyi egyház oldalához épített kápolnánk igazgatóságára a Szepes vármegyei Kolbach, az Abaúj vármegyei Somogy és az Zemplén vármegyei Kisfalud falvakkal együtt – amelyek ezen éneklőkanonoksághoz és kápolnához tartoznak – királyi kegyúri jogunk hatalmánál fogva megválasztjuk, kinevezzük etc. Kelt Váradon az Úr 1537. évében Szent Lőrinc vértanú ünnepének előestéjén." (A szatmári jezsuita székháznak a szegi közbirtokosok elleni peréből.)

Az 1626. évben Kisfaludot és Szegit, noha kimaradtak a békekötésből, Bethlen Gábor visszaadta őfelségének. Kelt Lőcsén december 28-án.

Az 1647. évben III. Ferdinánd császár a Jézus Társasága atyáinak adta a falut, akiket az ifjúság nevelése céljából telepítettek be a szatmári várba (*Not. hist.* 485.[214] fejezete), hogy az atyáknak könnyebb legyen a székházukat fenntartaniuk.

Az 1720. évben, mivel már azelőtt sokáig elhagyatott volt, új telepesek lakták be.

Az 1773. évben, miután a jezsuitákat pápai bullával megszüntették, most a tanulmányi alaphoz tartozik.

Bortermő hegye a kör alapú Várhegy, amely kúpként külön áll a többiektől. Az ormán a hajdani Szeghyek ott emelkedő várának megmaradt romjai láthatók.

43. § Szegi[215] puszta

Szegi puszta egykor egy ilyen nevű család faluja volt, a Bodrog partján fekszik, a talaja termékeny, de még sok helyen bozótos.

Hajdan a Szeghi család birtokolta, majd miután ennek férfiága kihalt, Szapolyai János a Krisztus teste- kápolnához csatolta. Bethlen Gábor elfoglalta, majd 1626-ban visszaadta II. Ferdinánd császárnak, aki aztán részben a Rakonczay családnak adományozta. (*Not. polit.* 196. fejezete.)

Most több gazdája is van, úgymint a tanulmányi alap, az Aspremont grófok, a Berzeviczy bárók, Patay, Péchy, Keczer, Kazinczy, Desseoffy, Mudrányi, Olchváry, Okolicsányi nemesek, mindnek vannak ott bortermelés céljából tartott telkeik és borkiméréseik.

A puszta fölött a legkiválóbb termést hozó szőlőtermő dombok emelkednek, ezek

[214] Szirmay 1804-ben 486. §.

[215] A nyomtatványban *Szeghy,* mint a család neve. Ma Szegi község.

nevei: a Somos-, a Poklos-, a Mézpest-, a Göböly-, a Lapis-, a Csirke-, a Cigány-, az Aranyos-, a Hosszúmály-, a Varjas- és a Hatalos-dűlő.

A *Not. polit.* 55. fejezetében említett Long nevű erdőnek egy túlságosan kipusztított része látható itt.

44. § Olaszliszka[216] mezőváros

Olaszliszka mezőváros a Bodrog partján fekszik, a talaja gyümölcs- és szőlőtermő, a szántóföldje 962 hold, tágas kaszálói vannak a Bodrog folyónál, a *Not. polit.* 55. fejezetében említett Long-erdő egy része is ide tartozik. A lakói magyarok, római katolikusok és helvét hitvallásúak, külön templomuk és imahelyük van. A katolikusok templomának tornya különleges építésű, metszett kőből készült körfolyosóval díszített.

A Liszka név, amely szlávul rókát jelent, arra utal, hogy a magyarok bejövetelekor a helyet szlávok lakták.

Már fentebb a 20. fejezetben és a *Not. hist.* 22. fejezetében említettük, hogy 1245-ben a tatár pusztítás után a helyet itáliaiak állították helyre és telepítették be szőlőkkel, ezért kezdték el Olasziliszkának, azaz az olaszok Liszkájának nevezni. Ámbár nem alaptalan az a következtetés sem, hogy a Liszka név is az olaszoktól származik, minthogy volt egy Liskanus, I. Ferdinánd egyik vezére, akit Istvánffy a 15. könyvében, Bethlen[217] pedig a 3. könyvében említ, és akit olaszul Liscának hívtak.

Az 1248. évben IV. Béla király a hozzá tartozó Liszka-Olaszi földet a szepesi Szent Márton-egyháznak ajándékozza, miként fentebb a 20. fejezetben található.

Az 1290. évben III. András megújította ezt az ajándékozást, miként fentebb a 20. fejezetben található.

Az 1466. évben Corvin Mátyás király vásártartási jogot adományozott a mezővárosnak. (Zemplén vármegye levéltára 49. jegyzőkönyvének 97. oldala.)

Az 1530. évben Szapolyai János király a város lakóit 12 mérföldig terjedően vámmentesekké nyilvánította.

Az 1560. évben Lazarus von Schwendi hadvezér a tokaji végvárhoz foglalja el, de az 1567. évi köztörvény 32. cikkelye visszaadta a szepesi prépostnak és káptalannak.

Az 1606. évi bécsi béke erejénél fogva egy időre Bocskai Istvánnak adták át a mezővárost. (*Not. hist.* 357.[218] fejezete.)

Ez leszámítva miként mindig is a szepesi prépostság alapítványi birtoka volt, most is a szepesi püspök és káptalan birtokolja, de vannak még itt szabad udvarházak, székházak is, az egykori lőcsei jezsuita atyáké és a Melczer és Jakabfalvay nemeseké.

A város lakóinak rendkívüli kiváltságaik vannak, amelyeket II. Rudolf és II. Ferdinánd császárok adtak meg nekik. Ezek értelmében mentesek a földesuraknak nyújtandó szolgai munkától, csak mérsékelt censust (földbért) fizetnek, van italmérési

[216] A címben *Liszka*, a szöveg első szava szerint *Olaszi-Liszka*. Ma Olaszliszka.
[217] Bethlen 1783–89.
[218] Szirmay 1804-ben 358. §.

joguk, kilencedszedési szokásjogaik, külön tanácsuk, vásári és piaci jövedelmük és a tokajihoz hasonló pecsétjük. Pallosjoggal is rendelkeznek, de nem élnek vele.

A vásáraikat, amelyek nem annyira népesek, Szent Benedek,[219] Szent László,[220] Szent Mihály[221] és Szent András napján[222] tartják.

Az első osztályú bortermő dombjai a Ránynak és az Előhegynek[223] nevezettek. De szőlővel van beültetve a Meszes-, egykor Mesces-dűlő, a Herman nembeli Antoleus comes birtoka, amelybe amikor 1255-ben IV. Béla király oklevele beiktatta az említett comest, a tolcsvai Kádár fia István comes vagy tolcsvai Andronicus lettek királyi embereknek kijelölve. (Katona, VI. kötet,[224] 230. oldal.)

45. § Vámosújfalu falu

Vámosújfalu falu az ott szedett vámról kapta a nevét (miként majd látni fogjuk), a talaja termékeny, a dombjai szőlőtermők, 336 hold szántóföldje van. A lakói római katolikus és helvét hitvallású magyarok, a tolcsvai plébánia filiája.

Az 1490. évben a hely földesura Thárczay János volt. (*Not. hist.* 131. fejezete.)

Az 1512. évben Tárczay Miklós Vámosújfalut az ott szedni szokott vámmal és más birtokokkal együtt elcserélte Perényi Imre nádorral Újhely váráért, miként az a következő levélben található: „Mi, Ulászló, Isten kegyelméből Magyarország királya etc., hogy egyrészről tekintetes és nagyságos Perényi Imre, Abaújvár megye örökös ispánja, ennek a királyságnak, Magyarországnak a nádora és a kunok bírája, másrészről vitézlő Tárczay Miklós, ezen Perényi Imre fiainak, Ferencnek és Péternek, az említett Tárczay Miklós pedig valamennyi fivérének és rokonának a terheit magukra vállalva kijelentik, hogy először az említett Perényi Imre ispán és nádor a Sáros megyében lévő Újvárnak nevezett várát Újfalu, Lyucsina, Olejnok, Hankócz, Bagler, Kruslό birtokokkal és az említett Újfalu birtokon szedni szokott vámmal etc. az említett Tárczay Miklósnak adta és juttatta, viszont pedig ugyanezen Tárczay Miklós valamennyi és teljes, Zemplén megyében lévő alulírott mezővárosban és birtokokban, tudniillik Tolcsván, Vámosújfaluban és az ugyanott szedni szokásos vámban, valamint Csörgőben, Nagytoronyán, Gercselyen, Uporban, Izsépen, Abarán és Kis-Abara pusztában birtokolt birtokrészeit az említett Perényi Imre ispánnak és nádornak és fiainak, Ferencnek és Péternek adta és juttatta etc. Kelt Érden etc. az Úr 1512. évében." (Fejérváry Károly oklevélgyűjteményének III. kötetéből.)

Vámosújfalu tehát a Perényiek, Péter és a fia, Gábor birtokában volt, ők csatolták a pataki várhoz.

[219] Március 21.
[220] Június 27.
[221] Szeptember 29.
[222] November 30.
[223] A nyomtatványban tévesen *Élőhegy*.
[224] Katona 1782.

Az 1563. évben, amikor Perényi Gábor örökös nélkül halt meg, Vámosújfalunak azok lettek az urai, akik a pataki várnak voltak, azaz

az 1564. évben a királyi kincstár;

az 1574. évben a Dobó család (*Not. hist.* 255.[225] fejezete);

az 1601. évben Dobó István fiának, Ferencnek halálával kihaltak a Dobók, és a királyi kincstár foglalta el (*Not. hist.* 341.[226] fejezete);

az 1608. évben serkei Lorántffy Mihályra ruházta át a királyi kincstár;

az 1630. évben Rákóczi György birtokába került a Lorántffy Zsuzsannával kötött házassága révén;

az 1711. évben II. Rákóczi Ferenc ismert [pártütése] miatt a királyi kincstár foglalta el;

az 1720. évben VI. Károly császár a Trautson hercegeknek adományozta, de mivel

az 1780. évben a Trautsonok férfiágon kihaltak, most ismét a királyi kamara birtokában van.

A múlt század vége felé elhagyatott pusztaság volt, ezért a Trautson hercegek adománylevelében még pusztának nevezik, a mi korunkban azonban már új telepesekkel lett benépesítve, a templom régi épületének a romjai még láthatók. A hely szőlői egyedül a Ránynak mondott lejtőn találhatók.

46. § Tolcsva mezőváros

A kies völgyben fekvő Nagytolcsva[227] mezőváros a közeli horváti hegyekből eredő és már a magyarok Pannóniába történő végső bejövetelekor Tolcsvának nevezett patakról kapta a nevét, miként majd lentebb még látni fogjuk. Kiváló a talaja, a szántóföldje 650 hold. A hely lakói magyarok, nagyobbrészt római és görög katolikus hitvallásúak. De igen sok helvét és ágostai hitvallású és zsidó is van. Nyilvánosan, templomokkal azonban csak a római és görög katolikusok és a helvét hitvallásúak gyakorolják a vallásukat.

Az első magyar birtokosa a helynek Alaptolma[228] apja Retel[229] vitéz volt, Árpád vezér neki adományozta Sátorhalomtól[230] (ma Sátorújhely) egészen a Tolcsva folyóig terjedő földet. (Anonymus, Béla király jegyzője a 15. fejezetben.)

Az 1366. évben tolcsvai János fia Lászlóé volt, akinek elődei már 1254-ben is urai voltak a helynek. Ők név szerint Langensius fia János, Uz fia Demeter,[231] Kemez fia Gergely és a tolcsvai Balázs fia Uz. (*Not. hist.* 24.[232] fejezete). De az 1255. évben is a tolcsvai Kádár fia István comes és tolcsvai Andronicus lettek kijelölve

[225] Szirmay 1804-ben 256. §.

[226] Szirmay 1804-ben 343. §.

[227] A nyomtatványban *Nagy-Tólcsva.* Ma Tolcsva.

[228] A nyomtatványban és Anonymusnál *Oluptulma.*

[229] Anonymusnál *Retel* és *Ketel* néven is szerepel.

[230] A nyomtatványban és Anonymusnál *Satur-halma.* Az Anonymus művében szereplő nevek magyar fordítására lásd: Veszprémy, szerk., Anonymus 1999.

[231] A nyomtatványban *Demetrius.*

[232] Szirmay 1804-ben 25. §.

királyi embereknek a Meszes birtok határbejárására, miként azt fentebb a 44. fejezetben láttuk.

Az 1512. évben Tárczay Miklós teljes Tolcsva és Vámosújfalu birtokait elcserélte Perényi Imrével annak Sáros vármegyei Újhely váráért, miként az fentebb a 45. fejezetben található.

Az 1514. évben „Illés tolcsvai plébános mint az esztergomi bíboros[233] ügyintézője valamennyi egyház plébánosát értesíti, hogy Szűr[234] Lőrinc kassai polgárt Konstantinápolyba küldte, hogy gyűjtse össze a népet a törökök ellen. Parancsba adta, hogy őt és követőit kiközösítés büntetése alatt szívesen fogadják." (Wagner Károly oklevél[gyűjteménye][235] 319. oldal.)

Az 1630. évtől a Rákócziak birtokolták mint a pataki vár tartozékát.

Az 1700. évben Rákóczi Ferenc a Stegnereknek adta zálogba.

Az 1714. évben a plébániatemplomot visszavették a helvét hitvallásúaktól a katolikusok részére. (Zemplén vármegye levéltára 189. fasciculusának 95. számú irata.) Ekkor történt, hogy a tolcsvai asszonyok szűrőkkel, villákkal és más asszonyi fegyverekkel szerelkeztek fel, és a beiktatott katolikus plébánost, Nedeczky Gábort záptojásokkal mint megannyi puskalövedékkel támadták és űzték ki ismét a városból. A plébánost aztán gróf Pálffy János vezette vissza, miután a bárdolatlan asszonyokat a tanáccsal megfenyíttette érdemtelenségükért. (Zemplén vármegye levéltára 12. jegyzőkönyvének 73. oldala.)

Ma a város a Szirmay nemesek családjának a hitbizományához tartozik. Szabad udvarházai vannak még a Nagy, a Berhelyi, a Mezőssy, a Szemere és a Carove nemeseknek.

A várostól keletre fekszik a Kistolcsvának mondott szállás, ahol a Szirmay nemesekhez tartozó kocsma és két malom látható.

Az első osztályú tolcsvai szőlőtermő dombok: a Ciróka-, a Paczóth-, a Kútpatka és a Gyopáros-dűlő.

A másodosztályúak: az Előhegy-, a Várhegy-, a Nagykő- és a Bikódal-dűlő.

A talaja mindenhol laza és kövér, alul különböző színű kovával kevert, miként az fentebb a 3. fejezetben található. Kétségtelen, hogy a kövekben arany és ezüst szemcsék is vannak, de olyan kis mennyiségben, hogy még a munkások bérét sem fedezi. Így vált aztán szólássá a tolcsvai arany- és ezüstbányákról, hogy „azok művelése minden harmadik nemzedéket rászed".

A Várhegy domb tetején egy várnak a maradványai vannak, és egy tóé vagy mocsáré is. Egyesek úgy vélik, hogy a város ezekről kapta a nevét, mintha egykor Tósvárnak mondták volna.

[233] Bakócz Tamás.

[234] A nyomtatványban *Zywr.*

[235] A nyomtatványban szereplő *Dipl.* rövidítés nem lehet Wagner korábban már említett műve, a *Diplomatarium comitatus Sárosiensis* (Wagner 1780), ennek 319. oldalán más van, így a hivatkozás a máshol már szintén említett kéziratos oklevélgyűjteményre vonatkozhat.

47. § Erdőbénye falu

Erdőbénye falu egy minden irányból hegyekkel körülvett sík vidéken fekszik, a nevét is innen kapta. 559 hold a szántóföldje, a szőlők talaja mindenhol annyira köves, hogy csak a legerősebb kétágú kapával művelhető, a szántóföldje ugyan laza talajú, de sovány és búzát nem ad, ám nemes bort terem, kaszálni is csak a hegytetőkön lehet, ezek azonban nyáron kiszáradnak. Az épületek közül a Szent Györgynek szentelt, a katolikusok használatára szánt templom emelkedik ki, de a helvét hitvallásnak is van itt imaháza, ugyanis az itt lakók, akik magyarok, ehhez a két valláshoz tartoznak.

Az 1604. évben kaszaházi Joó János királyi személynök birtokában volt, akiről Istvánffy azt írja a 33. könyvében, hogy jószágvesztésre ítélték és a bécsi vár tornyába lett bebörtönözve.

Az 1630. év után a pataki várhoz csatolt birtok a Rákócziak birtokába került.

Az 1700. évben Rákóczi Ferenc a Stegnereknek adta zálogba.

Jelenleg a Szirmay nemesek családjának[236] a hitbizományához tartozik, de a Barkóczy grófoknak és a Jósa nemeseknek is vannak itt udvarházaik.

Ezek a fő bortermő dombok: a Tolcsva-, a Verőmály-, az Öszvér-, a Mulatóhegy-, a Várhegy-dűlő. Ez utóbbin találhatók a 46. fejezetben említett vár romjai.

Ezekről a lejtőkről több forrás is fakad, közülük kettő nevezetesebb. Az egyik a Redneknek mondott, amelynek a vize salétromos, kék színű és gyógyfürdőként használják. A másik Szemgyógyítónak elnevezett timsós forrás, amely gyógyítólag hat a szemekre. A többi nem annyira a gyógyászatban, hanem inkább a szőlőmunkások szomjának csillapításában bizonyul hasznosnak.

A falu mellett van még a Kisbénye szállás, ahol egykor egy másik falu állt, miként az VI. Károly Trautson hercegnek 1720-ban tett királyi adományából kiderül.

48. § Zsadány falu

Arbona-Zsadány[237] falu az Arbona és Zsadány patakokról kapta a nevét, amelyek a zsadányi hegyen erednek, és onnan folynak keresztül a falun és ömlenek a Bodrogba. A földje gyümölcsöket és kiváló bort terem, a szántóföldje 313 hold, kaszálói a Bodrog partján vannak. A lakói magyarok, római és görög katolikusok és helvét hitvallásúak, a tolcsvai plébánia filiája.

Az 1321. évben két külön, mára már egyesült birtokot jelentett, Orbont és Zsadányt. Marcell és Juche birtokolták, akik vérük hullatásáért kapták meg IV. Béla királytól, miként arról a következő, ezen birtokok határait is leíró és a pataki domonkos atyák kolostoráról is említést tevő oklevél tanúskodik: „Felséges urának, Károlynak, Isten kegyelméből Magyarország méltóságos urának az egri egyház káptalana etc. Megkaptuk felséged azt tartalmazó levelét, hogy küldjük

[236] A 18. század végén Szirmay Ádám volt a birtokos (Barta 2009, 280).

[237] Arbona (Arbonya) és Zsadány falvak egyesüléséből jött létre Arbona-Zsadány, amelyet a 18. század végére Bodrogzsadányra kereszteltek át; végül Bodrogzsadány és Sára egyesüléséből jött létre Sárazsadány.

el hiteles emberünket, akinek jelenlétében emberetek, Zombori András megtudja és kinyomozza a teljes igazságot, hogy a Zemplén megyében lévő Zsadánynak nevezett birtokot Béla úr, Magyarország egykori királya, fényes emlékű nagyatyátok adta-e és adományozta-e örök birtokul Marcellnek és Juchénak érdemszerző szolgálataikért és vérük hullatásáért, és hogy az ő birtokról kiállított kiváltságaik a pataki prédikáló testvérek kolostorában tűz martalékaivá váltak-e etc. Elküldtük alkalmas emberünket, Miklós szerencsi papot, esperest etc., aki szorgos vizsgálat révén az előbocsátottakról a következő igazságot derítette ki: az említett Zsadány birtok ősi időktől az említett Marcell és Juche birtokában volt és az ő birtokról kiállított kiváltságaik a pataki prédikáló testvérek kolostorában a tűz martalékaivá lettek. A határjelek pedig, amelyek Zsadány birtokot elválasztják a többi földtől, miként azt ugyanezen emberünk nekünk jelentette, a következő rendben találhatók: az első határjel északról egy Orbon potoka nevű folyónál kezdődik, Orbon falu végén, innen kelet felé folytatódik és átmenve egy köves hegyen egy kő határjelhez érkezik, innen megkerülve egy Mandalon nevű hegyet leereszkedik a Zsadány-potoka nevű folyóhoz, és egy tövisbokros helyhez érkezik, ahol egy föld határjel van, aztán ugyanabba az irányba haladva a határjelül kijelölt nagy nyárfákhoz jut, és ott a Bodrog folyó szigetei egyesülésénél átmegy magán a Bodrog folyón, és ott egy réten és fák között dél felé letérve egy Zsadányhalmának nevezett szőlőhegy fölé érkezik, ahol egy föld határjel van, majd megkerülve három tavat, a Hosszú-, a Széles- és a Lapos-tavat Wys falu irányába halad, és ott egy nyíllövésnyire körülveszi a Turczer nevű folyót, aztán visszatérve nyugat felé megkerüli Bodrog szögét, és ugyanabba az irányba menve Sára falu völgyéhez jön, aztán ismét északra fordul és átmenve a Bodrog folyón egy határjelül kijelölt körtefához érkezik, majd innen emelkedve a nép nyelvén Mocsolás-tónak nevezett völgyhöz ér, és ebben a völgyben ide-oda kanyarogva megkerüli a Zsadány-hegynek nevezett hegyet és onnan lejőve visszatér a kezdő határjelhez és ott ér véget. Kelt az Úrnak 1321. évében vízkereszt tizenötöd napjának keddjén." (Zemplén vármegye levéltára XXV. locusának 73. számú irata.)

Az 1516. évben Zrittey Zsigmond a terebesi pálos kolostornak ajándékozta a birtok felét. (*Fragmen panis corvi proto-eremitici*.[238])

A falu másik, pataki várhoz tartozó felét a Perényiek és az őket követők birtokolták.

Az 1606. évben Bocskai István elfoglalta a pálosok részét.

Az 1610. évben visszakapták az atyák. (Zemplén vármegye levéltára 210. fasciculusának 231. számú irata és az 1613. évi törvény 2. cikkelye.)

Az 1666. évben a pataki uradalomhoz tartozó felét Báthory Zsófia fejedelemasszony és fia, I. Rákóczi Ferenc a pataki jezsuita atyák székházának adta. (*Not. hist.* 564.[239] fejezete.)

[238] Eggerer 1663.
[239] Szirmay 1804-ben 565. §.

Az 1678. évben a rendtartomány határozata a másik felét elszakította a terebesi pálos kolostortól és ugyanezen atyák sátoraljaújhelyi kolostorához csatolta. (*Fragmen panis corvi proto-eremitici.*[240])

Az 1773. évben a jezsuita atyák, az 1786. évben pedig a pálos atyák szerzete szűnt meg, most az egyik felét a tanulmányi alap, a másik felét pedig a vallásalap birtokolja.

A szőlőtermő dombjai: a Zsadányhegye-, az Előhegy-, Szárhegy- és a Szent Ignác-dűlő. Mindegyiket déli irányból éri a napsütés, és ezért igen sok aszúszőlőt teremnek.

49. § Olaszi[241] falu

Olaszi – az egykori Olasz nevű – falu a Bodrog partján fekszik, az itáliai alapítóiról kapta a nevét, miként az fentebb a 20. fejezetben és a *Not. hist.* 22. fejezetében található. A talaja termékeny, gabonát és bort terem, a szántóföldje 614 hold, a rétei dúsak, a *Not. polit.* 55. fejezetében említett Long makktermő és jól megőrzött erdeiben van része, és a Bodrog folyón jól kihasználható halászhelyben. A lakói római és görög katolikus magyarok, külön templommal rendelkeznek, a görög katolikusoknak saját parókusuk, a római katolikusoknak káplánjuk van helyben.

Az 1244. évben itáliaiak alapították a falut, akik újonnan, itáliai szőlővesszőkkel telepítették be az itteni szőlőket, miként az fentebb a 20. fejezetben és a *Not. hist.* 22. fejezetében található.

Az 1252. évben a sárosi ispán, Ciprián kettéosztotta a venétek határterületeit Olaszi és Patak között.

Az 1257. évben az olaszi lakói királyi szőlőművesek. (*Not. polit.* 26. fejezete.)

Az 1438. évben Perényi János birtokában volt a hely.

Az 1504. évben Perényi Imre az ősi birtokát, Olaszit a pálos atyák általa alapított terebesi monostorának adományozta, miként azt a következő oklevél is tanúsítja: „Mi, Ulászló, Isten kegyelméből Magyarország királya etc., hogy hívünk, az őszintén szeretett tekintetes és nagyságos Perényi Imre, Abaújvár örökös ispánja, Magyarországunk nádora és a kunok bírája előttünk személyesen megjelenve – miután fiai, Ferenc és Péter, leánya, Barbara és valamennyi más atyafiai és vérrokonai terheit és bármilyen kárait, akiket alulírott ügy érint vagy érinthet, magára és valamennyi örökségére vette – előterjesztette és a következő vallomást tette: Mivel őt ispánként és nádorként felülről jövő üdvös buzgóság indította és lelkében megfontolta, hogy az ember számára semmi sem biztosabb és a másvilágon semmi sem szilárdabb, mint azok az érdemek, amelyek az embert követik, ezért gondoskodni akar saját maga és szülei és ősei üdvösségéről, és saját és ősei és szülei és utódai lelkének enyhületére szent és kegyes emléket akar állítani és maga után hagyni, egyúttal attól a jámbor tisztelettől is égve, amelyet a Boldogságos Szűz Mária, Isten anyja iránt érez, akinek a dicsőséges nevében Terebesnek nevezett mezővárosában egy kolostort épített és alapított, és

[240] Eggere 1663.

[241] Ma Bodrogolaszi.

akinek pártfogásában bízik, hogy az Isten színe előtt mindig támogatja őt és övéit, ősi és atyai, tudniillik az Olaszinak nevezett Zemplén megyei birtokát annak minden haszonvételével együtt etc. Miként mi is megfontolva ezen ispán és nádor úrnak jó szándékát és üdvös tettét, az említett adományozását és ajándékozását és jótékonykodó adakozását, amelyet az imént említett kolostor és remete testvérek javára előttünk tett, érvényesnek, kedvesnek és elfogadottnak tartjuk és ehhez az ajándékozáshoz, adományozáshoz etc. királyi és kegyes beleegyezésünket adtuk és egyúttal pártfogó egyetértésünket adjuk etc. Kelt Budán az Úr 1504. évében Szent Márton püspök és hitvalló ünnepnapján, magyarországi királyságunk 14., csehországi királyságunk 34. évében. P. H." (Zemplén vármegye levéltára X. locusának 367. számú irata.)

Az 1606. évben Bocskai István foglalta el.

Az 1610. évben visszaadták az atyáknak. (Zemplén vármegye levéltára 210. fasciculusának 231. számú irata.)

Az 1678. évben a rendtartomány határozata elszakította a terebesi kolostortól és újhelyi kolostorához csatolta. (*Fragmen panis corvi proto-eremitici.*[242])

Majd mivel az 1786. évben megszüntették a pálosok rendjét, most a vallásalap birtokolja.

Az 1786. évben pedig a pálos atyák szerzete szűnt meg, most az egyik felét a tanulmányi alap, a másik felét pedig a vallásalap birtokolja.

A birtok területéhez tartozik még a Csókfölde szállás is, amelyről az emberek azt mesélik, hogy Báthory Zsófia, Rákóczi özvegye szakította el a pataki területtől és adta a pálosoknak azért a csókért cserébe, amelyet egy pálos atya adott neki.

A szőlőtermő dombjai: a Magoshegy, a Somos és a Mandalin.

50. § Petrahó[243] falu

Petrahó falu – az egykori Patrowszkó, Patrowo – Olaszi és Patak között, a Bodrog partján fekszik, a talaja termékeny, a szántóföldje 410 hold, a lakói magyarok, helvét hitvallásúak, saját lelkésszel és imaházzal rendelkeznek.

Az 1248. évben, a tatárok okozta pusztítás után ezt a helyet is itáliai telepesek népesítették be, akik újra elkezdtek itt szőlőket telepíteni.

Az 1257. évben IV. Béla király a lelke üdvéért a thurunyi (avagy miként Kaprinaynál szerepel, thuruli), Szent Ágoston reguláját követő testvéreknek ajándékozta vincellérei négy telkét, a „Potok és Oloz közötti falut", miként az fentebb a 20. fejezetben szerepel. Ezért, mivel a hely urai az atyák voltak, a magyarok latin szó alapján úgy mondták, hogy a pátereké, azok a ruszok pedig, akik ezt a vidéket lakták, Patrowszkónak és Patrowónak mondták, aztán szép lassan a Patrowo Paterhóra és végül Petrahóra változott, mivel a magyarok a ruszoktól és szlávoktól elég gyakran hallották, amikor azok az atyák falujára utaltak, hogy *Pater ho drzi.*

[242] Eggere 1663.
[243] Ma Sárospatak része.

Turuny pedig az ágostonosok tornyáról kapta a nevét, és egy olyan írnok hívta tévesen Thurulnak Toronyát, aki nem tudott magyarul. Az 52. fejezetben látni fogjuk, hogy Toronya az ágostonosoké volt.

Az 1530. évben az evangéliumi forrongás ezeken a részeken történő megjelenésével, azután, hogy Drágffy Gáspár Toronya birtokát elfoglalva elűzte a szerzetes atyákat (*Not. hist.* 178. fejezete), Perényi Péter a petrahói birtokot is a pataki birtokhoz csatolta, ezután ugyanazok voltak az urai, mint a pataki várnak. Jelenleg is, a Trautson hercegek férfiágon történő kihalása miatt, a királyi kamara birtokában van.

A birtoknak a saját területén nincsenek szőlőtermő dombjai, de szőlőt művel a vele szomszédos pataki Szent Vince-dűlőben, amely egykor a domonkos atyákhoz tartozott.

51. § Nagypatak és Kispatak mezővárosok

Sárosnagypatak és Sároskispatak két összekapcsolódó mezőváros, egykor Potok és Rettel-Pataka[244] néven, az előbbi a Bodrog jobb, az utóbbi a bal partján. A talajuk termékeny, a kaszálóik tágasak, a tavaik halban gazdagok, a dombjaik bort teremnek, a makktermő erdeik a Long és az Esztáva, a szántóföldjük 1597 hold. Nagypatak belső területe 177.551, Kispataké pedig 104.661, összesen 282.212 négyszögöl. A lakói magyarok, a római és görög katolikusoknak van saját templomuk, miként a helvét hitvallásúaknak is van imaházuk, vannak parókusaik és lelkészük.

Sárospatak a nevét a magyarok Pannóniába érkezésekor kapta, amikor Alaptolma[245] apja Rettel magyar vitéz átkelt egy kis folyón, „amely a Sátorhalomról[246] lefutva a Bodrogba ömlik. Rettel a víz áradásától megbokrosodott lova miatt a víz alá merült, és a társai segítségével is csak alig tudott megmenekülni a halálból. Ezért azt a helyet Rettel társai tréfából Rettel-potokának nevezték el, azt a földet pedig, amelyet Rettel-potokának hívnak, Rettel utódai birtokolták egészen Szár László fia András király idejéig." (Anonymus, Béla király jegyzője a 15. fejezetben.)

A hely első magyar birtokosa tehát Árpád fejedelem adományából Alaptolma apja Rettel volt. Úgy tűnik, hogy a vár alapítója is ő volt, mivel a magyarok érkezésekor semmilyen említés nem fordul elő a várról, márpedig

az 1050. évben I. András király és Rettel utódai Pataka helyet elcserélték, és a király Agumenda[247] királynővel, a ruténok fejedelmének leányával itt lakott, mivel itt nagyobb biztonságban tartózkodott (félt ugyanis a német császár érkezésétől), ezért

[244] A régi forrásokban gyakran szerepel a *Potok* névalak; mivel ennek alapesetben az az oka, hogy a magyar *a* betűt a latinban gyakran *o*-val adták vissza, alapesetben a „Patak" alakban lehetne lefordítani a latin alakot. Szirmay viszont nagyjából megkülönbözteti a *Patak* és *Potok* alakokat (előbbivel többnyire az ő korának települését jelölve, utóbbival a régi forrásokhoz igazodva), így a fordításban mi is megtartjuk ezt a megkülönböztetést.

[245] A nyomtatványban és Anonymusnál *Oluptulma*.

[246] A nyomtatványban és Anonymusnál *Satur-halma*. Az Anonymus művében szereplő nevek magyar fordítására lásd: Veszprémy, kiad., *Anonymus*, 1999.

[247] Anasztázia, Bölcs Jaroszlav kijevi nagyfejedelem lánya.

biztosra vehető, hogy a hely ekkor már meg volt erősítve. (Anonymus 15. fejezete; Pray György: *Annales regum Hungariae, Liber I.*;[248] Bonfini 11. tized 11. könyv.)

Az 1201. évben Imre király a pataki hospeseket a saját elöljárójuk,[249] vagy ha ez nem elégséges, akkor a nádor vagy a király bíráskodása alá helyezte, elrendelte, hogy senki más bíráskodása alá ne tartozzanak. (Wagner Károly kéziratai I. kötetében a 310. oldal.)

Az 1212. évben az, hogy II. András király Patakon tartózkodott, és hogy a leánya, Szent Erzsébet itt született meg (*Not. hist.* 18. fejezete), egyaránt azt jelzik, hogy Patak vár volt.

Az 1219. évtől egészen az 1330. évig a vármegye déli részét a potoki várról Potok vármegyének hívták (*Not. hist.* 12. és 37. fejezete), mivel a vármegye elnevezése a fő váráról történt. A várparancsnokok nevei a *Ritus explorandae veritatis*ban[250] és a *Not. hist.* 13. fejezetében[251] már 1219-től fel vannak sorolva, de nem kétséges, hogy már azelőtt is ott állt a vár. A következő pataki ispánok vannak felsorolva: 1219-ben Gergely; 1229-ben Farkas; 1273-ban László beregi és pataki ispán; 1223-ban Danch magiszter, egyben zólyomi ispán is; 1323-ban Mych sárosi és pataki ispán; 1330-ban a Patak megyei Sándor fia János Thuróczy *Chronica Hungarorum*ának 96. fejezetében.

Az 1252. évben, a tatárdúlás után a helyet venetói, vagyis itáliai telepesek népesítették be, akik újra elkezdtek szőlőket telepíteni és művelni ezeken a részeken, miként azt fentebb a 20. fejezetben láttuk.

Az 1262. évben István ifjabb király, IV. Béla fia lakott itt, a vár északi tornyát ő építette meg és ajándékozta Ubul fia Mihály comesnek. (*Not. hist.* 25. fejezete.[252])

Az 1286. évben Mokianus nádor közgyűlést tartott itt. (*Not. hist.* 28. fejezete.[253])

Az 1291. évben III. András király elismeri, hogy Simon fia György magiszter magát a király kegyelmébe felterjesztve Potok királyi várat az első királyi parancsra minden nehézség nélkül átadta. (Katona István a IV. kötetben,[254] 1074. oldal.)

Az 1301. évben egy oklevélben Patakot királyi városnak nevezik, Trencsényi Máté hívei és a királyi katonák között heves ütközet zajlott itt. (Kaprinay a 217. oldalon, Timon Sámuel a *Cassovia vetus ac nova*[255] 33. oldalán.)

Úgy tűnik, hogy később Patak királyi várost az ebben a háborúban tanúsított hűséges fáradozásáért a *Not. hist.* 27. fejezetében[256] említett Simon comes fiainak adományozták, akik Potok várát 1321-ben Purustyán [Borostyán] várára cserélték

[248] Pray 1763.

[249] Szirmay a *praepositus* kifejezést használja, valószínűleg nem egyházi emberről van szó.

[250] A váradi regestrum, amelynek Bél Mátyás általi kiadását használta Szirmay: Bél 1735–46, I. 191-278. Lásd a tanulmányt, III. 2. e.

[251] Szirmay 1804-ben 12. §.

[252] Szirmay 1804-ben 26. §.

[253] Szirmay 1804-ben 29. §.

[254] Katona 1781.

[255] *Cassovia*... 1732; a mű szerzősége ma vitatott.

[256] Szirmay 1804-ben 28. §.

Károly királlyal. (Katona István VIII. kötet,[257] 431. oldal, és Windisch, *Ungrisches Magazin*, II. kötet, 171. oldal.)

Az 1330. évben a Potok megyei Sándor fia János megmentette Károly király életét. (Thuróczy *Chronica Hungarorum*ának 96. fejezete; Pray György: *Annales regum Hungariae*, Liber II.;[258] Bonfini 2. tized 9. könyv.)

Az 1366. évben Patak királynéinak, avagy Magyarország királynőinek a városa volt, miként azt a városlakók által egy úrbéri perben eredetiben bemutatott ítéletlevél is tanúsítja, amelyet a tárgyunkra vonatkozó részeiben mi is idézni fogunk itt abban bízva, hogy abból mind a királynéi tárnokmester azon tevékenysége kiderül, hogy a tisztán királynéi polgárok pereiben ő hoz döntést, mind az országbíróé, hogy ő pedig a jogok tulajdonáról dönt. „Mi, Bybek István comes, a felséges és nagyságos Lajos fejedelem úrnak, Isten kegyelméből Magyarország jeles királyának országbírója, emlékezetül ajánljuk jelen levelünk tartalmával jelezve mindenkinek, akit illet, hogy Sartor Lőrinc butkai Pál fia István képviseletében a leleszi egyház konventjének ügyvédvalló levelével fivérünk, Bybek György királynéi tárnokmester elhalasztó levele tartalma szerint az Úr 1364. évében újév napjának elmúlt törvénykezési nyolcadában butkai Pál fia István képviseletében ugyanezen tárnokmester ítélkező színe előtt megjelenve a pataki polgárok és hospesek ellen két tanúvallató levelet – ugyanezen leleszi konvent és Szabolcs megye alispánja és szolgabírói leveleit, amelyeket a király urunknak az ő írásos parancsára jelentettek, és amelyek a konventnek és az alispánnak és szolgabíróknak küldött királyi levél tartalmát szóról szóra tartalmazzák – mutatott be azt állítva, hogy azokban ugyanezen Pál fia István keresete és előterjesztése van kifejtve, miként arról ugyanezen királynéi tárnokmester ezek alapján írott levele által is értesültünk. Ezek többek között megfelelő rendben azt tartalmazzák, hogy a királyi embert és az említett konvent embereit és Szabolcs megye szolgabírái közül kettőt elküldtek az alulírottak kiderítésére, és az azokban a levelekben név szerint összeírtak Zemplén és Szabolcs megyékben körbemenve mindazoktól, akiktől illett és lehetett, a következő igazságot tudták meg az alulírottakról: hogy az említett pataki polgárok önhatalmúlag az említett Pál fia István Gávának nevezett birtoka helyszínére jöttek, és annak egy rétjét lekaszálták, és az ott lévő és lekaszált szénát elvitték. Ezen levelek bemutatása és tartalmuk megismerése után, Sartor Lőrincnek, az említett Pál fia István ügyvédjének, amikor kérte, hogy neki az előrebocsátottak felől az említett pataki polgárokat és hospeseket illetően a királynéi tárnokmester szolgáltasson ítéletet és igazságot, Kutmér fia Mihály ezen pataki polgárok és hospesek képviseletében ugyanezek ügyvédvalló levelével a királynéi tárnokmester színe elé lépve ezzel szemben azt válaszolta, hogy azok a pataki polgárok és hospesek a jelzett rétet nem önhatalmúlag kaszálták le, hanem a jelzett rétet a polgárok ősi időtől királynéi föld vagy jog címén az említett Patak királyi város határain belül lévőként használták, és az semmiképp sem tartozik az elölemlített Gáva birtokhoz.

[257] Katona 1788.
[258] Pray 1764.

Ezek után az említett Pál fia István ezen Lőrinc ügyvéde azt a következő ellenvetést tette, hogy Patak királyi város határai az említett Gáva birtokot semmilyen részében nem érintik, de a pataki polgárok három vagy négy birtok vagy falu határain túl jőve az említett módon önhatalmúlag követték el az előrebocsátottakat, és ezen István kész és készen áll, hogy ebben a szomszédok és határosok és ugyanazon megyében lakó nemesek törvényes tanúskodásának alávesse magát. Ezért, mivel Gáva birtok és említett Patak királyi város határjeleinek a bejárására és annak az alulírott módon történő megvizsgálására és kiderítésére, hogy a perben szereplő rét az említett Patak királyi város vagy a jelzett Gáva falu határjelein belül van-e és fekszik-e, szükségképpen ki kellett küldeni a királynéi és az említett leleszi konvent embereit, ezért a királynéi tárnokmester a konventnek írva tisztelettel kérte a barátságukat, hogy adjanak közülük olyan embereket, akik mindkét fél számára tanúskodásra hitelesek, akiknek a jelenlétében az alul kihirdetendő királynéi emberek – miután a szomszédokat és a határosokat törvényesen összehívták, és a felek vagy azok törvényes ügyvédei jelen vannak – Szent György vértanú ünnepének akkor következő törvénykezési nyolcadában és más arra elegendő napokon az említett Patak királyi város és Gáva falu helyszíneire elmenve először az említett Gáva birtok határjeleit járják be az említett Pál fia István bemutatása nyomán, majd pedig az említett Patak királyi város Gáva birtok felőli határjeleit az említett pataki polgárok vagy azok ügyvéde bemutatása szerint, és a bejárás elvégzésével nézzék meg és vegyék szemügyre, hogy az említett perben szereplő rét Pál fia István említett Gáva birtokának határain belül vagy az említett Patak királynéi város határain belül van-e és fekszik-e, és a szomszédoktól és határosoktól és a királyi város és a birtok ugyanazon megyében lakó nemeseitől és más emberektől, akiktől illő és alkalmas lehet, nyíltan és titokban tudják meg és nyomozzák ki a teljes igazságot. Ezek után az említett leleszi konvent a birtokbejárás és határjelszemle és a vallatás sorát az ott végzett ügy teljes eljárásával együtt Szent György vértanú említett, hasonlóképp akkor következő ünnepe törvénykezési nyolcadának nyolcadik napjára hitelesen írja meg úrnőnknek, a királynőnek. És mivel az előrebocsátottak megvitatása Szent György vértanú ünnepe törvénykezési nyolcadának nyolcadik napjáról különféle óvások közbejötte miatt az említett királynéi tárnokmester levelének tartalma szerint a legutóbbi évben elmúlt, a bolgárok ellen indított királyi sereg hadoszlása utáni tizenöt törvénykezési napra és Szent Mihály főangyal ünnepének törvénykezési nyolcadára lett elhalasztva kihirdetve, végül a tizenöt törvénykezési nap elérkeztekor egyrészről az említett Sartor Lőrinc butkai Pál fia István képviseletében az említett konvent ügyvédvallói levelével, továbbá másrészről Pál fia János a maga képviseletében személyesen és az említett pataki polgárok és hospesek képviseletében azok ügyvédvalló levelével, mivel jelen per azért, mert az birtokügyet érintett, a színünk elé került etc. etc. Ezért a velünk együtt bíráskodó főpapokkal, bárókkal és az ország nemeseivel elismertük, hogy Gáva birtok határjelei semmiképp sem terjeszkednek a Tisza folyón túlra, és eldöntöttük és meghagytuk, hogy ezen Pál fia István és a hozzá tartozók a már említett Tisza

folyón túlra sem a földek, a rétek, az erdők és a mocsarak, sem azok haszonvételei használatára ne mehessenek át, és az említett perben szereplő földet a mocsarakkal, a rétekkel, az erdőkkel és minden, bármily néven nevezett és annak az említett Tisza folyótól az említett Patak királyi város felé eső felszínén létező haszonvételeivel és valamennyi tartozékával együtt ezen pataki polgároknak ítéltük és meghagytuk, hogy örökre birtokolják, egyaránt megtartsák és bírják mások jogainak a sérelme nélkül; az említett Pál fia Istvánra örök hallgatás csendjét szabtuk ki, és eldöntöttük és meghagytuk, hogy őt az alaptalan keresetéért és visszafoglalásáért a becsüjében el kell marasztalni. Ennek az ügynek az örök emlékezetére és erősségére adtuk ki ezen polgároknak ezen, hiteles függőpecsétünkkel megerősített kiváltságlevelünket. Kelt Visegrádon az 1366. évében Szent Márton hitvalló ünnepe említett törvénykezési nyolcadainak a tizenhatodik napján. (A függőpecsét helye.)"

Az 1390. évben Zsigmond király Patak királyi várost Perényi Miklósnak adományozta. (Zemplén vármegye levéltára 211. fasciculusának 353. számú irata.)

Az 1411. évben Perényi Péter Nagypatak mezővárosnál verte le a Debrői Istvánt követő lázadókat. (*Not. hist.* 54. fejezete.[259])

Az 1429. évben, mivel Perényi Miklós ága férfi vonalon kihalt, Nagypatak királyi város Zsigmond császár királyi kezére háramlott, és ő „Magyarország többi szabad királyi városa csoportjába és számába sorolta." Kelt Egerben a Laetare vasárnap utáni hétfőn. (A mezővárosok úrbéri peres eljárásában 7. szám és Z. alatt.)

Az 1436. évben Zsigmond király Pálóczi György esztergomi érseknek zálogosította el, majd miután Pálóczi Máté nádorra szállt, ismét mezőváros lett. (Katona István, XII. kötet,[260] 750. oldal.)

Ugyanebben az évben Pálóczi Mátyus[261] nádor közgyűlést[262] tartott Patakon. (*Not. hist.* 66. fejezete.[263])

Az 1440. évben cseh husziták foglalták el a várat. (Kézai Simon IV. rész 34. fejezet; Pray György: *Annales regum Hungariae*, II. rész,[264] 343. oldal.)

Az 1459. évben a cseh huszitákat kiűzték a várból és legyőzték őket, a pataki Király-hegy ekkor kapta a nevét királyi csapatokról. (Kaprinay István a *Hungaria diplomatica* II. részének[265] 203. oldalán.)

Az 1514. évben a keresztesek által szított parasztlázadás során elfoglalták Patakot. (Wagner Károly kéziratai I. kötetében a 324. oldal.)

Az 1526. évben a végzetes mohácsi mezőre indulni készülő zempléni csapatoknak itt volt a katonai szemléje. (*Not. hist.* 151. fejezete.[266])

[259] Szirmay 1804-ben 56. §.
[260] Katona 1790b.
[261] A nyomtatványban *Mattyus.* A nádor Pálóczi Máté és Mátyus néven is szerepel a régi forrásokban.
[262] Közgyűlésnek (*congregatio generalis*) abban a korban csak azt nevezték, amikor a nádor hirdetett a karok számára összejövetelt.
[263] Szirmay 1804-ben 67. §.
[264] Pray 1764.
[265] Kaprinay 1771.
[266] Szirmay 1804-ben 152. §.

Ugyanebben az évben, amikor Pálóczi Antal főispán, a hely földesura és nemzetségének utolsó sarja elesett a mohácsi mezőkön, Istvánffy 8. könyve szerint ugyanabban a sírban temették el Patakon, ahová a főpohárnok fivére, Mihály volt eltemetve. A márványon, amelyet a föld alatti kriptából hoztak elő és az északi falra illesztettek, ez a felirat látható:

„Hic situs Antoni es Michaelque Pálóczia proles,
Quos prius unus amor, nunc tenet urna duos.
Ille domi clarus, regali clarus in aula
Alter, nunc supero est clarus uterque polo.
1516. 1526."

(Itt fekszel, Antal, és Mihály, Pálóczi-sarjak, akiket korábban az egy szeretet, most az urna tart össze. Az előbbi a hazában volt híres, a másik pedig a királyi udvarban, most mindkettő fent az égben ragyog.)

Perényi Péter pedig elfoglalta a várat, annak birtokában pedig mind Ferdinánd, mind János király megerősítette. (Istvánffy 9. könyve.)

Az 1530. évben, amikor Luther tana megérkezett Patakra, az egyházi férfiak részben áttértek arra, részben pedig kiűzték őket a városból. (*Not. hist.* 175–179. fejezete.)

Az 1536. évben Ferdinánd császár Patakon kötött fegyverszünetet János királlyal. (*Not. hist.* 186. fejezete.)

Az 1542. évben az ország előkelőinek egy kisebb összejövetelét tartották itt. (*Not. hist.* 195 fejezete.[267])

Az 1555. évben a Dobók és a Perényiek pereskedtek a sárospataki területért. Perényi Gábor az adott szavát megszegve Dobó Istvánt foglyul ejtette és börtönbe zárta, annak fivérét, Domonkost pedig megkötözve Konstantinápolyba küldte, hogy így már, megszabadulva tőlük, ne tudjanak tovább pereskedni. (Istvánffy 19. könyve.)

Az 1558. évben, Perényi Gábor kiűzése után a várat királyi őrséggel erősítették meg, Patak területét azonban elpusztították. (Istvánffy 20. könyve.)

Az 1559. évi törvény 24. cikkelye Patakot királyi városnak nevezi, és az egész vármegye számára elrendeli annak megerősítését.

Az 1566. évben a tatárok kifosztották a mezővárost. (Istvánffy 23. könyve; Bethlen *Historiájá*nak[268] az 5. könyve.)

Ugyanebben az évben, amikor Perényi Gábor örökös nélkül távozott, a pataki uradalom a királyi kincstárra szállt.

Az 1578. évben Miksa császár a Dobó családnak zálogosította el. (*Not. hist.* 255 fejezete.[269])

[267] Szirmay 1804-ben 197. §.
[268] Bethlen 1783-89.
[269] Szirmay 1804-ben 256. §.

Az 1601. évben, amikor a Dobók István fiával, Ferenccel kihaltak, a királyi kincstárra szállt. (*Not. hist.* 341. fejezete.[270])

Az 1608. évben Lorántffy Mihálynak adja el a királyi kamara.

Az 1610. évben azt a török koronát, amelyet az országba behozva az egykori Bocskai fejedelemnek ajándékoztak, Drugeth Bálint árvájának a gyámjai a pataki várban adták át gróf Thurzó György nádornak. (Závodszky György a saját naplójában.[271])

Az 1617. évben Rákóczi György birtokába kerül Lorántffy Zsuzsannával kötött házassága révén. (*Not. polit.* 131. fejezete.)

Az 1620. évben Drugeth György pusztította a pataki területet. (Ketteler,[272] Timon és a besztercebányai országgyűlés jegyzőkönyve.)

Az 1645. évben a hét Rákóczi fennhatósága alá tartozó vármegye itt tartotta a közgyűlését. (*Not. hist.* 475. fejezete.)

Az 1647. évben Rákóczi Györgyöt, miután 313.000 forintot kifizetett, III. Ferdinánd adománya megerősíti a vár birtokában. (*Not. polit.* 131. fejezete.)

Az 1661. évben II. Rákóczi Györgyöt nagy tömeg jelenlétében itt temették el. (A. 7. jegyzőkönyv 286. oldala, valamint a Zemplén vármegye levéltára 217. fasciculusának 92. számú irata.)

Az 1664. évben a tanulóifjúságot elűzték a református kollégiumból, ezért az evangélikusok Báthory Zsófiával szembeni sérelmeinek az ügyében főemberek nagy létszámú jelenlétében királyi tanácskozást tartottak Patakon. (Zemplén vármegye levéltára 209. fasciculusának 122. számú irata.)

Az 1666. évben itt tartották meg I. Rákóczi Ferenc és Zrínyi Ilona népes lakodalmát.[273] (A. 9. jegyzőkönyv 255. oldala és Zemplén vármegye levéltára 217. fasciculusának 97. számú irata.)

Az 1668. évben a jezsuita atyákat beköltöztették a várba. (*Not. hist.* 564. fejezete.[274])

Ugyanabban az évben a reformátusok iskolái és tanárai is visszatértek a városba. (Kazy Ferenc, *Historia regni Hungariae,* [III. kötet][275] 9. könyv; Lampe, *Historia ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylvania,*[276] 590. oldal.)

Az 1670. évben, amikor a becstelen összeesküvés kitört, Rákóczi csellel itt ejtette fogságba Stahrenberg grófot, a tokaji várparancsnokot császári tisztjeivel együtt. (*Not. hist.* 568. fejezete.[277])

Az 1671. évben német őrséget helyeztek a várba. (*Not. hist.* 575. fejezete.[278])

[270] Szirmay 1804-ben kérdéses a helye.

[271] Georgius Závodsky, *Diarium rerum per Hungariam, ab anno 1586, usque ad annum 1626. gestarum.* In: Bél 1735–1746, I., 353–380.

[272] Ketteler 1724.

[273] I. Rákóczi Ferenc és Zrínyi Ilona esküvőjére nem Sárospatakon, hanem a Rákócziak zborói kastélyában (Makovica vára alatt) került sor 1666. március 1-jén.

[274] Szirmay 1804-ben 565. §.

[275] Kazy 1749.

[276] Lampe 1728.

[277] Szirmay 1804-ben 569. §.

[278] Szirmay 1804-ben 576. §.

Ugyanebben az évben helyreállították a várat, a Bodrogon pedig egy hajómalmot építettek. (Zemplén vármegye levéltára 209. fasciculusának 124., 125. és 128. számú iratai.) A reformátusok kollégiumát elfoglalták a jezsuiták. (Zemplén vármegye levéltára C. locusának 431. számú irata.)

Az 1682. évben a pataki iskolát visszaadták a reformátusoknak.

Az 1683. évben báró Saponara Fülöp pataki parancsnok visszaadta a várat a Rákóczi árváknak. A jezsuiták német őrkísérettel Szatmárba távoztak. A várfallal szomszédos templomot átadták a reformátusoknak. Az átvételnél jelen volt Thököly Imre gróf a feleségével, Zrínyi Ilonával és a Rákóczi-árvákkal.

Az 1686. évben Klobusiczky Ferenc alispán királyi parancsra kiűzte az evangélikusokat a várban lévő templomból.

Az 1687. évben az iskolát elvették a reformátusoktól, megtiltották nekik a vallásuk gyakorlását, a lelkészük pedig Hotyka faluba költözött. (Lampe, *Historia ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylvania*,[279] 499–503. oldal.)

Az 1697. évben Tokaji Ferenc, miután lázadást szított, a várba nyitott kapukon vonult be, és a teljes helyőrséget Sturman várparancsnok-helyettessel és Vécsey Sándor báróval együtt felkoncoltatta, a templomot pedig átadta a reformátusoknak, akiket innen nemsokára Ottavio Nigrelli generális űzött ki. (*Not. hist.* 688. fejezete.)

Az 1701. évben, mivel II. Rákóczi Ferenc volt a Magyarországon kitört lázadás elindítója, a pataki uradalom 1702-ben visszakerült a királyi kincstárhoz, a várat pedig, mivel annyi baj kútfőjének bizonyult, Lipót császár parancsára lerombolták. (Zemplén vármegye levéltára 209. fasciculusának 141., 144. és 145. számú iratai.) Babocsay Izsák kortárs tanú, aki a vár lerombolásánál is ott volt, azt írja, hogy a várban annyi fegyvert találtak, hogy azzal akár 15.000 katonát fel lehetett volna fegyverezni, és hogy az ágyúkat Kassára vitték át.

Az 1705. évben a pataki iskolát a templommal és a parókiával együtt Rákóczi Ferenc ismét a reformátusoknak adta. (Lampe, *Historia ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylvania,*[280] 518. oldal.)

Az 1708. évben Rákóczi követői egy kisebb összejövetelt tartottak Patakon, amely során a jeles férfiú, Bezerédy Imre, mivel a Rákóczi-féle összeesküvéstől elfordult és azt fontolgatta, hogy ezredével a császáriak pártjára áll, a vár kapuja előtt hóhér kezétől megcsonkítva életét veszítette (Zemplén vármegye levéltára 218. fasciculusának 247. és 269. számú iratai.). Miként arról Kolinovics[281] kortárs szemtanú beszámol a történelmi kézirataiban,[282] Bezerédy rendíthetetlen lélekkel, szemét nem bekötözve vállalta büntetését, hisz, ahogy mondta, dicstelenség lenne, hogy az, aki oly sokszor semmibe vette a kardokat, most ennek az egynek a látványától visszarettenne.

[279] Lampe 1728.
[280] Lampe 1728.
[281] Kolinovics Gábor (1698-1770).
[282] *Commentariorum de rebus Ungaricis libri XIII*, csak kéziratos cenzúrapéldány maradt fönn: OSzK, Fol. Lat. 389 (lásd a tanulmányt, III. 2. d.)

Az 1714. évben a várbeli templomot és a parókiát visszaadták a katolikusoknak, azonban a reformátusok is megerősítést nyertek a városi imaházuk és az iskoláik birtokában. (*Not. hist.* 753. és 755. fejezete.)

Az 1720. évben VI. Károly császár Leopold Donat Trautson hercegnek, Falkenstein grófjának, örökös udvarmesternek, aranygyapjas lovagnak, valóságos titkos és belső tanácsosnak adományozta a pataki uradalmat, tudniillik a várat és Sárospatak mezővárost, valamint Nagypatak és Kispatak mezővárosokat, továbbá Újhely mezővárost Borsiszer birtokkal, továbbá Petrahó, Végardó, Tőkéscsernahó, Kistoronya birtokokat, és Bányácska és Kovácsvágás birtokokban és Vámosújfalu pusztán birtokrészeket pallosjoggal és a templomok kegyúri jogával együtt. Továbbá neki adta még a pataki várhoz tartozó elidegenített Tolcsva mezővárost, mindkét Bényét, továbbá Erdőbényét, illetve Bercel, Gáva, Balsa és Szabolcs birtokokon birtokolt birtokrészeket visszakövetelési lehetőséggel együtt. (Zemplén vármegye levéltára C. locusának 430. számú irata.)

Az 1722. évben a református kollégiumban tanuló ifjúság súlyos zavargást szított. (Zemplén vármegye levéltára 209. fasciculusának 430. számú irata.)

Az 1731. évben szegényházat alapítottak Patakon. (Zemplén vármegye levéltára 209. fasciculusának 153. számú irata.)

Az 1777. évben Beleznay Miklós generális nemesi konviktus alapításával fáradozott. (Zemplén vármegye levéltára C. locusának 436. számú irata.)

Mivel az 1780. évben a Trautson hercegek férfiágon kihaltak, jelenleg a királyi kamara birtokában van.

Az 1786. évben, miután II. József császár a város déli részére sváb telepeseket költöztetett, elrendelte, hogy ezt a városrészt az ő nevéről Józseffalvának hívják.

Patak vára védművel volt erősítve. Perényi Miklós a nagyobb védettség érdekében falakkal és árkokkal vette körül, miként az az újhelyi várból 1534-ben Kassa városának írott leveléből kiderül, amelyben arra kéri az ottani polgárokat, hogy küldjenek neki ilyen erősítési munkálatokban járatos munkásokat. (Kaprinay kéziratai 27. kötetében a 336. oldal.) Ez derül ki fia, Perényi Gábor alábbi sírfeliratából is. Perényi Péter 1541-ben fejezte be a munkát, miként az az erődítmény folyami kapuja fölötti kőbe vésett címerből és feliratból kiderül:

"Felix Civitas, in qua verbum DEI praedicatur et observatur illud. 1541. April. 16."

(Boldog az a város, amelyben Isten igéjét hirdetik, és azt követik is. 1541. április 16.)

Még ma is büszkén mutatja a vár azt a régi tornyát, a Vörös-tornyot, amelyet – miként fentebb láttuk – még István ifjabb király épített. Ötemeletes, falainak vastagsága három öl, a teteje csúcsban végződik és négy sarkát négy tornyocska díszíti; ebben őrizték a Rákócziak kincseit, miként az az erdélyieknél szólássá is vált: *„Patak vitte*

ell Erdélybül a pénzt." (*Not. hist.* 575. fejezete.[283]) Babocsay Izsák tarcali jegyző írja 1670-ben, hogy a helvét hitvallásúak kollégiumában egy diák csókát tartott, amely, miközben kíváncsian röpködött, bement ennek a Vörös-toronynak az ablakán, és innen a kupacból időről időre aranyérméket hordott a csőrében a diák erszényébe. Mikor ezek száma már a kétszázat is elérte, a diák félt, hogy észreveszik, ezért a csókát megölte és külföldi akadémiákra utazva elhagyta Patakot.

A várat leginkább I. Rákóczi György ékesítette palotákkal. Erről tanúskodik a keleti irányba néző palota ajtaja fölötti márvány is, amelyen a szépen vésett Rákóczi-címer alatt ez a felirat olvasható:

„DEO favente haec Palatia Spect[abilis] et Magnif[icus] Dominus Georgius Rákóczy de Felső-Vadász intra diem 22. Apr[ilis] anni 1617. et 22. diem Augusti, anni 1618. FF. Non est currentis, neque volentis, sed miserentis DEI."

(Isten segítségével ezeket a palotákat tekintetes és nagyságos felsővadászi Rákóczi György úr építtette 1617. április 22-e és 1618. augusztus 22-e között. Nem azé, aki fut, sem nem azé, aki akarja, hanem a könyörülő Istené.)

A többi birtokos kevés emléket hagyott hátra. Úgy tűnik, hogy II. Rákóczi Ferenc egy kandallót építtetett, amelyre ezt vésette:

"Virtutem praesentem odimus, amissam quaerimus. Anno 1700. F. R."

(A jelen lévő erényt gyűlöljük, azt pedig, amelyet elveszítettünk, keressük. 1700-ik évben. R[ákóczi] F[erenc].)

Ahol a belső várba megyünk, a kapu felett egy óriási csont lóg, amelyről a helyiek azt mondják, hogy egy óriás lábszárából való.

A várparancsnokok közül csak a következők neveit sikerült kideríteni:

1229. Zuga – várnagy és potoki udvarispán, akit a *Ritus explorandae veritatis*[284] 371. fejezetében neveznek meg.

1300. Simon fia György – szabolcsi főispán és potoki várnagy (Katona István, IV. kötet,[285] 1233. oldal)

1548. Végh Ambrus – a pataki vár parancsnoka (Pray György: *Annales regum Hungariae*, Liber V.,[286] 417. oldal)

[283] Szirmay 1804-ben 576. §.

[284] A váradi regestrum, amelynek Bél Mátyás általi kiadását használta Szirmay: Bél 1735–46, I. 191–278. Lásd a tanulmányt, III. 2. e.

[285] Katona 1781.

[286] Pray 1770.

1671. Stahrenberg gróf (Zemplén vármegye levéltára 209. fasciculusának 128. számú irata)

1681. báró Saponara Fülöp (*Not. hist.* 639. fejezete)

A várban látható plébániatemplomot, amelynek a belső vár felé néző kapujára az 1492-es év van felvésve, a Pálócziak építették. Weszprémi István a *Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia* IV. kötetének[287] 335. oldalán tévesen állítja tehát, hogy azt alapjaitól Perényi Péter emelte, ő csupán alkalmassá tette arra, hogy a helvét hitvallásúak használhassák.

A pataki plébánosok jeles férfiak voltak. Már fentebb láttuk, hogy Imre király alatt volt elöljárójuk.[288] Említettük, hogy János potoki plébános István király kedves embere volt. (*Not. hist.* 24. fejezete.[289]) 1366-ban Sándor plébános volt a királyi ember Patak királynéi város határbejárása során. 1526-ban a helyi plébános, Ráskai Mihály hasonlóképp prépost volt. (Zemplén vármegye levéltára 209. fasciculusának 121. számú irata.) 1503-ban György plébános bodonyi[290] püspök volt. (Zemplén vármegye levéltára 232. fasciculusának 10. számú irata.) 1790-ben Györky István, a sági Boldogságos Szűz Máriáról nevezett prépostság prépostja. Szívesen felsoroltuk volna a többi plébános nevét is, de nem tudtuk megszerezni azoktól, akik ebben segítségünkre lehettek volna. Tudjuk, hogy a jelenlegi plébánosa Kovalik János, aki egyúttal bodrogközi esperes is.

Magát a plébániát Keresztelő Szent János tiszteletére alapították (Zemplén vármegye levéltára 209. fasciculusának 121. számú irata), nem tartozott az egyházmegyés püspök joghatósága alá. Ezt az a per is tanúsítja, amely János esztergomi érsek és István egri püspök között támadt. Az érsek a leleszi Szent Kereszt-monostorral és a pataki és újhelyi plébániákkal kapcsolatban teljes engedelmességet és lelki joghatóságot követelt magának, mivel azonban a felek nem tudtak megegyezni, János érsek 1399-ben IX. Bonifác pápához és az Apostoli Szentszékhez folyamodott. A vitát Bonifác így döntötte el: „a leleszi Szent Kereszt-monostor és a nagypataki és újhelyi plébániai egyházak nem kötelesek érseken kívül senki mást mint közvetlen elöljárójukat elismerni, és csak neki kötelesek illő engedelmességet és tiszteletet tanúsítani, és kötelesek ezen érsek zsinatára, valahányszor csak zsinatot tartanak, elmenni, és a küldöttek ellátása és az Apostoli Szentszék követeiről való gondoskodás kifizetéséhez és más terhek elviseléséhez kellően hozzájárulni. Kelt Rómában Szent Péternél május elsején, pápaságunk II.,[291] Krisztus 1400-ik évében." (Katona István, XI. kötet,[292] 481. és 510. oldalán és Péterffy Károly, *Sacra concilia*,[293] II. rész, 288. oldal.)

[287] Weszprémi 1787.

[288] Az itt szereplő *praepositus* valószínűleg nem az egyházi értelemben használt prépost megfelelője, nem egyházi, hanem világi ember volt.

[289] Szirmay 1804-ben 26. §.

[290] Vidin magyar neve.

[291] A nyomtatványban „II." szerepel, de 11 lehetett az eredetiben, mert IX. Bonifác pápa 1389-től uralkodott.

[292] Katona 1790a.

[293] Péterffy 1741–42.

Az 1545. évi köztörvény 25. cikkelye is a nevezetes plébániák közé sorolja a pataki plébániát.

Ennek az egyháznak a kegyúri joga 1526-ban a Pálóczi családé, 1720-ban a Trautson hercegeké volt. (Zemplén vármegye levéltára 209. fasciculusának 121. számú és C. locusának 430. számú irata.)

Ebben a templomban nyugszanak Pálóczi Mihály és Antal (mint fentebb), Perényi Péter és Gábor, ez utóbbi hitvese, Országh Ilona, továbbá Dobó István és Ferenc, Lorántffy Zsuzsanna, Rákóczi György és Zsigmond és V. Frigyes pfalzi választófejedelem leánya, Henrietta és Székely Klára és Barbara hamvai.

Azt, hogy Perényi Pétert és Gábort ebben a pataki templomban temették el és nem a terebesiben, az a beszéd is bizonyítja, amelyet Szikszai Fabricius Balázs iskolamester mondott Sárospatakon Perényi Gábor életéről és haláláról temetése alkalmával, és amelyet 1568-ban Wittenbergben ki is nyomtattak Johannes Crato[294] betűivel negyedrét méretben 6 ív terjedelemben.[295] Ennek egy példánya nekünk is a birtokunkban van, ebben megtalálhatók a síremlék, a temetési hely és a temetési zászló feliratai is.

Patakon több szerzetescsaládnak is volt háza. A híres Katona István VI. kötetének[296] 240. oldala és Pray György *Specimen hierarchiae*-ja[297] I. kötetének a 198. oldala alapján nyilvánvaló, hogy a prédikátorok rendjének már 1255-ben volt itt kolostora. Ez a kolostor 1322-ben tűzvészben pusztult el, és abban egy előterjesztés szerint megsemmisült az a kiváltságlevél is, amelyet Béla király adott Marcell és Juche *comes*eknek Zsadány birtokról. (Zemplén vármegye levéltára 209. fasciculusának 12. számú irata.)

A *Not. hist.* 51. fejezetében[298] már bizonyítottuk, hogy Szent Klára rendje apácáinak Szent Anna-kolostora már 1380-ban állt Patakon, ennek romjai a külvárosban a sáncon túl még ma is láthatók.

A Szent Orsolya rendje apácáinak Szentlélek-kolostora a ferencesek kolostorával, a mostani református kollégiummal átellenben volt.

A ferences atyák azon a helyen laktak, ahol most a református kollégium látható. (*Not. hist.* 151.[299] és 179.[300] fejezetei.)

A Jézus Társasága atyáit Báthory Zsófia 1666-ban telepítette le. Az alapítás sorát Lipót császár megerősítésével együtt a *Not. hist.* 564. fejezetében[301] ismertettük.

A fogolykiváltó trinitáriusokat Körösy György, a Rákóczi javak jószágigazgatója telepítette le 1694-ben, az alapítványukat 1734-ben Trautson herceg és Aspremont gróf egyéb jövedelmekkel gyarapította. A kolostorukon a következő felirat látható:

294 A nyomtatványban tévesen *Cratoris*, mintha *Crator* lenne a név alanyesete.
295 Szikszay Fabricius 1568.
296 Katona 1782.
297 Pray 1776–79.
298 Szirmay 1804-ben 53. §.
299 Nem található utalás a ferencesekre a jelzett helyen.
300 Szirmay 1804-ben 180. §.
301 Szirmay 1804-ben 565. §.

„VnI trInoqVe Deo, IoannI a Matha,
feLICI a VaLoIs, Vtpote sVIs patronis
reLIgIosVs orDo sanCtae trInItatIs
e pIorVM obLatIonIbVs ereXIt."

(Az egy és hármas Istennek, Mathai Jánosnak, Valois Félixnek mint pártfogóiknak a Szentháromság szerzetesrendje kegyes emberek felajánlásaiból emelte.)

A pataki ferences kolostor a többi kolostornál jelentősebb volt, mivel kusztódia volt, azaz meghatározott számú kolostor és testvér az ő irányítása alatt állt. A pataki kusztódiához tartozott a pataki, a szántói, a cékei, a sóvári és a homonnai kolostor, ezekben 1525-ben 95 volt az atyák száma. A rend *Annales*ének[302] 29. oldala szerint ekkor Magyarországon 10 ilyen kusztódia volt, a kolostorok száma 73, az atyák és a testvérek száma 1473 volt.

1527-ben Jubilate vasárnapon a sárospataki kolostorban tartották a tartományi káptalant, ahol a vokális atyák egyöntetű egyetértésével ismételten Pécsváradi Gábort választották meg tartományfőnöknek, jóllehet már éltes korú volt; ő volt a sorban az ötödik tartományfőnök. (A rend *Annales*ének[303] 27. oldala.)

A sárospataki Szent Anna-kolostorban elő apácák alapítványához tartozott 1391-ben a toronyai birtok fele. (Zemplén vármegye levéltára 204. fasciculusának 597. számú irata.) 1556-ban Ferdinánd király beleegyezett, hogy Viczmándy Mátyás és Thorda Zsigmond a sárospataki apácák Csernahónak nevezett birtokát elfoglalhassák. Továbbá 1560-ban ugyancsak Ferdinánd király megerősítette, hogy Thorda Zsigmond a Zemplén vármegyei csernahói birtokot, amely egykor a sárospataki várban élő klarissza apácákhoz tartozott, ugyanezen rend nagyszombati kolostorában élő apácáival kötött egyezség alapján birtokolja. (Kaprinay kéziratai 23. kötetében a 20. és 23. oldalak.)

A *Not. hist.* 174. fejezetében[304] bemutattuk, hogy Patakon már a mohácsi vész előtt is működött egy iskola, amelyet aztán Perényi Péter 1531-ben az evangélikusok iskolájává tett, a fia, Gábor pedig biztos jövedelmekkel gyarapította. Az akaratát II. Miksa császár[305] is helyénvalónak ítélte meg, miként az az 1662. évi országgyűlés jegyzőkönyveiből kiderül. Végül Lorántffy Zsuzsanna az 1658. október 30-án Patakon hozott végrendeletében a királyhelmeci és dobóruszkai javak jövedelmeit ugyancsak erre a pataki iskolára hagyta. (Zemplén vármegye levéltára C. locusának 435. számú irata.)

Ez az iskola Báthory Zsófia támadásai miatt 1672-ben Erdélybe, Gyulafehérvárra költözött. 1683-ban aztán visszaköltözött Patakra, 1687-ben újból, második alkalommal is helyet változtatva Göncre ment át, ahonnan 1695-ben Kassára költözött,

302 Fridrich 1759.
303 Fridrich 1759.
304 Szirmay 1804-ben 175. §.
305 1662-ben nem II. Miksa, hanem I. Lipót volt a magyar király és német-római császár.

és 1696-ban a város külvárosában nyert elhelyezést. 1703-ban a polgárháború során szétszóródott, míg 1704-ben Patakon vissza nem szerezte a régi székhelyét, ahol ma is működik.

A kollégium kapujának ez a felirata:

„Orate pro paCe HIerosoLIMae, postVLate, Vt sInt beatI, qVI tIbI faVent. – FIat paX In CIrCVltV tVo, et qVIes in ConCLaVIbVs tVIs. Psal[mus] 122.

Protege, conserva, convertas, destrue, sana primores, populum, hostes, rixas, vulnera nostra."

(Imádkozzatok Jeruzsálem békéjéért, kérjétek, hogy legyenek boldogok, akik szeretnek téged. Legyen béke a falaidon és nyugalom a tornyaidban. 122. zsoltár.

Oltalmazd vezetőinket, tartsd meg a népet, fordítsd meg az ellenségeinket, szüntesd meg a viszályainkat és gyógyítsd be sebeinket.)

A következők voltak a tanárai az 1531. évtől:

1. Kopácsi István. 1531 körül volt az iskola igazgatója, de aztán 1542-ben Wittenbergbe ment innen, majd visszatérve, miután Erdődön és Nagybányán az egyházak és iskolák elöljárója lett, 1549-ben visszahívták Patakra az egyház és az iskola vezetésére. A pataki iskola, amely azelőtt triviális iskola[306] volt, ekkoriban alakult át kollégiummá. 1562-ben hunyt el, mint a zempléni [református] egyházmegye esperese.*

*[A szerző jegyzete:] A „Kövesd Kopácsit!" mondás hozzá kapcsolódik. *Not. hist.* 179.[307] fejezete.

2. Balsaráti Vitus János. 1560 körül lett tanár, 1575-ben hunyt el, egyúttal pataki lelkész is volt.
3. Czeglédi Ferenc. 1557-ben a már megtört korú Kopácsy István segéde és egyúttal veje lett, apósát nemcsak a pataki lelkészi, hanem az esperesi tisztségében is követte, 1590-ben halt meg Patakon.
4. Szikszai Fabricius Balázs. 1561-ben lett tanár, 1564-ben Kolozsvárra hívták, 1566-ban tért vissza Patakra, ahol 1576-ban halt meg.
5. Beregszászi Péter 1574. 1576-ban Váradra került lelkésznek.
6. Paksi Mihály 1576. Fabricius helyettese, 1577-ben Egerbe hívták lelkésznek.
7. Kassai Császár György 1578. Egyúttal a pataki egyház lelkésze, 1586-ban halt meg.
8. Thoraconymus Mátyás 1580. 1587-ben vált meg tisztségétől.
9. Pilcz Gáspár 1587. 1597-ben vált meg tisztségétől.
10. Pesti Gáspár 1591. Egyúttal lelkészi feladatot is ellátott, 1596-ban halt meg.
11. Krakkai avagy Karkai Demeter 1598-ig.

[306] Alapszintű népiskola.
[307] Szirmay 1804-ben 180. §.

12. Ujfalvi Katona Imre 1599. Később nagyságos Rákóczi Zsigmond udvari hitszónoka lett.
13. Kézdivásárhelyi Mózes 1601.
14. Vásárhelyi János 1603. 1608.
15. Kecskeméti Elek János 1608. Egyúttal az egyház lelkésze is. 1609.
16. Szepsi Láni Mihály 1610. 1613-ban a gönci egyház lelkésze lett.
17. Szikszai Siderius István 1612. Meghalt 1623-ban.
18. Szepsi Kórocz György 1614. A tokaji lelkészi szolgálatából hívták meg, 1620-ban visszatért Tokajba.
19. Lővei György 1615. Később mádi lelkész 1618-ban.
20. Szenczi Boros János 1616. 1622-ben halt meg.
21. Filiczki János 1622.
22. Muraközi Dús[308] Márton 1622. Ugyanebben az évben pestisben hunyt el.
23. Tolnai Pap István 1623. Majd 1626-ban Rákóczi György udvari hitszónoka lett.
24. Simándy S. János 1626. 1630-ban újhelyi lelkész lett.
25. Komjáti Dávid Mátyás 1626. Majd 1630-ban tolcsvai lelkész lett.
26. Zemlényi György 1626. Majd 1631-ben vinnai lelkész lett.
27. Salánki György 1629. Végül 1635-ben mádi lelkész.
28. Bakai Benedek 1630.
29. Ruszkai András 1631. Végül 1636-ban bényei lelkész.
30. Dobraviczai Mihály 1634.
31. Szepsi Literáti Pál 1636. Végül pataki lelkész.
32. Verőczi[309] Ferenc 1636. Az iskola rectora,[310] végül tállyai lelkész.
33. Bényei Deák János 1637. Majd 1641-ben mádi lelkész.
34. Valerius Dávid 1637.
35. Fövenyesi István 1638. 1639-ben szentpéteri lelkész lett.
36. Tolnai Dali János 1639. 1642-ben Miskolcra ment el lelkésznek, 1649-ben tért vissza, végül 1656-ban tarcali lelkész lett.
37. Kolosi P. Dániel 1640. Majd 1642-ben beregszászi lelkész.
38. Szentpéteri Mihály 1641.
39. Zebegnyei János 1643. Majd 1646-ban tállyai lelkész.
40. Tarczali Pál 1644. Conrectornak[311] hívták meg, végül gönci lelkész lett.
41. Szepsi P. Gáspár 1645. conrector.
42. Szilágyi Benjámin István 1645. Váradról hívták Patakra, 1647-ben Tolcsvára ment át lelkésznek.
43. Huszthi Sándor 1646. Alig töltött el hat hónapot, belekeveredett a Tolnai-féle[312] perekbe.

[308] A nyomtatványban tévesen *Dey* (Szirmay 1803-ban *Day*).
[309] Ismertebb „Veréczi" formában.
[310] A rector az iskola élén álló vezető tanár.
[311] A conrector a rector közvetlen munkatársa, helyettese.
[312] Szirmay a Tolnai Dani János puritánus nézetei miatt kibontakozó viszályokra utal.

44. Szentpéteri S. János 1646. 1649-ben Bodrogkeresztúrra ment lelkésznek.
45. Nógrádi Mátyás 1648. 1649-ben Debrecenbe hívták meg lelkésznek.
46. Hercegszőlősi János 1647-ben conrector, 1654-ben tolcsvai lelkész lett.
47. Váczi András 1648. 1649-ben lelkészi tisztséget vállalt.
48. Újvári Tamás 1649. Conrector, 1650-ben lemondott a tisztségéről.
49. Johannes Amos Comenius: 1650-ben hívták meg az iskola megreformálására, 1654-ben vált meg a tisztségétől.
50. Veresegyházi István 1651. a felsőbb osztályok tanítója.
51. Tofeus Mihály:[313] 1652-ben hívták meg Váradról Patakra, majd 1655-ben bodrogkeresztúri lelkész lett.
52. Szatmári Ötvös István 1653. Conrector, 1656-ban érsekújvári lelkész lett.
53. Szántai Pál 1654. Majd tolcsvai lelkész lett.
54. Buzinkai Mihály: 1656-ban a Báthory Zsófia által elűzött kollégiummal együtt Erdélybe ment, és Gyulafehérváron halt meg a szolgálatának 1683-ban.
55. Lippai Sámuel 1656. Majd 1660-ban Debrecenben lett tanár.
56. Baczoni Menyhért 1656. Meghalt 1662-ben.
57. Pósaházi János: 1657-ben hívták meg a pataki iskolába, Buzinkaihoz hasonlóan a kollégiummal együtt Erdélybe ment és Gyulafehérváron halt meg 1686-ban.
58. Köpeczi Bálint orvosdoktor: 1665-ben lett harmadik tanár, 1668-ban mondott le tisztségéről.
59. Séllyei András: 1669-ben paedagogarcha[314] tisztségre hívták meg, ezt a tisztséget azonban három hónap múlva a pataki lelkészséggel cserélte fel.
60. Csécsi János: 1686-ban az Erdélyből visszatért diákoknak lett a tanára, tisztségében sok viszontagság közepette halt meg Patakon 1708-ban.
61. Simándi István 1709. 1710-ben pestisben hunyt el, sírfelirata a következő: „Mykrokosmos erat...... cui natura parem non dedit orbe magum." (Mikrokoszmosz volt....., akihez hasonló varázslatos tudóst nem adott a természet a Föld kerekén.)
62. Füleki András 1711. Ifjabb Csécsi János áskálódására 1717-ben elbocsátották, és helyi lelkész lett.
63. Ifjabb Csécsi János 1713. Királyi parancsra 1734-ben elmozdították tisztségéből, 1769-ben mint magánember halt meg Patakon.
64. Nagymihályi Szomoló Gergely 1719. A Csécsivel folytatott perek és az azokból fakadó zavargások miatt 1734-ben VI. Károly császár ugyanazon parancsa mozdította el tisztségéből, és Csátra[315] került lelkésznek.
65. Szatmári Paksi Mihály 1734. A tisztség betöltése idején halt meg 1744-ben.
66. Sárkány Dávid 1734. 1758-ban féloldali bénulás érte, 1762-ben magánemberként fejezte be az életét Miskolcon.

[313] A nyomtatványban *Tonfoeus.*
[314] A nagydiák segédtanítókat irányító és felügyelő tanár.
[315] Mezőcsát.

67. Szathmári Paksi Mihály. A sorban 65-dikként szereplő Szatmári Paksi Mihály fia, először a keleti nyelvek, a katekétika és a szónoklattan tanára lett 1742-ben, majd 1743-ban a csáti egyházba távozott, 1744-ben pedig, atyja halálával annak örökébe lépett. 1771-ben szélütés érte, életét 1778-ban fejezte be Patakon.
68. Bányai István 1744. 1767-ben vált meg feladatától.
69. Szathmári Paksi Pál 1759. Orvosdoktor, 1766-ig, haláláig viselte tisztségét.
70. Szentesi János 1767. 1781-ben halt meg.
71. Szentgyörgyi István 1767-ben ideiglenes tanárként hívták meg, majd 1770-ben rendes tanári kinevezést nyert, ma is betölti ezt a tisztséget.
72. Szathmári Paksi Mihály, a sorban 67-dikként szereplő Szatmári Paksi Mihály fia, 1771-ben akadémiákról érkezett Patakra, 1772-ben kezdett el előadásokat tartani, 1773-ban halt meg.
73. Őri Filep Gábor teológiai doktor, akit az aszalói egyházból hívtak meg a teológia tanárának és Szatmári Paksi Mihály utódának 1773-ban, jelenleg a tiszántúli egyházkerület szuperintendense.
74. Szilágyi Márton 1773. 1790-ben halt meg.
75. Szombathi János 1783. Ma is ellátja feladatát.
76. Szabó Dávid 1792. Szilágyi Márton utóda lett, ma is betölti ezt a tisztséget.

Lampe a *Historia ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylvania*[316] 597. oldalán a következő protestáns pataki lelkészeket sorolja fel:

1532. Sztáray Mihály, másként Ztari avagy Ztarinus, miként a *Not. hist.* 179. fejezetében[317] szerepel.

Kopácsi István
1568. Czeglédi Ferenc
Pesti Gáspár
1586. Kassai Császár György
Tolnai Tamás
1609. Kecskeméti Elek János
Suri Orvos Mihály
Balogi György
1629. Károlyi István
Pataki Fűsűs[318] János
1632. Tolnai István
Tolnai Péter
Ardai Pál
Körösszegi István
Pósaházi Mihály

[316] Lampe 1728.
[317] Szirmay 1804-ben 180. §.
[318] A nyomtatványban tévesen *Jüsüs.*

Vereczky Ferenc
Medgyesi Pál
1655. Lippai Sámuel
Séllyei Balogh István
Szerencsi Péter
Váradi Mihály
Szántai Mátyás
Németi Gergely
1687. Debreceni Ember Pál
1695. Gönyüi Péter

A Rákóczi-féle nyomda is Patakon volt. Wallaszky Pál a *Conspectus Reipublicae Litterariae in Hungaria*[319] 205. oldalán tesz említést róla. Patakon nyomtatták ki 1655-ben Lorántffy Zsuzsanna fejedelemasszony, Rákóczi György özvegye gondoskodásából az 1562-ben összeállított tarcal-tordai református hitvallást *Compendium doctrinae Christianae*[320] címen latinul és magyarul. Cornides Dániel *Bibliotheca Hungarica*[321] című műve 170. oldalán az *Exemplar reconciliationis cum Hungaris factae 1606. Conditiones pacis*[322] (A magyarokkal 1606-ban kötött egyezség kiadása; a béke feltételei) II. Rudolf római császár és I. Ahmed szultán között; továbbá az 1608., az 1609., az 1613., az 1618., az 1622., az 1625., az 1638., az 1647. és az 1649. évi országgyűlési cikkelyek akként vannak felsorolva, hogy ezeket mind Patakon nyomtatták ki.

Miksa császár és király[323] Sárospatak mezővárosnak és külvárosának, Kispataknak a következő szabadságokat engedte meg:

1. Az egész országban mentesek legyenek a vámok fizetésétől.
2. Maguk választhassanak bírákat, de azok tegyenek esküt a provisor[324] előtt.
3. Választhassanak vásárbírót, aki a régi piaci mellékesekkel, avagy jövedelmekkel rendelkezzék.
4. Rendelkezzenek pallosjoggal a felségsértés, a hazaárulás és gyújtogatás eseteit kivéve.
5. Saját boraikat egész évben mérhessék, kivéve azt a 18 hordó bort, amelyet három időszakban az uradalom javára kell mérniük.
6. Szabadon hozhassanak be árukat és élelmiszereket.
7. A kilenced és tized kifizetése után a bort, a terményeket és egyebeket szabadon árulhassanak, a provisornak azonban elővásárlási joga legyen.
8. Az elővásárlás azonban nem történhet a piacon délelőtt 10 óra előtt.

[319] Wallaszky 1785.
[320] *Compendium…* 1665.
[321] Cornides 1792.
[322] *Exemplar reconciliationis…* 1653.
[323] II. Miksa német-római császár (1564–76), magyar trónon I. Miksa.
[324] A pataki uradalom gazdasági kormányzója.

9. Az idegeneknek, akiknek nincs házuk a városban és nem viselnek közös terheket, nem szabad bort kimérniük és kereskedelmet űzniük.
10. Azok a nemesek, akik a városban laknak, a helyi bíró alá tartozzanak és viseljék a közös terheket.
11. A mesterek céhekbe csoportosulhassanak.
12. A város használhasson hiteles pecsétet.
13. Az egyház lelkészeinek a Perényi Gábor által meghatározott jövedelmeket ezután is meg kell engedni.
14. A Perényiek idejében bevezetett behajtási visszaélések, úgymint a pennabor[325] és a vásárlások és eladások során a pénzlevonás megszűnnek, csak a kilenced- és tizedszedés módja marad. Birtokokat pedig szabadon vásárolhatnak és adhatnak el. Kelt Wolkersdorf várában 1572. augusztus 21-én.

II. Ferdinánd a vásártartást a Zemplén vármegye levéltára 38. jegyzőkönyvének 418. oldala szerint ezzel a királyi oklevéllel engedte meg: „hogy Sárospatak mezővárosban állandóan négy szabad vásárt avagy szabad éves piacot tartsanak Szent Gedeon ünnepén, azaz március 30-án, Exaudi avagy pünkösd ünnepét megelőző vasárnap, Szent László ünnepén, azaz június 28-án, végül Szent Gebhard ünnepén avagy augusztus 27-én. Kelt Bécsben 1634. július 15-én."

Ezeknek a városoknak a fő bortermő dombjai a Királyhegy, a Megyer, a Szögfő, a Darnó és a Hosszúhegy. Megyeren van egy kovakő- és malomkőbánya is, ezért ez a hely jól ismert. Itt egy hideg, tiszta és egészséges vizű forrás is található. Ezektől északra van a kies fekvésű, Somlyónak mondott, minden irányból szőlőkkel beültetett domb. Ez egykor több mint ezer hordó bort termett a Rákócziak asztala számára. A domb alatt volt egy nagyobb borház és egy nagyon üde forrás, amelyet szépen faragott kőoszlopok vettek körül, és amely a Rákócziak asztalára szolgált, ezért is nevezték Fejedelem kútjának. Most már csak az oszlopok romjai láthatók, a dombon pedig a szomszédos károlyfalviak[326] és trautsonfalviak[327] folytatnak szőlőművelést.

A mezővárosok területével szomszédos Abajhomok puszta, amely egykor két birtok volt. 1366-ban ugyanis Abaj Tolcsvay János fia Lászlóé volt, Homok pedig Agócsy Lászlóé volt, miként azt a Gáva birtok és Kispatak mezőváros közti határokat megkülönböztető levél mutatja: „A leleszi konvent, mivel eleget akart tenni a királynéi tárnokmester kéréseinek, kötelességének megfelelően a királynéi emberekkel tanúskodásra kiküldte az embereit, szerzetes férfiakat, a felperes részére András testvért Kupponyi Miklóssal együtt, az alperes pataki polgárok részére Péter testvért Sándor pataki plébánossal mint külön királyi emberrel, akik Szent György vértanú ünnepe oktávájának harmadik napján elmentek Gáva birtok helyszínére etc., ahol etc. Tolcsvay János fia László Felső-Kenézlőnek és Abának nevezett birtokai azokkal

[325] Dézsmaszedés során a behajtást feljegyzőnek, a penna kezelőjének járó bor.
[326] Ma Sátoraljaújhely része.
[327] Ma Hercegkút.

határosak etc. Továbbá Agócsy László azt mondta, hogy az említett Aba birtokkal az ő Homoknak nevezett birtoka szomszédos. Patak város kéziratából." Ezek a birtokok 1526 után elpusztultak, végül Patak hatalmaskodó urai elfoglalták a pataki várhoz, 1666-ban pedig Báthory Zsófia a jezsuita atyák székházának adományozta őket, most pusztaként a pataki római katolikus plébánoshoz tartoznak.

52. § Sátoraljaújhely mezőváros

Sátoraljaújhely igen ősi város, ugyanis már a magyarok Pannóniába érkezésekor is állt, és Sátorhalmának[328] nevezték. (Anonymus, Béla király jegyzője a 15. fejezetben.)

Nevét a Sátor-hegyről kapta, amelynek a formája egy kifeszített sátorra hasonlít. Egy másik, a Ronyva patak bal partjára lejtő, a Ronyva és a Bodrog áradásának kitett helyen áll, ahol a maradványai még ma is láthatók.

A 904. évben a magyarok közül első birtokosa Alaptolma apja Rettel volt, akinek Árpád vezér adományozta a Sátorhalmától egészen a Tolcsva folyóig terjedő egész földet lakosaival együtt. (Anonymus 15. fejezete.)

Az 1110. évben Kálmán király *Rátold* comesnek adományozta, aki Apulia országából, Casertából érkezett. (Thuróczy krónikájának 17. fejezete.)

Az 1241. évben a tatárok elpusztították a várost, 1250-ben már a Ronyva jobb partjára, egy magasabban fekvő és az áradásoktól mentes helyre, a Sátor-hegy lábához települt át, ekkor kezdték el Sátoraljaújhelynek nevezni.

Az 1298. évben Újhely birtok a Rátold nemzetségbeli István magiszter fiáé, Kokos magiszteré, tolnai és bodrogi ispáné volt, 1299-ben azonban Szaday János comes elfoglalta, miként az a következő, régi udvari ítéletmintát bemutató iratban található: „Mi, István comes, király urunk alországbírója emlékezetül ajánlva jelentjük, hogy mikor a Rátold nemzetségbeli István magiszter fia, Kokos magiszter, tolnai és bodrogi ispán személyesen megjelent Szaday János comes ellen, aki helyett Ungi Miklós és Máté szerviensei jelentek meg ügyvédvalló levéllel a bíróság színe előtt, a pert, mivel nagy jelentőségű ügyről volt szó, András urunk, Magyarország felséges királya színe elé terjesztettük. Kokos magiszter bemutatta az esztergomi káptalan vallatólevelét, amely azt tartalmazta, hogy ezen János comes az Úr 1299. évében pünkösd ünnepe utáni csütörtökön, a per tartama alatt elpusztította ezen magiszter Zemplén megyében lévő, Újhelynek nevezett falvát avagy birtokát, továbbá egy másik birtokot, Zombort; és hogy ezen felül a Fejőnek nevezett földjét[329] és a Hodus, Tulman és Takta nevű, Tiszából kimenő, jogtalanul elfoglalt halastavakat megtartotta. Ezért András úr, Magyarország felséges királya, a mi urunk Demeter magiszterrel, zólyomi ispánnal, Tamás nyitrai és borsi ispánnal és velünk mint alországbíróval és igen sok nemessel azt a döntést hozta, hogy ezen Kokos magiszter minden vádjában, tudniillik 100 márka kárért Zombor birtok felégetésében és a Fejőnek nevezett föld és Hodos,

[328] Az Anonymusból vett nevekről lásd az előző, Sárospatakról szóló fejezet elejét és a hozzá tartozó jegyzeteket.
[329] Fejőpuszta Tarcal melletti helység.

Tulman és Takta elfoglalásában mint fő tényben, továbbá 50 márka kárért Újhely birtok elpusztításában, 30 márka kárért Zombor falu elpusztításában az említett János comest ítéletileg elmarasztalják az említett Kokos magiszterrel szemben. Kelt Budán az Úr 1300-ik évében Esto mihi vasárnap előtti pénteken." (Fejérváry Károly oklevélgyűjteményének III. kötetéből.)

Az 1318. évben László és Donch magiszterek a leleszi konvent előtt elcserélték Újhely falut Tamás comesszel a zempléni várért. (A Soós család levéltárából.)

Az 1321. évben Micz bánnak a *Not. hist.* 36. fejezetében[330] említett fiai Potok várát és Újhely, Ardó, Borsi, Kovácsi,[331] Taj és Toronya birtokokat, továbbá a zempléni várat Ladamóc faluval együtt mint szerzett javaikat elcserélték Károly királlyal a purustyáni [Borostyán] várra és annak tartozékaira. (Katona István, VIII. kötet,[332] 431. oldal.)

Az 1352. évben I. Lajos király nagyvonalú adományából Újhely Korjatovics Tódor, a rutének hercege birtokába került, és miután a magas Várhegyen várat épített, azt ruszin telepesekkel oly naggyá tette, hogy nemsokára elnyerte a város nevet.

Az 1390. évben ugyanis Újhelyet királyi városnak nevezik, és a mellette lévő várral együtt Zsigmond császár Perényi Miklósnak adományozta. (Zemplén vármegye levéltára 211. fasciculusának 353. számú irata.) Ezután ugyanazok voltak az urai, mint a pataki várnak, és ma is a pataki területtel együtt a királyi kamara jogában áll az irányítása.

Az 1497. évben Földessy Balázs volt a várnagya. (A Buttkay lajstrom 4. fasciculusának 53. számú irata.)

Az 1522. évben Luther tanát Magyarországon először Újhelyen kezdte el terjeszteni Siklósi Mihály, aki még a mohácsi vész előtt volt Wittenbergben Luther hallgatója, miként azt közli Székely Sámuel a gyűjteményeiben,[333] továbbá Weszprémi István a *Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia* második százának második részében[334] a 93. oldal után,[335] aki így ír: „Amikor Siklósi Mihály 1522-ben elkezdte terjeszteni Sátorújhelyen a Luthertől merített tanítást, más társai pedig Patakon az iskolában indultak harcba érte, újítási törekvésük miatt vád alá helyezték őket, azonban Brandenburgi György őrgrófban, Ulászló király leánytestvérének a fiában és fiának, II. Lajosnak a gyámjában pártfogóra találtak, miként arról Scultetus a postillájában[336] tanúskodik." De a jeles Adam Kollár is ezt közli a *De originibus et usu perpetuo potestatis legislatoriae circa sacra apostolicorum regum Ungariae*[337] (Magyarország apostoli királyainak a vallási dolgok körüli törvényhozó hatalmának eredetéről és örökös gyakorlatáról) Bécsben 1774-ben nyolcadrét méretben kiadott könyve 123. és 124. oldalán; miként

[330] Szirmay 1804-ben 37. §.

[331] A nyomtatványban *Knachy*.

[332] Katona 1788.

[333] Dobai Székely Sámuelnek (1704–1779) négykötetes oklevélgyűjteményét (*Cimelia*) ma a Pécsi Egyházmegyei Levéltár őrzi.

[334] Weszprémi 1781.

[335] Nem található az idézett rész a megadott oldalon.

[336] Abraham Scultetus művét Szenci Molnár Albert fordította le németről magyarra: Szenci Molnár 1617.

[337] Kollár 1764. A megadott oldalakon Luther zsoltárai és magyar kiráynőhöz intézett levele találhatók.

Lampe a *Historia ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylvania*[338] 54. és 70. oldalán, valamint Szatmárnémethi Mihály a Kolozsvárott 1675-ben kinyomtatott *A négy evangelisták szerént való dominica* című művéhez[339] írott előszavában így ír: „Anno 1522. *Siklósi Mihály kezdte reformálni Újhelyt. Ellene hozatott az 1523. évi kemény 54. artikulus*: A lutheránusokat és azok pártfogóit halállal és összes javaik elvételével büntettessék. Továbbá az 1525. évi 4. artikulus, hogy a lutheránusokat meg kell égetni."

Az 1527. évben Perényi Péter ostrom alá vette a várat. (*Not. hist.* 157. fejezete.[340])

Az 1528. évben Deák Simont, Perényi parancsnokát az őrség kizárta, a várat pedig átadta Serédy Gáspár császári vezérnek. (Kaprinay kéziratai 27. kötetében a 306. oldal.)

Az 1534. évben a vár még nyilvánvalóan épségben állt, mivel Perényi Péter az előző, 51. fejezetben idézett, kassai polgárokhoz írott levelét innen keltezte, de Oláh Miklós is így róla 1538-ban a kommentárjai második fejezetében:[341] „Újhely, Terebes olyan várak, melyeket a falokon kívül igen erős sáncárok vesz körül".

Ezért tehát azt minden bizonnyal az 1558. évben a környéket tűzzel és vassal pusztító Telekessy Imrének kellett lerombolnia, nehogy az a Perényiek menedékéül szolgálhasson, minthogy ezentúl semmilyen említés nem történik róla, és most már a romok között lehet szomorú nyomát felfedezni.

Az 1697. évben Tokaji lázadása az újhelyi vásárban tört ki. (*Not. hist.* 688. fejezete.)

Az 1715. évben Újhely határát olyan hatalmas jégeső verte el, hogy ez emberek és a barmok is kint pusztultak el a mezőkön. (Zemplén vármegye levéltára 232. fasciculusának 17. számú irata.)

Az 1758., az 1764. és az 1768. évben támadt tűzvészekben a város szinte teljesen a lángok martaléka lett. (Zemplén vármegye levéltára 232. fasciculusának 18. számú irata.)

A város plébániatemplomát Pálóczi Imre építette 1482-ben (*Not. hist.* 128. fejezete.[342]), de mivel ez a tűzvészekben megrogyott és leomlott, a most látható templomot 1770-ben Johann Wilhelm Trautson herceg kezdte el építeni, de mivel ő fiúörökös nélkül halt meg, a királyi kamara fejezte azt be.

Az 1560-ik évben Perényi Gábor – Miksa császár jóváhagyásával – a protestánsok használatára bocsátotta a templomot, miként az az 1662. évi országgyűlés irataiban olvasható. Báthory Zsófia ebben az évben adta a katolikusoknak. (*Not. hist.* 526. fejezete.[343]) 1670-ben visszavették a protestánsok. 1673-ban a hitszónokok elűzésével ismét a katolikusok kapták meg, 1682-ben azonban Thököly Imre ismét a protestánsoknak adta. (Lampe a *Historia ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylvania*[344] 597. oldalán.) 1714-ben végleg visszakerült a katolikusokhoz. (Zemplén vármegye

[338] Lampe 1728.
[339] Szatmárnémethi 1675. Nem található az idézett rész az előszóban.
[340] Szirmay 1804-ben 158. §.
[341] Oláh Miklós *Hungária* c. művében a 11. fejezetben található. Szirmay Bél kiadását használta: Bél 1735–46, I., 1–38. Lásd a tanulmányt, III. 2. e.
[342] Szirmay 1804-ben 129. §.
[343] Szirmay 1804-ben 527. §.
[344] Lampe 1728.

levéltára 189. fasciculusának 90. számú irata.) Az 1773-ik évben a templomhajót boltozattal fedték be ezzel a felirattal, amelyet még gyerekkoromban megjegyeztünk:

„OpItVLante Del gratIa, fornIx Iste In elVs gLorlaM ereCtVs est."

(Isten kegyelmének segítségével ez a boltozat az ő dicsőségére emeltetett.)

A katolikus plébániát gazdag jövedelmekkel gyarapították, kiváltságos volt, mivel nem az egri püspök joghatósága alá tartozott, hanem az esztergomi érsek alá volt rendelve, miként azt fentebb az 51. fejezetben láttuk. A Papszög tágas rétjei, szántóföldek, szőlők, Paptava halastavak, két kocsma és mészárszékek, valamint a város Papsornak mondott utcája ma is hozzá tartoznak.

Sőt, a város terméseiből szedett tized sem az egyházmegye püspökének, hanem a plébánosnak járt, miként arról Péter újhelyi plébános György bodonyi püspökkel és sárospataki plébánossal a tizedek birtokbavétele kapcsán 1503-ban támadt vitája tanúskodik. (Zemplén vármegye levéltára 232. fasciculusának 10. számú irata.)

Péter plébánoson kívül csak a következő plébánosok neveit lehetett kideríteni a legutóbbi időszakból:

1714-ben Kilián János

1720-ban Püspöky András kanonok, majd vovadrei választott püspök

1735-ben Dely János kanonok

1745-ben Gusztinyi János kanonok, majd nyitrai püspök, aki prédikációival és az oltáriszentségről írott *Üdvösség mannája*[345] címen írott művével vált nevezetessé.

1750-ben Barta István jezsuita, majd kanonok

1760-ban Csák István kanonok, majd a dömölki Boldogságos Szűz Máriáról nevezett dömölki apát

1764-ben Kováts József, előbb sok éven át Egerben teológiai tanár, majd egervári Szent Istvánról nevezett prépost, akinek, mivel nagyon magas termetű volt és páratlan barátsággal kötődött hozzánk, ezt a sírverset írtuk:

„HIC dorMlt Ioseph KoVáts paroChVs, praeposItVs VlheLIensIs.
Mensuram excessit carmen et ille miser."

(Itt nyugszik Kováts József újhelyi plébános, prépost. A vers felülmúlta a mértéket és ő is szegény.)

1778-ban Szőny Imre

1791-ben Györky Imre sági Boldogságos Szűz Máriáról nevezett prépost

1795-ben buzitai Szeldmajer György kanonok

Az ágostai hitvallást 1522-től 1560-ig nem gyakorolták nyilvánosan Újhelyen, de a terjesztői, Siklósi Mihály, Szilvássy Mihály, Batizi András és Dévai Mátyás ma-

[345] Első kiadás: Gusztinyi 1759.

gánemberek házaiban tartották meg igehirdetéseiket a népnek.

Noha 1560-ban átadták nekik a katolikusok plébániatemplomát, a nép nagyobb része elutasította a tanításukat, egyrészt azért, mert az öregek, akik a katolikus vallásba nőttek bele, még éltek, másrészt azért, mert a hitvallás alapjait a tarcal-tordai zsinat és a Perényi Gábor által a wittenbergi és lipcsei akadémiákhoz küldött követségek még nem erősítették meg eléggé, végül pedig azért, mert Lazarus von Schwendi generális, akit külföldi létére az 1567. évi törvény 31. cikkelye is megemlített, a lehető megmesszebb menőkig támogatta ezt a tant.

Az 1600-ik évben, miután Bocskai István és Miklós és Drugeth Bálint urak a nemesség nagyobb részével a helvét hitvallást fogadta el (Zemplén vármegye levéltára 183. fasciculusának 7. számú irata.) – amelyet, miként az a Zemplén vármegye levéltára A. 6. jegyzőkönyvének 141. oldala szerint kiderül, „magyar hitnek" neveztek –, a Bocskai-féle lázadás alatt Újhelybe bevezetett első helvét hitvallású lelkész Sárosi András volt. A következők követték hivatalában:

1617. Tihaméri Máté[346]
Simándi János
Bényei János
1639. Géresi Bálint
Kaposi István
Rimaszombati István
1646. Iratosi János
1647. Hatházi Gáspár
Szilágyi Benjamin István
Némethi István
1655. Kaposi István
1662. Solthy János, Báthory Zsófia űzte el
1670. Salánki János,
Vadászi Simon
1673. Elűzték őket. 1682. Nánási Gábor
1684. Makai Ferenc
1685. 1699. Zádorfalvi Márton[347]

Az 1714. évben, miután a plébániatemplom visszakerült a katolikusokhoz, egy kis haranggal ellátott fa imaházba szorultak a Papsor utcában.

Az 1781. évben, miután II. József császár közzétette a keresztény türelmi rendeletét, a város jól látható helyén tartós építőanyagokból, toronnyal és nagyobb harangokkal ellátott új imaházat építettek; ma is ezt használják.

Első Remete Szent Pál rendje Szent Ágoston reguláját követő atyáinak itt volt a legnevezetesebb és legrégibb kolostora, a Szent Egyedről elnevezett. Azért említjük

[346] A nyomtatványban tévesen *Matthias* (Mátyás) *Tiheméry* szerepel.
[347] A nyomtatványban *Zádorházy*; SZIRMAY 1803-ban Zadorfalvi.

legrégebbinek, mert miután a remeték első, Baranya megyei, patacsi kolostorát, amelyet Bertalan pécsi püspök emelt 1215-ben, a törökök 1526-ban feldúlták, az újhelyi kolostornál nem maradt régebbi. Ezt ugyanis II. András király alapította 1221-ben, amikor Patakon tartózkodott, az Újhely város melletti pusztában, amelyet a templomtornyáról Thurunynak mondtak. A tatárok által 1241-ben lerombolt kolostort IV. Béla állította helyre 1252-ben, miután az atyáknak adományozta Petrahó birtokot (lásd fentebb az 50. fejezetben). Az 1258-ban alkalmasabb helyre költöztették a kolostort, és az atyáknak adták a város mögötti erdős pusztaságot, amelyet aztán telepesekkel népesítettek be, most Barátszer ennek a városrésznek a neve. 1312-ben I. Károly, 1350-ben I. Lajos király megerősítették ezt, az 51. fejezetben említett János comes pedig két, Long-erdőben lévő halastóval, a Barát-tóval és a Kassa-tóval gyarapította az alapítványt. (A rend levéltárából.)

Az 1506. évben Buttkay Mihály tolcsvai szőlőket, 1509-ben toronyai Kovács Lőrinc szintén egy szőlőt, 1510-ben Varjú Orsolya pedig egy kelecsényi telket adományozott az atyáknak.

Az 1530. évben a toronyai szőlőből Drágffy Gáspár, az újhelyi kolostorból és a petrahói birtokból pedig Perényi Péter űzte ki az atyákat.

Az 1560. évben, mivel Miksa császár jóváhagyta, hogy plébániatemplomot azzal a feltétellel át lehet engedni a protestánsoknak, ha cserébe a pálos atyákat is visszavezetik a kolostorukba, Perényi Gábor visszaköltöztette őket.

Az 1603. évben a Bocskai hívei elűzték őket, javaik az ország kincstárába kerültek.

Az 1610. évben ismét visszakapták a kolostort és a javaikat. (*Not. hist.* 378. fejezete[348] és az 1613. évi törvény 2. cikkelye.)

Az 1626. évben Alaghy Menyhért gróf a templomukat helyreállította és főoltárral látta el. (*Not. hist.* 437. fejezete.[349])

Az 1665. évben a kolostor Skotniczky Alfonz vikárius alatt jelentősen gyarapodott. Somogyi Ferenc leleszi prépost gazdag felszerelést, Pesthy özvegye egy udvarházat és egy kertet ajándékozott a kolostornak. Rákóczi György özvegye, Báthory Zsófia és fia, Ferenc azokért a sérelmekért kárpótlásul, amelyeket a pataki uradalom birtokosai okoztak a kolostornak, átengedte neki Kiszte falut, Komár pusztát és egy udvarházat Barancson, a Várallya és az Oremus szőlőket egy újhelyi telekkel együtt.

Az 1672. évben a kolostort a Szent Egyed-ünnepi szokásos búcsú idején lázadó magyarok támadták meg és fosztották ki.

Az 1674. évben Csepellényi György atya romlatlan testét, akit a lázadó hazai polgárok gyilkoltak meg 1672-ben,[350] a farmosi[351] temetőből kiemelték, és a Rákóczi által az eset örök emlékezetére épített kápolna kriptájába temették el tiszteletteljesen azzal a felirattal, amelyet Benger Miklós az *Annalium eremi-coenobiticorum ordinis*

[348] Szirmay 1804-ben 379. §.
[349] Szirmay 1804-ben 438. §.
[350] 1674-ben szenvedett vértanúságot.
[351] Egerfarmos.

fratrum eremitarum S. Pauli primi eremitae 2. kötetének[352] 124–126. oldalán mutat be.

Az 1678. évben Olaszi, Zsadány és Sára falvakat elszakították terebesi alapítványtól, és az újhelyi kolostorhoz csatolták őket.

1679. március 23-án a Thököly-pártiak hat felfegyverzett századdal ismét megtámadták a kolostort, és délelőtt tíz órától estig három irányból támadták. Két atya, Bessenyei Márk és Szörény Ágoston harminc emberrel olyan elszántan védekezett, hogy a védők még akkor sem hátráltak meg, amikor a kolostor, a templom, a szomszédos házak és pajta is lángra kapott, az ostromlók pedig kénytelenek voltak feladni remélt zsákmányukat.

Az 1690. évben Barlógh István a kolostorra hagyta Vitány falut 20.000 forint értékben.

Az 1706. évben Rákóczi Ferenc parancsba adta, hogy teljesen égessék fel a kolostort, nehogy menedékül szolgálhasson azoknak a császári csapatoknak, amelyek Rabutin generális vezetésével Kassa ostromára igyekeztek, azonban Károlyi Sándor gróf, Rákóczi vezére nem engedelmeskedett ennek a parancsnak, és megmentette a helyet attól, hogy a lángok martaléka legyen.

Miután 1786-ban megszüntették a pálosok rendjét, 1788-ban a piarista atyákat helyezték át Tokajból ebbe a kolostorba, akik gimnáziumot és kollégiumot indítva az állam jelentős gyarapodására irányítják az ifjúság nevelését, miként ezt a 34. fejezetben is említettük.

A pálos kolostort a következő vikáriusok és perjelek vezették:

1. János	1293.
2. Lőrinc	1310.
3. Péter	1312.
4. Miklós	1354.
5. Márton	1367.
6. Tamás	1393.
7. Miklós	1449.
8. Márton	1454.
9. Bálint	1462.
10. Vince	1465.
11. Demeter	1477.
12. Gáspár	1562.
13. Mihály	1564.
14. György	1578.
15. Koprinchicsh Márton	1637.
16. Győri[353] Gergely	1639.
17. Petroviczy János	1640.

[352] Benger 1743.

[353] A nyomtatványban *Jaurinensis*; ez egyszerűen származást is jelölhet, mert a többi esetben nem fordít latinra magyar vezetékneveket Szirmay.

18. Virostek Oszvald	1642.
19. Vanoviczy János, később szkardonai püspök	1645.
20. Biberi Gergely, később rendfőnök	1659.
21. Skotniczky Alfonz	1667.
22. Benkovics Ágoston rendfőnök, majd váradi püspök	1667.
23. Barilovics Lajos rendfőnök	1689.
24. Nádasdy László, majd csanádi püspök	1690.
25. Skolny Elek	1696.
26. Enyiczkey István	1701.
27. Bolla Ágoston	1713.
28. Radovány Özséb	1714.
29. Flávy Benedek	1716.
30. Vukovics Pál	1723.
31. Simonyi József	1726.
32. Fejér Pál	1732.
33. Letenyei Pál	1738.
34. Bogovics Gellért	1744.
35. Kunktár[354] József	1747.
36. Kollarich Joachim	1755.
37. Keresztes József	1767.
38. Országh Lőrinc	1770.
39. Kuzmics Mihály	1758.
40. Marton Jeromos	1773.
41. Vidi Ferenc	1776.

Egyébként Újhely mezővárosnak 6000 lakója van, 2832 hold termékeny talajú szántóföldje, a lakói magyarok, németekkel és szlovákokkal vegyesen, különböző vallásúak. A római és görög katolikusoknak saját templomaik és plébánosaik vannak, a helvét hitvallásúaknak is van imahelyük és lelkészük, sőt a zsidóknak is van egy míves zsinagógája és elemi iskolája is. Az ágostai hitvallásúak és a nem egyesült görögök Tokajhoz tartoznak filiaként. A ruténék archipresbiterének is volt a székhelye 1700-ban.

A mezőváros jelesebb épületei közül kiemelkedik a vármegyeháza, ahol a vármegyei közgyűléseket is tartják. Itt található a vármegye levéltára is, ügyesen kialakított börtöncellákat is magába foglal egy kápolnával – ahol a foglyok kilenc cellából láthatják és hallhatják is a szentmisét bemutató papot – és egy ebédlővel.

A mezőváros mellett folyik a Ronyva patak, kőhíddal és az uradalom, a városlakók, a plébános és Hartaiak négy vízimalmával.

A területét kelet felől hosszú vonulatban kerüli a makktermő Long-erdő, amelynek közepén a Bodrog folyó hömpölyög, és pompás pontyokkal és csukákkal látja el a városlakókat.

[354] „Kulcsár"-nak kellene lennie; Szirmay 1803-ban *Cunctár.*

A város különleges hegyekkel és nemes bort termő dűlőkkel büszkélkedik. A legmagasabb a Magas-hegy, azt, hogy ez egykor tűzhányó volt, a krátere és a körülötte lévő láva is elárulja. Ezt a csúcsán kifeszített sátort formáló Sátor-hegy követi, amelyből kisebb vár kinézetű dombok emelkednek ki. A többi hegy és dombok: a Vár-hegy, a Szár-hegy, a Bányai-, a Fekete-hegy, a Köves-hegy, a Boglyoska, a Vesharaszt, a Tompa, a Meleg-ódal, a Néma-hegy és a Cepre. Ezekből üde források törnek elő. Közülük a legfőbb, legüdítőbb forrás hírében járó a Berzsik a vásártéren, amely föld alatti csatornákon vezetve a főutcán, a vármegyeháza előtt csobog. A másik a Zsólyomka-forrás a Magas-hegy aljában, ahol a bájos völgyben mindkét oldalról házsorok fogják közre a fülemülék énekéről elnevezett Fülemile utcát. A harmadik a Komló-kút a szántóföldek között sík vidéken. A negyedik a Szár-hegy alatt, az ötödik a Köves-hegy lejtői alatt van; a hatodik a Néma-hegy alatt a Szent János-kútja, amely onnan kapta a nevét, hogy az Szent János születésének ünnepe után kiszárad.

Az egész környék legnépesebb vásárait tartják itt virágvasárnap, Sarlós Boldogasszony,[355] Szent Egyed[356] és Szent Imre[357] ünnepein. A város pecsétjén a W betű és az 1505-ös évszám látható.

A város közelében három szállás található: a Néma, ahol egy vendégfogadó is van; az Ungvár, amely messziről külön város benyomását kelti, azonban csak a laza sziklába vésett pincék, felettük pedig a lakók betérésére és poharazgatására kialakított présházak vannak; a harmadik, kissé távolabb eső szállás a Hosszúláz, amelyet II. József császár sváb telepesekkel népesített be, és amely már a várostól külön birtokot alkot.

Az 1702. évben Rákóczi Ferenc a Ronyva patak folyásánál egy új utcával növelte a várost, és mivel azt a *Not. hist.* 726. fejezetében említett, Palotásnak nevezett testőrsége lakóhelyéül szánta, a lakók Palotás utcának mondták, Rákóczi azonban születési helyéről Borsiszernek nevezte el, a Trautsonnak szóló adományozásban is így szerepel fentebb az 51. fejezetben. Mikor Rákóczi 1711-ben elmenekült, az épületeket a földdel tették egyenlővé, hogy a testőrségének még az emléke se maradjon fenn, amikor pedig a romok között cigányok alakították ki a házaikat, Cigány utcának kezdték el nevezni. De mivel napról napra növekedett az előkelő lakosok száma, és díszesebb épületeket is emeltek itt, a várossal egyesített utca mind a régi, mind az újabb elnevezését elveszítette. Mi is csupán azért idéztük itt fel, hogy a Trautsonnak szóló adománylevélben szereplő Borsiszer utca elnevezésének eredetét és annak névváltozását megvilágítsuk.

Nagy dicsőségére szolgál a városnak az is, hogy a haza és korunk leghíresebb költőnője, Molnár Borbála itt született és nőtt fel. *Molnár Borbála munkáji*[358] címen magyarul írott versei – akár elméjének élességét, akár költői művészetét nézzük – olyan kiválóak, hogy méltán válnak az egész nemzet dicsőségére, hogy nemcsak a franciák, az angolok és az olaszok, hanem mi, magyarok is ilyen kiváló tehetségű és ízlésű hölggyel dicsekedhetünk.

[355] Július 2.
[356] Szeptember 1.
[357] November 5.
[358] Első kiadás: Molnár 1793.

Jóllehet Eperjesen láttam meg a világot, de újhelyi nagyapai birtokrészem birtokában egykor ebben a városban is éltem, és elégiákat és költeményeket írtam a Ronyva pataknál, miként azt az életemet taglaló elégia is mutatja:

„Fragopoli primum vitales hausimus auras,
Prima urbs vagitus audiit ista meos.
Protinus infantem nitidas accepit in ulnas
Phoebus et Aonidum, dixit, alumnus eris.
Parce puer lachrymis, venient et fletibus anni,
Hei mihi! fortunae vulnera quanta feres!
Aspice caenoso spumantem vortice Ronyvam,
Stant ubi Rutheni diruta castra Ducis.
Has quondam ad salices, haec ad coryleta canendo,
Deduces Latias ex Helicone Deas." etc. etc.[359]

(Eperjesen lélegeztem be először az éltető levegőt,
először ez a város hallotta meg a sírásomat.
Majd gyermekként Phoebus vett ragyogó karjaiba
és mondta: „A múzsák növendéke leszel.
Ne sírj, fiú! A könnyek számára is eljönnek majd az évek,
jaj nekem, a sors mennyi sebét fogod viselni!
Tekints a sáros forgatagtól tajtékzó Ronyvára,
ahol a rutén vezér romba dőlt erősségei állnak.
Egykor ezekhez a füzekhez, ezekhez a mogyoróbokrokhoz fogod
a latin istennőket levezetni a Helikonról." stb. stb.)

53. § Nagytoronya és Kistoronya falvak

Nagytoronya és Kistoronya – az egykori Thurul, Turuny, Felsőtoronya, Alsótoronya – két külön falu, nevét azoknak az ágostonosoknak így mondott tornyáról kapták, akiknek egykor Nagy- avagy Felsőtoronya falu erdős pusztájában volt lakhelyük. (Lásd fentebb az 50. és 52. fejezetet.)

Az 1221. évben II. András király alapított itt monostort, ezt 1241-ben a tatárok feldúlták, 1258-ban pedig Újhelybe helyezték át. Felsőtoronya falu felét az atyáknak adományozták.

Az 1254. évben a toronyai földet az Úz és a Tolcsvay[360] családok visszaváltották Simon fiaitól. (*Not. hist.* 24.[361] fejezete.)

Az 1281. évben Mihály és Ompud az egri káptalan előtt arról tanúskodnak,

[359] A versről lásd a tanulmányt, III. 2. a.
[360] A nyomtatványban *de Tolchuva.*
[361] Szirmay 1804-ben 25. §.

hogy Emődi Farkas meghatározott hitbéri kötelezettségének eleget tett, és ezért visszaadták neki a Zemplén[362] megyei Turonya birtokot. (Kaprinay kéziratai 1. kötetében a 249. és 256. oldalak.)

Az 1321. évben Micz bán utódai Toronya birtokot is elcserélték a purustyáni [borostyáni] várra. (Lásd fentebb az 52. fejezetet.)

Az 1330. évben az 51. fejezetben említett Potok megyei János Felsőtoronya felét a pataki Szent Klára rend Szent Anna-kolostorában élő apácáinak adományozta.

Az 1380. évben Perényi Miklós elfoglalta a birtokokat, de Felsőtoronyát visszaadta az apácáknak. (*Not. hist.* 51. fejezete.)

Az 1390. évben Zsigmond király adományozása is megerősíti Kistoronya falu birtokában. (*Not. hist.* 51. fejezete.)

Az 1512. évben Felsőtoronya felerészben az újhelyi ágostonosok avagy pálosokhoz, felerészben pedig Szent Klára rendje Patakon élő apácáihoz tartozott. (Wagner Károly kéziratai XV. kötetében a 164. oldal.)

Az 1530. évben Drágffy Gáspár az apácákat és a barátokat kiűzte a birtokukból.

Az 1578. évben, miután Drágffy családja férfiágon kihalt, a Dobó család birtokába kerültek. Ők a pataki várhoz csatolták azokat, a vár urai birtokolták őket mindaddig, míg II. Rákóczi Ferencet lázadás miatt el nem ítélték, s így Nagytoronya a nővérének, Ferdinand Aspremont feleségének jutott, Kistoronyát pedig VI. Károly császár Leopold Donat Trautsonnak adományozta, akinek magvaszakadtával az ismét a királyi kincstárra szállt, jelenleg pedig a királyi kamara birtokában van.

Kistoronyán a Sennyey bároknak van két udvarháza, amelyek a Pethő grófoktól háramlottak rájuk.

Katolikus és helvét hitvallású magyarok lakják őket, az utóbbiaknak Kistoronyán van imaházuk. Nagytoronyának 1215, Kistoronyának 481 hold jól termő szántóföldje van. Mindkét falunak vannak tölgyerdei és kiváló bort termő dombjai, mint a Mákos, a Keletka és a Feketehegy nevezetűek. A hegyaljai szőlők közé azonban csak kistoronyai dombok tartoznak.

54. § A másod- és harmadosztályú helyek felsorolásának elmaradása

A többi, másod- és harmadosztályú helyekről szóló leírás is készen van, de a mű már nagy terjedelmű lett így, és mivel egyébként is közzé szándékozom tenni valamennyi hely leírását a *Not. polit.*-ban, valamint hogy ne tűnjék úgy, többször is ugyanazzal hozakodunk elő, továbbá, mivel ezek a helyek nem tartoznak a hegyaljaiak csoportjába, a másod- és harmadosztályú helyek leírásától itt eltekintünk.

[362] A nyomtatványban *Zemlin.*

55. § Vélemény a tokaji bor kereskedelmének fellendítéséről

A számba vett helyeken bizonyosan szerencsés helyzetbe kerülnének az ott lakók, ha a borkereskedelmük jobb lehetőséghez jutna. Úgy vélem, ezt a kereskedelmet legesleginkább az északi népekkel a Balti-tenger irányába kellene megerősíteni, mivel az Adriai-tenger irányába a trieszti vagy a fiumei kikötőkig tartó szárazföldi út, továbbá az olasz, a francia és a görög borok tömege, a Fekete-tenger felé pedig a török tartományok jelentette akadályok miatt és amiatt, hogy ott csupán az orosz nép van a közelben, nem remélhető virágzó borkereskedelem. Ezzel szemben amaz vidékeknek olyan az elhelyezkedése, hogy a Szepes vármegyéből a Visztulába folyó hajózható Poprádon keresztül ezeknek a vidékeknek minden termékét a víznek köszönhetően rövid úton egészen a Balti-tengerig el lehet juttatni, és ott nem csupán az északi népekkel, az oroszokkal, a dánokkal és svédekkel, akik amúgy híján vannak a természet eme alkotásának, hanem az Északi-tengeren a hollandokkal, az angolokkal és Németország nagyobb részével is sokkal előnyösebben kereskedelmet lehet kiépíteni. Mindenekelőtt ezt a kereskedelmet kellene megerősíteni és ennek az akadályait kellene felszámolni. Ezek az akadályok akkor szűnnének meg, ha a porosz királlyal szerződést kötnénk, hogy legalább a máshová szállítandó (tranzit) borok utáni vámokat csökkentse; [illetve] ha a borokat azokra a külföldi árukra, úgymint bőrökre és más dolgokra cserélik, amelyek a császári és királyi tartományokban hiányoznak. Ekképpen a legnagyobb sikerrel kereskedtek egykor a szepesi kalmárok és szűcsök is, amikor a tokaji borokat bőrökre cserélték a lipcsei, drezdai és hamburgi vásárokon. Hasonló cserét lehetne kiépíteni a lengyelekkel és a sziléziaiakkal vászonért, viaszért, kenderért. Lehetne növelni ezt a kereskedelmet, ha Bécsben, Triesztben és Fiuméban olyan társaság alakulna, amely a császári cukorgyárak termékeit és a babkávét tokaji borra cserélné. A legnagyobb sikerrel folytatták ezt a fajta cserekereskedelmet Stegner és Keffala tokaji kalmárok. A népnek is jelentős előnye származik abból, hogy az orosz cárnak saját képviselője van Tokajban. Mi lenne, ha ehhez az oroszokkal folytatott borkereskedelemhez az osztrák területeken Lembergben,[363] az orosz területeken pedig a Dnyeper és a Bug folyóknál Ocsakovban állítanának fel raktárakat, és mind ezeken a helyeken, mind Tokajban kereskedőtársaságok jönnének létre?

56. § Némelyek véleményének cáfolata

Némelyek úgy vélik, hogy az is előmozdítja a kereskedelmet, ha mindenféle minőségű borokat előállítanak, miként azt a franciák, a spanyolok, a portugálok és az olaszok teszik, és a tokaji közönséges borból is készítenek kifőzéssel szeszes italokat és lepárlással folyadékokat. Nem tagadható, hogy a természetet mesterségesen lehet segíteni, és ezért a bor spirituszának a kifőzését törkölyből vagy borseprőből, az ürmösbor készítését, az új hordó – amelybe a mustot töltik – átitatását bodzavirágillattal és más olyan ártalmatlan anyaggal, amely ízt vagy illatot kölcsönöz, nem vesszük

[363] Ma Lviv.

tekintetbe, de ami a kifőzést illeti, vagy a mesterséges beavatkozással biztosított édességet vagy pezsgést, az ilyen mesterségesen készített bor számunkra olyan távol esik attól a bortól, amelyet a Nap jóságos fénye készít az anyaszőlőn, mint amilyen távol állnak az alkimisták képzelgései attól az aranytól, amelyet az anyatermészet szokott készíteni a Föld gyomrában. A kifőzés gátolja a kellő erjedést, a spirituszt tartalmazó részecskék távoznak, az így nyert édesség ennek következtében savanyúsággá változik, az állandó pezsgést pedig viszolygást keltő dolgokkal érik el, az édességet gyakran egészségre ártalmas dolgokkal, úgymint ólommal, a színt kénes gőzzel, amely nagyon sokaknak belül égető érzést okoz, ezért tehát a jövőben is feddhetetlen magyarokként ragaszkodjunk nemzetünk és borunk ősi feddhetetlenségéhez, amely eddig hitelt adott nekünk a külföldiek körében. Vanière is, amikor a mesterségesen előállított francia borok készítéséről ír és tanít, helytállóan jegyzi meg:

„Divitibus quicunque volet fucata venenis,
Dolia corrumpat: tu purum a vite Lyaeum
Semper ama: medicata placent, sincera ruentem
Vina fovent stomachum."[364]

(Aki drága mérgekkel álcázott borokat óhajt, tönkreteszi a hordókat; te mindig a szőlőről származó tiszta bort szeresd, a gyógyításra alkalmasak a kedvesek, a tiszta borok segítenek hasmenés ellen.)

57. § Némelyek megjegyzése az 1729. évi törvény 12. cikkelye kapcsán

Némelyek úgy vélik, hogy a lakosok boldogulását elősegítené, ha az 1729. évi törvény 12. cikkelyét – amely tiltja, hogy olyanok vásároljanak aszúszúlőt, akik nem birtokosok – enyhítenék, és a bortermelést megszorítások nélkül mindenkinek, mind hazaiaknak, mind idegeneknek megengednék. Azt hozzák fel indítékul, hogy az idegenek természetüktől fogva könnyebben rávehetők, mint mi, hogy kereskedelmi társaságot alakítsanak. Továbbá, hogy a nem birtokosok is vállalják a közös terheket, ezért az is illő, hogy a közjóból is hasonlóképp részük legyen. Továbbá, hogy az ilyenek is fogyasztják és kiviszik ezt a hazai terméket, ezért a vásárlás és kivitel lehetőségeit nem elzárni, hanem inkább még jobban megnyitni kellene. Továbbá, hogy csak olyan csalásoktól lehet tartani, hogy szüret idején a bort és a szőlőket olcsóbbakkal helyettesítik vagy mesterségesen előállított édességgel hamisítják. Az előbbire a vármegyei, a helyi hatóságok és a földesuraságok ügyelnek, az utóbbi pedig nem az aszúszőlők felvásárlása során történik, hanem más módon, mivel a törvény ellenére a kocsmárosoknál sohasem előzik meg kellőképpen, és többnyire büntetlen marad. Végül a legjobb tanítómesterre, a tapasztalatra hivatkoznak, amely

[364] XI. könyv, 177–180. sorok. Első kiadás: Vanière 1682. A legvalószínűbb, hogy Szirmay a nagyszombati kiadást használta: Vanière 1772.

II. József császár uralkodása alatt megmutatta, hogy amikor mindenkinek egyaránt megengedték, hogy szabadon kereskedhessen az aszúszőlőkkel, az semmilyen kárt nem okozott a lakosoknak, sőt inkább az előnyükre szolgált. Ez a szabadság nagyon sokakat, főként külföldieket vásárlásra ösztönzött, az igen sok vásárló pedig annyira megnövelte a must és aszúszőlők árát, hogy a legnagyobb szerencsének tartották, ha valaki szüret alkalmával el tudta adni a mustot és az aszúszőlőket, az adózó nép pedig, akit szintén számításba kell venni, jelentős készpénzhez jutott ezeknek a vásárlóknak köszönhetően.

58. § Befejezés

Azt, hogy ezek az érvek mennyit nyomnak a latban, az atyák törvényének megszüntetését vagy enyhítését kívánják-e, a hon atyáinak mérlegelésére bízzuk. Az bizonyos, hogy a zsidókat velük született csalárdságuk miatt távol tartják a hegyaljai városok is, és hogy az említett törvényt[365] a nemzetünk hitelessége miatt és érdekében hozták.

[365] Szirmay bizonyára Zemplén vármegye gyűlésének 1791. október 7-i rendeletére gondol, mely korlátozta a zsidók jogát a tokaji borral való kereskedelemre; hasonló tartalmú a nyomtatvány megjelenésének évében (de már a március 19-ikére datált előszó után), 1798 július 7-én kihirdetett királyi rendelet. Mindkettő kiadása: Balassa 1982, 10-12, 14. Az utolsó mondatról és az idegenek kereskedésének kérdéséről lásd a tanulmányt, IV. 6.

A' TOKAJI,

VAGY IS

HEGYALLYAI SZŐLLŐKNEK ÜLTETÉSÉRŐL,

JÓ

MIVELÉSÉRŐL,

A'

SZÜRETELÉSRŐL,

A' BOROKNAK TSINÁLLÁSÁRÓL, ÉS MEG TARTÁSÁRÓL.

A'

SZÖLLŐS ÉS BOROS MAGYAR GAZDÁK SZÁMÁRA

IRTA, ÉS KI ADTA

SZIRMAI SZIRMAY ANTAL,

TSÁSZÁRI, 'S KIRÁLYI UDVARI TANÁTSOS.

PESTEN,

TRATTNER MÁTYÁS BETŰIVEL.

1810.

Bújjon el a' Német *Rhénusi* borával,
Halgasson az Olasz a' *Falernumával*,
Tsak igya meg a' Francz híres *Sámpanerét*
Egy hordónk fel éri boraik tengerét.
A' halhatatlanság' Mennyei *Nectárja*
E' vólt, vagy ez annak valóságos párja.

Mátyássy.

ELÖ BESZÉD.

Közre botsájtottam vólt 1798-dik Esztendöben Deák nyelven Zemplén Vármegyei bor termö hegyeknek esméretét, melly egyszersmind a' szöllöknek külömb külömbféle fajtájit, ültetéseknek, jó miveltetéseknek, a' szüretelésnek, a' borok tsinálásának, 's meg tartásának módgyát is rövideden magában foglalta.

Ezen munka tsak a' Túdósok által, és kevés szöllös gazdák által

olvastatott. Hogy tehát ez által a' köz jónak közönségessen használhassak, azt most Anyai nyelvünkön meg bövitve, és Tzikkelyekre fel osztva ki adom, nem keresvén más ditsöitést: tsak hogy ezzel is Polgár társaimnak hasznára lehessek.

Szirmay Antal.

I. TZIKKELY.

A' Hegyallyai szöllöknek ültetésekröl.

A' Hegyallyai szöllök ültettetnek vermelés által, az az: a' hol minden rend, és sor nélkül ültettetnek, e' végre alkalmatos vermek; a' hol pedig sorjában esik az ültetés, ottan sinór után árkok ásatnak. Akár veremnek, akár ároknak a' mélysége három lábnyi; szélessége pedig két lábnyi elegendö. Vermelni, és árkolni lehet akár tavaszszal, akár öszszel; de jobb, ha az ollyan vermek, vagy árkok az ültetés végett elébb el-készittetvén, azokat a' téli hó bé lepi, és a' földeiket meg Kövéritti, 's porhányóssabbá teszi. A' szöllö pedig ültettetik vagy Késön öszszel, az az Novembernek a' végén, vagy Decembernek az elején; vagy korán tavaszszal, az az Februarius végén, vagy Martiusnzk az elején. Az ültetés kétféleképen jó, úgy mint: vagy lemettszett ép veszszökkel, vagy más szöllöböl ki ásatott tövekkel. Az elsöbb móddal

már régi tövekbül, 's jó fajtákból az ép veszszök le metfzetnek, a' kiásott verembe, vagy árokba úgy le döntetnek, hogy az alsó részek görbésen meg hajtva légyen az ároknak, vagy a' veremnek az allyán, a' felső része pedig az ároknak a' széléhez tamasztva hat hüvelyknyire a' földböl ki állyon. A' második mód szerint: ki ásattnak a' vén, és a' jó fajta tövek, más régi szöllöbül, a' hol sürü ebbek, a' mennyire lehet gyökerestöl, és azon gyökerestöl, 's tökéstöl a' veremnek, vagy az ároknak az allyára úgy meg hajólva tétetnek: hogy tsak a' veszszök a' vermekböl, vagy az árkokból sorban, vagy a' hol rendetlen a' szöllö, három, négy szeg formára, hat hüvelyknyire a' földön fellül hommlitás formán ki állyanak. Az elöbbeni mód szerint a' veszszök meg fogamzanak, ha ki-vált essös, és nedves idök következnek az ültetés után, de a' második mód szerint sokkal hamarább, és bizonyosabban. Mind a' két módban a' veszszöknek ki hagyandó Végeit a' kiálló apróbb növésektöl meg kell tisztitani, de az allyáról tsak a' száraz részeit kell levágni, a' nyers nyövéseket, és a' nyers gyökereket pedig az allyán meg kell hagyni, mivel mindenik, új gyökeret fog ereszteni, és annyival hamarább meg fogamzik akár töke, akár veszszö, mennyivel több növései, vagy gyökerkéi vannak az eltemetett allyán. Ugy a' kiásott verembe, vagy a-

rokba letétetvén akár veszszö, akár szôllôtô, az allyára elébb kevés föld, az után másfél lábnyira jó érett trágya töltetik, és ez megtapostatván földdel úgy behányattatik, hogy, ha öszszel esik az ültetés, a' ki álló veszszô is földdel bé fedessék. Igen helytelenül tselekeszik némellyek, midôn ki ásván más szöllôböl a' szôllô töveket, azóknak tsak a' gyökerét szokták a' földbe ásni, a' tökéjét pedig földön fellül hagyni; mert úgy megsértetvén a' szôllô tökének a' gyökere, nem elegendö, hogy a' kiálló vastagabb tökéjét táplálhassa; ellenben, ha nem tsak a' gyökere, de a' tökéje is a' földbe temettetik, és tsak a' veszszejének a' teteje, hagyattatik ki, nem tsak a' szôllô gyökér szivja magába a' földnek nedvességét, hanem az eltemettetett szôllô tôke is új gyökereket botsájt magából, mellyek a' szôllô veszöket táplálván, hamar nagyra neveli. Azomban az ültetés, mind azon munkát meg kivánnya, mellyet a' régi szôllô, ki vévén az elsô esztendöben a' karózást, és a' kötözést. Kivált pedig a' hidegtöl kell az ültetést oltalmazni. Azért még Octobernek a' végén körül kapállandó földdel bé kell födni, és tsak Martiusnak a' végén, vagy Aprilisnek az elején ki nyitni, az az: a' földet róla el kaparni.

Az ültetésre mindenkor jó fajtákat kell választani, mellyek böven, és jó bor

levet termök. A' Hegyallyai szöllöknek nevezetesebb fajtái im ezek: *Formint*, Olasz Országi fajta: *Formiai* tartományból, édes, tartós, és a' Hegyallyai földhöz leg alkalmatossabb. Ez is kétféle: *Hólyagos Formint* nagyobb szemü, *Madarkás Formint* apró szemü; mivel a' seregélyek nagyon szeretik, *Madarkásnak* neveztetett. *Góhér* igen édes, és koránt érö, de mivel a' késöbb szüretig meg nem áll, és a' darások, 's a' méhek édességéért el hordják, tsak arra való: hogy a' szöllös gazda korántabb szöllöt ehessen. Ez is kétféle: *Török-Góhér*, és *Budai-Góhér*, mivel az elöbbi *Móreai* fél szigetböl; a' másik Dunántúl való részekböl hozatott. *Muskatal* Asiai fajta, szép illatú, de a' fája nálunk nem igen tartós, azért tsak a' szájnak izére való nézvé helyenkint neveltetik. *Hárs levelü*, különös, 's a' bodza virághoz hasonlitó illatú, böven, jó bort, 's aszszú szöllöt termö, azért a' Formint útán második helyet érdemeli. *Balafánt*, ez is igen jó, és tartós fajta. *Leány-Szöllö*, szüretkor sárgás, *Fejér-Szöllö* halavány, mind a' kettö igen édes, leves, has menést szerzö, de mivel a' hártyája igen vékony, tsak a' kemény agyagos, vagy nyirkos földbe alkalmatos; a' fövenyes földben pedig ritka esztendöben állya meg, a' Késöbb szüretet, hanem le tsorog. *Polyhos*, ez igen böven termö, de igen húsos, azért a' leve nem derék, és a' bora hamar penyé-

szedik. *Rósás*, veres rósa szinü, böven termö, de nem igen édes, hanem közönséges italu bornak igen alkalmatos. *Gersett*, világos kék szinü, levére, és a' minémüségére való nézve a' Rósáshoz hasonlit. *Purtsin*, setét kék szinü, sürü, és apró szemü, igen leves, és édes, ez, ha a' dér elött meg szedetik, és meg tsomoszoltatván a' hártyájával edgyütt ázik, igen szép szinü veres, és jó bort ád. *Ketsketsetsü*, hoszszas szemü, kemény hártyájú, jó édes, téli meg tartásra való. *Rumonya*, a' ketske tsetsühez hasonlit, tsak hogy a' hártyája fényessebb. *Bogár-Szöllö*, ez is hasonló, tsak hogy a' hártyája kékes, vagy veres. Azomban *Rósás*, *Gersett*, *Purtsin*, *Ketsketsetsü*, és *Bogár*, vagy is *Bolgár* szöllök, mivel igen húsosak, és kemény hártyájok vagyon, aszszú szöllöt ritkán teremnek, és ha teremnek is, nem kell ki szedetni, hogy ezek a' többivel ki ázván, az aszszú szöllö bor szép arany szinének ne ártsanak. *Király édes*, igen tsipkés levelü, igen keveset, és ritkán terem, azért a' jó Szöllös Gazdák által szüret tájban ki szokott vágattatni, mivel tavaszi homlitáskor a' többitül nem lehet meg külömböztetni, söt kövér, és nagyra növö veszszejével a' homlitókat meg tsalja. *Zöld-Szöllö*, másképp *Leltt-szöllö*, sürü, Zöldellö szemü, böven, 's édes levet termö, derék fajta. Vannak még jó fajták: *Fejér-Boros*, és *Gyöngy-Fejér*, mel-

lyek a' Hegyallyai Szöllös Gazdák, elött esmeretesek, a' *Görbe-Szöllö* tsupán a' szépségéért, és húsos voltára való nézve tartósságáért téli nyalánkságra plántáltatik. *Batai*, *Gatsai*, *Bakátor*, és több *All-Földi* szöllöknek a' nemei pedig tsak a' szegényebb emberek szölleiben a' bövebb szüret kedvéért terjesztetnek, és a' Nemesebb szöllökben a' húsós, nem édes vóltokra való nézve nem igen neveltetnek.

A' fellyebb irtt módon véghez vitt ültetést elsö esztendöben nem szükség metszeni, hanem ezután következö esztendöben szükséges úgy meg nyesni a' metszö késsel, hogy tsak a' apróbb veszszöknek a' négy bimbóinak helyei maradgyanak a' föld szinén, a' nagyobb veszszöket pedig rend szerint, kivált essös, és nedves esztendökben, már a' második esztendöbe el lehet homlitani, melly munkában arra szükség vigyázni: hogy nem viszszára, hanem a' melly óldalra döntetett a' veremhez, vagy az árokhoz a' szöllö veszszeje, azon óldalra döntessék, és essék meg a' homlitás is; harmadik esztendöben pedig már széltében el lehet homlitani. Azért a' szöllö ültetéskor arra is kell vigyázni: hogy ne igen sürün essék az ültetés: hanem közben annyi tágasság és térség hagyattassék, hogy a' bé ültetett veszszöket közben le dönteni, 's el homlitani lehessen.

Mert tapasztalt dolog, hogy a' sürün tétetett ültetés sem olly tartós, sem olly termö nem lészen, mint a' ritkábban ültetett, 's azután elhomlitott tövekböl, vagy veszszökböl, mivel amazoknak olly mélly gyökere nem lészen, mint a' le döntetett, 's keresztül kasúl a' homlitás által húzatott szôllô töveknek, és veszszöknek, 's az ô méllyebben, és hoszszára terjedö gyökereiknek. Az újjonnan plántálandó szôllônek alkalmatos helyet, fekvést, és földet kell választani. A' magos, és meredek hely nem jó, mivel a' Záporok elhordják a' földjét, és a' szekerezés is terhes. A' lapályon jó bor nem terem, a' derek is hamar el fagylalják. Leg jobb tehát a' középszerü, 's lassankint felnyúló domb; kivált, ha dél felé fekszik, hogy a' napnak súgári télben, 's nyárban reggeltül estvélig érhessék. A' sivatag homokban nem tartós a' szôllô, mivel télben a' hideg, nyárban a' nagy meleg ki száritja a 'töveket. Az agyagot nehéz kapálni, 's a' termés is benne tökélletessen meg nem érik, leg alkalmatossabb a' nyirok, kivált fövennyel keverve.

II. TZIKKELY.

A' Hegyallyai szöllöknek jó mivélésekröl.

Minek utánna meg szedetnek a' szôllôk, szükség azokat bé fedni, az az: minden óldalról reájok kapartt földdel a' töveket bé takarni. Hasznos ezen munka: mivel a' béfödött szôllôtô a' reá kapáltt föld által nem tsak a' téli hidegtôl óltalmaztatik, hanem a' szöllötônek gyökereit szivó füveknek gyökerei is ez által ki kiſzaggattatnak, és a' szôllö veszszökrôl le húlló levelek is bé kapáltatván, télen által elrothadnak, és a' szôllôhöz hasonló nedvességgel a' szöllô tôvet kövérittik. Kinyilván a' tavasz, Martiusnak elején, Gergely napja körûl meg tsördül a' kapa, és a' béfedett szôllô tövek ki nyittatnak, az az: Öszszel a' tövekre kapartt föld elkapartatik. Hasznos ezen munka is; mert a' szôllôknek a' töve a' kapa által nem tsak meg mozgattatik, és a' tavaszi esökböl, 's havakból le szivárgo hasznos nedvesség könnyebben, 's méllyebben a' gyökérre hathat; hanem a' szôllô tövet szivó füveknek gyö-

kerei is ismét ki szaggattatnak, és a' szöllőtő kifedetvén, szabadon fakad.

Azután következik a' metszés, az az: le metszetnek a' metszö késsel a' szöllő veszszök kerekdeden, gömbölyüen mint egy vizi mértékre, 's a' földszínéhez erányozva (*horizontaliter*) nem pedig nyárs formára: hogy (a' mint a' Hegyallyán mondják) a' béka rajtok felnyársoltassék, 's olly alatsonyan: hogy tsak a' szöllőtőnek allyához leg közelebb lévö két, 's három szöllő szemek meg hagyattassanak. Ha fellyebb metszettetik a' szöllő veszsző, bö termést fog ugyan hozni azon esztendőben, de a' jövö esztendőkben igen keveset, és a' szöllő tövetis meg úndokittya, mivel az által a' szöllő tövén ujjabb, 's ki álló szöllőtő formáltatik. Mind az által meg szenvedtetik, sött hasznos az ollyan fellyebb való metszés az ollyas vén töveken, mellyek már veszendök, 's tsak egy esztendeig tartandók: hogy utóllyára is bö termést hozzanak. Azért is a' szöllő miveléshez igen értö miveseket kiván a' szöllő metszés: hogy az ollyas vén töveket meg válaszszák, a' fiatalokat kerekdeden, két, 's három szemre messék, a' száraz részeit le metéllyék, és a' homlitásra való jó fajtákat alkalmatos helyen meg hadgyák. Mert példa beszédgye az a' Hegyallyaiaknak:

hogy a' midőn metszi valaki a' szöllöt, akkor szüreteli meg.

A' metszést követi, söt néha meg elözi a' *homlitás*, vagy is *bujtás* rakás, melly által a' szôllô szaporittatik, és termékenyebbé tétetik. Véghez vitetik ez a' ki ásatott alkalmatos vermekben, a' hol a' szöllö sorjában ültetve van, hoszszára, a' hol pedig rendetlen, három, vagy négy szegletû vermekben, a' mellyekbe a' homlitásra rendelt szöllô tökéstül, 's gyökerestül le döntetik úgy: hogy az ép szöllô veszszök három, vagy négy szegletre, a' vagy sorban a' földbül ki állyanak. A' tökére, és a' gyökérre töltetik jó érett trágya, és az a' földel bé temettetik, a' kiálló szôllô veszszök pedig az apróbb nyövésektôl, 's bajuszszaitól meg tisztittatván, a' karókhoz köttetnek vagy a' tökének apróbb, 's öszvetört gyökereivel, vagy a' hárs fának meg ázatott héjjával, vagy a' komlónak gyökereivel, vagy növésével. Az ökör, tehén, juh, galamb trágya, vagy az elrotthasztott gyep, avagy növevények legalkalmatossabak a' szôllônek meg kövérittésére; a' ló trágya pedig, ha tsak más trágyával, vagy meg érett gyeppel ôszve nem kevertetik, a' maga nagy melegségével, kivált a' homokos földben ki száritja a' töveket; azért a' homokban legjobb az érett gyeppel való homlitás. Homlitani kell pedig

a' jobb fajtákat, mellyeket tavaszkor is meg lehet külömböztetni. Mert a' Formintnak, Balafántnak, Muskatalnak, és a' Hárs levelünek a' fája, vagy is a' héjja mint egy Narancs szinü, a' Purtsin, Bogár szöllö, és a' Gersett vereslik, a' Fejér szöllônek Rosásnak, és a' Leány szöllônek a' héjja fejérlik. Ezeket, és a' többi fajtákat mikép lehessen könnyebben kiválasztani? meg irjuk a' módját, midön a' szüretröl alább szóllunk. E mellet az elhomlittandó veszszök épek, és nedvességgel tellyesek legyenek, az az: ha a' tetejek lemetszetik, a' hártya, és a' béli köztt Zöldes légyen a' fája, a' béli siró, vagy is nedvességet botsájtó, nem pedig száraz, jég vert, mellyeket a' Szöllös Gazdák *Lazáltoknak* neveznek.

Hasznos ezen munka. Mert ez által nem tsak a' szöllö kivált a' pusztás helyeken tenyésztetik, iffjittatik, és szaporíttatik, de a' homlitások is azon esztendöben igen bö termést hoznak, az eltemettetett trágya pedig nem tsak az el homlitott, de a' szomszéd töveknek is gyökereit meg járván termékenyebbé tészi. Hibáznak némellyek midön igen is termékennyé kivánván tenn, a' szöllejeket, azt rendkivül igen is böveni homlittyák, ki vágván még az ép vén töveket is. Ez által a' szöllô termékenyebb lészen ugyan, de a' bora alább való. Mert

tapasztalt dolog: hogy a' vén tö jobb bort terem, mint a' homlitás. Nem szükség tehát egyebütt homlitani, hanem á' hol ürességek, és puszta helyek vannak a' szöllöbe, vagy a' hol a' vén tövek már veszendök. Tart ezen munka egész Julius hólnapig. Jobb, és szaporább homlitás esik mind az által akár késö öszszel, akár korán tavaszkor, mellyet *vaktában* való homlitásnak neveznek; mert azután, midön már indúl, és fakad a' szöllö, a' gyenge bimbója leg kissebb tapintással, ütéssel, a' vagy mozgással, elesik, és gyümöltsöt nem hoz; a' szöllö fakadás elött pedig nem szükség a' szemet, vagy is a' bimbót oltalmazni, azért szaporább is a' munka, jobb is, rendessebbis, mind azért, hogy a' korántabb elhomlitott veszszök, korántabb, és kövérebben fakadnak, és egyenesen, azútán pedig görbésen nönek; mind azért, hogy a' kifakadott, és magossabban feláll̇ó elhomlittandó szöllö veszszöknek bimbójit bizonyos férgeknek neme Május hólnapban meg fúrja, 's meg emészti. Ezen bogaraknak neme zöldes, a' szárnyai pedig feketések. *Lineé* azt Egerfa Zsizsikjének (*Curculio Alni*) a' Szöllös Gazdák *Illonkának* nevezik. A' *vaktában* téendö homlitásban arra kell mindazáltal vigyázni: hogy az elhomlittandó veszszöknek a' szeme igazán *vak* ne légyen, mellyet könnyen meg lehet ésmérni: mert a' *vak* szemnek a' felsö

hártyája könnyen le esik, 's belül száraz nem bimbós, nem zöldes; az egésséges szemnek pedig belsö része sárga, gyapottas, és azon alúl Zöldes, leves. Aprilisnek vége felé, és Május hólnapban meg kapáltatnak a' szöllôk mind azért, hogy a' fel növô füvektôl meg tisztittassanak; mind azért, hogy meg mozgattatván a' gyökereik körül a' föld, kövérebben nöhessenek.

Vigyázni kell ezután kapállásokban: hogy a' nagyobb essô után mindjárt következö nagy melegben ne történjék a' kápállás. Mert úgy a' napnak forróssága által a' földbül ki hajtatott bövebb, és melegebb pára a' szöllôknek leveleit meg sütî, ki szárítja, és a' szöllô nedvességei kerengésének, következendôképen a' gyümöltsnek éreltetésében nagy gátlást tészen. Meg kapáltatván igy elöször a' szôllôk, a' tövekhez karók veretnek: hogy a' gyengébb növéseket a' szeleknek ereje ellen védelmezzék, és minekutánna el virágzik a' szöllö, a' veszszôk a' karókhoz köttetnek sással, melly a' szomszéd Bodrog közön, és a' tavakban bôven terem. Ezen kötô füvet meg kell elébb nedvesiteni, és még az elöbbeni esztendöben le aratván készen tartani. Mert az elsô kötözéskor azon esztendöbéli sás még nem is nöhet ollyas magosságra: hogy a' meg kötteténdö szöllô veszszöket meg környékezhesse, és még

B

gyengés lévén, a' magokat szélessebbre ki terjesztô szöllô veszszök által könnyen el szakíttatik. Igen rosz ki menetellel megköttetik némely fösvény Szöllös Gazdák a' szôlleiket, minek elôtte el virágzottak vólna, vagy épen virágjokban, azon okból: hogy az akkor leg inkább uralkodó szelektöl a' növéseket meg oltalmazzák. Mért azon kár, mellyet a' szelek le törvén némelly gyengébb növéseket, tesznek, nem olly tetemes, mint sem okoztatik a' termésben ez által: ha a' virágzó, vagy a' virágzandó szöllôk a' kötözés által öszve szoríttatnak, és ez által, vagy a' virágjoknak lisztje le dörgöltetik, vagy azon liszt meg fojtatik, nem engedtetvén a' levegônek, 's a' szöllônek gyenge menetele, és által járása: hogy a' gyümöltsnek fogantatására rendelt liszt porotska (*pollen*) a' virágoknak kelyhébe, mint nemzö helyébe vitethessék, és hullhasson, 's ez által ezen növevénynek a' nemzése meg gátoltatik. Tapasztaltt dolog az: hogy az úgy öszve szoríttatott szöllôk, vagy ha a' virágzáskor a' sok essök a' virágjoknak ezen nemzô porát le mossák, kevés, vagy semmi gyümöltsöt nem hoznak, azért a' Szöllös Gazdák méltán azt mondják, hogy *el nyellett a' szöllö.* Maga a' gondoskodó természet akkor, mikor virágzanak a' szöllök, rendelte a' szeleket: hogy ezek által a' virágoknak nemzö pora a' kelyhekbe a' meg fogantatás végett által vitessék, azért

is az akkor járó szeleknek az okát is a' szöllőknek virágzásába helyheztette. Tudni illik a' szöllő virágokból böven ki gözölgő savanyú szer (*acidun. gas*) olly érezhetö mozgásba teszi a' levegőt: hogy annak egyenlö mértékét (*Aequilibrium*) fel háboritván, a' pinczékbe le rakatott borok is fel zavarodnak, és a' forradásra kisztetnek, azért a' szöllő virágzáskor az abrontsok is a' pinczékbe széjjel pattognak, 's akkor az új borok szorgalmatos vigyázást kivánnak.

El virágozván, 's meg kötöztetvén a' szöllő másodszor kapáltatik (*Forgatás*) Junius hólnapnak vége felé, és Juliusnak elején úgy: hogy ezen forgatás 20dik Juliusig elvégeztessék; mert azután a' *Caniculai* nagy forróságban ha kapáltatnak, a' szöllő levelek, és a' gerezdek is meg lankadnak, sárgúlnak, meg száradnak, 's le húllnak. — Augustus hólnapnak a' közepén másodszor kötöztetnek a' szöllők, a' veszszöknek teteje le tsipdestetvén, 's ezen munka *igazgatásnak* neveztetik. A' tetejeknek le tsipdesése tsak úgy tétessék meg: hogy a' veszszöknek íllendö magossága homlitás kedvéért meg maradjon. Használ a' termésnek ezen tsipkedés; mert ez által a' szöllönek kerengő nedvessége, melly a' tetejére felé hatna, le húzattatik az alsó részekre, és a' gyümöltsre, és azokat bövebb nedvességgel táplálja, a'

B 2

veszszejét vastagitja, a' szöllő szemet tellyessebbé teszi. Rosz kimenetellel némellyek az igazgatáskor letsipdelik a' szöllőnek az alsóbb leveleit is: hogy a' napnak melege jobban érhesse a' gerezdeket. Mert ezen leveleknek le tsipkedése által a' szöllő nedvességnek kerengése (*circulatio*) nagyon meg gátoltatik, 's azért a' gerézdek el lankadván a' termés le húll, vagy tökélletessen meg nem érik, vagy igen apró szemü lészen. Ezen igazgatással egygyütt, vagy mindjárt utánna következik a' harmadik kapállás (*Harmadlás*) a' melly leg inkább használ a' szöllőknek tökélletes meg érésére, és aszszú szöllőnek lételére, sött az egereknek, patkányoknak, és a' madaraknak el hajtására is, a' mellyek a' füves, 's meg nem harmadoltt szöllőkben fészket vernek, bujkálnak, 's a' szöllőnek termését el hordják. Mind az által mennél elébb szükséges ezen munkát el végezni, mert már nagyon lágyúlván a' szöllő, a' kapások is a' termésnek nagy részét meg emésztik. — Következik az őrzés a' szöllő pásztorok által..

Vannak még ezeken kivül némelly rend kivül való munkái a' szöllőknek, úgy mint: az *Óltás*. Ezt tavaszkor Martius hólnapban hóld tölte elött egyenessen le metszett, 's meg hasított tökébe helyheztetvén a' szöllő veszszöket, úgy véghez lehet vinni,

valamint más gyümölts termő fákban, a' végre: hogy a' rosz fajták a' jobbakkal fel tseréltessenek; de tsak a' szegény emberek szőllejébe való, a' kik a' szőllejeket magok kapálván az ollyan gyenge oltoványt meg őrzik; a' hol pedig idegen, gyülevész kapás öszve tódúl, ott le tördelik. De a' homlitás által is a' rosz fajtákat ki lehet pusztitani: ha azokat ki vágván a' szomszédos jó fajták helyekbe húzattatnak, melly annyival is hasznosabb: hogy a' homlitás által egyszersmind trágyáztatik, és kövérittetik a' szőllő, az óltások által pedig tsak sovány földű marad.

A' második rend kivűl való munka a' *Födelés*, (Födözés) az az: a' szőllő töveknek ujj földdel való meg hordása a' hegyeknek tetején, és a' meredek, vagy a' köszikláś helyeken, a' hol a' Záporok, a' földet, a' szőllő tövekről úgy le hordják: hogy sokszor a' gyökereik is ki látszanak, 's e' miatt elegendő táplálása nem lévén a' tökének, a' veszszeje el allyasodik, és sem termést nem hoz, sem homlitani nem való. Hasznos tehát ezen munka, 's úgy vitetik véghez: hogy ha a' meg födendő helyen fellűl alkalmatos gyepes, vagy a' meg rothadott fa levelek által meg kövéritett föld találtatik, tehát ez a' meg födendő tövekre őszszel szüret után le húzattatik. Ha pedig ollyas le húzandó

föld nem találtatik, tehát késziteni kell; úgy mint: egy esztendő előtt a' szüretelő, vagy más alkalmatos helyre jó kövér gyepet kell hordatni, azt halmokra öszve rakni, és minekutánna meg érik, öszve rothad, azt kosarakban őszszel szüret után fel kell hordani, 's az ollyas töveket meg födni. Tapasztaltt dolog: hogy az illyen gyep a' télen által a' hó vizétől fel olvasztatván a' töveket meg kövéritti, és a' veszszőket a' következő nyáron nagyra növeti. A' rend kivül való szőllő munkák közzé számláltatik a' kőszikláknak öszve hasogatása, és a' köveknek ki hordása is. A' kősziklák tsákányokkal, vagy vas kakókkal töretnek öszve, a' vagy puska porral széjjel hányattatnak, a' köveket pedig leg kevesebb költséggel úgy ehet kihordani: ha homlitáskor a' trágya hordók kosárjaikból ki öntvén a' trágyát, az üres kosáraikat kövekkel meg rakják, és le hordják. Némellyek igen rosz gazdasággal a' köveket a' ki ásatott mélly gödrökbe el szokták temetni, és azokat *Liktor vermeknek* hivják. Ez által nem tsak az épületre szükséges szereket *(materiale)* károsan el vesztegetik, de a' szőllőnek fenekét is megint kövessé, és kősziklássá teszik, és a' mélly gödröknek ásatásával ujjabb köveket ki hányván a' munkát haszontalanúl szaporitják. Mások megint a' ki ásatott kövekből kögátokat raknak, mellyek bár minden szőllők-

bôl ki pusztittatnának; mert a' keresztül, és az óldalaslag húzatott árkok kevesebb költséggel, és a' más épületre szükséges szereknek meg kéméllésével a' kö gátoknál jobbak, és hasznossabbak; ha tsak a' szer felett való magosság, és meredekség a' kô gát rakást nem kivánja.

III. TZIKKELY,

A' Szüretelésről.

Szüretelni jó, tiszta, száraz idôben kell; mert a' bor az essôtôl, sött a' nagyobb harmattól is erejét el veszti, és meg virágosodika az az: meg penészedik. A' ki igen késôn szüretel, jobb bora, de kevés lészen, a' ki igen hamar, az aszszú szöllôs bort nem tsinál, sött a' bora sem derék. A' középszerüség tehát leg jobb, az az: midôn a' szöllô tökélletesen meg érik, azt a' száraz derék meg lágyitják, és részenkint meg aszik. Melly többnyire 20-dik Octobertül 11-dik Novemberig szokott történni. A' régiek tsomoszolták a' szöllôt, és tisztább, 's kevesebb seprejû borok is vólt, de mivel ezen munka igen sza-

porátlan, sok kád, sok munkás kivántatik hozzája, most már a' Zsákokon által, vagy mezétláb, vagy ha hideg az idô, patkólatlan tsizmában tapostatik ki a' szôllô termés.— Igen hasznos, ha az ollyan Zsákba taposott termés, a' kádokra töltetik, azokba újra keménnyen meg tapostatik, az után háránték-koson fel emeltetvén, 's fel pólczoltatván a' kádnak egygyik óldala, az úgy meg tapostatott termés a' kádnak magosabb óldalára fel hányattatik, és a' még benne hátra lévö must a' kádnak alatsonyabb óldalára le szivárogtatik, 's a' szivárgás le szürettetvén, a' törköly, a' sajtóba verettetik, 's ki sajtóltatik. Mert úgy sokkal több levet ád, és a' termésben lévô ki nem szedett aszszú szôllô szemek a' must által meg lágyittatván, a' második taposás által széjjel nyomatnak, és a' le szivárgó, 's ki sajtólandó bort nagyon meg javitják; másként tapasztalt dolog: hogy, ha úgy másodszor is a' kádokban széjjel nem nyomatik a' Zsákban már egyszer meg taposott termés, a' ki nem szedett, 's közötte lévö aszszú szöllô szemek a' sajtóban tsak meg nyomattatván épen maradnak. — Még hasznosabb, a' ki reá érkezik, ha a' ki sajtólt törkölyt széjjel kapáltatja, és megint mászodszor ki sajtóltatja.

Szüretkor arra kell leg inkább vigyázni: hogy ne szaporán, de jól szedjenek a

szedôk, a' szôllô gerezdeket el ne hadgyák a' töveken, az el húllott szôllô szemeket fel szedjék, és az aszszú szôllôt jól kiválogassák. — Tapasztaltt dolog: hogy a' ki nem szedetett aszszú szôllô soha úgy meg nem javitja a' bort, mint ha ki választatik, külön meg tapostatik, és reája must töltetvén abban széjjel ázik. — Az aszszú szôllô kétféleképen szedettetik; a' szôllôben szedôk által, és a' Táblákon a' taposó kád mellett. — A' szôllôben szedetett aszszú szôllô sokkal jobb: mivel a' nyers szôllôktôl külön választatván, a' musttól fel nem ázik, és kövérebb; a' Táblákon szedett pedig már mustot szíván magában lutskos, és musttal elegyes. A' ki tehát azt kivánja: hogy a' szôllôben sok aszszú szôllôt szedjenek a' szedöi, azoknak a' nap számjokon kivül, különös jutalmat igérjen, p. o. egy sajtártól egy, két, három krajczárt, a' mint tudni illik az aszszú szôllô termés több, vagy kevesebb. — Ezen jutalom sikeressebb száz vigyázó, 's pálczával fenyegetô Pallérnál. A' ki pedig még jobban kivánja ki szedetni, ezenkivül a' Puttonokba le hordatni szokott, 's már meg válogatott szôllôt a' táblára töltesse, és ottan ki rendelendô szedôivel ujra visgáltassa által, 's ha maradtak vólna még valamelly aszszú szôllô szemek, azokat is különös jutalom mellett ki szedesse. — A' szedésre alkalmatossabbak az aszszonyok, és a' fel nem serdültt

fiúk; mert a' férfiak az aszszú szöllő szedéssel restelnek bajlódni, azért a' férfiak inkább putton hordóknak, taposóknak, szűrőknek valók 's jobb hogy ezekre fordittassanak.—

A' szüretnek alkalmatosságával még igen hasznos munka ez: ha akkor a' termésekből könnyen meg esmérhető jó, és rosz fajták meg választatnak, és a' roszszak, a' minémü a' *Király édes*, és a' sok *Góhérok* tövestöl fejszékkel ki vágattatnak, helyekbe pedig, és másutt is a' jó fajták, a' szöllő veszszőnek tetejére kötendő rongyokkal, vagy tengerinek boritékjával a' tavaszi homlitásra meg jegyeztetnek. — Hasznos akkor a' trágya hordás is a' szöllőnek az allyára: hogy a' következő homlitásra jókor készen lehessen. — Ha pediglen a' szüretkor ollyas idő támadna: hogy a' nagy hidegek miatt nem lehetne külön választani az aszszú szöllőt, akkor igen hasznos a' termést elébb a' Zsákon által tsizmában, melegebb helyen, a' borházba, hogy a' fagyos szöllő szemek fel engedjenek, ki tapostatni, és ezen ki taposott törköly megint a' kádokba meg tapostatik, 's már elébb a' Zsákon által szürt must ezen meg taposott törkölyre reá forgattatik, és kapákkal jól meg kevertetik, 24. Óráig áztatik, azután megint a' Zsákon által szüretik, 's végre ki sajtóltatik. Az illyen bor is igen finom, és sokszor, ki-

vált ha felényire meg ászott a' szöllö, a' leg jobb borral vetekedik.

IV. TZIKKELY,

A' boroknak tsinállásáról.

Hogy aszszú szöllö legyen, ahoz az időnek járása is meg kivántatik. Akkor lehet reményleni aszszú szöllöt: ha a' szöllö 24-dik Juniusig el virágzik, 's meg tisztúl, ha Juliusban, és Augustus hólnapnak az elején közbe közbe essök járnak: hogy a' szöllö a *Caniculai* nagy forróságban el ne sûljön, hanem elegendö nedvessége legyen. — Augustusnak a' közepétül, midön már meg harmadoltatnak a' szöllök, Septemberen által egész October közepéig tiszta meleg idök járjanak: hogy a' szöllöt éreltessék, 's a' nedvességét ki fözzék. Ne legyen dér, és fagy, minek előtte a' szöllö tökélletesen meg érjen, mert a' dér, és a' fagy által meg fonnyasztatván a' szára, a' szöllö nedvességének kerengése is meg gátoltatik, és ha koránti derek járnak, a' szöllö tökélletesen meg nem érik. — Octo-

bernek a' közepe táján, megint essö kívántatik reá, hogy a' hártyáját meg lágyittsa, következzenek megint fényes, meleg napok, de harmatos, hideg, és deres éjtzakák, a' mellyek a' szôllô szemeket meg fonnyaszszák, száríttsák, meg aszalják. Azért is, az úgy meg aszott szôllôk Deákúl méltán szenvedett szôllôknek (*Uvae passae*) neveztetnek. —

Minekutánna a' 3 dik Tzikkelyben irtt mód szerint az aszszúk a' nyersektôl el választatnak, a' kádokra, vagy az egy végén ki fenekeltt hordókra töltetnek, alól vékony fúróval meg fúrattatván a' hordónak, vagy a' kádnak feneke, a' levek le tsapoltatik, az *Essentiának* neveztetik. — Ezen Essentiának mértékletes le eresztése tsak akkor tartatik szükségesnek, ha az aszszú szôllô igen leves, és a' taposása késôbbre halasztatik; egyébkor pedig az Essentiának mértékletlenûl lett le szürése igen káros; mivel a' Zsirját nagyon el veszi. — Hogy az aszszú szôllô meg ne savanyodjék, nem kell meleg helyen, fûtött szobákban, és sokáig szemül tartani, hanem meg taposni. — A' meg savanyodás akkor történik: ha az aszszú szôllô nem Zsiros, nem sûrû, de vékonyabb nedvességgel tellyes; ha meleg idôk járnak, és akkor sokáig szemül tartatik, 's forradásban indúl. — Meg kell tehát taposni keménnyen; hogy ollyan légyen mint a' vaj, két taposó

legénynek négyszerre ki töltvén egy egy puttont. — Úgy meg tapostatván múst nélkül is tovább el áll, de jobb a' megtapostatottra jó mustot tölteni, egy harmad részben már forradásban indúltt mustot, két harmad részben pedig frissibe szedett édes mustot. A' forradásban indúltt must az aszszú szöllôt, és a' frissiben szedett mustot is forradásra inditja, a' fzissiben szedett must pedig az édességét meg tartja. — Mennyi mustot? mennyi aszszú szöllôre kellessék tölteni? az a' szöllős gazdának akaratján áll, a' bornak jósága pedig az aszszú szöllõnek kövérségétül, többségétül, és a' mustnak jóságától függ. Ha egy putton aszszú szöllôre (melly 44. Posonyi iczét foglal magában) tölt egy Gönczi hordó mustot, mellynek 176. iczésnek kellene lenni, már nagyon meg javitja a' borát, és egy puttonos máslássa lészen. Ha két putton aszszú szöllôre tölt, annyival jobb, de még sem lesz édes. Ha három puttonra tölt, már édes is lészen; ha négy puttonra, már akkor ántalagokra szürheti, és úgy neveztetett Aszszú szöllõ bora (*Aufsprugja*) lészen. Ha egy hordó aszszúra egy hordó mustot tölt, már ennél nem lehet finomabb, tsak az *Essentia*, ha (a' mint alább meg irjuk) meg tapostatott aszszú szöllôre töltetik, és fellyebb már a' jóságát nem is lehet vinni, mivel már olly sürü lészen, hogy a' Zsákon által igen ne-

héz le szivárogtatni. Gyakran kell keverni ezen kavarékot, mig fel nem veti a' vastagabb részeit, és a' kádnak tetején bõr formán nem úszik. Mind az által mindenkor elég ollyan áztatásra 48. óra, mert ha sokáig ázik, a' szép arany szinét el veszti, és az aszszú szõllõnek hártyáitól vereses színt kap. Az úgy ki áztatott aszszú szõllõt a' régiek bádog rostákon által kézzel ki nyomva szokták le szivárogtatni, de ez megint hoszszas munkába, és sok munkásba kerül; azért leg jobb: a' kádat magosabbra fel emelvén, 's alája kádatskát, vagy más edényt tévén, annak a' fenekét vékony fúróval meg fúrni, és a' levét le tsapolni. Úgy a' leg tisztább leve le szûrõdik, kevés sepreje lészen, és a' kádban tsak a' törkölye, és a' húsos részetskéi maradnak meg. —

Némellyek hasznosabbnak tartják: ha az ollyas kavarék a' taposő Zsákba apródonkint töltetik, 's a' lábokkal jól ki nyomattatik, azért; mert az elsõ aszszú szõllõ taposáskor lehetetlen minden aszszú szõllõ szemet széjjel törni. Most tehát, már ezen szemek, el ázván, ujjabb taposás által a' Zsákban széjjel nyomattatnak, és a' bort meg kövérittik, a' sûrüsége is a' seprejével sokat ád a' bor jóságához. — Az úgy ki tapostatott törkölyt lehet ugyan mindjárt a' sajtóban verni, és ki préselni, de ha igen kövéren van tsinálva, sokkal jobb, ujjabb mustot tölteni reá, 's

azzal meg öblíteni. Mert az aszszú szöllőnek sűrű mézes részetskéji a' sajtólás által el nem választatnak, hanem tsak a' törkölybe maradnak, ellenben pedig ha ujra töltött musttal széjjel olvasztatnak, 's meg mosattatnak, a' must közzé keverednek. — sött a' ki sajtóltt aszszú szöllő törkölyt is hasznos széjjel kapálni, 's ujra töltendő musttal meg öblíteni, hogy a' még benne található mézes sűrű részetskék a' must közzé kevertessenek. — Mind az által mind a' két esetben az ollyan aszszú szöllő törkölyre töltetett mustot nem kell sokáig rajta hagyni: hanem, ha estve töltetik, más nap reggel Zsákba ki tapostatva le szűrni; mert máskép vereses színt kap, és meg keseredik. — Az *Essentiát* soha nem jó magánossan az antalagokba tölteni; mert seprű nélkül ereje, és gyökere soha sem lészen, hanem tsupán édessége, és igen későn, 's nehezen tisztúl meg, azon kívül attól meg fosztatván a' többi bor, kövérségét el veszítti, hanem ha tsak valaki külön szűri, 's le szivárogtatja az Essentiáját, azt leg jobb vagy a' tsináltt borok közzé a' szűréskor el oszlatni, vagy hogy egyenlő bora legyen, a' tsináltt aszszú szöllő bort elébb kádra szűretni, abban az Essentiát bele tölteni, jól öszve kavarni, és úgy antalagokba szűrni. — Ha pedig a' bornak valami Remekjét kivánja tsinálni valaki, egy antalag Essentiára tapostasson egy putton jó féle asz-

szú szôllôt, arra töltsön egy antalag Essentiát, gyakran kavarja, és 48. Óra múlva szürje által a' Zsákon, a' törkölyét pedig különös bornak öblöngesse ki más musttal. Úgy az Essentiának sepreje, ereje, gyökere, és különös édessége lészen. — Némellyek az Essentiának egynehány iczényi különös seprüt is adnak más akkoron szürt aszszú szöllô borból, de ebböl olly jó remek bor, mint az elöbbeniből, nem válik, és szine ugyan lészen, de gyökere nem; mivel a' bornak gyökere, és füszerszáma az aszszú szöllônek hártyájában, húsában, söt magvaiban is áll, mellyek, ha az Essentiával áznak, 's azzal edgyütt forradásra indúlnak, a' mézes részeket, a' füszerszámos részekkel öszve elegyitik. Mind az által az Essentiát Legélyekben, (*Bouttelliákban*) jó meg tartani, egy hólnap múlva keménnyen bedugva (bé spuntolva) hogy semmi levegô, vagy más meg vesztegetö gözölgések hozzá ne férhessenek, úgy el áll sok szász esztendeig, mindenkor javúl, és ha a' Buttellákba apróra öszve tört fa héj (*Cinnamomum*) szeretsen Dió virág, és szekfü hányattatik, ezen fü szerszámok seprüt vervén, 's ki ázván, olly kellemetes, fü szerszámos illatú bort készittenek az ívásra, mint a' jó Reménység foki bor (*Capo di bona speranza*), sött az ollyas Essentiából öszve keverve más borral lehet hirtelen asztalra akár jó édes

ürmöst, akár Budai, vagy Egri sürü veres borral öszve elegyitve *Malagaihoz* hasonló bort tsinálni. —

Az Ürmös bor sokféleképpen készül. Némellyek a' friss édes mustot igen ki fözik, hogy tsak a' fele, vagy két harmada maradjon, némellyek az öszve törtt mustár maggal, 's tojásnak a' fejérével keverik. De leg jobb ürmös bor készittetik e' képpen: ha egy hordó szemen szedett, és még meg nem taposott aszszú szöllöre egy antalag fris édes sajtólásbéli must töltetik, 24. óráig rajta hagyatik, azután a' hordónak a' feneke kis fúróval meg fúratván, a' must le tsapoltatik, antalagba töltetik. Igen tiszta, és édes, természetes, nem ártalmas lészen: mert az aszszú szöllönek a' zsirját le öbliti, 's magához szivja. — Az úgy meg öblitett aszszú szöllöt meg lehet azután tapostatni, és máslásnak forditani. Az Ürmös borba egyeb Patikai szerek, mellyektöl kedvetlen Patikai izt, és szagot kap, nem szükségesek, hanem tsupán tsak Bárány ürüm (*Absinthium Punicum*) mellyet a' derek elött kell szedni, hogy erejét, és szagát el ne veszittse, vagy leg jobb a' Patikából venni, azt egy lábnyi hoszszaságú zsatskóba bé tömni, négy iczés fazékba jól meg fözni, és midön meg hül, a' Zacskóbúl ki nyomván a' levet,

C

az antalagba tölteni, és az ürmös Zsatskót is beléje vetni, vagy függeszteni. —

Készülhet *Muskatal* bor is: ha a' Muskatal szöllőnek ki nyomván a' levét, tsupán tsak az hártyáját; mellyben áll az illatja, ollyas Zsatskóba tömjük, hozzá teszszük a' Bodza virágot, Badiánt, és az öszve törtt Koriandrom magot, 's ezen zsatskót a' még forradásra nem indúltt mustba, és hordóba botsájtyuk: hogy a' musttal együtt forjon. Szint úgy kellemetes szagot ád a' bornak: ha az üres hordók, mellyekbe a' bor szűretik, bodza virágra öntetett forró vizzel forróztatnak ki, azért jó a' ki forrózandó hordóba egy maroknyi bodza virágot vetni, 's arra a' forró vizet bé tölteni. — A' mi a' hordókat illeti; azokat száraz fából, jól készülteket kell választani. Mert a' fának nyersessége forradáskor a' borral öszve elegyedik, és annak kedvetlen ízt, szagot, és színt ád. — Többnyire az tsak bal vélekedés: hogy az ótska hordóba káros vólna a' mustot tölteni. Mert az ó bor a' hordóból el fogyván, ha a' hordó mindjárt ki fenekeltetik, abból a' bor seprü ki öntetik, és mindjárt, 's jól meg mosattatik, szintén ollyan jó, mint az új hordó. Ha tehát az ótska hordóba a' bor meg romlik, abban esett a' hiba: hogy a' seprű benne sokáig meg hagyatott, annak részei, és a' bor-

kö az óldalához száradván, már késôn mosattatott. Azért az ótska hordókkal, mellyek a' honnyi italunktól meg maradnak, ha ezeket leg alább a' közönséges bórnak forditanánk, a' sok új hordóknak, és a' szöllö karóknak készitésével már pusztúlásra indúltt, 's nem sokára el fogyandó erdeinket jó formánn meg lehetne kémélni.

A' ki sajtóltt törkölynek is, tsupán lőrének való készitésével nálunk kevés hasznát veszik; sokkal hasznossabb vólna abból, mint a' Duna mentében szokás, pálinkát fôzni. Bôven, és jó pálinkát ád a' törköly, azért a' kifözésének módját is rövideden le irjuk. — A' ki sajtóltt törkölyböl hogy jó, és sok pálinka légyen, szükség azt elébb kapákkal széjjel vágatni, meg morsoltatni, és vagy kádokra, vagy hordókba, vagy a' borháznak fedele alatt ki ásandó, 's deszkákkal ki bélelendô vermekbe kótissokkal keménnyen bé verni, és a' tetejét agyaggal jól bé mázolni. A' kád nagyon romlik vele, a' ki ásatott verem a' borházban alkalmatlan, és nem is lehet úgy deszkákkal ki bélelni: hogy a' levegö által ne járja, tehát az ereje is a' levegő által ki hajtatik, 's el oszlattatik, de azon alkalmatlanság is van mellette: hogy a' ki égetésre távúlabbra vinni nem lehet. Leg jobb tehát az ótska, és bornak már nem alkalmatos hordókba fellyebb irtt módon

C 2

tömni, 's azokat az agyaggal jól bé mázolni. Úgy a' levegő által nem járja, az edény úgy is nem nagy árú, 's több esztendőkre e' végre használandó, 's az által vitele akár hová könnyü. — Az úgy meg tömetett törkölyt a' következő Februariusban, Martiusban, vagy leg fellyebb Aprilisben ki kell égetni e'képen: hogy a' hordóról az agyag le szedetvén a' pálinka főző fazékba a' törköly el morzsolva tétessék, arra meg kivántató viz öntessék, azzal jól fel kavartassék: hogy a' pálinka főző fazékhoz ne égjen, és ne ragadjon. Ezen ki folyó nedvesség má sodszor is a' főző fazékon által eresztetvén, jó, erős, és sok pálinkát ád.

V. TZIKKELY,

A' boroknak meg tartásáról.

A' Boroknak gondos meg tartása teszi a' jó bort. Azoknak meg töltésében sokan hibáznak. Az első, és a' második töltelékjét az új bornak, a' mennyire ki telik, sajtólásból kell meg adni. Mert ennek nintsen sepreje, és azért ha tsak a' seprűs borral öszve nem

keverletik a' sajtólás, izetlen, keserû, és veresses szinû; ellenben ha más seprûs borral elegyittetik, annak, gyökeret, és füszerszámos erõt ád, maga füszerszámos részetskéjivel, mellyek a' szöllõnek hártyájából, szárából, és magvaiból ki ázván, 's ki préseltetvén közötte találtatnak. Azért már szüretkor meg kell jegyezni a' sajtólásokat, vagy pedig mindjárt azokat a' seprûs musttal öszve kell elegyiteni. Az elsõ, és a' második töltelékjét az uj bornak, fel fenekeltetvén egy végén a' tölteléck, és jól fel kavartatván, kivált ha az sajtólást, seprûstõl elegyitve lehet meg adni, de a' következõ töltelékeket káros is, ártalmas is a' seprûs borral tölteni, hanem tsak a' szín bort kell a' töltelékre forditani. Mert a' seprû tsak salakja a' bornak, és a' vévõ is tsalattatik, ha a' szín bor helyett sok seprût' vészen. Lehet a' seprûnek más képen is jobb hasznát venni, azt égett bornak ki égetvén. Azomban a' következõ töltelékekben mindég szorgalmatosan kell arra vigyázni; hogy a' bor a' javával, 's egy idejü borral töltessék meg. Mert akár ó bort töltsünk meg az újjal, akár ujjat az ó borral, mind a' két esetben a' meg töltött bor uj, és egymással ellenkezõ forradásra indúl, és a' tsinált bor minden édességét el veszti, a' közönséges bor pedig etzetességet kap. A' kövér aszszú szöllõ borokat soha se kell meg tölteni színig, de

egy, vagy két hüvelyknyi ürességet kell a' hordó, vagy az antalag száján alól hagyni. Mert ezen mézes, és olajos lév, a' maga sürüségével fél emelkedik, és a' dugón fel lyül hatván, a' pinczének gőzétől penészes hártyát kap, és azzal a' bort is meg veszteget. — Az ollyan pincze penészt más hordókról is, kivált a' dugójiról le kell gyakran törölgetni: hogy annak veszedelmes ereje a' borba ne hasson. — A' közönséges uj borokat szüret után hat héttel, a' tsináltt borokat két hólnap múlva először, azután egy hólnap múlva másodszor meg kell tölteni. — A' második töltelék után a' közönséges borok minden hólnap múlva, a' tsináltt borok pedig hat hólnap múlva meg kivánják a' tölteléket, a' kövér aszszú szőllő esztendeig is el áll töltelék nélkül. — A' tiszta időben szedett tsináltt bor meg nem penészedik, a' közönséges bornak pedig ha vólna virágja, és penészsze, azt minden töltéskor etsettel le kell szedni, és rajta mennél elébb ki adni. — A' pincze agyagos, kő poros, vagy köszíklás, és mélly, télbe meleg, nyárba hideg, és száraz légyen. — Ne tartassék a' pinczében sem káposzta, sem gyümölts, sem sajt, vagy túró, vagy földi vetemény, mellyek veszedelmes gőzölgésekkel a' bort meg ronthassák. Azért a' kinek nintsen jó pinczéje, vagy azon esztendőbéli tölteléckje, kivált a' külföldi, és Városi lakosok, kik

italra veszik a' tsinált borokat, vagy azokat butelliánként árulják, leg jobban tselekesznek: ha az ollyas tsináltt szin bort Buteliákra le húzzák, jól be spuntollyák, bé petsételik, és a' pinczébe a' fövenybe helyheztetik. Úgy száz esztendôkig is meg tartják az erejeket, és édességeket. A' külsô levegô a' Buteliából ki záratva lévén sem forradásra, sem pedig a' felsô kotsikázás, és a' ménydörgések által meg mozgattatott föld, vagy levegô belsô mozgásra nem inditja, sem egyéb veszedelmes gözölgések hozzája nem férhetnek. A' föveny a' meg kivántató hideggel környékezi azokat. Semmi ki párolgások nem lesz, és azért a' töltelék sem szükséges, sem az ereje ki nem gôzölög. Bátorságban lesznek a' meg olvasott, és bé petsételtt Buteliák a' szolgáknak nyalánkságától, és a' kultsárok más alá való borral meg nem tölthetik. A' seprejeknek hasznát lehet venni, azt akár a' vászonyból tsináltt Zsátskón által le szivárogtatván, vagy ki préselvén, és azután az itató papiroson, vagy a' süveg zsatskón által botsátván, akár égett bort égetvén belôle, vagy más közönséges bort töltvén reája. De az ollyan seprûre töltött bort, ha a' seprüvel nem egy idejü, hat hólnap alatt meg kell innia; mert azután meg eczetesedik. — Azomban a' Hegyallyai borok jó pinczékben tartatván, jó magok idejebéli borokkal töltetvén, a'

seprűn még jobban meg állanak, A' büdöskő virága (az *Anschlag*) a' tsinált boroknak épen veszedelmes, és savanyúságra inditja azokat, a' közönséges borokat pedig az asztali italra, és a' kortsmákra lehet *anschlagolni*: de ezek is ez által az izeket vesztik, es sokakban mejj égetést okoznak. Tsak természetesen leg jobb a' Hegyallyai bor, nem kell annak czifra, különös mesterség, tsak a' jó gondviselés; mivel ezen természet javával minket bóldogitó Magyarok Istene adott a' Hegyallyai szőllőnek, és bornak elegendő mézet, azt élesztő erőt, meg tartó fűszerszámos olajat, jó ízt, kedves illatot, a' mellyek azt a' meg romlástól meg tartják; tsak tisztán, gondossan, szűzen, veszedelmes kavarék nélkül bánjanak vele, 's jó pinczében tartsák; ne férjenek hozzá semmi rothasztó, eczetes, vagy más e' féle veszedelmes gőzölgések. — Söt még Orvossi nagy erejek is vagyon, a' mellyet valamelly Orvosi Túdós hazánkfia bár vóltaképpen meg irna!

Áldott Tokai bor, be jó vagy, 's jó valál,
 Hogy tsak szagodtól is el szalad az halál;
Mert sok beteg téged mihelyt kezdett inni,
 Meg gyógyúlt, noha már ki akarták vinni.
Istenek itala, halhatatlan Nectár!
 A' holott Te termesz, áldott az a' határ!
Bár tsak a' sivatag homokok között is
 Fakadna olly forrás, hanem több, tsak öt is,
Honnét az orvosság folyna mint a' Tisza,
 A' mellynek a' vizét sok ember, 's hal iszsza;
Be sok beteg menne ennek a' partjára,
 'S teli szivná magát piócza módjára!

DOI: https://doi.org/10.56037/978-963-414-939-2.02

„A holott Te termesz, áldott az a határ!" Szirmay Antal Hegyaljával és a tokaji borral kapcsolatos művei

Orbán Áron

König György a Szirmay Antalról szóló, 1903-ban kiadott kismonográfiájában így jellemzi címszereplőjének Zemplén, Ung és Szatmár megyékről szóló műveit: „Mind e három monographia oly szorgalommal készült, oly nagy tudományról tesz tanuságot, hogy mindenesetre méltóbb hely illeti meg a magyar történetírás fejlődésében, mint a melyet eddig neki juttattak."[1] Az alábbi tanulmány középpontjában egy olyan, Hegyaljáról szóló Szirmay-mű áll, amely az egyik Zemplén-leírásból vált ki és bővült tovább. Vizsgálódásaink révén könnyen kiderülhet, hogy König szavai ma, 120 év után még aktuálisabbak, mint akkor, legalábbis ennek a – rövid címén – *Hegyalja-Ismertetés*nek a vonatkozásában, de talán a megyeleírások vonatkozásában is.

Nem könnyű megválaszolni azt a kérdést, pontosan hány művel fogunk foglalkozni az alábbiakban. 1797-re Szirmay megírta – többek közt – azt a művét Zemplén megyéről, amelynek címét magyarul *Zemplén helyrajzi-politikai ismertetése*ként rövidíthetjük.[2] Ennek hegyaljai településekkel és tokaji borral foglalkozó része képezte

[1] König 1903, 35.
[2] Szirmay 1803.

az alapját annak az 1798-ban kiadott, szintén hosszú latin című műnek, amelyet a továbbiakban *Hegyalja-Ismertetés*nek nevezünk,[3] és amelynek mind a facsimile kiadását, mind a jegyzetelt magyar fordítását tartalmazza ez a kiadás. Végül eme *Hegyalja-Ismertetés*nek négy fejezetén alapul egy csak a szőlőműveléssel és borkészítéssel foglalkozó magyar nyelvű, 1810-ben kiadott mű, amelyet *1810-es kézikönyv*nek nevezhetünk,[4] és amelyet a kiadásban facsimile formában közlünk. Az alábbi tanulmány alapvetően a *Hegyalja-Ismertetés*t elemzi, de a mondottak miatt nagyrészt érvényes lesz a *Zemplén helyrajzi-politikai ismertetése* megfelelő részeire is, sőt a megyeleírás egészére vonatkozóan is lehet következtetéseket levonni. A *Hegyalja-Ismertetés* szőlőművelésről szóló fejezeteinek vizsgálata pedig összekapcsolódik az *1810-es kézikönyv* elemzésével, a megfelelő helyen össze is hasonlítjuk őket.

Dolgozatomnak kettős célja van. Egyrészt gyakorlati segítséget kívánok nyújtani az olvasónak Szirmay szóban forgó művei – alapvetően a *Hegyalja-Ismertetés* – megértéséhez, áttekintéséhez. A lábjegyzetek szintjén túl is szükséges útmutatás a tekintetben, hogyan álljunk hozzá a sok hivatkozáshoz, a forrásokhoz általánosságban, milyen szövegkapcsolatokkal kell számolnunk, hogyan csoportosíthatók az egyes fejezetek témák szerint. Másrészt a *Hegyalja-Ismertetés* lehetőséget nyújt több érdekes téma körüljárására: a mélyebb összefüggéseket keresve igyekszem Szirmay művét elhelyezni három 18. századi tudományág kontextusában, és megvizsgálni a szerzőt mint topográfust, mint történészt és mint szőlészeti-borászati szakírót. Így Szirmayról és életművéről alkotott képünk is teljesebbé válhat, és a három tudományterület – földrajz, (hely)történet, szőlészet-borászat – magyarországi fejlődéséről, 18. század végi kérdéseiről is gyarapodhatnak ismereteink.

Mindhárom területen gazdagította Szirmay a magyarországi tudományos irodalmat, de egyik szempontból sem foglalkozott vele érdeme szerint a modern kutatás. 1903-ban megjelent König György említett, kora szintjének megfelelő, máig alapvető monográfiája Szirmayról és életművéről, ezek után viszont igen kevés tanulmányban foglalkoztak vele. Művei közül, úgy tűnik, csak a legismertebbről, az alább még szóba kerülő *Hungaria in Parabolis*ról született átfogóbb elemzés, Csörsz Rumen István tanulmányaiban.[5] Szirmay Zemplén megyével kapcsolatos műveit (amely megyéről a legtöbbet írt) inkább csak egy-egy szempontból, egy-egy kisebb tanulmányban vizsgálta meg ifjabb Barta János, illetve Orosz István;[6] ők a *Zemplén helyrajzi-politikai ismertetése* szövegét vették alapul, olyan részeket, amelyek a *Hegyalja-Ismertetés*be is bekerültek, így eredményeikről lesz még szó. Balassa Iván, a hegyaljai szőlészetborászat kiváló ismerője több helyen érinti Szirmayt nagymonográfiájában,[7] de csak

[3] Szirmay 1798.
[4] Szirmay 1810.
[5] Szirmay 1804a, 1807. Lásd elsősorban Csörsz Rumen 2010a, 2010b.
[6] Barta 2010, Orosz 2020. Barta tanulmánya átfedésben van a Zemplén gazdálkodásáról és társadalmáról szóló könyvének (Barta 2009) megfelelő részével.
[7] Balassa 1991.

elszórtan, és gyakran csak a *Zemplén helyrajzi-politikai ismertetése* magyar fordítását[8] használta. A megyeleírások mögött láthatóan nem is igen akarták észrevenni a kutatók a kisebb *Hegyalja-Ismertetést,* így nem is tisztázták e művek egymáshoz való viszonyát. Hogy erre sor kerüljön e tanulmányban, előbb látnunk kell a szóban forgó művek keletkezésének életrajzi hátterét, és amúgy is szükséges elhelyeznünk a megyével kapcsolatos műveket az egész életmű kontextusában.

I. Egy zempléni nemes életműve és megyeleírásai; a *Hegyalja-Ismertetés* keletkezése

Az alábbiakban csak röviden foglalkozhatunk Szirmay Antal életével és írásaival, de már e vázlatos áttekintés is meg fogja mutatni, hogy mind az életpályája – legalábbis annak első szakasza –, mind életműve megragadható módon tárja elénk a vagyonosabb nemesség karakterét, a vármegye vezető nemességének tevékenységi és érdeklődési körét. Őrá különösen érvényes az a közhely, hogy életének és művének tanulmányozásával egyúttal egész korát tanulmányozzuk.

Az eredetileg Borsod megyei Szirmay család a 18. századra több ágra szakadt, az ország északkeleti megyéiben voltak birtokaik.[9] Zemplén megyében az 1800-as összeírás szerint tizenegy Szirmay családfő lakott birtokosként;[10] a *Hegyalja-Ismertetés* szerzője több Szirmayt is említ.[11] Maga Szirmay Antal a család ugocsai ágából származott, a Sáros megyei Eperjesen született (1747. január 20-án), de élete során viselt hivatalai és birtokai révén egyértelműen leginkább Zemplén megyéhez kötődött. A kassai nemesi konviktusban kitűnt tehetségével és klasszikusok iránti érdeklődésével. Apja, Szirmay György több megye táblabírája volt, így várható volt Antal hivatali előmenetele is; s valóban, az iskola elvégzése után előbb különböző megyei főjegyzők mellett volt joggyakornok, majd 1773-ban maga is bejutott Zemplén megye tisztikarába. 1777-től a megye főjegyzője, és táblabíróvá választották egyre több megyében.[12] Még nagyobb rangot jelentett, hogy 1787-ben udvari tanácsos lett, és az Eperjesen székelő tiszáninneni kerületi tábla elnöke (ezekben segítette őt, hogy lelkes jozefinista volt; a katolikus vallásra már apja áttért). 1790-ben és 1796-ban őt választotta Zemplén megye az egyik országgyűlési követnek. Több hivatala is utazásokkal járt együtt: gyakornoksága alatt Pesten volt és több dunántúli megyében,

[8] A művet magyar fordításban közölni kezdte az *Adalékok Zemplén-vármegye történetéhez* című folyóirat 1895 és 1903 között.

[9] A család borsodi ágának egy tagja, István bárói, majd 1707-ben grófi címet is szerzett, ez azonban nem szállt át a család többi ágára. A Szirmayakra összefoglalóan lásd Barta 2009, 279–280.

[10] Ibid. 280.

[11] Lásd 32. §, 40. §, 46. §.

[12] 1774 Ung; 1779 Abaúj és Zemplén; 1786–87 között budai táblabíró; 1788 Sáros megye.

1779-ben Bécsben az akkori főispán kíséretében, Budán a budai táblabírói hivatala alatt, Pozsonyban a képviselősége éveiben. Több helyen alkalma nyílt, hogy kiélhesse egyik szenvedélyét, a könyvtárakban, levéltárakban való kutakodást: Zemplén megyei főjegyzőként és a levéltár gondozójaként összeírta a megyei levéltár lajstromát, de azt is biztosan tudjuk, hogy Budán is levéltári (például családtörténeti) kutatásokat folytatott.[13] A hivatalok és utazások tehát megteremtették a feltételeket ahhoz a nagyarányú adatgyűjtéshez, amely többek közt a Zemplénről, Hegyaljáról szóló műveiben visszaköszön.

1797-ben aztán hivatali pályája derékba tört. Az 1790-es évek feszült politikai légkörében a vármegyei életre különösen jellemző volt a nemesi csoportok versengése, egymás elleni áskálódása, Szirmaynak pedig túl sok ellensége akadt (beleértve a család gazdagabb és lutheránus ágához tartozó Szirmay László alispánt, aki az Antal csoportjával szemben álló párt egyik vezetője volt), és végül felmentették kerületi elnöki és más tisztségeiből. A tudomány számára mindenesetre ez is szerencsés fordulat volt, ugyanis ettől kezdve vékei birtokára visszavonulva elsősorban az írásnak, a tudománynak élt Szirmay. Közben gazdálkodott, gyermekeket nevelt (az első házasságából származó 11 gyermekből csak egy élte meg a felnőttkort, ezenkívül második házasságából is volt egy fia);[14] olyan barátok jártak hozzá, mint a nem messze lakó és Szirmayval távoli rokonságban is levő Kazinczy Ferenc, vagy éppen Kovachich Márton György, Szirmay iratainak későbbi rendezője. 1812-ben, 65 évesen halt meg, élete végéig dolgozott; halála napján is a *Magyar Kurír*t olvasta. Temetésekor Kazinczy néhány koporsóvivőt kituszkolt a koporsó alól, és maga állt be a helyükre.[15]

Szirmay a vagyonos nemességnek ahhoz a rétegéhez tartozott, amely vezető szerepet, magas tisztségeket töltött be a vármegyében, ugyanakkor nem volt tagja a kastélyban lakó, több nyelvet beszélő, világlátott arisztokráciának. Mindazonáltal az előbbi nemesi csoporton belül is kitűnt egyrészt literátus oldalával, tudományos érdeklődésével, másrészt következetes udvarhűségével és jozefinizmusával, illetve egyházellenességével. Műveit, amelyek nagyrészt máig kéziratban maradtak, König György három kategóriába sorolja: „néprajzi és szépirodalmi", történeti, végül politikai írásokra; bár egy-egy művet nem mindig lehet egyértelműen a fenti kategóriákba besorolni, azért ezek jól mutatják az életmű fő irányait. Az első, néprajzi-szépirodalmi kategóriából (ahol a „néprajz" kifejezést erős fenntartásokkal kell kezelnünk) messze legismertebb műve – az a műve, amelyről öregkorában a kortársak elsősorban ismerték – a kétszer is kiadott *Hungaria in Parabolis,* magyar közmondások és szójárások egyfajta példatára.[16] Elsősorban értékőrző céllal íródott abban a korban, amelyben sokan a magyar nyelvet puszta létében is fenyegetettnek érezték; márpedig a közmondások,

[13] Már a házasságkötése utáni években is, 1770 és 1773 között, amikor éppen nem volt hivatali teendője, rendezte a családi levéltárat és az apósától örökölt nagy könyvtárat.

[14] Az első feleségével ellentétben második feleségével már nemigen fért össze Szirmay, ez a fő oka annak, hogy 1810-ben, élete utolsó éveire a szomszédos Szinyérre költözött a nagyobbik fiához. 1809-ben érdemei elismeréseként Ferenc császár Rádban is birtokot adományozott neki.

[15] A fenti életrajzi adatokra lásd König 1903, 3–24.

[16] Szirmay 1804a, 1807. A műről lásd elsősorban Csörsz Rumen 2010a, 2010b.

szólások Szirmay szerint mindennél jobban kifejezik a nemzet karakterét (és persze magának a nemesúrnak a vidám, adomázó, pajzánságtól sem mentes természetéből is megőrzött valamit a mű). Vizsgálatunk szempontjából megemlítendő, hogy több mondás már a Zemplénről/Hegyaljáról szóló művekben is szerepel. Szirmaynak van egy másik, kiadatlan gyűjteménye is szellemes adomákból, továbbá verseket is írt – nem túl jelentékenyeket –, főleg kisebbeket és latinul.[17] Történeti-helyrajzi művei közül leginkább a három alább tárgyalandó, Zemplén megyéről és Hegyaljáról kiadott nyomtatvány emelkedik ki (terjedelmi szempontból is), és ezekből nőtt ki a csak a szőlőművelésről és magyarul írt *1810-es kézikönyv*.[18] Zemplénen kívül összeállított Ugocsáról is megyeleírást,[19] illetve Szatmár megyéről is,[20] ez utóbbit magyarul. Történeti művei közül van még kettő, amely inkább forráskiadás,[21] és kettő, amely – mivel korának politikai eseményeit tárgyalja – politikai, illetve memoárirodalomnak is vehető.[22] Utóbbiak közé tartozik a hírhedt *Magyar jakobinusok története,* amely udvarhű szempontból adja elő a Martinovics-féle összeesküvés történetét, és éppenséggel nem járult hozzá Szirmay életművének megbecsüléséhez; Kazinczy fordította magyarra, és már ő hevesen kritizálta a jegyzeteiben.[23] Még hivatali időszakában írta Szirmay a történelem segédtudományaihoz sorolható *Genealogiae familiarum Hungaricarum*ot, amely 251 nemesi família családfáját tartalmazza.[24] Végül fennmaradtak és részben kiadásra is kerültek hivatalviselésével szorosan összefüggő politikai írásai: régi magyar jogi kifejezések szótára, egy, a törvényszéki eljárások reformját sürgető írás, és az 1790-es követségével kapcsolatos írások.[25] Ha általánosságban nézzük az írások témáját, Szirmay életműve tökéletes keresztmetszetét nyújtja saját társadalmi közege, a vagyonosabb és megyei tisztviselő nemesség érdeklődésének: a magyar nemzet, a magyar nyelv, történelem, jog, törvénykezés, politika, a vármegye maga, nemesi családfák, gazdálkodás, és egy kis latin költészet.

Szirmay Zemplén megyéről, illetve Hegyaljáról három, egymással szorosan öszszefüggő nyomtatványt is kiadott, *Notitia* („Ismertetés") címkezdettel, és hosszú, egymáshoz hasonlító címeik miatt a korábbi kutatásban nemegyszer összekeverték őket, ha egyáltalán megemlítették; először tehát ezeket az összefüggéseket kell tisztáznunk, és e művek felépítését, keletkezését kell felvázolnunk legalább olyan mértékben, amennyire ez a *Hegyalja-Ismertetés* megismeréséhez szükséges. Több évtizedes anyaggyűjtés után, 1797-re Szirmay összeállított Zemplén megyéről két,

[17] Lásd König 1903, 30–32.

[18] Szirmay 1810.

[19] Szirmay 1805.

[20] Szirmay 1809–10.

[21] Hóra 1784-es parasztlázadásáról, illetve az 1707-es ónodi országgyűlésről. 1811-ben íródtak. Lásd König 1903, 38–40.

[22] *Fragmenta historiae sui temporis,* azaz *Historia arcana*, emlékei az 1765–1810 közti időszakból (1811-ben készült), illetve a *Jacobinorum Hungaricorum historia* (1810). Lásd König 1903, 35–38.

[23] Kiadása: Szirmay 1889.

[24] 1786–90 között írta; lásd König 1903, 40.

[25] Lásd König 1903, 42–49.

egymást kiegészítő leírást. Az egyik, a *Notitia Historica Comitatus Zempléniensis*[26] kronológiai rendben, az *annales*-hagyományra is építve mutatja be a megye történetét, 774 „§" jellel jelölt fejezetben, számos forrást tárva az olvasó elé; erre a továbbiakban a *Zemplén történeti ismertetése* rövid címmel fogok hivatkozni, a *Hegyalja-Ismertetés* magyar fordításában pedig – mivel gyakran hivatkozik e műre – megőrizzük a Szirmay által használt *Not. Hist.* rövidítést. A másik a *Notitia topographica, politica inclyti comitatus Zempléniensis,*[27] amely a megye természetrajzát, lakosságát, főbb sajátosságait mutatja be, majd egyenként a települések jelenlegi jellemzőit és történetét, összesen 638 kis fejezetben; erre a továbbiakban *Zemplén helyrajzi-politikai ismertetése*ként hivatkozom, a fordítás főszövegében pedig *Not. polit.* marad a jelölése. Eredetileg a két szöveget egyetlen mű két részének gondolta el Szirmay, közös címmel,[28] és a *Zemplén történeti ismertetésé*re való hivatkozásokból láthatóan az lett volna az első rész, de végül a fenti címek lettek a végsők, és maga Szirmay szerint is már mindegy lett, melyiket vesszük első résznek.[29] Az Országos Széchényi Könyvtárban fennmaradtak – részben Szirmay hagyatékából – e megyeleírások előzményei vagy másolatai, de a mi témánk szempontjából nem érdekesek (vagy a *Zemplén történeti ismertetése* korábbi változatainak kéziratai,[30] vagy cenzúrapéldány,[31] vagy különböző másolatok[32]). Az 1797-re[33] elkészült dupla mű kiadásával azonban, úgy tűnik, nehézségei adódtak Szirmaynak. Végül Kovachich György, az Egyetemi Könyvtár „őre", a tekintélyes forráskutató, egyúttal Szirmay barátja adta ki a két művet Budán, a *Zemplén helyrajzi-politikai ismertetésé*t 1803-ban, a *Zemplén történeti ismertetésé*t pedig 1804-ben. Mint Kovachich két műhöz írt előszavaiból kiderül, Szirmay megkérte őt a kiadásra, átadta neki a közlés jogát.[34]

Ám nem ezek voltak Szirmay első kiadásai a megyével kapcsolatban: 1798-ban megjelent Kassán, Johann Joseph Ellinger nyomdájában egy kis nyolcadrét kötet, a *Notitia historica, politica, oeconomica montium, et locorum viniferorum comitatus Zempleniensis,*[35] röviden a *Hegyalja-Ismertetés.* Ez tulajdonképpen a *Zemplén helyrajzi-politikai ismertetése* azon fejezeteinek a közreadása, amelyek Hegyaljára vonatkoznak; mindössze két – igaz, hosszabb – fejezetet adott hozzá a szerző a szőlészeti-borá-

[26] Szó szerint „Zemplén vármegye történeti ismertetése".

[27] Szó szerint „A nevezetes Zemplén vármegye helyrajzi, politikai ismertetése," a *politicá*t a kor szóhasználatának megfelelően tág értelemben véve.

[28] A *Hegyalja-Ismertetés Praefatió*ja szerint ez a közös cím a *Notitia Historica Topographicaque Comitatus Zempléniensis* lett volna.

[29] Lásd Szirmay 1803 *Praefatió*ját.

[30] Fol. Lat. 309, Fol. Lat. 305.

[31] Fol. Lat. 304.

[32] Fol. Lat. 306., Fol. Lat. 303, Fol. Lat. 3622.

[33] Lásd mindkét mű (Szirmay 1803, 1804) *Praefatió*jának keltezését: *Dabam ruri meo* [=Véke] *Anno 1797*

[34] Az előszavakban Kovachich a megye előkelő nemeseit, magát Szirmayt, és természetesen a császárt is dicséri, háláját fejezi ki nekik; a két mű végére pedig egy-egy indexet állított össze a jeles tudós.

[35] Szó szerint „Zemplén vármegye bortermő hegyeinek és helyeinek történelmi, politikai és gazdasági ismertetése".

szati részhez,[36] és még két kis lezáró fejezetet,[37] az új összeállítás koherenciája végett. Az összesen 58 kis fejezetből 4 az új, a mű szövegének 201 oldalából pedig mintegy 14 oldalt tesz ki az újonnan hozzáadott rész (és egy-két fejezet kissé lerövidült az „anyaműhöz", a *Zemplén helyrajzi-politikai ismertetésé*hez képest). A *Hegyalja-Ismertetés* így a következőképpen épül fel: (1) Az első fejezetcsoport a hegyeket írja le, nem csak a hegyaljaiakat, hanem röviden a megye többi hegyét is; (2) a 11–33. fejezeteket „szőlészeti-borászati" résznek is nevezhetnénk, itt mutatja be Szirmay a tokaj-hegyaljai borokat, a szőlészeti munkákat és egyéb, a hegyaljai szőlőkkel kapcsolatos múlt- és jelenkori körülményeket; (3) ezután következik a 34–54. fejezetben a hegyaljai települések leírása egyenként, amely rész a mű csaknem kétharmadát teszi ki; (4) végül négy, borkereskedelemről szóló fejezet zárja a művet. Könyvét 1798 márciusára állíthatta össze Szirmay, legalábbis a *Praefatio* 1798. március 19-én kelt.

Mi késztethette Szirmayt arra, hogy a két nagy megyemonográfia megjelenése előtt külön közzétegye ezt a kisebb művet, csak Hegyaljáról? A *Praefatió*ban a szerző hangsúlyozza, hogy barátai unszolására adta ki ezt a kisebb könyvet, amíg a nagyobbak elbírálása, megjelenése folyamatban van.[38] A biztató, sürgető barátokra való hivatkozás a humanizmus óta gyakori közhely; igaz is lehet, de valójában több szinten kell keresnünk a Szirmayt motiváló tényezőket. Először is, a század utolsó harmadában, de különösen 1790-től egy kulturális fellendülésnek lehetünk tanúi, amelyben egyre nagyobb figyelmet kap minden, ami nemzeti, így az ország-, megye- és tájleírásoknak is termékeny korszaka ez; egyre kedvezőbb fogadtatásra talált minden „hungarikum", márpedig a tokaji bor és a hegyaljai szőlőtermő hegyek ilyen szerepet is egyre inkább betöltöttek. Szirmaynak ráadásul személyes, az életkörülményekben keresendő okai is lehettek, hogy a több évtizedes adatgyűjtés eredményeit minél előbb és akár a tervezettnél több kiadott könyvvel arassa le. 1797 közepére rendül meg Szirmay helyzete a megyében, október 27-én menti fel őt egy kancelláriai rendelet az eperjesi tábla elnöksége tisztségéből; még egészen 1798 végéig próbál visszatérni, és végül december 21-én értesül arról, hogy nincs reménye állása visszaszerzésére.[39] Eme életrajzi adatokkal jól összecseng, hogy 1797 folyamán kerekíti ki a szerző a megyemonográfiákat, és amikor a közeli kiadásuk bizonytalanná válik, 1798 márciusára összeállítja a *Hegyalja-Ismertetés*t; Szirmay tudós oldalát, a megye és ügyei iránti elkötelezettségét nyilvánvalóan tükrözik, tükröznék a nyilvánosság előtt is az ilyen művek. Az elismertség keresésének ezt a külsődleges szempontját persze nem kell túlhangsúlyozni: Szirmayt őszintén érdekelte a megye és története, és a szőlőművelés, illetve tokaji bor világát különösen szerethette. Sok írásában felhozza a témát; magában a *Zemplén*

[36] 30–31. §.

[37] 54. § és 58. §.

[38] Megjegyzi azt is, hogy „gazdasági kérdések" (*quaestionibus oeconomicis*) tárgyalásával egészíti ki az eredeti művet, ám e kérdések közül a borkereskedelmi témájúak már az eredeti műben is benne voltak; a fent említett, szőlőművelésről szóló két fejezet az új.

[39] König 1903, 18–21.

*helyrajzi-politikai ismertetésé*ben kiemelten tárgyalja, és leghíresebb műve, a *Hungaria in Parabolis* szójárásaiból, történeteiből többek közt a borivásnak is kisebb mitológiája kerekedik ki.[40] A tokaji bor kultuszának terjesztéséhez nyilván még inkább hozzájárul a szőlészeti-borászati hangsúlyú művekkel – a *Hegyalja-Ismertetéssel,* s később *A tokaji, vagy is hegyallyai szőllőknek ültetéséről…* szóló könyvecskéjével – a Hegyalján maga is telektulajdonos Szirmay. Végül az is nyilvánvalóan motiválta, hogy éppen ebben az időszakban a tokaji bor ügye a régióban különösen fontossá vált. Az olcsó osztrák borok, illetve a lengyel és orosz területek felé irányuló kivitel akadozása ellenlépésekre késztette a birtokosokat és megyei hatóságokat: igyekeztek a minőséget fokozni és állandó szabványokat felállítani. Ezzel összefüggésben, mint látni fogjuk, 1790 és 1810 között szőlészeti-borászati szakmunkák sora jelent meg;[41] a *Hegyalja-Ismertetés* ennek a vonulatnak is részét képezte.

Ha közelebbről összehasonlítjuk a *Hegyalja-Ismertetés*t a *Zemplén helyrajzi-politikai ismertetése* megfelelő részeivel, feltűnően kevés különbséget tapasztalunk. A fent említett két nagyobb és két kisebb fejezetet adta hozzá a kivont részekhez Szirmay, ezenkívül címeket tapasztott az egyes fejezetekhez (a kiadásban ezek a margón szerepelnek), és kedvenc 17. századi költője, Vanière tankölteményének a sorait több helyre beillesztette.[42] Az átvett fejezeteken alig módosított, legfeljebb egy-egy szó eltérést találunk, ortográfiai vagy központozási különbségeket, illetve néhol egy-egy hivatkozás elvételét vagy hozzáadását; ennél magasabb szintű különbséget csak nagyon ritkán. A 10. fejezet nagy részét az „anyamű" két kisebb fejezetéből gyúrta eggyé, ezenkívül a 33. fejezet tartalmaz jelentősebb módosításokat. A fejezetek sorrendjét a topográfiai részben megváltoztatta, mivel – mint írja e rész elején – a „szőlőtermő helyeket osztályaik szerint"[43] írja le.[44] Nem mondhatni, hogy a szerző túlságosan megizzadt volna az új mű összeállításával: ezt mutatja a komolyabb módosítások elmaradásán kívül a bevezető, átvezető és lezáró részek kurtasága is. Így egy kissé *in medias res* kezdődik a *Hegyalja-Ismertetés* a Tokaji-hegy bemutatásával. A helyrajzi részt az eredeti műben egy kérdéssorozat vezette be, hogy mit fognak tartalmazni a településleírások, és szerepelt az a fontos információ is, hogy az 1772-es urbárium adatait használta;[45] egy hasonló bevezetés elkelt volna a *Hegyalja-Ismertetés* megfelelő részében is. Végül a befejezés is legfeljebb a borkereskedelemről szóló három fejezet befejezésének tűnik, és semmiképpen sem az egész mű *conclusió*jának.

[40] Azt az Anonymustól eredő történetet például, hogy már a magyarok bejövetelekor nagy „áldomást" tett a tokaji hegyen „Turzol", akiről Tarcal a nevét kapta, megtaláljuk a *Zemplén helyrajzi-politikai ismertetésé*ben, a *Hegyalja-Ismertetés*ben és a *Hungariá*ban is (utóbbira lásd Csörsz Rumen 2010a, 40).

[41] Balassa 1991, 479.

[42] Jacques Vanière művéből való (első kiadás: Vanière 1682) a *Hegyalja-Ismertetés* elejére illesztett mottó, és a szövegben magában már négy helyen szerepel idézet a latin tanköltéményből, míg a *Zemplén helyrajzi-politikai ismertetése* megfelelő helyei közül csak az egyiknél (Szirmay 1803, 400). Vanière művéről lásd még lent (IV. 3).

[43] Szirmay 1798, 63.

[44] Erről lásd még alább. Hogy konkrétan a két mű mely fejezetei feleltethetők meg egymásnak, a Függelék táblázata tartalmazza, amely egyúttal a *Hegyalja-Ismertetés* fejezeteinek áttekintését is nyújtja.

[45] Szirmay 1803, 131–132.

NOTITIA
TOPOGRAPHICA, POLITICA
INCLYTI COMITATVS
ZEMPLÉNIENSIS
PER
ANTONIUM SZIRMAY
DE SZIRMA.

PRIVS EIVSDEM COMITATVS ORDINARIVM NOTARIVM, DEIN S. C. ET R. A. M. CONSILIARIVM AVLICVM, ET TABVLAE IVDICIARIAE DISTRICTVALIS CIS-TYBISCANAE PRAESIDEM CONSCRIPTA.

EDITA
ET INDICIBVS PROVISA INDVSTRIA
MARTINI GEORGII KOVACHICH
SENQVICIENSIS,
AA. LL. ET PHILOS. DOCT. II. COMITATVVM ZEMPLÉNIENSIS, AC PEST PILIS ET SOLTH ARTICVLARITER VNITORVM TABVLAE IVDICIARIAE ASSESSORIS, ARCHIVI EXCELSAE CAMERAE REGIAE HVNGARICO AVLICAE REGESTRANTIS.

BVDAE.
TYPIS REGIAE VNIVERSITATIS PESTANAE
1803.

1. kép: A *Hegyalja-Ismertetés* „anyaművének", a *Zemplén helyrajzi-politikai ismertetésé*nek a címlapja (1803)

Az a tény, hogy a *Hegyalja-Ismertetés* egy megyeismertetésből vált ki, egy másik problémát is maga után vont, mégpedig Hegyalja területével kapcsolatban. A borvidék a kora újkorban már egy közjogilag is létező terület volt, még ha bizonyos települések esetében sokáig nem is volt egyértelmű, hogy beletartoznak-e. E terület neve hivatalosan Hegyalja volt, latinul a *Submontanus* jelző jelölte. Magát a bort, amely erről a területről származott, „tokajiként" emlegették leginkább – főleg külföldön –, és ennek nyomán a 18. századtól Hegyaljára kezdtek Tokajjal kapcsolatos neveket is használni (pl. *Tokajer Wein-Gebürg).* Ma elsősorban Tokaj-Hegyaljaként emlegetik a területet, ami már csak a félreértések elkerülése végett is üdvös dolog; ám Szirmay és kora számára Hegyalja volt az elsődleges név, és e tanulmány is ezt a terminológiát követi. Hegyalja területének rögzítésében leginkább az 1737-es királyi leirat volt a meghatározó; a későbbi vármegyei rendelkezések is elsősorban ennek településlistáját vették alapul, és az „ingatag" helyzetű, végül 1737-ben kiszoruló települések (elsősorban Szerencs) a 18. század folyamán hiába kérvényezték visszahelyezésüket.[46] Szirmay korára vonatkozóan tehát ezt az 1737-ben rögzített településlistát vehetjük alapul, márpedig abban benne van három olyan település is, amely a *Hegyalja-Ismertetés*be nem került bele: Golop, (Abaúj-)Szántó és Horváti. Mivel ezek nem Zemplén, hanem Abaúj megyei települések voltak,[47] nem voltak benne a *Zemplén helyrajzi-politikai ismertetésé*ben, és túl keveset nyomtak a latban[48] Szirmay számára ahhoz, hogy róluk új fejezeteket írjon, s így a *Hegyalja-Ismertetés*be minden hegyaljai település bekerüljön. Talán éppen azért, hogy ne érhesse szó a ház elejét a kimaradók felől, Szirmay ezt a címet adta a művének: „Zemplén vármegye bortermő hegyeinek és helyeinek… ismertetése", vagyis a megye borvidékrészét és nem egész Hegyalját jelöli meg a mű tárgyaként (a megye hangoztatása a címben természetesen összefügg a szóban forgó Szirmay-művek keletkezésének egész, fent ismertetett kontextusával is). Ám ettől még egyértelmű, hogy az egész borvidék sajátosságairól szólnak az általános leírások, és a *Praefatió*ban már maga a szerző is így fogalmaz: „azoknak a bortermő hegyeknek és helyeknek az ismertetését, amelyek a tokajiak, avagy amiként hívják őket, a hegyaljaiak[49] osztályába tartoznak, közzéteszem." Itt tehát már gyakorlatilag kimondja a szerző, hogy a közjogi értelemben vett Hegyaljáról lenne szó művében. Ellentmondás van tehát a cím és a *Praefatio* témamegjelölése között, a három település bevonása elvárható is lett volna, meg nem is. A bizonyos értelemben kimaradó települések súlya és aránya nem olyan nagy, hogy ne lehessen kissé leegyszerűsítve Hegyalja-ismertetésként gondolni a műre, de azért a három település lakói – akik éppoly büszkék borukra, mint a többi hegyaljai – nem örülhettek túlságosan, ha fellapozták a kis nyomtatványt. (Bent maradt viszont a helyrajzi részben – tehát elvileg, a kisebb mű címe szerint most már a „zempléni bortermő helyek" között – két olyan kisebb, akkor még önálló település, amely nem volt híres boráról, nem tartozott Hegyaljához, csak

[46] Hegyalja területi problémáira a kora újkorban lásd Bodó 1979, 485–486.

[47] Pontosabban Golop esetében Felsőgolop tartozott egyértelműen Abaújhoz.

[48] Nem valószínű, hogy egyszerű figyelmetlenségről lett volna szó Szirmay részéről.

[49] A latin eredeti a magyar és latin nevet is megadja: „sive (uti vocant) Hegyallensium, seu Submontanorum…"

szorosan egy hegyaljai település mellett feküdt: Petrahó – ma Sárospatak része – és Nagytoronya, amelyet Kistoronyával együtt tárgyal Szirmay.)

Minden szerkesztési és tartalmi hiányosság, illetve átfedés ellenére a *Hegyalja-Ismertetés* önálló értékű mű, és ezt főleg annak fényében kell hangsúlyoznunk, hogy az eddigi szakirodalom alig említette meg a könyvet, az mintegy „eltűnt" a nagyobb *Notitiá*k mögött. A kisebb módosításokon, hozzáadott elemeken túl két hosszú és jelentős szőlészeti fejezetet is tartalmaz, s így már valóban körüljárja a szőlőművelés témáját. Egyébként is, a Zemplént vagy Hegyalját részletesen tárgyaló művek közül ez volt az első, amely nyomtatásban is megjelent, s az érdeklődők már a 18. század végén minden korábbinál több ismeretet meríthettek belőle a hegyaljai települések jelenéről és múltjáról, illetve a régió bizonyos természetrajzi és szőlészeti-borászati kérdéseiről is.

II. A *Hegyalja-Ismertetés* szerkezete és topográfiai-földrajztudományi kontextusa: Bél Mátyás nyomában

Nem meglepő, ha egy 18. századi magyarországi topográfiai mű későbbi vizsgálója hamar rábukkan Bél Mátyás (1684–1749) hatásának nyomaira. A hazai történettudomány, de még inkább a földrajz kibontakozásában úttörő jelentősége volt a pozsonyi evangélikus líceum rektorának, majd a város lelkészének; Szirmay nem az egyetlen a 18. században, aki a művével ennek a polihisztor óriásnak a vállán állt. Halléból hazatérve – ahol legelsősorban August Francke előadásai hatottak rá – Bél tulajdonképpen a protestáns államismereti iskolát akarta Magyarországon is meghonosítani hatalmas vállalkozásával, Magyarország teljes történeti és földrajzi leírásával. Különböző tervek után 1723-ban nyomtatásban megjelent a nagy műegyüttes *Prodromus*a, amely szó szerint is „előfutárt" jelent.[50] Ebben egyrészt már elkészült fejezetek vagy azok tervezetei voltak; többek közt egy háromoldalas szinopszis – *De Vineis et Vino Hungariae*[51] – éppen a magyarországi borok jelentőségét emelte ki, név szerint megnevezve és első helyen említve több hegyaljai települést. Másrészt kiderül a *Prodromus*-ból az eredeti, gigantikus terv: az első rész a régi, államalapítás előtti Magyarországról (*Hungaria antiqua*) szólt volna, hunokat és avarokat is beleértve, míg a második rész írná le az új Magyarországot (*Hungaria nova*) úgy, hogy egy történelmi, egy geográfiai (benne a vármegyeleírásokkal) és egy természetrajzi könyvből állt volna.[52]

[50] Bél 1723a.
[51] Bél 1723.
[52] Bél vállalkozásának történetét és kéziratait részletesen tárgyalja Tóth 2007.

2. kép: Bél Mátyás (Johann Jakob Haid rézmetszete)

Bél alaposan kidolgozta az anyaggyűjtés módszereit, és segítők egész hálózatát szervezte meg – családtagokból, tanítványokból, helyi erőkből mindenféle társadalmi osztályból –, hogy minden helyszínről megbízható adatokat, értesüléseket szerezzen. Nagyon fontos szerepet töltött be fizetett adatgyűjtője, Matolai János. Az adatgyűjtést mind a vármegyék, mind az udvar gyanakvó szemmel nézte, de utóbb sikerült kivívni legalább a kormányzat támogatását (az ország újjáépítésének feladatához is jól illett Bél terve); a kancellária felügyelte a munkát, és azt is előírta, hogy a kéziratokat az egyes vármegyék bírálják el és egészítsék ki adatokkal. Végül az egész vállalkozásból csak négy kötet jelent meg Bél életében, a Dunán inneni kerület kilenc vármegyéjének leírása a *Notitia Hungariae novae historico-geographica* („Az új Magyarország történeti-földrajzi ismertetése") részeiként, 1735 és 1742 között (és még egy posztumusz kötet Moson leírásával). A többi vármegyeleírás, mint ahogy rengeteg már elkészült történelmi és természetrajzi rész is, kéziratban maradt, és ezek különböző csoportokra oszthatók aszerint, hogy milyen fázisban maradtak, átesett-e kancelláriai, illetve megyei ellenőrzésen az adott megyeleírás (Tóth Gergely ez alapján összesen 6 csoportot állapít meg).[53] Ami Zemplén leírását illeti, ez a kézirat éppen a vármegyén akadt fenn: 1736-ban Bél a Helytartótanácson keresztül elküldte a vármegyének, de az először kifogásokat fogalmazott meg „magánszemélyek jogait" (valószínűleg birtokviszonyokat) illetően, majd a sürgetések ellenére nem foglalkozott tovább vele.[54] A művet a vármegyeleírások kritikaikiadás-sorozatának részeként nemrég adta ki Tóth Gergely és kollégái,[55] és e kutatásból az is kiderül, hogy az anyagot kisebbrészt Dobay Székely Sámuel, nagyobbrészt Bél általában is legfontosabb segítője, Matolai János állította össze: az a Matolai, aki 1744-ben külön művet adott ki a tokaji borról (1732-ben tartózkodhatott Zemplénben a kért adatgyűjtés és a borvidék tanulmányozása végett).[56]

Bél és segítő csapata életműve nemcsak a tényanyag szempontjából járult hozzá százada tudományához, legalább ennyire fontosak a polihisztor módszertani újításai. Egyebek mellett bővítette a szóba jöhető források körét, és nyugati mintát követve Bél már gyakorolt forráskritikát, ha kezdetlegesen is; az anyag feldolgozásában pedig az addig Magyarországon egyeduralkodó kronológiai elvet felváltotta a topográfiai és tematikus elv. Az ország leírásában a vármegyék szerinti felosztás elsősorban a vármegyéknek a politikai-társadalmi életben, rendi világban játszott kiemelkedő szerepének köszönhető. Az egyes megyeleírásoknak jól látható szerkezete van: az „általános rész" (*pars generalis*) első „tagja" (*membrum*) a megye természetrajzát, második tagja

[53] Tóth 2007, I, 160–163. Egy-egy kéziratos megyeleírás részben vagy egészben már megjelent a 18. század közepe óta, de az összefüggő és kritikai igényű kiadássorozat csak az utóbbi évtizedben indult meg Tóth Gergely vezetésével; mindezen kiadások adatai megtalálhatók a legutóbbi, 2018-as kiadásnak (Tóth et al., kiad., Bél, 2018) a bibliográfiájában.

[54] Tóth et al., kiad., Bél, 2018, 97–104.

[55] Maga Zemplén megye leírása e kiadás 95–229. oldalán található.

[56] Tóth et al., kiad., Bél, 2018, 97–100.

a „politikai"[57] viszonyait (a lakosság főbb csoportjai, főbb tisztségviselők stb.) tárgyalja; a *pars specialis* járásonként taglalja a megyét, leírva minden járásban a városokat, várakat, végül a falvakat, kisebb helységeket (mindezeket igen sok történelmi adattal).

A megyeleírásnak azt a kéziratát, amely alapján a 2018-as kritikai kiadás is készült, és amelyet az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár őriz,[58] a kézírás alapján Matolai írta, Bél csak itt-ott javított bele. Bél tisztázata, amelyet elküldött a vármegyének, nem maradt fenn.[59] Logikusan feltételezte a korábbi kutatás, hogy a Bél megyeleírását is felhasználó Szirmay mint a megyei levéltár gondozója találhatta meg és porolhatta le ezt a vármegyének évtizedekkel azelőtt eljuttatott kéziratot.[60] Mégsem így volt, legalábbis ha meg is találta a kéziratot Szirmay, nem azt használta munkája során.

Az OSZK őriz egy, a kutatásban eddig figyelembe nem vett kéziratot Szirmay hagyatékából, Fol. Lat. 274 jelzet alatt. Ez egy pontos másolat Bél művének Matolai-féle kéziratáról, amely Szirmay idején is Esztergomban volt. Mint a másolat Szirmay kezével írt címlapján olvasható, ő maga gondoskodott róla, hogy a főszékesegyházi könyvtár kiadatlan kéziratát „lemásolják, szirmai Szirmay Antal költségére és használatára; Pesten, 1793-ban."[61] A másolatot lezáró bejegyzésből a másolat leellenőrzésének, átvételének pontos dátuma is kiderül: március 25.[62] A másolat szövege megegyezik a Matolai-féle kéziratéval, mindössze a számozás és sorrend, illetve a fejezetek eleji *Oppidum*-jelölések tekintetében van néhol különbség. Ez abból adódik, hogy Matolai nem követte szorosan a Bél által előírt rendszert, a települések meghatározott sorrendjét, a kisebb és nagyobb települések külön blokkokba való elkülönítését a leírásban, ezért Bél javításokat tett a kéziratban, helyenként átszámozva azt, és/vagy megtűzdelve a település minősítését (pl. *Opp.*) jelölő szavakkal. Szirmay másolója igyekezett Bél jelöléseit figyelembe venni, ezért más néha a települések számozása és sorrendje. A főszöveg maga azonos, viszont egy-két szöveghelyhez Szirmay megjegyzéseket, betoldásokat fűzött a margón, és ez utóbbiak közül legalább kettő kétséget kizáróan bizonyítja, hogy Szirmay ezt a kéziratot használta munkája során. Szegi dűlőit például így írja le Bél, pontosabban Matolai, és így egészíti ki Szirmay:

„… versus amnem Poklos, tum Nészpest [*beszúrva a margón*: Göböly, Lapis, Chirke, Czigány, Aranyos] seu Mézpest, reductior versus Bénye […] Neque Poklos multum decedit, tametsi qui nominantur Hoszszumasly, Varjas, Hatalos, inferioris sint sortis."[63]

[57] A *Politica* a szó eredetének megfelelően (*polisz*) elsősorban az államra és közigazgatásra vonatkozott abban a korban, nem annyira a mai értelemben vett politikára.

[58] Hist. I. ffff [1.] jelzet alatt.

[59] Tóth et al., kiad., Bél, 2018, 97–100.

[60] Ifjabb Barta János is ezt feltételezte (Barta 2010, 125), valamint Orosz István is (Orosz 2020, 203).

[61] *Zempléniensis Comitatus notitia historica, politica per Mathiam Belium anno 1732. […] conscripta, sed inedita. Ex autographo in bibliotheca cardinalis principis Josephi a Batthyán reposito describi procurata, sumptibus et usibus Antonii Szirmay de Szirma. Pesthini, anno 1793.*

[62] 404. o.: „Collatae cum MSS. Beliano, in Bibliotheca Cardin[alis] Primatis, Principis Josephi a Batthyán praestante. Pesthini 25. Martii Anno 1793. Per Antonium Szirmay de Szirma…"

[63] Fol. Lat. 274, 189. o.

Szirmay megyeleírásában pedig – s így a *Hegyalja-Ismertetés*ben – ennek a passzusnak a több dűlőnévvel kiegészített, de rövidebben összefoglalt verzióját olvashatjuk:

„Colles vitiferi praestantissimo fructu supereminent praedio, vocanturque: Somos, Poklos, Mézpest, Göböly, Lapis, Csirke, Czigány, Aranyos, Hoszszúmály, Varjas, et Hatalos."[64]

Talán nem szükséges tovább bizonygatni, hogy ez a kézirat volt Szirmay asztalán. E kéziratnak a szóban forgó Szirmay-művek keletkezéstörténete szempontjából és nem a szövegvariánsok szempontjából van jelentősége.[65] A továbbiakban az egyszerűség kedvéért Bél Mátyás kézirataként vagy műveként fogok utalni a megyeleírásra, bár voltaképpen egyrészt egy döntően Matolaitól származó és Bél által itt-ott javított kézirat, másrészt ennek Szirmay embere által pontosan lemásolt és Szirmay által pár helyen annotált változata van a kezünkben, miközben a Bél Mátyás által írt tisztázat nem maradt fenn.

Ifjabb Barta János már elkezdte feltárni az összefüggéseket Szirmay és Bél Zemplén-leírásai között;[66] mivel Szirmay *Hegyalja-Ismertetés*e, mint láttuk, a *Zemplén helyrajzi-politikai ismertetésé*ből vált ki, várható, hogy az utóbbiról alkotott értékelés a kisebb műre is vonatkoztatható, legfeljebb az arányok különböznek. Vizsgáljuk most tovább a Bél–Szirmay összefüggések kérdését, a *Zemplén helyrajzi-politikai ismertetése* azon részeire fókuszálva, amelyek a *Hegyalja-Ismertetés*ben is szerepelnek. Mint Barta röviden megállapítja, Bél kéziratának már a szerkezete is mintaként szolgált Szirmay számára.[67] Hozzátehetjük, már a cím is azonnal Bél művére emlékezteti az olvasót: *Notitia... historico-geographica...* szavak állnak az egyes Bél-kötetek címoldalán, és Szirmay kétféle megyeleírásának, valamint *Hegyalja-ismertetés*ének a címei is a *Notitia* szóval, sőt két esetben *Notitia historicá*val kezdődnek. A *Zemplén helyrajzi-politikai ismertetése* megyeleírásának szerkezete, ami a *főbb* egységeket illeti, ugyanaz, mint Bél megyeleírásáé: természetrajz (hegyek, folyók stb.); a megye lakossága, főbb tisztségviselői, családjai; végül az egyes települések leírása. Az arányok különböznek: egyes részeket rövidebben, másokat hosszabban (ez a gyakoribb) tárgyal Szirmay, sőt, bizonyos témákat egészen mellőz, viszont újakat von be. A hegyek után nem a folyók, majd az állat- és növényvilág következik, mint Bél művében, hanem a borvidék sajátosságait tárgyaló részt találunk (ezt a szempontot tehát már a *Hegyalja-ismertetés* kiválása előtt a nagyobb megyeleírás is kiemelte); a nemesi családokat, tisztviselőket sokkal hosszabban tárgyalja Szirmay, az egyes települések leírásában pedig

[64] Szirmay 1803, 178; Szirmay 1798, 117. Lásd még Sárospatak leírásában a Megyer dűlőnél egy-egy kiegészítést Somlyóról és a „Fejedelem kútjáról": Fol Lat. 274, 105. o., illetve Szirmay 1803, 221.

[65] A 2018-as kiadás ezt a Fol. Lat. 274-et nem, csak egy másik másolatot ismer (lásd a kéziratokról Tóth et al., kiad., Bél, 2018, 97–104), de ennek nincs jelentősége a kiadás szövege szempontjából, amely amúgy is – joggal – szorosan Matolai eredeti szövegéhez igazodik. A továbbiakban is e 2018-as kiadás oldalszámai szerint hivatkozunk Bél / Matolai művére.

[66] Barta 2010.

[67] Ibid., 124.

hangsúlyos, viszonylag terjedelmes és jól elkülöníthető részként szerepel a történelmi adatok, események taglalása; általában a történeti részek következetes beiktatása a legfőbb különbség Bél, pontosabban Matolai megyeleírásához képest (utóbbinak nem volt erőssége a helytörténeti visszatekintések kidolgozása). Formailag Szirmay megyeleírása nem különül *generalis* és *specialis* részekre, azon belül pedig *membrum*okra, mint Bél leírása, hanem egyszerűen egymás után következnek a „§" jellel jelölt számozott fejezetek.[68] Bél művében az egyes járásokon belül alapesetben szigorú rendben következne egymás után a várak, városok, majd falvak leírása; de a Zemplén-leírás, és azon belül is a *Processus Submontanus*é (Hegyaljai járás) éppen hogy nem sikerült ilyen rendszerezettre – mint láttuk, valószínűleg az anyagot összeállító Matolai kevésbé rendszeres szemlélete miatt[69] – , szimplán egymás után következnek a települések csakúgy, mint később Szirmaynál (aki a települések sorrendjében más logikát követ). Amikor Szirmay a saját megyeleírásából kivonta a Hegyaljával kapcsolatos részeket, létrehozva a *Hegyalja-Ismertetést*, ennek a kisebb műnek a két fő része – a hegyek és szőlészeti-borászati rész, illetve az egyes hegyaljai települések leírása – tulajdonképpen még mindig tükrözi a leírás eredeti Bél Mátyás-i alapelvét, a *pars generalis* és *pars specialis* egymásra következését.

A makroszerkezet után térjünk rá a mikroszerkezetre: hogyan épül fel egy-egy település leírása a *Zemplén helyrajzi-politikai ismertetésében,* így tehát a *Hegyalja-ismertetés*ben is? A település nevének magyarázata után a terület általános leírása következik: a határ (szántók, legelők stb., akár pontosan megadva a terület nagyságát), a lakosság nemzetiség és vallás szerint, főbb nevezetességek és intézmények. Ezután egy történeti rész mutatja be a település történetét, és ezzel összefüggésben a terület múlt- és jelenbeli birtokosait; az összegyűjtött adatokat, eseményeket *annales*-szerűen, kronológiai rendben tálalja. Végül a hegyaljai települések esetében a szőlőtermő dűlők felsorolása következik, és adott esetben a város kiváltságai, vásárai, pecsétje. Kisebb települések esetén a történeti rész lehet akár csak néhány esemény, a jelentősebbeknél viszont (Tokaj, Kis- és Nagypatak, Sátoraljaújhely) számos oldalt kitehet, és magába foglalhatja múltbeli és jelenlegi tisztségviselők, egyházi vezetők listáit, várak, szerzetesrendek és egyéb intézmények részletesebb bemutatását. Ha a történeti részeket nem számítjuk, jól látható a Bél Mátyás-i minta az egyes települések leírásában is: Bél is a név magyarázatával kezdi, röviden leírja a területet (ő nem nyújt számbeli adatokat) és a lakosokat nemzetiség és vallás szerint, valamiképpen szerepelnek a főbb birtokosok, nevezetességek és intézmények, illetve a dűlők, végül nemegyszer a város kiváltságai, pecsétje. A történeti múlt változó mértékben van jelen a Bél Mátyás-i leírásokban, attól is függően, hogy melyik „fejlődési fázisig" jutott el a segítőktől eredő kézirat Zemplén esetében igencsak elakadt a megyeleírás történeti irányú kidolgozása. A kézirat inkább csak a nagyobb települések történetére tér ki, akkor is jóval kevesebb adattal, mint Szirmay; ha a településhez tartozik

[68] Szirmaynál így az sem tűnik ki, hogy melyik település melyik járásba tartozik.
[69] Tóth et al., kiad., Bél, 2018, 99.

vár – mint Tokaj esetében –, a várost és várat általában külön tárgyalja, de egyik rész sem válik nagyságrendileg terjedelmesebbé a falvak leírásánál.[70]

A szerkezeti hasonlóságoknál kényesebb kérdés a konkrét, szövegszerű egyezéseké. Barta általánosságban megállapítja, hogy viszonylag sok a szövegszerű hasonlóság a két megyeleírás közt, akár mondatok szintjén is, de elemzése[71] összességében kisebb mértékű átvételt mutat ki, mint amennyire valójában használta Szirmay a kéziratot. Nézzük most meg közelebbről, csak a megyeleírásban és a *Hegyalja-Ismertetés*ben egyaránt szereplő részeket. Ha Szirmay művének első egységét, a hegyek leírását (1–10. §) összevetjük Bél megyeleírásának megfelelő részével,[72] azonnal szembetűnik, hogy Szirmay részben kivonatolta, röviden összefoglalta, részben szó szerint, akár több mondatra terjedően átvette Bél szövegét.[73] Ezt az alapszöveget aztán itt-ott kedve szerint kibővítette: az 1. fejezetben például beilleszt egy idézetet Anonymustól, és a Tokaj-hegy „Kopasz-teteje" kapcsán megemlít egy boszorkánypert; a 3. fejezet, amely a tokaji föld kincseiről szóló levelet közli, teljes egészében Szirmay „betoldása"; a 10. fejezetben pedig, a távolabbi hegyek kapcsán a korábbiaknál rövidebben foglalja össze a Bél szövegében olvasottakat.

A szőlészeti rész (11–33. §) a Bél Mátyás-i kézirattól alapvetően függetlennek tűnik.[74] A helyrajzi rész (34–54. §) esetében viszont nem áll meg Barta állítása, miszerint a települések leírása „végképp elszakad a Bél féle *Notitiá*tól".[75] Az valóban nem fordul elő, hogy többmondatos részeket átemel Bél településleírásaiból, de azért számos alapvető adatot átvesz oly módon, hogy vagy a felsorolt elemek (pl. felekezetek, források, dűlők) sorrendjéből, vagy az azonos tényeket tartalmazó mondatok hasonlóságaiból látszik, hogy Bél kézirata volt Szirmay forrása (önmagában az adatok hasonlósága persze még nem perdöntő, így itt csak a biztosan Béltől átemelt elemekre hozok példákat). Vegyük példaként a Bodrogkeresztúr ismertetéseiben szereplő szoros hasonlóságokat. A szabad (feudális terhektől mentes) udvarházakkal rendelkező családokat így sorolja fel a két szerző:

[70] Általánosságban egyébként jellemző, hogy maga Bél Mátyás gyakran hosszú történeti áttekintéseket, intézmények bemutatását „zsúfolja bele" egy egy település leírásába: erre a legjobb példa Pozsony, amelynek „leírása" országos jelentőségű történelmi eseményekre és intézményekre való hosszú kitérések miatt válik rendkívül terjedelmessé (Bél 1735–49, I.).

[71] Barta 2010, különösen 124–126.

[72] Tóth et al., kiad., Bél, 2018, 115–118 (5. §).

[73] Vesd össze például a *Hegyalja-Ismertetés*nek már a legelső mondatát (a nyomtatványban 5. o.) Bél kéziratának megfelelő részével (115. o.): „Montium viniferorum in hac regione, immo tota fere Europa facile princeps est decantatissimus ille per universum terrarum orbem, Mons Tokaj. Accepit is nomen a Tokaj castro, seu oppido eius nominis, quod ei subest ab ortu, tametsi iure meliori dici posset Tarczaliensis, ab oppido Tarczal..."

[74] Lehetséges kapcsolatokról egy-két helyen lásd még lent, IV. 1.

[75] Barta 2010, 126.

Bél: „Curiarum certe circiter XVI sunt, in quibus C. Aspermont, Teleki, baro item Sennyei, et nobiles Patai, Josa, Ketzer, Bagosi, Garai, Besenyei, Döri, Kadas, Fai, Schneider, Glatzinger, praecipuas possident."[76]	*Szirmay:* „Sunt tamen & liberae Curiae Comitibus Teleky, Sennyey, Döry, & Nobilibus Patay, Jósa, Keczer, Bagossy, Bessenyey, Kádas, Fáy, Schneider, Glaczinger, & Curia Garaiana dicta."[77]

A nevek sorrendje nagyon hasonló, Szirmay mindössze a Dőry családot tette előrébb, a grófok közé, a Garaiakat pedig, udvarházuk „szabadságát" elbizonytalanító kontextusban, a sor végére (az Aspremontokat még korábban részletesen tárgyalta Szirmay); ezek a módosítások nyilván az azóta történt változásokat tükrözik. S ha e nemesi családoknál Bélt vette alapul, nyilván a mellette szereplő közlésben, a város kiváltságait biztosító császárok említésekor is Bél lehetett a kiindulópont, csak éppen itt másképp fogalmaz Szirmay, nincsenek konkrét átfedésben levő szövegrészek.[78] Kicsit lejjebb a dűlőknek ilyen felsorolásait olvashatjuk:

Bél: „Viniferi colles recedunt ad occasum et septemtrionem, pauci illi, et non parva parte deserti. Meliores vocantur *Csokamál*, *Sajgo*, et *Kakas*, quippe quorum fructus maturus vini *Tokaiensis* classem mediocrem exaequat saepe; neque contemnendus erit, qui in *Kövágo* gignitur, atque *Meszelató*, sed vilissimi sunt in *Ujhegy*, et *Henye*."[79]	*Szirmay:* „Colles vitiferos habet 1mae Classis, Csóka-mál, Sajgó, Kakas, Kö-vágo, Meszsze-látó, Ujhegy, & Henye."[80]

A nevek sorrendje alapján itt is egyértelmű, hogy bár máshonnan is nyilván tudhatta a dűlőket Szirmay, itt konkrétan Bélt követte, egyúttal igen erőteljesen le is egy-

[76] Tóth et al., kiad., Bél, 2018, 165.
[77] Szirmay 1803, 176.; Szirmay 1798, 113.
[78] Cf. Tóth et al., kiad., Bél, 2018, 165: „coacti erant, exemplo Tokaiensium" stb., illetve Szirmay 1803, 176 és Szirmay 1798,113: „Privilegiis paribus cum Tokaino Oppidum" stb.
[79] Tóth et al., kiad., Bél, 2018, 166.
[80] Szirmay 1803, 176; Szirmay 1798, 113 (ez utóbbiban „Sajgó" helyett „Sajgkó").

szerűsítette a szöveget (nem biztos, hogy személyes meggyőződésből) azzal, hogy a Bél-kéziratban még minőségileg széles sprektrumban szereplő dűlők nála már mind „első osztályúak".

A felhozott szöveghelyek tipikus példái annak, milyen módokon használta fel Szirmay Bél szövegét: kiindulópont volt számára, adatokat merített belőle, és megesett, hogy az adatokkal együtt nagyobb, fél- vagy egymondatnyi szövegdarabok is átkerültek. Ám Bél (és persze mások) adatait alapvetően a saját megfogalmazásában és a saját koncepciója szerint használja Szirmay; például leegyszerűsítve összefoglal (mint a legutóbbi bodrogkeresztúri példából látható), vagy – jóval gyakrabban – bővít, kiegészít (lásd a Fol Lat. 274. ismertetésénél említett esetet). Bár további példák is felhozhatók a helyrajzi részből Bél-szövegrészek (legfeljebb egy-két mondat) szó szerinti és hivatkozás nélküli átvételére,[81] inkább az a jellemző, hogy a másoktól nyert információt a saját szavaival építi be a szövegegyüttesbe.

Összefoglalóan úgy fogalmazhatunk, hogy a *Zemplén helyrajzi-politikai ismertetése*, s így közvetve a *Hegyalja-Ismertetés* írásakor Bél megyeleírása jelentette a kiindulópontot, ő adta azt a vázat, amelyre Szirmay felfűzhette a máshonnan vett elemeket is; az egyes településleírások, még amikor hosszúra nyúlnak is és csak máshonnan vett adatokat tartalmaznak, a Bél Mátyástól örökölt struktúrába ágyazódnak bele. Mint láthattuk, ténylegesen Szirmay tulajdonában volt a megyeleírás egy másolata, így bármikor elővehette. A *Hegyalja-Ismertetés*nek egyedül a szőlészeti része az, amely gyakorlatilag független Béltől, amúgy makroszerkezeti szinten is az ő megyeleírása a minta, és mikroszerkezetileg is, ami a földrajzi-helyrajzi részeket illeti. *Szövegszintű* egyezés a hegyek ismertetése esetében, az első tíz kis fejezetben nagymértékű, a helyrajzi részben ritka. Ha a terjedelem szempontjából vizsgáljuk a kérdést, a Béltől átvett összefüggő szövegrészek aránya elenyésző a *Hegyalja-Ismertetés* egészéhez képest, már csak azért is, mert éppen a szőlészeti rész, illetve a helyleírásokon belüli krónikaegységek nyúlnak hosszúra. Ettől még tény, hogy – mint már Barta és Orosz is megállapította a nagyobb megyeleírás vonatkozásában – vannak ilyen hivatkozás nélküli átvételek; ennek problémájára alább, a történeti források tárgyalásánál még visszatérünk. Előrebocsátom azonban, hogy egyrészt a *Hegyalja-Ismertetés* szövegének valóban csak egy kis része származik szó szerinti vagy tartalmi értelemben Béltől, másrészt természetesen ezeket az átvételeket is másképp ítélték meg abban a korban, mint ma. Magát Bél Mátyást mint forrását Szirmay többször említi a *Zemplén helyrajzi-politikai ismertetésé*ben, *(Mathias) Bel, Belius* vagy *Bellius* néven. Tokaj város neve például összefügg a Tisza és Bodrog összefolyásával, „Bél Mátyás innen eredezteti" – mondja Szirmay, aki ezután gyakorlatilag idéz is egy pár soros részt Bél kéziratából.[82] Azt nem mondja meg, Bélnek melyik művéről van szó, és érdekes módon máshol

[81] Lásd pl. egy hegy és várrom leírását a kisfaludi fejezet végén (Tóth et al., kiad., Bél, 2018, 166, és Szirmay 1803, 178, ill. Szirmay 1798, 116); vagy erdőbényei templomok leírását (Tóth et al., kiad., Bél, 2018, 147, és Szirmay 1803, 155–156, ill. Szirmay 1798, 126).

[82] Szirmay 1803, 132, ill. Szirmay 1798, 63–64; cf. Tóth et al., kiad., Bél, 2018, 161.

sincs utalás erre a Zemplén-leírásra,[83] miközben Bél több más kiadott művét és kéziratát konkrétan említi Szirmay a saját Zemplén-leírásában.

Ha Zemplén megye leírója Bél Mátyás, illetve Matolai fél évszázaddal korábbi megyeleírására támaszkodik, abban sok erény mellett sok hibalehetőség is benne rejlik, ha a szerző nem vigyáz; erre már a korábbi elemzők is figyelmeztettek olyan szövegrészek kapcsán, amelyek amúgy a *Hegyalja-Ismertetés*ben is szerepelnek, s így azokat itt is érdemes felidézni. Egyrészt előfordul, hogy a Bél-féle kézirat keletkezése (valószínűleg 1732) óta megváltoztak a körülmények az adott helyen, ám Szirmay új adat híján átveszi Bél elavult közlését: például azt, hogy a varannói és homonnai hegyek környékén szőlőművelés is folyt, miközben valójában felhagytak ezzel a 18. század végére.[84] Másrészt Bél, illetve Matolai sem volt tévedhetetlen, ők is gyűjthettek valótlan vagy pontatlan adatokat, és ismerünk példát arra, hogy Szirmay átvett ilyen hibás adatot: a Mád városon keresztülfolyó patak neve Bócs-ere volt, nem pedig „Bécs-ere", amelyet Bél kéziratában és ennek nyomán Szirmaynál is olvashatunk.[85] Ezek azonban inkább kivételes esetek, jellemzőbb az, hogy Szirmay vagy megőrzi a saját korára is érvényes információt, vagy felfrissíti azt, leginkább pedig kibővíti, máshonnan is gyűjt. Ez nem csak a múlt tényeire vonatkozik: A *Zemplén helyrajzi-politikai ismertetésének,* illetve a *Hegyalja-Ismertetésnek* a legfőbb újdonsága a helytörténeti adatok bőséges közlése, de a jelenkori földrajzra-helyrajzra vonatkozó részek is valamennyivel részletesebbek, mint Bél leírásaié: hogy csak egy példát említsünk, felhasználásra kerülnek a század második felében történt felmérések (urbárium, népszámlálás) adatai.[86] Ha pedig azt nézzük, hogy nyomtatásban mi jelent meg Zemplén megyéről és Hegyaljáról a 18. század végéig (tehát mintegy érdemnek tekintjük többek közt a Bél-féle kézirat sok megfigyelésének hozzáférhetővé tételét), még kedvezőbb színben tűnnek fel Szirmay művei. Nem könnyű szétválasztani a 18. század földrajzi és történeti szakirodalmát – éppen Bél Mátyás nyomán kapcsolódott gyakran össze a kettő –, de ha egy pillantást vetünk a század főbb, Zemplént is érintő, részben vagy egészben földrajzi-helyrajzi műveire, láthatjuk, hogy mennyiségileg is jelentős előrelépést jelent a két Szirmay-nyomtatvány, és módszertanilag sem marad el a kor színvonalától.

Bél Mátyás nyomán, nemegyszer a polihisztor és segítői által gyűjtött anyagot felhasználva bontakozik ki Magyarországon a tudományos földrajzi irodalom.[87] A század folyamán egyre sűrűbben jelennek meg nyomtatásban különböző országleírások, és mivel e leírások alapvető egysége a vármegye (Bél nyomán, de a vármegye általános jelentősége és a célközönség miatt is), Zemplén és azon belül Hegyalja is szerepel

[83] E sorok írója legalábbis nem talált ilyen utalást. Barta (2010, 124) említi a Szinnai kő szöveghelyét, mint amelynél „Bél Zemplén leírására (Bellius kéziratára) is találhatunk utalást", ám itt sem konkrétan a Zemplén-leírás van megemlítve, csak annyi, hogy „Matthias Belius in Mss. et Kaprinay Dipl. Tom. 1. pag. 78." (Szirmay 1803, 29).

[84] Barta 2010, 124; Szirmay 1798, 13.

[85] Orosz 2020, 203; Szirmay 1798, 106.

[86] Barta 2010, 126; Szirmay 1803, 132.

[87] A század földrajzi irodalmáról áttekintést nyújt Fodor 2006.

ezekben. Tomka-Szászky Jánosnak, Bél tanítványának 1748-ban megjelent *Introductió*ja az első magyarországi földrajzi kézikönyv;[88] részben az ő közreműködésével jelent meg Bél kéziratai alapján egy teljes Magyarországot leíró *Compendium,* 1753-tól több kiadásban.[89] Karl Gottlieb von Windischtől németül jelent meg az államismereti iskolára szorosan támaszkodó *Geographie des Königreichs Ungarn,* több kiadásban, 1780-ban már két kötetben;[90] ugyanő az *Ungrisches Magazin* című folyóiratában (1781–87) is közölt megyeleírásokat. Eme országismertetések érthető módon csak röviden tekintik át Zemplén vármegyét – mint egyiket a sok közül –, illetve Hegyalját.[91] A század végén már részletes, részben vagy egészben geográfiai lexikonok is kezdtek megjelenni, mint Korabinszky J. Mátyástól a *Geographisch-historisches und Produkten-Lexikon… von Ungarn* 1786-ban,[92] vagy Vályi Andrástól a földrajzi szempontból jelentősebb „Magyar Országnak Leirása"(1796);[93] ezek többek közt helységnévtárként is szolgáltak, ám például Tokajra Vályinál is csak fél oldal jut.[94] Az országleírásokon túl a 18. századi hegyaljai borvidékről szóló szőlészeti munkák is gyakran áttekintik Hegyalja településeit – e munkákról később lesz szó[95] –, de rövidebben, mint Szirmay, gyakran csak felsorolásszerűen. Kazinczy Ferencnek van országleírása[96] és külön egy befejezetlen Zemplén-leírása is (1789); utóbbi éppen Szirmay hagyatékában maradt fenn, az OSZK Fol. Hung. 880 jelzetű kéziratában, olyan dokumentumokkal egybekötve, amelyek a kettejük közti, Zemplénről szóló diskurzust tükrözik (e dokumentumok alapján főleg Kazinczy kért tanácsot, bírálatot Szirmaytól, aki viszont maga is felhasználta a kéziratot[97]). Ez a megyeleírás is (f. 3–44) inkább csak vázlat, és a megírt részek főleg a *politicum*ra vonatkoznak (lakosság, közigazgatás stb.).

Szirmay az egyes földrajzi egységeket, helységeket módszertanilag egyszerűen írja le, sorba véve az egyes elemeket (szántók és legelők, birtokosok, dűlők stb.) egy hozzávetőleges rendben, nem különösebben keresve a mélyebb összefüggéseket – ám nem volt ez másképp a 18. század földrajzi irodalmának más műveiben sem, és nemigen várt el mást a célközönség sem. Az államismereti iskola előrelépést jelentett a forráskritikán túl az ok-okozati összefüggések feltárása és egy holisztikusabb szemléletmód irányába, de amit ténylegesen látunk a 18. század magyarországi földrajzi irodalmában, az inkább a gyűjtött adatok, megfigyelések rendezett közlése, mint mai értelemben vett tudományos feltárás. E tekintetben módszertanilag nemigen

88 Tomka-Szászky 1748.
89 Első kiadás: Bél 1753.
90 Windisch 1780.
91 A *Compendium* legrészletesebb kiadásában (Bél 1779) például Zemplén megyére húsz oldal jut (201–221. o.); Windisch Geográfiájának (1780) 2. kötetében tíz oldal a „*Sempliner Gespanschaft*ra" (42–53. o.), benne öt oldal a hegyaljai „*Bezirk*re" (48–52. o.).
92 Korabinszky 1786.
93 Vályi 1796.
94 Vályi 1796, III., 505.
95 Lásd lentebb, IV. 1.
96 Kazinczy 1775.
97 Lásd III. 3. c.

láthatunk előrelépést Bél Mátyás után a 18. század végéig.[98] Hogy milyen földtani viszonyok miatt terem olyan jó szőlő és bor Hegyalján, vagy a települések földrajzi fekvése hogyan függ össze történelmükkel – ezek inkább már a következő századok történészeinek kérdései. Nem véletlen, hogy a modern szakirodalom szűkebb értelemben vett helytörténetírással foglalkozó művei a 19. századtól szokták kezdeni az áttekintést.

III. Szirmay és a 18. századi történetírás. A mű gazdag forrásvilága és a forráskezelés problémái

1. A *Hegyalja-Ismertetés* a 18. századi történetírás kontextusában

Szélesre tágítva a kört Bél Mátyás mint történész körül, vizsgáljuk most meg a *Hegyalja-Ismertetés* történeti részeit általánosságban, illetve ezek kapcsán Szirmayt mint történészt a 18. századi történetírás kontextusában. Ezek a történeti részek – a településleírások nagy részét adó helytörténeti részek (afféle „kiskrónikák"), illetve a hegyaljai szőlőművelés történetére vonatkozó részek (19–20. §, 23–26. §) – először is a hivatkozott források mennyiségével döbbentik meg az olvasót. Azon túl, hogy az adatok oroszlánrészéhez tartozik valamilyen hivatkozás, ezek igen változatosak is. És nem csak a nyomtatott forrásokból van sok és sokféle – Anonymustól 18. századi történetírókig és tudósokig –, hanem kéziratos és egyéb forrásokból is: kéziratos beszámolók, naplók, népi mondások, feliratok, de mindenekelőtt oklevelek számos levéltárból és gyűjteményből. Természetes módon tolulnak fel az olvasóban efféle kérdések: hogy lehet, hogy az inkább csak közmondás- és szólásgyűjteményéről ismert nemesúr ennyi történelmi adatot gyűjtött össze a kor viszonyai közt, egy viszonylag *kis területre* (itt: Hegyaljára) vonatkozóan? Nem lehet, hogy a hivatkozott közlések egy része – talán jó része – nem hiteles, vagy legalábbis más forrásból származik, mint ami meg van adva? Ha viszont összességében egy hiteles és rendesen megírt mű ez a vidék helytörténetírásában mindenképp úttörő ismertetés, miért nem foglalkozott vele érdemben és érdeme szerint a szakirodalom?

A hitelesség kérdését még érdekesebbé teszi az, hogy Szirmayról való *eddigi* tudásunk alapján *elvileg* minden szélsőség elképzelhető. Egyrészt ismerjük Szirmay hajlamát a történészi kutakodásra, levéltárak iránti vonzalmát, és életrajzi adataiból tudunk a megyei tisztségével járó levéltári munkájáról, illetve a sok utazásról is – a környező megyékbe, Pest-Budára, sőt Bécsbe –, amelyek egy ilyen nagyszabású adatgyűjtésnek legalábbis a minimális feltételeit megteremtették. Másrészt Szirmay becsvágyának

[98] Lásd Fodor 2006, 70–111.

és a múlt eseményeit színező fantáziájának megnyilvánulásaira is ismerünk példákat, és monográfiájában König György oklevél-hamisítással is vádolja, amely bizony a történetírói szakmában a helytelen forráskezelés típusai közül a legsúlyosabb eset: a *Zemplén helyrajzi-politikai ismertetése* 84–86. oldalán, a megye nemes családjait felsoroló részen belül szerepel a Lasztóczy család állítólagos *Divisionálé*ja 1339-ből, egy magyar nyelvű (!), archaizáló ortográfiával írt oklevél, amelynek hitelességét már Kazinczy is kétségbe vonta.[99] Valójában nem egyértelmű, hogy Szirmay volt a hamisító, lehetett például egy Lasztóczy is még korábban; mindenesetre talán épp ez az eset, vagy egyéb, vélt vagy valós helytelen hivatkozások vették el a modern kutatók kedvét attól, hogy Szirmay történetírói oldalát komolyan szemügyre vegyék, s ehhez párosulhatott az az irdatlan munka, amelyet a rengeteg hivatkozás egyenkénti ellenőrzése jelentene (még az internet korában is). Ám egyetlen esetleges hamisításból (amelyet König is elszigetelt esetnek mond[100]) semmiképp sem lehet általánosító következtetéseket levonni, és a három Zemplénnel kapcsolatos nyomtatvány – s akár a szerző más történeti művei – valóban olyan súlyúak, hogy érdemes őket történészi szemmel megvizsgálni, akár azért, hogy Szirmay (hely)történetírói szerepéről pontosabb képet kapjunk, akár azért, mert az első körben hitelesnek bizonyuló adatokat általában is felhasználhatja a történettudomány. S nemcsak érdemes, de elvileg lehetséges is vizsgálni a hivatkozások jelentős részét, legalább egy olyan kisebb egységéit, mint a *Hegyalja-Ismertetés,* amely viszont a nagyobb Zemplén-ismertetések mögötti történetírói attitűdöt is tükrözheti. Jelen munka keretei közt nem vállalkozhatok a nyomtatványok, adott esetben ma is elérhető források azonosításán túl a több ezer hivatkozás egyenkénti ellenőrzésére – ez egy disszertáció nagyságrendű kutatómunkát jelentene –, de a források feltérképezésével és minden típuson belül több jól megválasztott, akár gyanús hely ellenőrzése révén – vagyis több, mint szúrópróbaszerű vizsgálat által – le lehet vonni óvatos, iránymutató következtetéseket arról, hogyan állt hozzá Szirmay a forrásokhoz, és hogyan álljunk hozzá mi Szirmayhoz.

A vizsgálat tanulságaiból érdemes itt előrebocsátani azt, hogy a *Hegyalja-Ismertetés* alapján nem tűnik úgy, hogy Szirmay alapvetően kilógna a kor tágabb értelemben vett történetírói közül. A jelek szerint alapvetően rendes kutatómunkát végzett, a források kezelésekor elkövetett hibái összességében nem kiugróak, és azokat is a kor szokásainak figyelembevételével kell megítélni. Azért kell ezt hangsúlyozni már az elején, mert sok esetben sikerült megtalálni egy-egy közlés valódi forrását, amely vagy nincs feltüntetve a műben, vagy más van helyette feltüntetve; általában is, a kritikus vizsgálat nyilván a hibákat veszi célba elsősorban, és nem az érdemeket (a hivatkozások esetében ráadásul bizonyítani csak azt lehet, ha egy adatot máshonnan vett át, azt nem lehet bizonyítani, hogy egy adatot biztosan a megadott a forrásból vett át, közvetítő nélkül). A hibák számbavétele összességében túlontúl negatív irányba torzíthatja a Szirmayról alkotott képünket, ezért fontos tudatosítani, hogy az *alapeset* mégiscsak

[99] König 1903, 33–34.
[100] Ibid. 34.

az, hogy önállóan kikutatott adatokat, tényeket közöl a 18. század szokásainak nagyjából megfelelő hivatkozásokkal. Általában nem is Szirmay történészi kvalitásainak az értékelése vizsgálódásunk fő célja, hanem hogy egy hozzávetőleges képet kapjunk Szirmay eme oldaláról és kora (hely)történetírásának horizontjáról. Vizsgálódásunk ugyanis túlmutat Szirmayn: mivel ismeri és használja a 18. században, főleg jezsuiták révén kibontakozó tudományos történetírás főbb műveit, és már csak ezek révén is a másodlagos és elsődleges források (köztük oklevelek) széles spektrumából merít, a *Hegyalja-Ismertetés* forrásvilágának feltérképezése általában is tükrözheti a 18. század végi történetírás főbb forrástípusait, és a források nem megfelelő kezelésének a századra jellemző eseteit.

A szűkebb értelemben vett tudományos történetírás csak ebben a században született meg: ekkor került a hangsúly az oklevelekre és más elsődleges forrásokra, egyúttal végképp elavulttá vált az „egykönyvű", egy-egy fő munkát, krónikát mindig folytatni akaró humanista történetírás. A bollandisták nyomán Magyarországon Hevenesi Gábor alapozta meg a nagyarányú forrásgyűjtést, a 17. század végétől; az először még egyháztörténeti irányultságú gyűjtés később az ország általános történelmére, illetve művelődéstörténetére is kiterjedt, és e tevékenység Kaprinay István munkásságával tetőzött, aki 1773-ig, a jezsuita rend feloszlatásáig több mint száz kötetnyi kéziratot másolt le vagy gyűjtött össze. A forrásgyűjtés révén pedig a 18. században sorra születtek a már új alapokon álló átfogó történeti munkák, először egyháztörténeti, aztán más területeken is; a fejlődésnek a német államismereti iskola magyarországi meghonosítása adott lendületet egyrészt Bél Mátyás, másrészt jezsuita tudósok által. Míg komolyabb forráskritikáról az első 18. századi művekben még nem beszélhetünk, Pray Györggyel már az 1760-as évektől egy újabb szintre kezdett lépni a történetírás: Pray egyrészt már igyekezett minden forrást fölülvizsgálni, másrészt az adatok puszta gyűjtése, közlése helyett kritikailag is elemezte, értékelte az összegyűjtött információt, az események okainak feltárására, az összefüggésekre nagyobb hangsúlyt helyezett.[101] Ám ezek a módszertani újítások lassan hódítottak teret, a 18. század egészére inkább a már elsődleges forrásokon alapuló, de nagyrészt még „adatközlő" történetírás a jellemző – ahogy Szirmay művére is.

Ami tehát fentebb a Bél Mátyás nyomán kibontakozó földrajztudomány módszertani gyengeségeiről említésre került, az érvényes a történetírás szempontjából is. Szirmay rengeteg adatot, információt gyűjt össze, de nemigen keresi az ok-okozati összefüggéseket (bár ez alól vannak kivételek, főleg a borvidék története vonatkozásában), és a forráskritika sem erőssége. Azért előfordul, hogy Szirmay felülvizsgálja a forrását, legalábbis a másodlagosakat. Kétségbe vonja például Weszprémi István orvostörténeti kiadványának egy adatát, miszerint a pataki plébániatemplomot Perényi Péter emelte volna; a várkapu felirata alapján a Pálócziakat mondja a templom első építőinek.[102] Ugyanakkor „azt, hogy Perényi Pétert és Gábort ebben a pataki

[101] A 18. századi történetírásra összefoglalóan lásd Gunst 1995.
[102] Szirmay 1798, 159–160.

templomban temették el és nem a terebesiben, az a beszéd is bizonyítja, amelyet Szikszai Fabricius Balázs iskolamester mondott Sárospatakon Perényi Gábor életéről és haláláról"[103] – érvel Szirmay a tulajdonában levő, beszédet tartalmazó nyomtatvány alapján. Van példa egy egész fejezetre is, amelyben Szirmay egy tévképzetet és az azokat terjesztő forrásokat kritizálja: a 33. fejezet az állítólagos tokaji növényi aranyat cáfolja; igaz, kérdéses, hogy az ebben szereplő kritikus érvek mennyiben Szirmayéi, erről lásd lentebb a IV. 6. szakaszt. Mindenesetre nem teljesen igaz König sommás értékelése, miszerint Szirmay nagyon „híján van" a forráskritikának.[104] Ami a történeti részek összességében „adatközlő" jellegét illeti – a helytörténeti részek esetében ez egyfajta *annales*-stílust jelent –, az kétségtelen; ettől még nagyon is használhatóak az összegyűjtött közlések, ám inkább az olvasóra van bízva, hogy azokból mélyebb összefüggéseket olvasson ki vagy teremtsen.

2. A történeti részek forrásai, illetve betétszövegei

Mielőtt a forráskezelés problémáira rátérnénk, vegyük sorra a történeti részek hivatkozott forrásainak típusait egy lehetséges csoportosításban, kitérve a főbb művekre az egyes forráscsoportokon belül, és adott esetben arra, hogyan juthatott hozzá ezekhez. A szőlészeti rész fő forrásairól a következő fejezetben lesz szó, de azok is besorolhatók az itt említett forrástípusokba. Az alábbiakban nem sorolok fel olyan másodlagos forrásokat, amelyekre hivatkozott ugyan Szirmay, de a jelen kutatás során kiderült, hogy valószínűleg mégsem vette a kezébe, például mert egy másik forrás közvetítésével hivatkozik rá: ezekről a következő szakaszban (III. 3) lesz szó.

a) Szirmay saját művei

Mivel a *Hegyalja-Ismertetés* a nagyobb megyeleírás két részének egyik tagjából vált ki, és ez a két rész kiegészíti egymást, természetes, hogy Szirmay legtöbbször ezekre a nagyobb műveire hivatkozik. Az összes forrás közül messze a legtöbb hivatkozás a *Zemplén történeti ismertetésé*re esik (ennek a jelölése a „Not. hist."), amely, mint láttuk, hasonló anyagot dolgoz föl, mint a helyrajzi-politikai rész, csak más hangsúlyokkal és más – kronológiai – rendezési elv szerint; persze sok az átfedés a *Zemplén helyrajzi-politikai ismertetésé*vel s így a *Hegyalja-Ismertetés*sel. Érthető tehát, hogy magára a *Zemplén helyrajzi-politikai ismertetésé*re (amelynek a jelölése a „Not. pol.") jóval kevesebb a hivatkozás. Mire a *Zemplén történeti ismertetése* Kovachich keze alá és onnan kiadásra került 1804-ben, a fejezetszámai egy ponton túl elcsúsztak eggyel ahhoz a változathoz képest, amelyet Szirmay használt 1797–98-ban, így a *Hegyalja-Ismertetés* „Not. hist." hivatkozásainak fejezetszámai gyakran mögötte járnak a kiadott

[103] Ibid. 162.
[104] König 1903, 33.

– s az olvasók számára ma elérhető – változat fejezetszámainak; ezeket az eltéréseket jelöltük a lábjegyzetben. A nagyobb megyeleírásokra való hivatkozások természetesen csak közvetítő jellegűek: az olvasó a nagyobb könyv fellapozásával tud utánanézni a tényleges forrásoknak, ami körülményesebb, viszont jó esetben lehetőséget nyújt az adott közlés részleteinek, hátterének megismerésére.

A *Hegyalja-Ismertetés*ben (is) felbukkannak néha magyar nyelvű szólások, helyi mondások, amelyeknek egy része olyan jegyzetekre, esetleg gyűjtésre megy vissza, amelyből 1804-re a *Hungaria in Parabolis,* Szirmay legismertebb műve nőtt ki. A *Hungariá*ban is szerepel[105] például a *Negyvenesztendős leánnyal már az ördög sem akart táncolni!* mondás, amelyet Szirmay egy 1703-as perirat alapján illesztett be a *Hegyalja-Ismertetés* és a nagyobb mű első fejezetébe. Egy megyei jegyző reagált így egy boszorkánysággal vádolt nő védekezésére, aki „azért tagadta, hogy táncolt az ördögökkel, mert már éltesebb korú" (és nem azért, mert nincsenek ördögök és boszorkányszombatok – tehetnénk hozzá). Érdekes dolgokat tudhatunk meg a korról, és általában is, e gyakran tréfás, ízes 18. századi magyarsággal hangzó mondások határozottan élvezetessé teszik a művet.

Szirmay saját műve még egy korábban írott verse, amelyet Sátoraljaújhely leírásának (52. §) végére illesztett. Mint már König megállapította,[106] Szirmay szerette beszúrni a megjelenő műveibe ifjúkori latin verseit – nem biztos, hogy a mai olvasó (vagy akár a korabeli olvasók egy része) sokat nyer velük. Mindenesetre az e vershez írt bevezető sorok felfednek valamit Szirmay költői arcából („egykor ebben a városban is éltem, és elégiákat és költeményeket írtam a Ronyva pataknál"), maga a tízsoros elégia pedig egy régi klasszikus/humanista toposzra épít (a megjelenő Apollón megbízása vagy jóslata a költőről), amely ebben a kontextusban a nagyobb, helyrajzi-történeti művet is egy kicsit a humanista költői önreprezentáció hagyományába helyezi, mintha azzal a gondolattal játszana a szerző, hogy a megjelent nagy latin mű(vek) az alkotói tehetség ifjúkori ígéretének beteljesülése(i).

b) A 18. századi tudományos történetírás nyomtatványai

A *Hegyalja-Ismertetés* történeti részein már első ránézésre is látszik, mekkora befolyással volt Szirmayra (is) a 18. századi új, tudományos történetírás. A másodlagos forrásokra való hivatkozások közül ezekre a történészi munkákra vonatkozik a legtöbb utalás, és az oklevelek jó része is a jezsuita tudósok kéziratos vagy nyomtatott gyűjteményeinek közvetítésével jutott el Szirmayhoz. Egyértelmű, hogy ismeri, tiszteli, alapvető mércének tartja ezt az új történettudományt. A kettős megyeleírás egy 1793–94-es változatának bevezetőjében a szerző világosan utal is eme iskola egyik fő

[105] Szirmay 1804a, 125.
[106] König 1903, 30–31.

módszertani alapelvére, egy Bél Mátyástól származó[107] többszörös hasonlattal: olyanok számára az oklevelek, mint „a teológusnak a biblia, a jogásznak az írott törvény, vagy a filozófusnak a tiszta ész"; és mindig hivatkozni kell rájuk.[108]

A jezsuita történészek közül azt említi a legtöbbet Szirmay, aki a legterjedelmesebb magyar történetet adta ki: Katona István összesen 42 kötetben jelentette meg *Historia critica*ját. A kötetek nagyobb része megjelent Szirmay műveinek elkészültéig, aki a sorozat több kötetének számos oklevelére hivatkozik. Katona, ahogy számos más történetíró a század végén, Pray György köréhez tartozott, aki szinte egész intézményeket pótolt: Pray főművéhez, az ötkötetes *Annales regum Hungariae*hez (1763–70) előszeretettel nyúlt Szirmay, míg az egyháztörténeti *Specimen Hierarchiae*re[109] egyszer hivatkozott. Kollár Ádámot viszont, a magyar jogtörténet úttörő tudósát csak egyszer említi.[110] Wagner Károlynak, aki Pray „őrtársa" volt az Egyetemi Könyvtárban, a Szepességről és Sáros megyéről kiadott forrásgyűjteményét[111] használta Szirmay a hivatkozások alapján. Az irdatlan mennyiségű oklevelet lemásoló Kaprinay István műveiből csak egy kisebb Mátyás-kori rész jelent meg nyomtatásban,[112] ez felbukkan Szirmaynál is. Wagner, Kaprinay és mások kéziratos oklevélgyűjteményéből is merített szerzőnk (lásd lentebb). Schmitth Miklós, aki többek közt Katona István tanára volt Nagyszombatban, szintén elsősorban a magyar történelem forrásait kutatta, Szirmay viszont éppen az *Imperatores Ottomanici*[113] című művére hivatkozik egyszer. A korábbi jezsuita tudósgenerációból, a század első feléből Timon Sámuelnek köszönhet Szirmay több adatot, szöveget: egyszer hivatkozik Timon Tiszáról írt művére,[114] egy ebben található versre a tállyai borról (bár más boros verseket is ebből a műből merített); egyszer „Timonra" csak úgy általában; és többször arra a *Historia regni Hungariae*ra, amelyet Timon műve alapján adott ki Kazy Ferenc.[115] (A szintén hivatkozott *Cassovia vetus ac nová*t[116] Szirmay idejében még Timonnak tulajdonították, ma szerzősége vitatott.) Turóczi László magyar királyokról írt művére[117] is van hivatkozás. Nem a jezsuiták körébe tartozott Bél Mátyás, aki fentebb már tárgyalásra került, s akiről alább, a forráskezelésről szóló szakaszban (III. 3) is lesz még szó; mint láttuk, az ő *Notitiá*ját használta leginkább Szirmay, viszont alig és akkor is furcsán hivatkozik rá. Bél nyomtatott művei közül csak a *Prodromus*ra utal szerzőnk, aki ezenkívül több korábbi történetírót is Bél kiadásából idéz (lásd alább).

[107] Lásd Bél 1735–46, I., *Praefatio.* Köszönöm az észrevételt Tóth Gergelynek.

[108] OSZK, Fol. Lat. 305, f. 4: *Probatos equidem Patriae Scriptores in testimonium adducere non negligam, sed quod sunt Biblia Theologo, Iurisconsulto Lex Scripta, Philosopho Sana ratio, id mihi erunt Diplomata, ad pandendam meam optimam fidem cum indicatione Locorum, unde exscripta sint provocanda.*

[109] Pray 1776–79.

[110] A királyok törtvényhozó hatalmával kapcsolatos művére (Kollár 1764) hivatkozik, de rosszul, 1774-nek írja a kiadás évszámát (Szirmay 1798, 183).

[111] Wagner 1774, 1780.

[112] Kaprinay 1767–71.

[113] Schmitth 1760–1761.

[114] Timon 1735.

[115] Kazy 1749.

[116] *Cassovia…* 1732.

[117] Turóczi 1743.

Az általános történeti művekhez hasonlóan az egyház- és művelődéstörténeti irodalom 18. századi felvirágzását is tükrözi az, hogy mennyi ilyen mű kerül egy olyan kis területre irányuló összeállításba, mint a *Hegyalja-Ismertetés*. A sátoraljaújhelyi pálos rendház kapcsán – nem meglepő módon – két mű is említtetik a pálosok történetéről.[118] Az általánosabb egyháztörténetből Péterffy Károly zsinati szövegeket tartalmazó nagyszabású forráskiadása[119] egyszer kerül elő Szirmaynál, míg protestáns oldalon Debreceni Ember Pál Lampe által kibővített és kiadott egyháztörténeti monográfiájára[120] sok a hivatkozás, akár egész listákat (például a protestáns pataki lelkészek felsorolását) is merített belőle. Maguk a kora újkori teológiai művek is képviseltetik magukat a *Hegyalja-Ismertetésben* (egy-egy hivatkozás Pázmány, Szathmárnémethi műveire,[121] bár ezek azok közé tartoznak, amelyeket nem biztos, hogy Szirmay ténylegesen kézbe vett[122]). A magyar művelődéstörténet több területéről is említésre kerülnek művek hivatkozásként, mind úttörő jelentőségű alkotásai a 18. század második felének: Weszprémi István orvoslástörténeti műve, a debreceni *Magyar Grammatika*, Wallaszky Pál irodalomtörténeti áttekintése, Cornides Dániel *Bibliotheca Hungarica* című lexikona.[123]

Összességében már a *Hegyalja-Ismertetés*be bekerülő hivatkozások is abba az irányba mutatnak, hogy a kettős megyeleírásban Szirmay mintha tudatosan le akarta volna fedni a felhasznált művekkel, illetve hivatkozásokkal az új, 18. századi történetírás minél több területét. Ismerve Szirmay jó anyagi körülményeit és utazásait, a nyomtatványokhoz való hozzáférés nem okozhatott különösebb problémát, a fenti művek többsége egyébként is hamar sztenderddé vált.

c) Újságok, folyóiratok

A 18. század utolsó évtizedeinek egyik újdonsága volt különböző folyóiratok megindulása Magyarországon, és tudjuk, hogy Szirmay többnek is olvasója volt – és nagyobb mértékben merített belőlük a *Hegyalja-Ismertetésben*, mint amennyire feltüntette. A Karl Windisch által szerkesztett és egyszerre történeti, illetve földrajzi-természettudományos irányultságú *Ungrisches Magazin*ra kétszer hivatkozik, de legalább egy esetben egy nagyobb szövegrészt is átemelt belőle,[124] és könnyen lehet, hogy az egyik boros verset a *Magyar Kurír*ból vette.[125] Az *Ephemerides Vindobonenses* három számára is hivatkozik egy fejezeten belül (33. §), ebből az egyiket úgy említi, mint

[118] Eggere 1663, Benger 1743.
[119] Péterffy 1741–42.
[120] Lampe 1728. A mű nem jelenhetett meg Magyarországon, ezért kellett Utrechtben kiadni, Friedrich Adolph Lampe révén.
[121] Pázmány 1766, Szathmárnémethi 1675.
[122] A Szathmárnémethire való hivatkozásról lásd még alább, III. 3. a.
[123] Weszprémi 1774–87; Domokos–Benedek 1795; Wallaszky 1785; Cornides 1792.
[124] Lásd III. 3. b.
[125] Lásd IV. 3.

amelyikbe maga is publikált.[126] Mindenesetre fontos, hogy többek közt újságok révén friss eseményekről is tájékozódott Szirmay, hiszen a *Hegyalja-Ismertetés*ben a tájegység jelenét is elénk kívánta tárni, s ezért a történeti részeknek egészen a szerző jelenkoráig kellett érniük.

d) Helyi jellegű beszámolók, kisebb nyomtatványok (16–18. század)

A kora újkorból már fennmaradtak olyan kisebb, helyi jellegű narratív források is (naplók, történelmi jegyzetek, levelek, beszédek stb.), amelyek csak egy-egy helyi eseményt, eseménysort járnak körül, azt viszont részletesebben és sok esetben színesebben, mint ahogy az átfogó, okleveleken alapuló történeti művek tárják elénk a történelmet. Szirmay – nagyon is helyesen – nemcsak egy-egy adatot vesz ilyen forrásokból, de akár hosszabb részleteket is beiktat. E kisebb források általában jóval nehezebben hozzáférhetők, mint a nagy történeti művek, és amelyekhez Szirmaynak sikerült hozzájutnia, azokról szűkszavúan beszél, így nem mindig könnyű feltárni a forrás útját Szirmayhoz. Használja például Bezerédj Imre helytállásának dicséretekor Kolinovics Gábornak azt a Rákóczi-szabadságharcról szóló, amúgy labanc nézőpontú írását, amelyet a 18. században gyakran másoltak, de máig csak kéziratban van meg.[127] Egy másik adatot Thurzó György és Imre titkárának, Závodszky Györgynek a naplójából vesz. Csak úgy hivatkozik rá, hogy „Závodszky György a saját naplójában"; valójában nem volt nehéz hozzáférnie, hiszen a Bél által kiadott *Adparatus ad historiam Hungariae* első *Decas*ában ez a mű is szerepel.[128] A hegyaljai természeti kincsekre vonatkozóan egy magánlevelet nemcsak megemlít, de hosszan idéz is Szirmay, fordításban, sőt a végén az eredeti nyelven, magyarul is: Ferenczy János nótárius levele a császárnénak a tolcsvai jáspisokról példaként szolgál olyan, levéltárból előásott forrásokra, amelyek Szirmay nélkül valószínűleg nem maradtak volna fenn. Ezúttal a szerző pontosan megadja a forrása útját, amely végül nála kötött ki: „Említésre méltó Ferenczy Jánosnak, Vámosújfalu jegyzőjének felséges Mária Terézia császár- és királynőhöz 1752-ben anyanyelvünkön írott levele a tolcsvai területen talált jáspisokról, amelyet a Zemplén vármegye levéltára 43. jegyzőkönyvének 312. oldala tartalmaz, és amelyet a királyi kancellária visszaküldött a vármegyének." (3. §)

Az a beszámoló, amelyből a legtöbbet merített, Babocsay[129] Izsáknak, a 17. század végén, 18. elején élt tarcali jegyzőnek a *Fata Tarczaliensia, azaz Tarczal városának főbb változásai (1670–1700)* címet kapott történeti jegyzete. A műnek egy, a sárospataki kollégium könyvtárában levő másolatát Kazinczy Ferenc is lemásolta,[130] majd

[126] Lásd IV. 5.

[127] Szirmay 1798, 155. A mű címe *Commentariorum de rebus Ungaricis libri XIII.* Kovachich ezt is ki akarta adni, de a mai napig csak kéziratok maradtak fönn: OSZK, Fol. Lat. 389; ELTE Egyetemi Könyvtár, Ms. G. 86. A műről lásd Tóth 2010, 26.

[128] Szirmay 1798, 152. A *Diarium*... az 1586 és 1624 közti időszakról szól. In: Bél 1735–1746, I., 353–380.

[129] Előfordul a „Babócsay" változat is.

[130] Lásd Rumy 1815, p. XV.

ebből adta ki a művet 1815-ben Rumy Károly;[131] ezzel meg is adtam két lehetséges helyet, ahol Szirmay hozzájuthatott a beszámolónak egy kéziratához (a könyvtárban, illetve Kazinczy révén). A Rumy kiadásában 170 oldalas magyar nyelvű írást Szirmay 11 oldalon foglalja össze latinul,[132] ám ez a 11 oldal is messze több, mint amekkora részek egyetlen forrás idézése vagy kivonatolása révén bekerültek a *Hegyalja-Ismertetés*be. Elsőre úgy tűnhet, ez a nagyobb betoldás megbontja a mű arányait, de jobban megnézve talán éppen hogy javára válik: a szerző a „kamerát közelítve" példaként mutatja be egyetlen kisvárosnak egy kisebb, egy generációnyi időszakát, eseménydús – túlságosan is eseménydús – történelmét, amely alapján jobban el tudjuk képzelni, hogy a többi helységleírás száraz adatai, tárgyilagos közlései mögött mennyi minden rejtőzhet. Babocsay művét Szirmay nem teljesen arányosan foglalja össze (például megesik, hogy több ugyanolyan fontos esemény közül csak egyet említ[133]), néhol pontatlan,[134] és az is előfordul, hogy hozzáfűz valamit anélkül, hogy jelölné: ez már nem Babocsay szövege;[135] összességében viszont kielégítőnek tűnik a kivonatolás, és az erősen rövidítve előadott események is nagymértékben megőrzik az eredeti beszámoló drámaiságát. Ritka és rendkívül értékes az ilyen elbeszélés (így Szirmay általi rövidített közzététele is, latinul, a kor lingua francáján): Babocsay, ha néhol túlozhat is, a szemtanú hitelességével tárja elénk, mennyit és milyen változatosan szenvedhetett egy egyébként viszonylag gazdag város népe a történelem egy-egy vérzivatarosabb időszakában. A Habsburg-seregek általi megszállások idején például elég volt akár egy kis késlekedés egy generális levelének továbbításával, máris az érintett bírók karóba húzása lehetett a büntetés. Egy ilyen, 1673-as esetben a tarcaliaknak sikerült megváltaniuk a bírókat tíz hordó aszúborral – mi mást ajánlana fel egy Tokaji-hegy alatti város? Spank generálisnak tetszhetett az ajándék, mert 1674-ben is legalább kétszer gurultak felé a hordók; ettől még persze mást is einstandoltak a katonák, búzát, zabot, szénát, amit csak lehetett. És ez csak egy példa a csapásokra: a Thököly- és hegyaljai felkelés időszakában Habsburg-zsoldosok, hajdúk, törökök támadták, sarcolták a várost, terror, beszállásolások, pestis, fagy sújtották a népet.

A 16. századból is vannak olyan helyi jellegű művek, nyomtatványok, amelyeket Szirmay alkalmasint felhasznál. Szikszai Fabricius Balázsnak a Perényi Gáborról szóló halotti beszédét is tartalmazó pataki nyomtatványáról büszkén említi, hogy megvan neki, és mint fentebb láttuk, használta is.[136] A kassai Johannes Bocatius kiadott verseinek egy kötetéből[137] idéz egy boros verset (lásd alább). Históriás énekre

[131] Rumy 1815, 9–181.

[132] Szirmay 1798, 85–95.

[133] Például átveszi Babocsaytól azt, hogy 1671-ben két lelkészt elűztek a templomukból, de azt már nem, hogy a kollégium tanárait is elűzték: Szirmay 1798, 85.

[134] Például Jászai Istvánt főbírónak írja, pedig Babocsay megfelelő, 1673-ra vonatkozó részében Tar Pál a főbíró, és Jászai István a helyettese („kisbíró") (Szirmay 1798, 86). Másik példa: Gyöngyösi István kirablása Szirmaynál 1686-ban volt, pedig Babocsaynál 1687-ben (p. 97). Az ilyen esetekben nem valószínű, hogy Szirmay jobb értesülések alapján, tudatosan javította volna Babocsayt.

[135] Például a „tokaji Antalra" (antalkóra) vonatkozó mondást: Szirmay 1798, 86.

[136] Szikszay 1568; Szirmay 1798, 162.

[137] Bocatius 1599.

vagy történeti tárgyú latin versre sehol sincs utalás – megbízhatatlannak tartotta ezeket? –, a nagy 16. századi történeti művek, kiadások egy részére viszont van.

e) A hagyományos kánon (a 12–17. századi nagy történeti művek)

Fentebb láttuk, hogy Szirmay számára a 18. századi új, tudományos történetírás volt az alapvető paradigma, de éppen ezért fontos hangsúlyozni, hogy a 18. század, legalábbis Szirmay számára, alig vetett árnyékot a hagyományos kánonra, a nagy középkori-humanista történeti művekre, amelyek többé-kevésbé még mindig igazodási pontként szolgáltak a korban. Általában a nemzeti hagyományok, a nemzettudat részévé is váltak e munkák, nyilván már csak ezért sem engedte el őket a hazafias nemesúr, akinek történelem- és hazaszeretete majd' minden művén érződik. A nagy művek közül messze a legtöbbször Istvánffy Miklós *Historiae*jára hivatkozik, amely 1622-ben jelent meg nyomtatásban először,[138] és valóban, abban a nagy sorozatban, amelyben a középkori, humanista történetírók egymás művét folytatták, Istvánffy 17. század elejéig ívelő műve volt talán az utolsó egyértelműen kanonizálódott alkotás. Johann Jacob Kettelernek, Istvánffy egyik folytatójának száz évvel később kiadott művére[139] is találunk hivatkozást. A 17. századból származó forrás még (két említéssel) Bethlen Farkas erdélyi történetíró és kancellár *Historia de rebus Transilvanicis* című munkája, amelyet éppen Szirmay idejében adtak ki, az 1780-as években.[140] Oláh Miklós (Nicolaus Olahus) 1536-ban befejezett *Hungariá*ját kétszer említi, sőt idéz is belőle. A középkorból legtöbbször Bonfinire hivatkozik, egy-két (konkrét hivatkozás nélküli) említés esik Galeottóra, Ranzanóra, Kézaira, a Képes Krónikára, illetve Thuróczy krónikájára, de Jan Długosz lengyel történelemről írt, 1460 körül elkészült krónikájára is. Szirmay kedvencének III. Béla király (1172–96) jegyzője, Anonymus tűnik, legalábbis az ő művében talált szerzőnk olyan, a hegyaljai területre vonatkozó összefüggő részt, amelyet említ is és többször idéz is. Anonymus kiemelt helye Szirmaynál már csak azért sem meglepő, hiszen ő volt az első fennmaradt nagy nemzeti történeti mű szerzője, a honfoglalás krónikása, mindenképpen a „kezdetek" varázsa lengte körül. A krónika 16. fejezete „Tarcal hegyéről" szól, de más fejezetekben is esik szó Hegyalja területére eső helyszínekről: Szirmay láthatóan egyetlen alkalmat sem szalaszt el, hogy ezeket a számára etimológiailag is érdekes részeket említse vagy idézze.[141]

[138] Istvánffy 1622.
[139] Ketteler 1724.
[140] Bethlen 1783–89.
[141] Ha a hiányok felől közelítjük meg a kanonikus szerzők felhasználásának kérdését, említhetnénk, hogy nem esik utalás sok híres 16–17. századi történetíróra, de természetesen ez nem is lenne elvárás, hiszen eleve csak Hegyalja településeinek történetéről van szó Szirmaynál. Megjegyzendő azért, hogy vannak olyan kiadott, hegyaljai településekkel (is) kapcsolatos történeti írások, amelyeket akár felhasználhatott volna, ilyen például Tokaj 1565-ös ostromának leírása, amelyet Zsámboky János az 1568-as Bonfini-kiadása végére illesztett más ostromleírásokkal együtt (Bonfini 1568, 818–820).

A történeti művekre való hivatkozások egyenetlen eloszlásában szerepe lehetett egyrészt annak a tényezőnek, hogy megvolt-e nála (akár ideiglenesen[142]) egy adott mű vagy sem, másrészt annak, hogy mennyire kötődött az adott krónika kiadójához. A nagyon gyakran hivatkozott Istvánffy nyilván megvolt a könyvtárában, míg az egyszer említetteknél ez erősen kérdéses, sőt az is, hogy közvetlenül azokat használta-e a Szirmay. Ami a nagy történeti művek kiadásait illeti, ismét hangsúlyoznunk kell Bél Mátyás jelentőségét. Az *Adparatus...*-ban számos forrást kiadott, és a sorozat 3. decasának tekinthető *Scriptores rerum Hungaricarum…*-ban (amelyet Johann Georg Schwandtner adott ki) szintén részt vett. E *decas* első kötetében jelent meg Anonymus először nyomtatásban, 1746-ban;[143] Bél maga írt előszót a kötethez, és az Anonymus értékelése körüli vita azóta is tart. Egyértelmű, hogy Szirmay Schwandtner kiadását használta:[144] a *Hegyalja-Ismertetés* elején hosszan idézett Anonymus-részlet pontosan megegyezik a schwandtneri kiadás szövegével,[145] leszámítva, hogy Ond vezér furcsa „Ound" névalakját Szirmay „Onudu"-ra módosította.[146] Az is könnyedén bizonyítható, hogy Oláh *Hungáriá*ját a Bél Mátyás-i forrássorozat I. *decas*ából (1735)[147] olvasta Szirmay, és nem Kollár 1763-as „riválís" kiadásából.[148] Závodszky naplójáról már fentebb kiderült, hogy Bél kiadásából használhatta szerzőnk. Ha pedig mind Oláh, mind Závodszky művét Bél *Adparatus*a közvetítette, aligha kétséges, hogy a híres középkori forrást, a kétszer is hivatkozott váradi regestrumot nem a forrás első, 1550-es kolozsvári kiadásában[149] látta Szirmay, hanem Bél kiadásában, ugyanis ez is szerepel az *Adparatus*ban.[150] Összesen tehát legalább négy olyan 12–16. századi forrás van, amely Bél vagy Schwandtner közvetítésével juthatott el Szirmayhoz: az e körbe tartozó források nyilvánvalóan könnyebben kerültek a zempléni nemes látóterébe.

f) Oklevelek és egyéb elsődleges források

Elérkeztünk a talán legérdekesebb, legnagyobb téttel bíró, egyúttal legnehezebben megválaszolható kérdéshez: az oklevelekre, elsődleges forrásokra való hivatkozások

[142] Ha egy Szirmay által biztosan használt nyomtatvány nem volt meg a könyvtárában, felmerülnek például a következő lehetőségek: kölcsönkérte egy ismerősétől, kijegyzetelte egy könyvtárral rendelkező ismerősénél, esetleg (közkönyvtárak híján) plébániai könyvtárban talált rá az adott műre.

[143] Schwandtner 1746, 1–38.

[144] A 3. *decas*nak (*Scriptores rerum Hungaricarum…*) 1. része megjelent 1765-ben Nagyszombatban és 1766-ban Bécsben is, az Anonymus-részlet tekintetében változatlan szöveggel.

[145] Szirmay 1798, 5–6 és Schwandtner 1746, 13.

[146] Az „Ound" mellett az „Oundu" is előfordul Schwandtnernél, például a XV. fejezetben.

[147] Bél 1735–46, I, 1–38.

[148] Kollár, kiad., Oláh 1763. Szirmay Sátoraljaújhely kapcsán, a 184. oldalon így idézi Oláhot: *Ujhely, et Terebes arces aggere extra moenia circumducta fortissimo.* Ez az *et* kivételével pontosan megfelel Bél kiadásának (21. o.), Kollár mondatában viszont *circumducto fortissima* szerepel (50. o.). A *Hegyalja-Ismertetés* 38. oldalán szereplő idézet forrása pedig a Bél-féle kiadás 18. oldalán van.

[149] *Exemplum…* 1550.

[150] Bél 1735–46, I, 191–278. A két kiadásnak különböző címei vannak: az 1550-esnek *Exemplum seu ritus explorandae veritatis*, az 1735-ösnek csak *Ritus explorandae veritatis…*, Szirmay az utóbbit írja kétszer is, ez is Bél kiadásának használatára utal.

megbízhatóságának és eredetének kérdéséhez. Az új történetírás építőkövei az oklevelek. Szirmay esetében is az oklevelek kellő mértékű és megfelelő, akár közvetett, akár közvetlen használatán áll vagy bukik, hogy valóban megfelel-e az általa is mérvadónak tekintett új történetírói iskolának akár a korabeli, akár a mai olvasók szemében. Már fentebb idéztem az egyik előszóból, hogyan tesz hitet Szirmay az oklevelek mellett; a *Hegyalja-Ismertetés* rövid előszavában sem mulasztja el kiemelni, hogy gyakran folyamodott oklevelekhez. Általánosságban az mutatkozott ideálisnak az új történetírás szempontjából, ha egy történetíró egyrészt használja a már meglevő szakmunkák (pl. Pray, Katona) elsődleges forrásokon, főleg okleveleken alapuló műveit; másrészt ismer és használ kéziratos oklevélgyűjteményeket, hiszen számos nagy gyűjtemény halmozódott fel a 18. század végére; harmadrészt előás új forrásokat is, főleg ha helyi történelemről, helytörténetről van szó. Szirmay a hivatkozások alapján mindhármat teljesítette, viszont az utóbbi két kategóriát, a kéziratos forrásokra való hivatkozásokat – akár van köztük hamis vagy téves, akár nincs – elég nehéz (volt) ellenőriznie a korabeli és a mai olvasónak is, már csak a különböző településekhez tartozó lelőhelyek miatt is. Ráadásul a hivatkozások maguk is gyakran túl általánosak: sok olyan jellegűt találunk a *Hegyalja-Ismertetés*ben, mint „a Soós család levéltárából", „Patak város kéziratából", vagy éppen „csodálkozva olvastuk az egri püspökség irataiban". Ám ha egy kéziratos forrásmegadáshoz nem tartozik pontos jelzet, oldalszám, az nem egyszerűen Szirmay hanyagságának, vagy a kor túlságosan laza hivatkozási szokásainak tudható be.

Az oklevélgyűjtemények Szirmay koráig szinte csak magángyűjtemények voltak, egyénileg tették kötetbe vagy katalogizálták őket (vagy éppen az ideiglenesség tudata miatt nem is katalogizálták). Ha akár egyetlen olvasó is utána akart és tudott volna menni egy adatnak, a forrást a hozzá tartozó és Szirmay által mindig megadott hely, évszám (pl. egy oklevél kiadásának alapadatai) révén elvileg megtalálhatta. Egy olyan hivatkozásnál például, mint „Fejérváry Károly oklevélgyűjteményének III. kötetéből", könnyen lehet, hogy Szirmay a reálisan elvárható pontosságig megadta a forrás elérhetőségét, és e kötetben vagy nem voltak oldalszámok, vagy úgyis időrendben vagy más logikus rendben voltak az oklevelek. Ami pedig a helyi levéltárakból való forrásokat illeti, Szirmay korában jó, ha egyáltalán volt rendes lajstromozás és ezáltal használható jelzetek. A hatóságok a 18. század folyamán többször tettek lépéseket megyei levéltárak felállítására, az iratanyag rendben tartására, illetve katalogizálására, ám még 1768-ban is csupán tíz megye adott a központi kormányzatnak olyan visszajelzést, miszerint működő és rendben levő levéltára van. További intézkedések történtek az iratok kezelésére vonatkozóan, és 1785-ben II. József megerősítette azt is, hogy a felügyelet és a rendezés felelőssége a megyei főjegyzőé.[151] Mint láttuk, Szirmay épp ebben az időszakban volt zempléni főjegyző, vagyis minden jel szerint maga rendezte, de mindenképpen kutatta a levéltárat. Így az olyan hivatkozásoknál, mint „Zemplén vármegye levéltára (Arch. Zempl.) 229. fasciculusának 184. számú irata", Szirmay

[151] A korabeli megyei levéltárakról összefoglalást nyújt Degré 1964; a fenti adatokhoz lásd 100–102. o.

jó esetben nemcsak hogy pontos jelzetet adott meg, hanem esetleg egyenesen neki köszönhető, hogy egyáltalán jól visszakereshető (volt) a levéltárban az adott forrás.

Mielőtt áttekintenénk, a három kategórián belül milyenfajta forrásokat, lelőhelyeket említ a szerző, meg kell vizsgálnunk, hogy felmerül-e komoly probléma a hivatkozások hitelességével *általánosságban*. Ma már csak az iratok, oklevelek töredékének visszakeresésére van lehetőség: a jelzetek és lelőhelyek, ha megadta őket Szirmay, mára megváltoztak; a magángyűjteményeknek – már amelyek egyáltalán egyben maradtak – csak egy része került követhető úton-módon ma is működő központi intézményekbe; a fennmaradt okleveleknek (akár gyűjteményből, akár helyi levéltárból származnak) csak egy része található meg az alapadatok alapján intézményi katalógusok, akár internetes adatbázisok (pl. a MOL DL-DF rendszere) segítségével. A szükségképpen szúrópróbaszerű ellenőrzés viszont azt mutatja, alapvetően nem kell csalásra számítanunk: úgy tűnik, Szirmay alapesetben létező és a leírt adatot, eseményt valóban tartalmazó forrásokra hivatkozik, ha pedig idéz belőlük, a kor szokásainak megfelelően, hozzávetőleges pontossággal idéz.

Vegyük példaként a *Hegyalja-Ismertetés* leghosszabban, hét oldalon keresztül idézett oklevelét: ez egy Bebek (Bybek) István országbíró által 1366-ban kiadott ítéletlevél, amelyet, mint Szirmay mondja, a patakiak egy úrbéri perben mutattak be (s ezért talán Sárospatakon talált rá a szerző).[152] Az oklevél máig fennmaradt (DL-DF 282851), és az összehasonlításból kiderül, hogy ezt idézhette Szirmay, konkrétan az oklevél első felét és végét, amely az érvelése számára fontos volt (a kihagyott részt jelölte, a szokásos „etc. etc."-vel); mint máshol is a *Hegyalja-Ismertetés*ben, a helytörténet szempontjából fontos kifejezéseket, mondatokat dőlt betűvel emelte ki. Az átírás viszonylag pontos, a pontatlanságok értelmező helyesbítések,[153] magyarosabban írt nevek,[154] rövidítések,[155] vagyis összességében nem tűnnek jelentősnek. A városi pecsét hitelesítő szerepét is kiemeli a szerző egy jegyzetben.[156] A két változat összehasonlítása azt a benyomást kelti,[157] hogy a szerző jól tud bánni középkori oklevelekkel (is), jól oldja fel a rövidítéseket, hosszú, cikornyás és nehezen olvasható latin szövegből is ki tudja szűrni és értelmezni a számára fontos információt, jelen esetben azt, hogy Patak királynéi kiváltságokkal rendelkezett. Szirmay itt új adatokat tárt fel, tudományos eredményekre jutott, és azt is mutatja az oklevél példája, hogy szerzőnk átírásainak potenciálisan a mai napig is forrásértéke lehet olyan esetekben, amikor az eredeti forrás nem maradt fenn. Általánosító következtetéseket természetesen csak széles körű vizsgálat után vonhatnánk le; vannak pontatlanabb átírások is, vagy pontatlanabb idézőjel-használat, a forráskezelés következő szakaszban bemutatott potenciális

[152] Szirmay 1798, 141–148.

[153] Pl. „commendantes" helyett „commendamus", Tavarnicorum" helyett „Tavernicorum".

[154] Pl. „Zabouch"-ból „Zabólch".

[155] Pl. „Judicum nobilium" helyett több helyen megmaradt a nyomtatványban Szirmay „Judlium" rövidítése.

[156] 147. o.

[157] Természetesen nem lehet száz százalékig kizárni, hogy az oklevél szövege közvetítéssel, pl. egy másolat révén került Szirmay művébe, mindenesetre az oklevelet a 18. században tudtommal nem adta ki senki, és a pataki lelőhely, illetve az átírás sajátosságai mind a közvetlen átírást valószínűsítik.

problémái az oklevelekre is vonatkoznak. Egyelőre viszont összességében, nagyjából megbízhatónak tűnnek az oklevelekre való hivatkozások és átírások. Arra is van példa, hogy egy oklevelet már kiadtak a Szirmay-művek elkészülte előtt, de ő mégsem ebből, hanem úgy tűnik, az eredetiből vagy annak másolatából idézi a szöveget, olyan szövegrészeket is, amelyek a kiadásból a rövidített előadásmód miatt kimaradtak.[158]

Vegyük most sorra röviden, honnan, milyen módon juthatott hozzá Szirmay elsődleges források szövegéhez. (1) Mint említettük, a jezsuiták által elindított forráskiadási programok révén a 18. század végéig már jelentős számú oklevél, törvény és más elsődleges forrás jelent meg nyomtatásban. Előfordul, hogy Szirmay ilyen könyvekből merítette anyagát, amint azt explicit módon mutatja ez a hivatkozás is: „A legrégibb oklevél, amely említést tesz szőlőkről, Katona Istvánnál a *Historia critica regum Hungariae* III. kötetének 508. oldalán található".[159] Előfordulhat, hogy akkor is valamilyen forráskiadás közvetített Szirmay számára egy forrást, ha a *Hegyalja-Ismertetés*ben egy magángyűjtemény vagy levéltár van feltüntetve; de ez összességében nem tűnik jellemzőnek, mert eleve nagyon kevés volt az olyan kiadott forrás, amely éppen Zemplén, illetve Hegyalja területére vonatkozik.

(2) Szirmay nem kevesebb, mint hat *kéziratos* oklevélgyűjteményre hivatkozik a *Hegyalja-Ismertetésben*: Kaprinay István, Wagner Károly, Fejérváry Károly, Kovachich Márton György, Cornides Dániel és Széchényi Ferenc gyűjteményeire (az ilyen hivatkozások jellemzően „Coll[ectio] Dipl[omatica]" vagy egyszerűen „Mss." rövidítésekkel kezdődnek).[160] A hat közül csak a Kaprinay-hivatkozásokhoz szokott tartozni a kötetnél részletesebb helymegjelölés, oldalszám. Kaprinay a haláláig (1785) 102 kötetet állított össze másolatokból, ezeket nagy értékük miatt a Kamara ideiglenesen lefoglalta,[161] de 1789-re elhelyezték a már Pesten levő Egyetemi Könyvtárban, és más gyűjteményekkel együtt nyilvánossá tették; Szirmay is itt tanulmányozhatta, és máig egyben van a gyűjtemény a könyvtárban. Wagner Károly (1732–90), az egyetemi könyvtár őre 1784-ben nyugdíjba ment és Kisszebenben (Eperjes mellett) élt haláláig, kéziratgyűjteményének egy részét ma az OSZK őrzi.[162] Fejérváry Károly (1743–94), a sárosi táblabíró és az eperjesi kollégium felügyelője szintén Eperjes mellett, mégpedig komlóskeresztesi birtokán élt haláláig; gyűjteményeit Jankovich Miklós vette meg 1799-ben, így kerültek végül az OSZK-ba, ám ott a *Collectio diplomatica*nak csak az első kötete van meg,[163] a Szirmay által többször hivatkozott III. kötet nincs.

[158] Vö. egy 1512-es, birtokcseréről szóló oklevél Wagner általi kiadását (Wagner 1780, 78–79) és Szirmay általi átírását (1798, 120–121). A hivatkozás szerint Szirmay Fejérváry Károly magángyűjteményének III. kötetéből vette az oklevelet (ma nincs meg). Wagner rövidített kiadását Katona is átvette (Katona 1792, 640–642).

[159] Katona 1780, 508–509; Szirmay 1798, 26. Katona István kötetein kívül Szirmay például Kaprinay (1767–71) vagy Wagner (1780) kiadásait is használta mint források lelőhelyeit.

[160] Egy helyen utal Dobai Székely Sámuel „gyűjteményeire" is, akinek valóban fennmaradt egy négykötetes oklevélgyűjteménye, de ez az 1522-es évszámhoz tartozó bekezdés (Szirmay 1798, 183) egészében problematikus, hivatkozásai megbízhatatlanok.

[161] Mátyás 2017, 204.

[162] Pl. Quart. Lat. 1281 („Analecta Diplomatica"). Lásd Hölvényi 1970, 342–349.

[163] A Quart. Lat. 1262 középkori oklevelek másolatainak két kötetét tartalmazza.

Kovachich Márton György (1744–1821), Szirmay és mások kiadója főleg Pesten tevékenykedett, mint a kor egyik fő tudományszervezője; az ő kéziratos hagyatékát is az OSZK őrzi, ám kérdéses, hogy rendkívül szerteágazó forrásgyűjtéséből[164] melyikre vonatkozhat Szirmay két „Kovachich Márton oklevélgyűjteményéből" hivatkozása. Cornides Dániel (1732–1787) Pesten volt könyvtári őrtárs Wagner Károlyt követően, halála után a gyűjteményeit Teleki József vette meg. Széchényi Ferenc (1754–1820) Cenken őrizte gyűjteményeit, míg 1802-ben fel nem ajánlotta a ma is nevét viselő könyvtár alapítására. Mindeme gyűjtemények (talán az egy Kaprinay kivételével) az azóta eltelt bő kétszáz év alatt jelentős átrendezéseken mentek keresztül.

A fentiekből látható, hogy a gyűjteményekre való hivatkozások nagy része ma alig visszakereshető. Mindenesetre a legjobban ellenőrizhető, vagyis a Kaprinay-gyűjteményben fennmaradt oklevelekre, úgy látszik, jól és pontosan hivatkozik Szirmay; inkább csak az fordul elő, hogy láthatóan megelégszik a Kaprinay által gondosan megírt regeszta elolvasásával, és talán nem az egész oklevélből merít, legalábbis minimum egyszer a regesztát közli szó szerint a saját művében.[165] A többi gyűjtemény esetében is valószínűvé teszi[166] a hivatkozások hitelességét az, hogy a Szirmay-művek keletkezésekor olyan helyszíneken voltak a gyűjtemények, amelyeket a sokat utazó nemesúr ismert és könnyen elérhetett (Eperjes környéke, Pest),[167] ráadásul legalább két gyűjtővel közeli viszonyban állt (Kovachichcsal és Fejérváryval,[168] de ők kaput jelenthettek a többiek felé is).

(3) Meglepően sok és sokféle a városi és magánlevéltárakra való hivatkozás is. Messze a legtöbb Zemplén megye levéltárára, pontos hivatkozással együtt: itteni iratrendező és kutató tevékenységéről már esett szó. Ám említi Szirmay egy-egy dokumentum kapcsán Kassa, Bártfa levéltárát, sőt a Királyi Kamara levéltárát is (amely Pozsonyban székelt). Egy pálos kolostor kapcsán a „rend levéltárára" utal,[169] ez ott helyben, Sátoraljaújhelyen lehetett.[170] Családi magánlevéltárakban is búvárkodott a jelek szerint, például a „Soós" és a „Roskoványi család levéltárában": utóbbi bizonyosan az ismert Sáros megyei nemesi család. A „Batthyány Ignác gróf kézirataiban" (20. §) talált adat esetleg ugyanakkor kerülhetett lejegyzésre, mint amikor az esztergomi Batthyáneumból Szirmay segítője kimásolta a fent említett Bél-féle kéziratot; az ilyen típusú közvetett adatszerzés a többi esetben sem zárható ki. Az okleveleken kívül (az említettek többsége középkori) többször idéz periratokat, kora újkori bírósági

[164] Lásd elsősorban Windisch 1998, 130–133.
[165] Lásd pl. Szirmay 1798, 165.
[166] Talán Széchényi Ferenc kivételével: kérdéses, hogy használta-e közvetlenül az ő gyűjteményét Szirmay. Arra egyébként is csak egy hivatkozás esik, míg a többiekére egynél több.
[167] Szirmaynak nem kellett feltétlenül a helyszínre mennie az oklevélszövegek kigyűjtése végett, azokat ismerős révén is megszerezhette, illetve egy megbízott írnok révén is másoltathatott, ahogy az esztergomi főszékesegyházi könyvtárból való Bél-féle kézirat példáján is láthattuk fentebb.
[168] König 1903, 22 és 57.
[169] Szirmay 1798, 191.
[170] Ma Pécsen van Pálos Könyvtár és Levéltár.

dokumentumokat,[171] de például tizedjegyzéket, országgyűlési jegyzőkönyvet, vagy éppen törvényeket is (utóbbiakhoz már nem volt nehéz hozzáférni).

Az oklevélgyűjteményeknél említett okok miatt (intézmények átszervezése, eredeti jelzetek hiánya stb.) e hivatkozások hitelességét is összességében nehéz lenne bizonyítani, de jó okunk van a jóhiszeműségre. Szirmay kutatómunkájának azok a körzetei, amelyeket a fenti levéltári lelőhelyek kirajzolnak (Zemplén és Sáros megye, ritkábban Pest), nagyon hasonlóak a fenti oklevélgyűjtemények területi elhelyezkedéséhez. Természetesen, mint említettük, mindig számolni kell az eshetőséggel, hogy egy adatot Szirmay nem közvetlenül a feltüntetett levéltárból vett, hanem egy kéziratos oklevélgyűjteményből vagy akár nyomtatványból, és ott volt feltüntetve a levéltári lelőhely. Ám az ilyen típusú kételkedést nem kell túlzásba vinni: ha tudjuk, hogy Szirmay tényleg sokat járt az adott területen, és tudjuk, hogy amúgy lételeme volt a levéltári kutakodás, miért ne vehette volna az adatokat valóban a feltüntetett helyekről?

g) Szóbeli közlés, személyes tapasztalat

A múltról való információszerzés eme egyéb módjait csak röviden említem, hiszen nem szorulnak különösebb magyarázatra. Nyilvánvaló, hogy a közelebbi, 18. századi múlt eseményeiről szóban is érdeklődött Szirmay az illetékeseknél, és egy helyen explicite utal is e tevékenységére, a pataki plébánosok kapcsán: „Szívesen felsoroltuk volna a többi plébános nevét is, de nem tudtuk megszerezni azoktól, akik ebben segítségünkre lehettek volna."[172] Több évszázados feliratokat kolostorok, várak falain (főleg Patakon vannak ilyenek) a szemtanú hitelességével közöl. Hogy egyes birtokok milyen családok tulajdonában voltak már generációk óta, részben köztudott lehetett, Szirmay ezeket az információkat sem könyvből meríthette az általa jól ismert települések esetében. Egyes közlései gyerekkori élményekre, tapasztalatokra is visszamehetnek, például a viszonylag hosszan leírt sátoraljaújhelyi pálos rendház kapcsán: tudjuk, hogy 9–11 éves kora közt a pálosokhoz járt iskolába.[173]

3. A problematikus forráskezelés főbb típusai

Milyenfajta hivatkozással, idézéssel kapcsolatos hibákkal, hiányosságokkal kell számolnunk a *Hegyalja-Ismertetésben* – nem csak a történeti részekben, hanem az egész műben? Mint említettem, a tökéletlen forráskezelés eseteinek e rövid számbavételével nem az a cél, hogy értékeljünk, akár kétségbe vonjuk a mű értékét, hanem egyszerűen

[171] A közigazgatási és bírósági iratok különválasztása szintén megkezdődött a 18. században (Degré 1964, 103). A bírósági iratokhoz nem mindig tartozik lelőhely Szirmaynál („a szatmári jezsuita székháznak a szegi közbirtokosok elleni peréből", vagy „A mezővárosok úrbéri peres eljárásában"), a kivételek közé tartozik az olyan hivatkozás, mint a „csodálkozva olvastuk az egri püspökség irataiban" (23. §).

[172] Szirmay 1798, 160.

[173] König 1903, 5.

tudnia kell a mai olvasóknak, kutatóknak, hogyan álljon hozzá a feltüntetett (vagy éppen fel nem tüntetett) forrásokhoz, milyen típusú problémák fordulhatnak elő e téren. Ismétlem, Szirmaynál a rendes, kora szintjének megfelelő hivatkozás az alapeset, a hiányosságok pedig a 18. század kontextusában értékelendők.

a) Pontatlan hivatkozások vagy idézőjel-használat

Először is sokszor előfordul, hogy a hivatkozásokhoz nem ad oldalszámot Szirmay, holott azt legalábbis a nyomtatványokból biztosan kiírhatta volna;[174] máskor rosszul adja meg az oldalszámot.[175] Nagyobb baj, amikor egyáltalán nem találjuk a forrást a megadott oldalszám környékén, vagy csak nagyjából arról a korszakról találunk valamit.[176] Az is megesik, hogy a megadott esemény ott van a megadott oldalon, csak egy kicsit másképp: nem csak azok a szereplők hajtották végre azt adott tettet, vagy nem úgy, stb.[177] A torzítások efféle, általam ismert esetei inkább hanyagságból, mint szándékos „kozmetikázásból" származónak tűnnek.

Az idézetekkel is lazábban bánt Szirmay (és kora), mint ahogy ma elvárnánk. Néha bizony kicsit rövidít a szövegen, kicsit kivonatol, módosítgat szavakat (főleg végződéseket), holott az idézőjel alapján pontos idézésre számítunk.[178] Az is előfordul, hogy hivatkozik egy szerzőre, és a megfogalmazás alapján a *Hegyalja-Ismertetés* több mondata forrásának ezt a szerzőt véljük, holott valójában csak az első adatok származnak tőle.[179]

b) Az „elhallgatott közvetítő"

A mai tudományos életben sem ritka, hogy a tanulmány szerzője hivatkozik ugyan egy forrásra, de ugyanarra előtte már másvalaki is hivatkozott, és szerzőnk ettől a másik tudóstól vette át az adatot, az ő közvetítésével. Ilyenkor – ha nem köztudott, gyakori adatról van szó – illik megjelölni a másik tudóst „idézi xy" típusú hivatkozással, ám néha ez „lefelejtődik". Hogyne fordult volna elő ilyesmi Szirmay korában, amikor

[174] Egy példa: „Az 1620. évben Drugeth György pusztította a pataki területet. (Ketteler, Timon és a besztercebányai országgyűlés jegyzőkönyve.)" Szirmay 1798, 152.

[175] Pl. „Kaprinay István a *Historia diplomatica* 203. oldalán"(20. §), holott az adott forrás a *Hungaria Diplomatica* 205. oldalán van.

[176] Ez a helyzet a következő adattal: „Az 1301. évben egy oklevélben Patakot királyi városnak nevezik, Trencsényi Máté hívei és a királyi katonák között heves ütközet zajlott itt. (Kaprinay a 217. oldalon, Timon Sámuel a Cassovia vetus ac nova 33. oldalán.)" Szirmay 1798, 141.

[177] Pl. Amikor Szirmay Mád leírásában is a lelkészek 1670-es eltávolításáról ír, csak Széchényi György kalocsai érseket nevezi meg felelősként, holott a hivatkozott Lampe (1728) több főpapot is felsorol.

[178] Jó példa, ahogy Oláh *Hungáriájá*ból idéz a 38. oldalon (vö. az eredetivel: Oláh 1735, 18), vagy egy Katonánál (1780) szereplő oklevél idézése a 19. fejezetben. Sátoraljaújhely leírásában (52. §) a reformáció 1522-es kezdeteiről szóló résznek az összes hivatkozása és idézete (Weszprémi, Kollár, Lampe, Szathmárnémethi) problémás.

[179] Pl. a 3. fejezetben csak az származik az emlegetett Dercsényitől, hogy „a tolcsvai hegyek gazdagok jáspisokban", az utána következő sorok (az arany- és ezüstérc említéséig) már nincsenek benne a Dercsényi-műben.

az ilyenfajta „közvetítő” lehivatkozásáról nem volt semmiféle általánosan elfogadott szabály? Az ilyesfajta mulasztásnak is vannak fokozatai; a *Hegyalja-Ismertetés*ből most álljon itt egy olyan példa, amelyen azért – 18. század ide vagy oda – joggal ráncolhatja a szemöldökét a mai olvasó. Tokaj leírásának elején Szirmay felsorolásszerűen hivatkozik azokra a „leginkább említésre méltó művekre”, amelyek az erődről szólnak: imponzáns a lista, három évszázadból 17 hazai és külföldi forrást sorol fel pontos hivatkozással, a téma jó ismerőjének tűnik fel a szerző. Csakhogy egy nagyon hasonló lista van Karl Windisch *Ungrisches Magazin* című folyóiratának 1782. évi számában, abban, amelyik Szirmay listájában az *egyik* hivatkozás (kiemelés tőlem):

Ungrisches Magazin 1782, 332. o.:[180]	*Szirmay:*
„1. *Tokay*. Festung, ¼ Bogen Prospekt. Aus Münsteri Cosmographia. 2. *Tokay*, h. 93, ¼ Bogen. Aus dem Meisner. 3. *Tokay*. Aus dem Zeiler. 4. Wahre *Contrafactur* der Festung Tokay, ¼ Bogen. 5. *Tokay*, Prospekt. *Bloem del et fec.* Ein Bogen. Aus des Gvaldo. hist. di Leop. T. II. p. 90. 6. Grundriß des Feldlagers der Kais. Armeen, bey Tokay, Anno 1660, Aus dem Theatro Europ. T. 9. p. 50. 7. Prospekt der Festung *Tokay*. Theatr. Eur. T. 9. p. 1150. 8. Grundriß der Festung *Tokay*. Theatr. Eur. T. 10. p. 803. Ein schöner Riß, wobey auch der Prospekt und das edle Weingebirg zu sehen ist. 9. *Tokay*. Aus dem Kreckwitz. 10. *Tokay*. ¼ Bogen Perspektivischer Grundriß. Aus des *de Fer Forçe d'europe,* T. 9. 11. *Tokay*. Prospekt, ½ Bogen. Aus dem Bodenehr. 12. *Tokay*. Aus dem Purkenstein.”	- „Prospectus fortalitii Tokay in Münsteri Cosmographia. - Meisner. - Zeiler. - Gualdo in Hist. Leop. Tom. 2. pag. 90. - Theatr. Europ. Tom. 9. pag. 1150. Tom. 10. pag. 803. - de Fer Force d'Europe Tom. 9. - Bodenehr, - & Parkenstein. - Contrafactura contra fortalitium Tokay in Chron. Ungar. Francofurti in 4. anno 1664. - Delineatio Castrorum Caesarei exercitus ad Tokay anno 1660. in Theat. Europ. Tom. 9. p. 50. - Petri Bizari Basileae anno 1573. - Georgii Werhneri Coloniae anno 1595. editae dissertationes, **- item Windisch in Magaz. Hung. anno 1782. pag. 332**. - Kaprinay in Hung. Dipl. Tom. I. pag. 156. - MSS Belii, - & Art. 61. 1609. ac plurimae leges, quae clarum Tokaynae arcis, *tanquam Superiorum Regni partium antemuralis* nomen inclamant.”[181]

[180] *Ungrisches Magazin 2. (mit Kupfern)*, 1782, 332–333. o.
[181] Szirmay 1798, 65–66. Félkövér kiemelés és sortörések tőlem.

Windisch listájának 12 tételéből 11-et[182] egyszerűen átvesz Szirmay (a két lista elején még a sorrend is egyezik), és azt a benyomást kelti, mintha ő szedte volna össze ezeket a Tokaj-ábrázolásokat. Valójában csak hozzátett Windisch listájához négy, valamiképpen Magyarországhoz kötődő művet (Bizzarri, Wernher, Kaprinay, Bél[183] műveit) és törvényeket. „Elhallgatott közvetítőket" a *Hegyalja-Ismertetés* más helyein is sikerült találni, például egy-egy boros versnél, vagy a növényi aranyról szóló fejezetekben.[184] Ezek az esetek arra intenek, hogy amennyiben nem tudjuk biztosan, hogy a hivatkozott szerző művét Szirmay tényleg felhasználta, vagy fel szokta használni, akkor nem szabad kizárnunk a lehetőségét ilyen közvetítőnek.

c) Szó szerint átvett, de egyáltalán nem hivatkozott szövegek

A nem megfelelő forráskezelésnek ez a legsúlyosabb fajtája; nagyobb szövegegységnek (nem csak egy-két szónak) hivatkozás nélküli átvétele a 18. században sem felelt meg a játékszabályoknak. A leghosszabb ilyen átvételről a *Hegyalja-Ismertetés*ben már szóltam fentebb: az első tíz, rövid fejezetet, a hegyek leírását szinte teljesen a Bél-féle kézirat másolatából merítette szerzőnk, azt részben kivonatolta, részben szó szerint átvette. A településleírások adataiban, felsorolásaiban is sokszor visszaköszön a Bél-kézirat (de nem szó szerint átvett mondatok formájában). Nem csak azért problémás ez, mert a szerző saját kutatásának tűnhetnek az átvett, de nem hivatkozott részek, hanem így az olvasó számára elvész az ellenőrizhetőség lehetősége is.[185] A Bél-kéziraton kívül is vannak még kisebb források, amelyekre szerzőnk nem tartotta szükségesnek hivatkozni, holott legalábbis határesetről van szó. Amikor például felsorolja a sátoraljaújhelyi perjeleket, a 42-ből az első 26 perjel (1701-ig) pontosan úgy szerepel nála, mint Kazinczy Zemplén-leírásában, amelyet, mint tudjuk, a régi barát elküldött Szirmaynak, és végül ott maradt a vázlat az utóbbi hagyatékában.[186] Elképzelhető lenne, hogy mindkét lista közös forrásból származik, de annyira pontos az egyezés a kettő között, hogy szinte biztosra vehetjük, Szirmay konkrétan Kazinczy szövegét használta, és azt a listát egészítette ki a maga jelenkoráig.

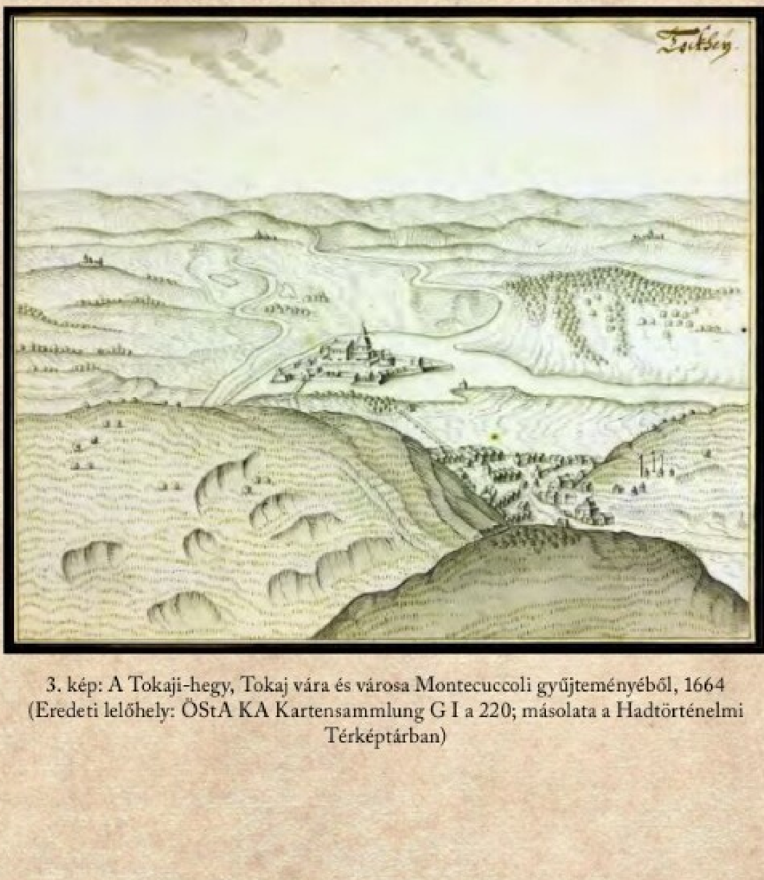
[182] Csak a „9. *Tokay.* Aus dem Kreckwitz" a kivétel.

[183] A laza „MSS Belii" hivatkozás a Bél-féle kézirat Tokaj-leírását kell, hogy jelentse, amely kéziratot Szirmay az egész művében alapul vett.

[184] Ezekről lásd a megfelelő szakaszokban, IV. 3, ill. IV. 5.

[185] Ha Szirmay változtatott Bél szövegén, az lehet jó irányú – például tükrözheti az azóta megváltozott viszonyokat –, de rossz irányú is; Mád leírásában például a kúriával rendelkező nemesek közül kikerült a Bélnél még szereplő Dessewffy család, bár Szirmay idejében is volt a városban udvarházuk. Vö. Orosz 2020, 206. Gyakran előfordul az is egy-egy településleírásban, hogy míg Bél több nemzetiséget sorol fel mint ottani lakosokat, Szirmay leírásában már csak magyarokat találunk. Ennek az érdekes különbségnek a magyarázata további kutatást igényel, amelynek során figyelembe kell venni az ismert adatokat a települések nemzetiségi összetételéről a szóban forgó évtizedekben, és a nemzettudat erősödését a 18. század végén.

[186] Vö. Szirmay 1798, 193–4, és OSzK, Fol. Hung. 880, f. 34.

3. kép: A Tokaji-hegy, Tokaj vára és városa Montecuccoli gyűjteményéből, 1664 (Eredeti lelőhely: ÖStA KA Kartensammlung G I a 220; másolata a Hadtörténelmi Térképtárban)

Szögezzük le: Szirmay, legalább a hegyek leírásakor, plágiumot követett el. Attól még, hogy a forráshasználat játékszabályai nem kristályosodtak ki annyira Szirmay korára, mint mára, ezek a játékszabályok megvoltak minden műfajban. Korábban, például a humanista költészetben is lehetett tudni, hol húzódik a határ az *imitatio* és a már túl sok szó szerinti átvétel között, és az utóbbi megvetésre méltó volt. A tudományos szövegekben szabadabban folytak a kompilációs műveletek, egymás adatainak, szövegrészeinek átvétele, de a 18. század végére már végképp egyértelmű volt, hogy a hosszabb, akár többmondatos részek forrását megfelelően idézni és hivatkozni kell: maga Szirmay is ezt a mércét hirdeti a számos aprólékos hivatkozásával, amelyek átszövik a történeti részeket. Szerencsére a biztosan és szó szerint átvett részek az egész *Hegyalja-Ismertetés*nek – úgy tűnik – csak egy kis, pár oldalas részére terjednek ki, a többi részben pedig néhol nem hivatkozott „kivonatolt" mondatokról, átvett névlistákról, egyszóval határesetekről beszélhetünk, amelyek megítélése nézőpont kérdése.

Enyhítő körülményeket a Szirmay-művek plágiumgyanús eseteire már ifjabb Barta János is felhozott,[187] és továbbiakat is mondhatunk: ezek mind arra vonatkoznak, hogy a korban a mainál szabadabban használták a forrásokat, egyáltalán, a szerzői jog fogalma is sokkal képlékenyebb volt. Ami például a perjelek listáját illeti, Szirmay azt gondolhatta, úgyis Kazinczy is kiírta valahonnan ezt a listát, miért ne írhatná ki ő Kazinczy kéziratából a rá való hivatkozás nélkül? Az első magyar „plágiumperben", az úgynevezett „Íliász-perben" (1823–26), amelyben egy fel nem tüntetett fordító ügyében vitatkozott össze Kölcsey és Kazinczy Ferenc,[188] utóbbi állt a megengedőbb oldalon; ez is azt erősíti, hogy Kazinczynak valószínűleg nem lett volna problémája azzal, hogy egy névlistát – amely mögött semmi egyéni stílus, de talán komolyabb kutatómunka sem volt – átvett nemes barátja a saját művébe. A hosszabb, szó szerint átmásolt részek, a hegyek leírása kapcsán pedig mondhatnánk ennél jóval súlyosabb eseteket is. A *Magyar Geográfia* című, 1757-ben Béldy Gergely által kiadott topográfia például – ahogy Fodor Ferenc fogalmaz – „minden valószínűség szerint *Tsétsi János* sárospataki tanár 1732-ben kelt latin nyelvű kéziratának a feleséggyilkos *Vetsei (Pataki) István* volt református lelkész által 1741-ben Pécsett történt elplagizálásából" ered.[189] De mint láttuk, maga Bél Mátyás sem törte össze magát, hogy mindig megjelölje, a *Notitiá*knak melyik része kinek a szövegén alapul. Amikor tehát Szirmay kis plágiumát, illetve plágiumközeli húzásait mérlegeljük, mindenképp figyelembe kell venni azt a 18. századot, amelyben a Béldy Gergely fenti történetéhez hasonló esetek nemegyszer előfordultak. Mindenesetre azért szép lett volna, ha az a Szirmay, aki források százait használja fel és rendesen utal is rájuk, méltóképpen hivatkozik arra a Bél Mátyás-i műre, amelyből formailag és tartalmilag is a legtöbbet merítette.

*

[187] Barta 2010, 128–9.
[188] Lásd Kapusi 2015.
[189] Fodor 2006, 76.

A történeti részek és forrásaik feltérképezése, illetve a hivatkozások általános vizsgálata után egyfajta „megfogyva bár, de törve nem" érzésünk lehet. A lényegi eredmény az, hogy Szirmayt mint helytörténészt vagy történetírót az eddiginél komolyabban kell vennünk. Többször és többféle hibát, mulasztást követett el a források felhasználása során, de ennél sokkal többször igaznak, megfelelőnek bizonyultak a hivatkozásai, márpedig hatalmas mennyiségű forrásból merített. Mind az elsődleges, mind a másodlagos források széles spektrumát mutatja fel a mű, az új, tudományos történetírás követelményeinek megfelelően. Számos kéziratot, oklevelet ő kutatott ki és tárt a nyilvánosság elé. Ha az összefüggések feltárása és a forráskritika terén el is marad a mű a 18. század legjobbjaitól, például Pray György műveitől, a Hegyalja településeinek történetéről – ahogy egész Zemplén megyéről – messze az addigi legrészletesebb művet írta meg. Leírásaiban megvannak a települések, illetve a borvidék akkori, 18. század végi legalapvetőbb jellemzői, és az összegyűjtött történeti adatokból összeálló „kiskrónikákból", ha azok szükségképpen foghíjasak is, mégiscsak összeáll a helyszínek történetének egy vázlata, amelyet az ország és főleg az adott hely lakói haszonnal forgathattak, forgathatnak; sőt, kellő körültekintéssel a ma történészei, helytörténészei is használhatják Szirmay adatait, közléseit kiindulási pontként.

IV. A hegyaljai szőlő és bor – számos nézőpontból

1. A *Hegyalja-Ismertetés* és a tokaji borral kapcsolatos 18. századi irodalom

A *Hegyalja-Ismertetés* fejezetei az egész mű szerkezetének szempontjából, mint láttuk, három kategóriába sorolhatók: a hegyek, illetve a települések leírásától jól elkülöníthetők a valamiképpen szőlészettel, borászattal foglalkozó részek. Ez az a nagyobb téma, amely a mű kereteit adja, hiszen főleg azok a hegyek és azok a zempléni települések kerültek be a műbe, amelyek a borvidéket alkotják; ugyanakkor e fejezetek csak nagyjából egyharmadát teszik ki a mű terjedelmének. Témájuk alapján e fejezeteket – amelyek nem mindig logikus rendben követik egymást – öt csoportra oszthatjuk: (1) a tokaji bor története; (2) a tokaji bor jellemzői és a borokhoz kötődő hagyomány; (3) a szőlő és szőlőművelés, borkészítés jellemzői; (4) a növényi arany kérdése; (5) megjegyzések a borkereskedelemről. Az ötből az első három csoport – a „törzsanyag" – fejezetei egymásba játszanak, e fejezeteket máshogy is lehetséges csoportosítani; az utolsó kettő kis fejezetcsoport egyértelműbben különválik, és ezek inkább kiegészítő jellegűek.

A tokaji bornak, konkrétan mind az öt fent említett altémának összegyűlt már némi szakirodalma a 18. század végére. A modern kutatás még nem eléggé dolgozta fel ezt a 18. századi tokaji borral kapcsolatos irodalmat,[190] és magáról a *kora újkori* tokaji borról, szőlőről és szőlőművelésről is viszonylag kevés modern mű szól.[191] Már csak ezért sem vállalkozhatok az alábbiakban arra, hogy szőlészeti-borászati szempontból mélységében értékeljem Szirmay művét, és a részletes elemzést amúgy sem teszik lehetővé e kiadáshoz írt kísérőtanulmány keretei. Az alábbiakban csupán áttekintem – mintegy úttörő jelleggel – a szőlészeti-borászati részek főbb jellemzőit, érdekességeit; felmérem, milyen típusú forrásokat használ Szirmay, nagyjából hogyan viszonyul a korábbi szakirodalomhoz, mely szempontok hangsúlyosak nála, milyen álláspontra helyezkedik egy-két vitás ügyben. Mielőtt egyenként sorra venném az öt altémát, egy előzetes áttekintés keretében vizsgáljuk meg azt a kérdést, hogy nagyjából hogyan viszonyul *általában* Szirmay műve a 18. századi szőlészeti-borászati irodalomhoz. Annál is inkább adja magát a kérdés, mert szerzőnk maga is külön felsorolja egy helyen az általa említésre méltónak tartott, tokaji borral kapcsolatos nyomtatványokat.

Ez a 18. fejezetben található lista nyolc tételt tartalmaz, mint „tokaji borról" szóló „értekezéseket", de nem mindegyik az a szó szoros értelmében. A valójában Marotti Imre által írt[192] *Metamorphoses* (1728) egy humanista hagyományban gyökerező vers arról, hogyan érkezik meg Bacchus Hegyaljára, és hogyan változtatja Magyarország legnagyszerűbb borvidékévé. A tévesen „Adamus"-nak átkeresztelt Andreas Fuker hosszú latin címmel megjelölt műve (1749) igazából egy térkép, nem értekezés. Szerepel a listában két, valójában összetartozó tétel: Paul Keler *De vineis Hungariae* [Magyarország szőlőiről] (1712) és „Peter Jaenichen" *Commentatio de vineis Hungariae* című művei, de az utóbbinál álló 1761-es évszám téves, az 1731-es kiadásról lehet csak szó. A bártfai borkereskedő Kelernek a toronyai (Toruń) akadémiai gimnáziumban született értekezését először 1712-ben jelentette meg az iskola rektora, Peter Jänichen; ugyanezt kiadta Jänichen 1731-ben egy gyűjteményes kötetben is, azonban e kötetben Keler kiegészítette az értekezését egy *Beschreibung des vornehmsten Weingebürges in Ungarn* című művel;[193] valójában ez utóbbi szól konkrétan a hegyaljai borvidékről, míg a listában (részben pontatlanul) feltüntetett két tétel általában szól a magyarországi szőlőkről. Összesen öt olyan mű marad a listában, amely valóban tokaji borral kapcsolatos értekezés: Keler 1731-es, Daniel Fischer 1732-es, Matolai János 1744-es, Domby Sámuel 1758-as és Friedrich Jakob Fuker 1790-es értekezései (e művek viszonylag rövidek, csak Fukeré könyv terjedelmű[194]). Az öt műből három szól általában a tokaji borról, szőlőről, borvidékről; Domby művében a hangsúly egyértelműen a bor összetételére és az orvosi vonatkozásokra esik, míg Fischer főleg a tokaji orvosi földet tárgyalja.

[190] A Speculum Kutatócsoport *Europica varietas Tokajensis* sorozatában (amelynek része ez a kiadás is) többek közt ezt a hiányt is pótolni kívánjuk a jövőben.

[191] E témában a legkiemelkedőbb munka Balassa Iván *Tokaj-Hegyalja szőleje és bora* c. monográfiája (Balassa 1991); egyéb művekről még lesz szó e fejezetben.

[192] A szerző helyén feltüntetett Zarubal valójában a vizsgaköltemény *promotor*a volt.

[193] Lásd Jänichen–Keler 1731 leírását a bibliográfiában.

[194] Fukerről és művéről lásd Blaskó 2009.

Lefedi-e ténylegesen Szirmay (megszűrt) listája a 18. század tokaji borászati irodalmát? Kettős választ kell adnunk: ami a század első kétharmadát illeti, Szirmay valóban felsorolja a legfőbb *nyomtatott* műveket (Keler–Jänichen, Matolai, Fischer, Domby), de azért vannak ezeken kívül is kisebb kiadott írások. Johann Adam Raymann több újságcikkben hírt adott a tokaji bor egyes kérdéseiről és az aktuális hegyaljai termésről;[195] továbbá Domby több, az említett disszertációval átfedésben levő írása annak a Friedrich Hoffmann-nak a neve alatt jelent meg, aki elnökölt a disszertáció megvédésekor, de magának Hoffmannak is van kisebb írása a tokaji borról.[196] A század végén megnövekedett a tokaji bor irodalma, nem függetlenül a nemzeti kultúra és általában a felvilágosodás kibontakozásától, illetve gazdasági okoktól; ám ez nem tűnik ki a zempléni nemesúr listájából, amelynek végén Fuker 1790-es műve kissé árván álldogál. Először is, 1796-ban Bécsben kiadták Dercsényi János *Über Tokay's Weinbau...* című kis könyvét,[197] amelyben a szerző a tokaji bort és szőlőművelést főleg fizikai-kémiai szempontból tárgyalja, és egy toldalékban a föld tulajdonságait is elemzi; a mű több kiadást megért, és rögtön megjelent magyarul is.[198] Az év nélkül megjelent fordítás 1796-ban vagy 1797-ben jöhetett ki; hogy Szirmay a német vagy magyar változatot használta, nem derül ki az utalásaiból, de a 2. fejezetben szereplő „Dercsényi... 1797-ben kiadott kis műve" megnevezés inkább a magyar fordításra utalhat.[199] Dercsényi János (1755–1837) Zemplén megye főorvosa volt az 1780-as évektől. Kazinczy Ferenc húgát, Júliát vette el 1785-ben,[200] és e baráti-rokoni kapcsolatok, illetve Dercsényi többszöri, tiszteletteljes emelgetése a *Hegyalja-Ismertetés*ben szinte biztossá teszik, hogy Szirmay személyesen ismerte őt. Hogy miért nem tüntette fel az említett Dercsényi műve(ke)t a listájában, abban talán szerepet játszhatott az, hogy egy nagyobb, igazán alapos művet várt tőle, amely a „legnemesebb nedűt gazdaságtani, természettani, vegytani és gyógytani szempontból" járja körül, mint írja Szirmay a 18. fejezetben. Dercsényin kívül főleg olyan művek jelentek meg a század utolsó harmadában – már inkább német és magyar, mint latin nyelven –, amelyek általában a magyarországi mezőgazdaságról vagy szőlőművelésről szólnak, s így a tokaji borvidéket is érintik: ilyen például Mitterpacher Lajos több agrártudományi műve,[201] vagy Prónay Pál könyve *A szőllőknek*

[195] Johann Adam Raymann (vagy Reimann) a *Sammlung von Natur- und Medicin- wie auch hierzu gehörigen Kunst- und Literatur-Geschichten* című folyóiratban többször tett közzé adatokat a hegyaljai szőlőtermésről és a tokaji borról 1718 és 1725 között. Lásd Csoma 2012, 13. A növényi arany kapcsán lentebb még szóba kerül Raymann.

[196] Hoffmann 1740, 1748, 1761; Hoffmann 1722. Ezekről és más Hoffmann-i művekről lásd N. Kis 2022.

[197] Dercsényi 1796.

[198] Dercsényi é. n.

[199] Szirmay, mint láttuk, éppen 1797 folyamán fejezte be a *Zemplén helyrajzi-politikai ismertetését*, így tehát annak *Hegyalja-Ismertetés*be bekerülő részét is.

[200] Dercsényi életéről és tevékenységéről lásd Kiss 2009.

[201] Például a *Sätze aus der Naturgeschichte des Acker- und Weinbaues* (Mitterpacher 1775). Még egy külföldi példa Rumpelt *Abhandlung von der vortrefflichen Natur, Eigenschaft und Würckung des ungarischen Weins* c. értekezése (első kiadás: Rumpelt 1761).

plántálásáról.[202] Nagyváti János *A szorgalmatos mezei gazda* című munkájában[203] viszonylag sokat foglalkozik a hegyaljai szőlőműveléssel. Kisebb jelentőségűek azok a Tokajról és boráról szóló, néha hosszabb lexikonszócikkek, amelyek szintén a 18. század végén szaporodtak meg.[204] A növényi aranyról nem annyira külön művekben, inkább értekezések, beszámolók, újságok egy-egy kisebb részében esik szó.

A lényegi kérdés persze az, mit használt fel szerzőnk akár az általa felsorolt, akár a nem emlegetett szakirodalomból. Igen kritikusan fogalmaz a felsorolt elődeiről: „Azonban ezek többnyire székfoglaló értekezések vagy akár csak egyetemi dolgozatok [*exercitationes,* szó szerint „gyakorlatok"], és miként azt ezek a tudós férfiak maguk is bevallják, sietve és gondosság nélkül írták meg őket…", hangzik az általános értékelés; a mondat folytatása már bizonyos elhanyagolt kutatási szempontokra vonatkozik, amelyeket maga Szirmay is Dercsényi Jánosra hagy inkább mint szakértő orvosra (lásd a fenti bekezdést). Több szempontból igazságtalan ez a sommás értékelés: az egyetemi értekezés (*disputatio, dissertatio*) műfaja ebben a korban nem jelentett egyfajta „másodlagos" szintet az „érettebb" szerzők megjelent könyveihez képest, és Domby disszertációja – hogy csak egy példát említsek – igen alaposan járja körül a tokaji bort orvosi szempontból.[205] Egyébként sem lehet egy mércével mérni a század elején és végén (itt 1712-ben, illetve 1790-ben) született szakirodalmat. Nyilvánvaló Szirmaynak az a szándéka – és erre finomabb formában sajnos a mai kutatók egy része is hajlamos –, hogy kisebbítse a korábbi szakirodalom érdemeit, hogy annál nagyobbnak tűnjön a maga teljesítménye. Annyiban igaza van Szirmaynak, hogy a szóban forgó korai értekezések valóban csak rövid, a kor és a műfajuk szintjének megfelelő áttekintések, illetve Fuker könyve a terjedelméhez képest felületes (és sokszor túlságosan szubjektív, érzelmileg túlfűtött, bár egyébként a szerkezete hasonló Szirmay művéhez[206]), és a *Hegyalja-Ismertetés* bizonyos szempontokból valóban alaposabb az öt korábbi értekezésnél. Nem is látszik, hogy felhasználta volna e műveket szerzőnk, pontosabban: hasonlóságokat inkább csak az általánosabb, közismertebb tények szintjén találunk.

Akadnak azonban olyan – akár szó szerinti – átvételek is a szőlészeti részekben, amelyek forrásai vagy Szirmay által csupán máshol, más összefüggésben emlegetett szerzők művei, vagy egyáltalán nem említett szerzőkéi. Dercsényiről már volt szó, őrá többször utal Szirmay, és például földtani, nemesfémekre vonatkozó információkat merít belőle, de fura módon a szakirodalmi listájába nem teszi bele. A boros versekről, a szőlők történetéről vagy a növényi aranyról szóló fejezetek egy-egy kisebb részletében, mint látni fogjuk, nem vagy nem megfelelően hivatkozik forrásai 18. századi

[202] Prónay 1780.
[203] Nagyváti 1791.
[204] Lásd Csoma 2012, 13–14.
[205] Lásd N. Kis 2022.
[206] Fuker művének (1790) főbb részei így követik egymást: a Tokaji-hegy geográfiája; Hegyalja topográfiája (rövid településleírásokkal); „történelme" (de érdemben csak 18. századi események); szőlőművelés és borkészítés; borkereskedelem; végül egy rövid „természettörténeti" rész a hegy keletkezéséről. Fuker művének szerkezete tehát akár hatással lehetett a *Zemplén helyrajzi-politikai ismertetésé*re és így a *Hegyalja-Ismertetés*re, de a német értekezés összességében felületesebb és adatokban szegényebb Szirmay műveinél.

közvetítőire. A leginkább említésre méltó hiányosság megint csak a Bél–Matolai-féle kéziratokra való hivatkozások elmaradása. Kézirat*ok:* ugyanis nem csak az eddig emlegetett, Szirmay által lemásoltatott, ma OSZK-ban őrzött kézirat jön szóba,[207] hanem fennmaradt három kisebb és töredékes, szintén Matolai által írt és Bél által javított kézirat is, amelyek közül legalább az egyiket, úgy tűnik, használta Szirmay – és talán ugyanakkor, ugyanúgy került hozzá Esztergomból, mint az előbbi másolat. A Ráday Gyűjtemény három, Matolai tollából származó írást őriz:[208] (1) a magyarországi szőlőkről és borokról általában; (2) Hegyalja történetéről és szőlőhegyeiről;[209] (3) és a kőszegi borról. Amikor a 19. fejezetben Szirmay elkezdi tárgyalni a szőlőművelés első említéseit, három ókori közlést a szőlőültetésről nagyon hasonló módon tálal, mint Matolainak a magyarországi szőlőkről szóló kézirata: hogy Aurelius Victor szerint Probus császár volt az első szőlőültető (a Szerémségben); hogy a pannon borokat Eutropius is említi; illetve hogy Claudianus is megverselte e szőlőket.[210] Matolai közléseit Szirmay röviden összefoglalja, illetve Claudianus versének ugyanazon részét idézi. Ismét nézőpont kérdése, minek vesszük ezt az esetet, sem a közlések mennyisége, sem az információ egyedisége nem teszi *feltétlenül* szükségessé a Bélre/Matolaira való hivatkozást a kor szokásai szerint, mindenesetre ismét egy olyan – szinte biztos – közvetítő forrás találtatott, amelyet Szirmay nem hangsúlyozott.

Bonyolultabb kérdés, hogy használta-e Szirmay a tokaji borvidékről szóló (2.) Matolai-féle töredéket. Az egyes települések dűlőit Matolai mind a megyéről szóló (OSZK-beli), mind a Hegyaljáról szóló (Ráday-beli) kéziratban leírta, nagyon hasonló módon. Szirmay valamelyiket felhasználva (ugyanakkor kiegészítve) sorolta osztályokba és írta le a dűlőket egyes településleírások végén, ez egyértelmű a nevek leírásából és sorrendjéből, lásd pl. a tokaji (34. §) vagy tarcali (35. §) fejezetek végén. Éppen mivel a két szóba kerülő forrás nagyon hasonló, nehéz megállapítani, melyik volt szerzőnk asztalán, de bizonyos jelek alapján inkább a Zemplénről szóló (OSZK-beli) másolat lehetett az.[211] Vizsgálódásaim szerint nincs más olyan részlete e Matolai-töredéknek, amely a *Hegyalja-Ismertetés* valamely részlete forrásaként merülne fel, így lehet, hogy ezt a kézirattöredéket Szirmay nem ismerte, legalábbis nem használta.

Mindent egybevéve jelen állás szerint a *Hegyalja-Ismertetés* szőlészeti-borászati részei igen nagyfokú önállóságot mutatnak. Az egész, fent körvonalazott 18. századi borászati szakirodalomból (kéziratokat is beleértve) viszonylag kevés és rövid szövegrészleteket találtam, amelyek konkrét és biztos forrásai voltak a *Hegyalja-Ismertetés*

[207] Fol. Lat. 274.

[208] Jelzetük: K. O. 8. Fontosabb részeiket Wellmann Imre közzétette fordításban: Wellmann, szerk., Bél, 1984.

[209] Ez a kézirat „történeti-helyrajzi", „gazdasági" és „fizikai-orvosi" részekből állt volna, de csak az elsőnek egy töredéke maradt fenn.

[210] Vö. a kézirat 2. fejezetével.

[211] Lásd pl. Szirmay szövegének hasonlóságát az OSZK-beli kézirat olyan felsorolásaihoz, mint a tarcali első osztályú helyeké: „*Felso Turzo, Laitrom, Szilvolgy, Deak*, et qui versus oppidum porriguntur, *Kiralmal*, et *Agyak*." stb. (Tóth et al., szerk., Bél, 2018, 160). A Ráday-beli kézirat megfelelő helyei egy kicsit kevésbé hasonlók.

megfelelő szövegrészleteinek. Látszik, hogy főként személyes tapasztalaton alapul igen sok szőlészeti fejezet. A személyes ismeretségeknek, szóbeli közléseknek is nyilván nagy szerepe lehetett, de Szirmay maga is művelt szőlőt: a 33. fejezetben elmeséli, mit talált a „mádi szőlőnkben." Összességében úgy tűnik, Szirmay a „saját jogán" vált a tokaji bor szakértőjévé (bár nem *egyedüli* 18. századi professzionális író ő, mint ahogy a 18. fejezetben sugallni akarta, és azért a saját tollak közül egy-két idegen is kivillan). Egyes részeken, például a borkereskedelemről vagy a szőlőművelésről szóló részeken kifejezetten érződik, hogy mennyire nem egy íróasztal mögött szövegekkel bíbelődő kompilátor írta ezeket, hanem a tokaji szőlészet-borászat egész valóságában benne élő gazdálkodó nemes. A szőlőművelésről szóló rész éppen az a rész, amely újonnan került be a *Hegyalja-Ismertetés*be, a *Zemplén helyrajzi-politikai ismertetésé*ben még nem volt benne. 1810-ben pedig megjelent Szirmaynak egy újabb műve, csak a szőlőművelésről-borkészítésről, de bővebben és magyarul: *A tokaji, vagy is hegyallyai szőllőknek ültetéséről, jó míveléséről, a' szüretelésről, a' boroknak tsinállásáról, és meg tartásáról: szőllős és boros magyar gazdák számára* (rövidítve *1810-es kézikönyv*).[212] A Pesten, Trattner Mátyás által nyolcadrét formátumban kiadott, a címből is láthatóan praktikus irányultságú zsebkönyv végképp megerősítette Szirmay mint a tokaji szőlészet-borászat szakértője hírét. A kis könyvre még kitérünk a szőlőművelésről szóló szakaszban, mert érdekes lesz röviden összevetni a *Hegyalja-Ismertetés* megfelelő fejezeteivel.

2. Adalékok a tokaji bor történetéhez

A *Hegyalja-Ismertetés* 19–20. és a 23–26. fejezetei a tokaji szőlőművelés és bor történetének vázlatát nyújtják. Ezekkel a fejezetekkel itt csak röviden foglalkozom, egyrészt mivel fentebb, a történeti részek általános tárgyalásakor már szóba kerültek, másrészt mivel ma is sok a tisztázatlan kérdés, különösen a hegyaljai szőlőművelés középkori viszonyait illetően. Már az is érdem, hogy Szirmay egyáltalán talált a hegyaljai szőlőtermesztéssel, borászattal kapcsolatos 18. század előtti forrásokat, hiszen alig ismertek ilyeneket az ő koráig.

A 19. fejezet általában szól az első szőlőültetésekről Magyarország területén. Mint fentebb láttuk, több, klasszikus auktor által említett, pannóniai szőlőtermesztéssel kapcsolatos eseményt Matolai kisebb kéziratából vett át Szirmay (bár részben már közhelyek voltak), ugyanakkor már ebben a fejezetben felhoz néhány középkori oklevelet is, amelyek szőlőkre, bortized szedésére utalnak Magyarország területén. Ami a hegyaljai kezdeteket illeti, Szirmay nem tudja megállni, hogy ne fedezzen fel kedvenc történetírója, Anonymus szövegében a tokaji borra utaló nyomokat: azt, hogy Árpádék „a Tarcal hegyen nagy áldomást csaptak", és a többi, megittasodásra való utalást Szirmay úgy értelmezi, hogy helyi szőlőművelésből származó bort ittak, holott valójában ezt és az egész eseménysort semmi nem bizonyítja, és mai tudásunk

[212] SZIRMAY 1810.

szerint nincs semmi biztos forrás az itteni szőlőművelésről e korai időkben. A 20. fejezetben négy darab, részben jezsuita oklevélgyűjteményekből (tehát igen megbízható forrásból) származó oklevelet mutat be, amelyek mind azzal kapcsolatosak, hogy IV. Béla (1235–70) korában „olasz" telepesek jöttek és sok hegyaljai területet szőlővel telepítettek be.[213] A 21. fejezetben a „formint" nevet is valamelyik „For" kezdetű olasz város nevéből vezeti le (a latin „Forum" kezdetű városnevekből alakult ki Formia, Forli stb.); mint írja, a Formia városból való eredeztetés mellett állt már a *Debreceni Grammatika* (1795) is. Ma már tudjuk, hogy régen „olaszoknak" mondhattak minden újlatin nyelven beszélő telepest, és valószínűleg vallonok jöhettek elsősorban, már a 12. században; a „Formint" származása ma sem tisztázott, de kicsivel valószínűbbnek tűnik a szó francia-vallon eredete, a „forment" szóból vagy származékaiból.[214] Mindezzel együtt igen jelentős Szirmay közlése, ma is a vallon betelepüléshez kötjük a borvidék kialakulásának kezdeteit. A 23., 25. és 26. fejezetek meglátásai legalább ennyire jelentősnek tűnnek: Szirmaynak további oklevelek és egyes történeti művek alapján feltűnik, hogy a 16. századig a szerémségi borok voltak a leghíresebbek, és csak 16. század derekától veszi át az elsőséget a hegyaljai borvidék, az újítások több hulláma következtében.[215] Ez is igaz, amennyire ma tudjuk;[216] Tokaj-Hegyalja azután kezdett igazán felemelkedni, hogy a törökök elpusztították a szerémségi borvidéket.

Szirmaynak a szőlőtermesztés történetével kapcsolatos forrásfeltárásait és meglátásait akkor tudjuk majd alaposabban értékelni, ha magát a borvidék korai történetét jobban ismerjük, nagyobb figyelem hárul rá a kutatásban. Szükséges lenne a korszak történészeinek górcső alá venniük a Szirmay által hivatkozott, igen jelentősnek tűnő okleveleket, és tisztázni azt a kérdést, hogy eme okleveleket ő helyezte-e először a tokaji bor történetének kontextusába. Egyelőre úgy tűnik, hogy Szirmay úttörő munkát végzett a tokaji bor történetének kutatásában. Az biztos, hogy ugrásszerű a fejlődés e téren ahhoz képest, hogy a tokaji bor többi 18. századi szakírója vagy egyáltalán nem foglalkozik a történeti szemponttal, vagy csak felületesen, kiegészítésképpen, mintegy megágyazva a számukra fontosabb, borról vagy szőlőművelésről szóló fejezeteknek.[217]

3. A tokaji borról röviden – tudós megállapításokban és versekben

A *Hegyalja-Ismertetés* 11–17. fejezetei egy egységnek is vehetők mint a tokaji borról és egy-egy, a borral kapcsolatos helyi hagyományról, versről szóló fejezetek. Szirmay

[213] Ezt még részletesebben a *Zemplén történeti ismertetése* általa is hivatkozott 22. fejezetében fejti ki.
[214] A furmintról lásd Balassa 1991, 101–109; a vallon betelepülésről pedig ibid. 27–30.
[215] A 26. § kulcsmondatai az újításokról: „1560 körül elkezdték a szőlőket előbb háromszori kapálással művelni"; „1650 körül vagy nem sokkal azelőtt" kezdték az aszút különválasztani.
[216] Lásd Balassa 1991, 31–33.
[217] Matolai például a kiadott művében (1744, 10–11) a terület története vonatkozásában néhány 1550 utáni kora újkori pusztítást említ csak meg, Fuker pedig, bár könyvében külön fejezetben tárgyalja a *Geschichte des Tokayer-Gebürges* (Fuker 1790, 40–48), láthatóan nem tud mit kezdeni a korábbi századokkal, és szinte csak 18. századi eseményeket említ.

tehát a zempléni hegyek után először magát a tokaji bort mutatja be röviden, utána tér rá annak történetére, majd a szőlőművelésre. A borról magáról, tulajdonságairól és gyógyhatásairól szóló négy fejezet (11–12. és 16–17. §) meglepően rövid, összesen három oldalt tesz ki. A tokaji bor összetételéről, minőségének titkáról, a spiritus fogalmáról, és mindezekkel összefüggésben a gyógyhatásokról szóló fejtegetések a 18. századi szakirodalomnak egy fontos aspektusát jelentették. Már Matolai írt e témakörben röviden, később Domby fejtette ki részletesebben, elsősorban e kérdések körül forgott a disszertációja; Dercsényinél pedig nem különállóan találjuk meg e témákat, hanem a szőlőművelésről, borkészítésről szóló fejtegetéseinek részeként.[218] Szirmay esetében nem szabad elfelejtenünk, hogy ezek a fejezetek eredetileg Zemplén megye leírásához tartoztak, nem egy borról szóló értekezéshez; később pedig, a *Hegyalja-Ismertetés* összeállításakor már nem bővítette ki e fejezeteket, nyilván azért sem, mert nem e témakörben volt a legtöbb tapasztalata. Mindenesetre azért egy-két mondatban tömören, velősen bemutatja a tokaji borokat néhány fontos szempont mentén.

Szirmay először kiemeli az előzőleg felsorolt hegyek szőlőinek magas terméshozamát, majd összesen 35 zempléni település borait sorolja három minőségi kategóriába (11. §). A dűlők három osztályba sorolása a bor minősége szerint feltűnően jelen van Bél, illetve Matolai kézirataiban, nyilván innen tanulta meg ezt az elvet Szirmay is (aki, mint fentebb láttuk, maguknak a dűlőknek a felsorolásakor is alapesetben Bélből–Matolaiból indult ki, de korántsem sorolta fel az összes ismert dűlőt[219]). Itt magukat a településeket sorolja három osztályba boruk szerint, és az első osztályba az a 20/22[220] hegyaljai település került, amelyeket aztán a helyrajzi-történeti részben egyenként leír; így e listának is megvan az az árnyoldala, amelyet a földrajzi vonatkozások kapcsán láttunk,[221] vagyis hogy kimarad három hegyaljai település, mivel nem zempléni falvak. A 12. fejezetben a szerző rövid körképet nyújt arról, a legjobb borok közül melyik mivel tűnik ki: a Mézes-málról jövő tarcali borok a legédesebbek, a tállyaiak a legtartalmasabbak, és így tovább. Nyilván túl sommás és szubjektív ez a pár mondatos összefoglalás, azt viszont jól érzékelteti, hogy Hegyalja borai *különbözőképpen* kiválóak, nem elég csak minőségi osztályokba sorolva megkülönböztetni őket. Az aszúborok gyógyhatásait szintén pár mondatban foglalja össze: a láztól a levertségig sok különböző ártalomra, betegségre jók, mint maga is tapasztalta (16. §). A következő (17.) fejezetben pedig – mintha magyarázatot akarna adni a gyógyhatások tárgyalásának kurtaságára – Weszprémi Istvánt idézi, aki 1778-ban elmarasztalta a magyar tudományt, amiért senki nem vizsgálta alaposan a tokaji bor orvosi hasznát. Ez nem állja meg a helyét, ugyanis a fentebb említett – és a következő (18.) fejezetben maga Szirmay által említett – Domby Sámuel már 1758-ban értekezett e borok gyógyhatásáról, de Dercsényi 1797-ig megjelent műveiben is hangsúlyos ez a szempont.

[218] Matolai 1744, különösen 20–24; Domby 1758; Dercsényi 1796 és é. n.
[219] Lásd pl. Mád esetét: Orosz 2020, 207.
[220] Attól függően, hogy Kis- és Nagypatakot, illetve Kis- és Nagytoronyát (ahogy Szirmay hívja őket) egy vagy két településnek számítjuk-e.
[221] Lásd az I. rész végén.

Aránylag több figyelmet fordít szerzőnk olyan mondásokra és rövid versekre, amelyek a tokaji borral kapcsolatos népi hagyományt és korabeli közvélekedést képviselik. Nemcsak néprajzi, mikrotörténeti szempontból érdekes ez a több, mint húsz szöveg, amelyet Szirmay a 13–15. fejezetekben rögzített, hanem a források kezelése, Szirmay műhelytitkai szempontjából is. Csoma Zsigmond kiemelte, hogy milyen sokat köszönhetünk Szirmaynak, amiért a *Hungaria in Parabolis*ban és a megyékről szóló írásokban számos, általa hallott boros mondást, rigmust megörökített, amelyek jórészt elvesztek volna.[222] Ez az értékelés a lényegét tekintve helytállónak tűnik, ám legalábbis ami a *Hegyalja-Ismertetés*be bekerülő szövegeket illeti, kérdőjelek támadnak arra vonatkozóan, saját hallomásából, sőt saját korából merített-e minden szöveget a zempléni nemesúr. Az első szövegcsoport a tállyai borról szól, és e szövegek tálalása különbözik a többiétől egyrészt abban, hogy két külön fejezetben (13–14. §) összesen három latin opusculumot találunk ugyanarról a témáról, másrészt abban, hogy meg van adva a versek forrása is. Amikor 1567-ben Draskovits György a pápánál vendégeskedett, és a pápa megkóstolta a püspök által kínált tállyai bort, állítólag így kiáltott fel a szentatya: „Summum pontificem talia vina decent"; a mondat szójátékon alapul, egyszerre lehet úgy érteni, hogy „ilyen (*talia*) borok illenek" a pápához, és hogy „tállyai borok" illenek. Népszerű lehetett a történet, mert Szirmay rögtön közölni tudja két későbbi versbe foglalását is: Johannes Bocatius epigrammáját (kissé módosítva), illetve egy disztichont, amely Timon Sámuel (1675–1736) Tiszáról szóló ismertetésében[223] szerepel.

A 15. fejezetben további 19 latin és magyar vers következik, forrásmegadás nélkül, ám valójában legalább tíz vers Timonnak az imént említett művéből származik. A fejezetben három verset olvashatunk a tokaji borokról általában, majd rövid verseket, mondókákat egy-egy hegyaljai település boráról, végül nyolc Hegyalján kívüli, de zempléni település boráról is. A hegyaljai vonatkozású versek nagyobb része megvan Timonnál is, legtöbbször ugyanabban a formában, illetve néhol egy-egy szót módosított Szirmay a könnyebb megértés végett. Több verscsoport hasonló sorrendje kétségtelenné teszi, hogy Timon volt Szirmay forrása, akár a mű 1735-ös, akár az 1767-es kiadása.[224] Megint csak nem kell túlságosan elmarasztalnunk Szirmayt – közvetítő másodlagos forrásokat nem volt szokás a korban *feltétlenül* megadni –, de fontos tudnunk, hogy ezek a versek nem feltétlenül hosszú múltra visszatekintő és közszájon forgó versek. Ezenkívül a tokaji bor gyógyító erejéről szóló verset – az egyetlen hosszabb magyar költeményt – szintén egy, a Szirmay-műnél korábbi forrásban, egy

[222] Csoma 2017, 241–245. A lábjegyzetek tanúsága alapján Csoma a *Hungaria* első kiadásából (Szirmay 1804a), illetve a *Zemplén helyrajzi-politikai ismertetéséből* (1803) és az Ugocsa-leírásból (1805) idézi Szirmay szövegeit, a *Hegyalja-Ismertetés*re nem utal.

[223] Timon 1735 és 1767.

[224] Mindkét kiadásban ugyanazokon az oldalakon szerepelnek a versek, így a fordítás jegyzeteiben az 1767-es kiadásra megadott oldalszámok érvényesek az 1735-ös kiadásra is.

1790-es *Magyar Kurír* számban találjuk meg;[225] népszerű lehetett, legalábbis Szirmaynak kedves, mert az *1810-es kézikönyv* végén is ezzel búcsúzik a szerző. A verseknek minden jel szerint magas történeti forrásértékét mindenesetre nem befolyásolja az, hogy honnan kerültek közvetlenül Szirmay művébe, és a kis gyűjtemény egy színes keresztmetszetét nyújtja a tokaji borról szóló népi és latin költészetnek; abból a szempontból is változatosak, hogy a bortermelő települések magasztalásától a maró gúny kifejezéséig változó módon viszonyulnak a településekhez. Az alábbi táblázat segít áttekinteni, hogy melyik és mely tájegységbe tartozó településekről szólnak a *Hegyalja-Ismertetésbe* bekerült szövegek, ezek milyen nyelvűek, terjedelműek és formájúak, milyen az attitűdjük a településhez (csak az egyértelműen dicsérő vagy gúnyos attitűdöt jelölöm), illetve van-e olyan közvetlen forrása a szövegnek, amelyet Szirmay a jelek szerint használt.

	Település	**Hegyaljai vagy nem (utóbbi esetben járás)**	**Nyelv**	**Terjedelem, forma**	**Attitűd**	**Közvetlen forrása (ha biztosan tudható)[226]**
1	Tállya	Hegyalja	a) latin b) latin c) latin	a) rövid elbeszélés b) 7 disztichon c) 1 disztichon	a–c) egyértelműen dicsérő	b) Bocatius 1599 enyhe módosítással (Szirmay megadja) c) Timon 1735/1767 (Szirmay megadja)
2	Tokaji bor általában	Hegyalja	latin	6 disztichon	egyértelműen dicsérő	Timon 1735/1767 enyhe módosítással
3	Tokaji bor általában	Hegyalja	magyar	12 sor, felező tizenkettes	egyértelműen dicsérő	*Magyar Kurír* (1790)
4	Tokaji bor általában	Hegyalja	latin	1 disztichon		Timon 1735/1767

[225] *Magyar Kurír*, 1790. február 13., 181. o. Csoma (2017, 247) is észrevette, hogy a *Magyar Kurír* is közölte a verset, de közelebbi adatokat nem ad az újságról, a további hivatkozásban pedig (hogy a verset az „*Ország-Világ* című lap 1780. évi XIII. száma" is hozza) tévesen szerepel az évszám 1880 helyett.

[226] Az oldalszámokat lásd a fordítás jegyzeteiben.

5	Tarcal	Hegyalja	magyar	1 sor	egyértelmű-en dicsérő	
6	Zombor	Hegyalja	magyar	1 sor		
7	Liszka	Hegyalja	latin	1 disztichon		TIMON 1735/1767 enyhe módo-sítással
8	Olaszi	Hegyalja	latin	1 disztichon	egyértelmű-en dicsérő	TIMON 1735/1767
9	Tolcsva	Hegyalja	latin	2 hexameter	egyértelmű-en dicsérő	TIMON 1735/1767
10	[Sáros] Patak	Hegyalja	latin	1 disztichon	egyértelmű-en dicsérő	TIMON 1735/1767
11	[Erdő] bénye	Hegyalja	magyar	2 sor		TIMON 1735/1767
12	[Sátoralja] újhely	Hegyalja	latin	1 disztichon		TIMON 1735/1767
13	Szerencs	Tokaji járás	a) latin b) magyar	a) 1 disztichon b) 1 sor	b) egyértel-műen gúnyos	a) TIMON 1735/1767
14	Monok	Tokaji járás	latin	1 disztichon	egyértelmű-en gúnyos	a) TIMON 1735/1767
15	[Nagy?] Toronya	Gálszécsi járás	latin	1 disztichon		
16	Kövesd	Zemplé-ni járás	latin	1 disztichon	egyértelmű-en dicsérő	
17	Bári	Zemplé-ni járás	magyar	2 sor		
18	Krivostyán	Homon-nai járás	latin	1 disztichon	egyértelmű-en dicsérő	
19	Barkó	Homon-nai járás	a) latin b) magyar	a) 1 disztichon b) 2 sor	b) egyértel-műen gúnyos	
20	Gálszécs	Gálszécsi járás	latin	1 disztichon	egyértelmű-en gúnyos	

Mint látható, Szirmay összeállításából (amelyet részben készen kapott) a hegyaljai borok jönnek ki jól, míg a többi zempléni, nem hegyaljai településre vonatkozó versek vegyes minőségre utalnak, és e csoportban az ironikus felhangú költeményből van a több. Valóban a hegyaljai („tokaji") borok az európai hírű borok, de azért egyértelmű az összeállítás hegyaljai nézőpontja, amely még ráerősít a meglevő általános szintkülönbségre: Monokon vagy Gálszécsen nem biztos, hogy a fenti gúnyverseket szavalták… Természetesen ezek könnyed mondások, versek viccnek is vehetők, de nem szabad elfelejtenünk, hogy érzékenyen érinthetett egy-egy lokálpatriótát egy kedvezőtlen csengésű vers azon a borvidéken, ahol versengtek az egyes települések a borukkal. Jó lenne, ha további kutatások során előkerülnének adatok arról, Szirmay idejében milyen versek forogtak ténylegesen közszájon és mely vidékeken.

A két tucatnyi szövegből álló összeállítás más szempontból sem teljesen reprezentatív: egyrészt maga a szerző is említi a 15. fejezet elején, hogy „a Mádról, Tállyáról és Keresztúrról származó ismertebbeket éppúgy mellőzöm, mint a pajkosabbakat" (kár értük); másrészt túlreprezentáltak a latin versek abból a szempontból, hogy a lakosság latinul nem tudó többsége alapvetően az anyanyelvén tanult meg és adott tovább ilyen verseket, mondásokat (nem beszélve arról, hogy a Hegyalján beszélt népnyelvek közül itt csak a magyar képviseltetik, bár a szójátékokban a lengyel is megvillan). Ami a verses összeállítás *Hegyalja-Ismertetés*ben betöltött szerepét illeti, kifejezetten üdítő ez a rész, a gyakran szójátékokon alapuló és a félig tréfás, félig komoly rivalizálást érzékeltető versek sora vidám színfolt a műben, másrészt valamelyest pótolja azt a néprajzi, társadalmi aspektust, amely egyébként meglehetősen elsikkad a *Hegyalja-Ismertetésben* a sok földrajzi, történeti és gazdasági fejtegetés közt.

Van még egy borral kapcsolatos vers, amelyről szólnunk kell: Jacques Vanière *Praedium rusticum* című, először 1682-ben kiadott, paraszti gazdálkodásról írt tankölteménye,[227] amelynek X–XI. könyvében a szőlőművelésről, borról és borkészítésről is szó van. A számos országban több kiadást megért költeményt[228] Szirmay előszeretettel idézi művében, négy helyen is, és a mottó is ebből való. Általában Vanière Szirmay által választott sorai valóban alátámasztják a szerző fejtegetéseit az adott helyen, vagy legalábbis egy szép verses ábrázolást nyújtanak a tárgyról, bár van olyan hely, ahol erőltetettnek is érezheti az olvasó Vanière citálását az adott témában.[229] A sok idézés mögött mélyebb indítékok vannak, mint hogy Szirmay szerette a költészetet, és hogy a két mű fejtegetései összecsengenek. A nagy klasszikus költők alapvető igazodási pontként szolgáltak a humanista hagyományban, a tudományos művekben is; és a kora újkorban virágzott a klasszikus alapokon nyugvó neolatin költészet, a tankölteményeket is beleértve. Költészet és tudomány nem vált még külön. Szirmay mint 18. századi vagyonos nemes olyan oktatásban részesült, amelyben a klasszikus-humanista hagyomány meghatározó volt. A híres költeményből való

[227] Vanière 1682.
[228] Az a kiadás, amelyet Szirmay a legnagyobb eséllyel használhatott, a nagyszombati: Vanière 1772.
[229] Például a 33. fejezetben.

idézetek nem csak esztétikailag hivatottak „felfele húzni" a *Hegyalja-Ismertetést*, hanem tudományos szempontból is. Arra utalnak, hogy Szirmay műve is bekapcsolódik a nemzetközi tudomány vérkeringésébe; hogy egy olyan magyarországi témáról, műről van szó, amely a legmagasabb európai szinthez igazodik. A tokaji bor egyébként is európai hírű, és Szirmay még inkább azzá akarja tenni, olyannyira, hogy egy helyen meg is másítja Vanière versét: a 31. fejezet idézetének kezdete az, hogy „....ab albis / Optima sunt, quae vina fluunt Tocaina racemis" („A legjobb borok azok, melyek a fehér tokaji szőlőfürtökből folynak"), holott az eredetiben „Tocaina" helyett „Apiana" szerepel. Egy bizonyos nézőpontból költői játék ez, egy másik szempontból viszont egy kisebb hamisítás, amelyet nem sokan fedezhettek fel azonnal, hiszen nem sokan fújták kívülről Vanière tankölteményét.

4. Szőlőművelés és borkészítés – a *Hegyalja-Ismertetés*ben és az *1810-es kézikönyv*ben

Ha a *Hegyalja-Ismertetés* szőlészeti-borászati részén belül külön egységnek vesszük a történeti fejezeteket, akkor a 22., illetve a 27–31. fejezeteket vehetjük a *18. század végi* hegyaljai szőlőművelés és borkészítés témájához tartozónak. Nem számítva két, csupán pár soros, kiegészítő jellegű fejezetet (28–29. §), a következő négy fejezetről van szó: a szőlőfajták felsorolása (22. §), az aszúbor készítése (27. §), a szőlők ültetése és művelése (30. §) és bor tárolása (31. §). A 31. és főleg a 30. fejezet különösen hosszú, akár több kisebbre is oszthatta volna a szerző a munkafázisok alapján. Nyilván azért is lógnak ki terjedelmi szempontból, mert éppen ezek azok a „betoldások", amelyek még nem szerepeltek a Zemplén-leírásban. A téma jelentőségét mutatja, hogy a fenti négy fejezet az, amelynek alapján külön könyvet adott ki Szirmay egy bő évtizeddel később, a már említett *1810-es kézikönyv*et. Hogy miért jelentetett meg egy külön művet magyarul, világosan megmondja a kis könyv előszavában: írt ugyan a címben jelzett témáról a *Hegyalja-Ismertetés*ben, de „ezen munka tsak a' Tudósok által, és kevés szöllös gazdák által olvastatott. Hogy tehát ez által a köz jónak közönségessen használhassak, azt most Anyai nyelvünkön meg bövitve, és Tzikkelyekre fel osztva ki adom, nem keresvén más ditsöitést: tsak hogy ezzel is Polgár társaimnak hasznára lehessek." A könyv a négy 1798-as fejezet anyagán alapul – egyes részek akár mondatokon keresztül szinte szó szerinti fordítások –, de alapvetően mindegyik kisebb témát jobban részletezi a szerző. Hogy összességében mennyivel részletesebb az új mű, megmutatja a terjedelmi összehasonlítás: míg a *Hegyalja-Ismertetés* említett négy (plusz kettő) fejezete 23 oldalt tesz ki, az *1810-es kézikönyv* főszövege 34 hasonló formátumú oldalt, tehát mintegy másfélszeresére nőtt a téma tárgyalása.

Ezzel a kis könyvvel sem foglalkozott érdemben a modern szakirodalom, pedig a témában alapvető jelentőségű. A 18. század végéig csak Friedrich Jakob Fuker

tárgyalja valamivel nagyobb terjedelemben a hegyaljai szőlőművelést és borkészítést[230] – aki tállyai orvosként és borkereskedő család fiaként sok tapasztalattal bírt –, de némileg más hangsúlyokkal, és *összességében* felületesebben: számos munkafolyamat leírásában, azok legkedvezőbb időszakai és más praktikus információk terén általában Szirmay műve részletesebb. A Turóc megyei nemesi családból származó Prónay Pál már említett, *A szőllőknek plántálásáról...* szóló, 1780-ban megjelent kis könyve már egy generációval Szirmay kézikönyve előtt mankót nyújtott a csak magyarul tudó szőlősgazdáknak; az ültetéstől a bor tárolásáig végigmegy a munka fázisain, itt-ott a Szirmay-műhöz képest eltérő fókusszal, hol részletesebben és pontosabban, hol kevésbé pontosan, mint a terjedelmében hasonló[231] *1810-es kézikönyv.* Ám Prónay műve általában szól a korabeli magyarországi szőlőművelésről-borkészítésről, sőt kitér más gazdasági témákra is – például gyümölcsfák ültetésére –, míg Szirmay kézikönyve specifikusan a hegyaljai szőlőművelés és borkészítés csínját-bínját tárja elénk.

Lássuk az első fázis, az ültetés példáján, hogyan, mennyire részletezi tovább a teendőket az *1810-es kézikönyv* a *Hegyalja-Ismertetés*ben írottakhoz képest.[232] Az 1798-as mű szerint az ültetés a föld kiásásával és árkok húzásával kezdődik, nyáron; az 1810-es változat szerint tavasztól őszig lehet vermet készíteni, amely három láb mélységű és legalább két láb szélességű kell, hogy legyen. A levágott szőlővesszők „késő ősszel vagy kora tavasszal" kerülnek a vermekbe, és „a trágya és a föld úgy kerül rájuk, hogy a vesszők hat hüvelyknyire álljanak ki a földből" (1798). Az *1810-es kézikönyv* pontosítja, hogy vagy november végén–december elején, vagy február végén–március elején kell ültetni, és két módszert is megkülönböztet aszerint, hogyan kell hajlítani, beállítani a vesszőket. Mindkét mű részletezi, milyen vesszőket kell választani, hogyan és milyen földdel, trágyával kell befedni a már elültetett vesszőket, és mindkettőben óva int Szirmay attól, hogy a vesszőkön túl a tövek is kiálljanak a földből; azt megint csak jobban részletezi az *1810-es kézikönyvben,* hogyan kell kiválasztani az ültetés helyét, és hogyan, illetve pontosan meddig kell gondozni az ültetvényt, mielőtt sor kerül a *nyitásra,* azaz a már fölöslegessé vált föld levételére.

Látható tehát, hogy bár az 1798-as leírások is részletesek, az *1810-es kézikönyv* az, amely igazán segíthetett a szőlőművelésben és borkészítésben, pontos, ha lehet, számszerű adatokkal, mértékekkel – nem beszélve arról, hogy a magyar többségű területen mennyivel több gazda érthette meg a magyar nyelvű kézikönyvet, mint a latin *Hegyalja-Ismertetést.* Természetesen csak könyvből így sem lehetett megtanulni ezt a szakmát. A vesszőültetéstől a bor elkészültéig tartó procedúra az egyik legösszetettebb, legidőigényesebb mezőgazdasági munkafolyamat, és még jóval részletesebben is lehetett, lehet írni róla. A kora újkori szőlőművelés témájában talán legjártasabb modern kutató, Balassa Iván 750 oldalas monográfiájának[233] mintegy fele a kora újkori hegyaljai szőlőművelésről-borkészítésről szól, és számos olyan forrás fennmaradt, amelyek

[230] Fuker 1790, 48–106. Egyébként a német műben szintén szerepelnek latin és magyar szakkifejezések.
[231] Prónay művének (1780) főszövege nagyjából éppen annyit tesz ki, mint az *1810-es kézikönyvé.*
[232] Vö. Szirmay 1798, 30. § eleje, illetve Szirmay 1810, 5–13.
[233] Balassa 1991.

legalábbis a munka egy-egy fázisára, összetevőjére az *1810-es kézikönyv* szintjénél is pontosabb, részletesebb adatokat tartalmaznak. Ami például az ültetést illeti, nem mindegy, hogy azonnal leszúrják-e a földbe a vesszőket vagy előbb meggyökereztetik, illetve gödörbe vagy árokba ültetik őket. Ismert volt a magról való vetés mint módszer, a földforgatás és a nyitás különböző technikái.[234] Mindezzel természetesen nem akarok utalni semmiféle olyan elvárásra, hogy Szirmay még részletesebb kézikönyvet is írhatott volna; mindössze jelzem, hogy a hegyaljai szőlészet-borászat világa még annál is gazdagabb, mint amilyennek Szirmay kézikönyvéből tűnhet; és a szerző sokszor magától értetődően azt a módszert írja csak le, amelyet ismer vagy amelyben hisz, és kevesebbszer közöl alternatív módszereket, mint amennyi alternatíva valójában létezett a 18. és 19. század fordulóján.

Az ültetés után hasonló részletességgel, logikus rendben írja le a munka fázisait szerzőnk a *Hegyalja-Ismertetés* 30–31. fejezeteiben, és változó, de mindig valamenynyivel nagyobb részletességgel az *1810-es kézikönyv*ben. A nyitás után következik a metszés, a bujtás vagy homlítás (a szaporítás végett), a kapálás és a kötözés körei; ha van az egyes munkáknak magyar nevük, azt már a latin változat megadja, a második kapálás például a „forgatás", a harmadik a „harmadlás". Szirmay kitér a kártevőkre is: rovarokra, egerekre és patkányokra, de károkat okozhatnak a szőlőben a kutyák, madarak, sőt az emberek is (nem csak a tolvajok, hanem a dolgukat rosszul végző munkások, például a metszők…). A speciális munkák közé tartozik az oltás és a földelés. Ritkán, de előfordul, hogy Szirmay több létező eljárást említ és az egyik mellett teszi le voksát: például a kiásott köveket szerinte nem szabadna az úgynevezett liktorvermekbe rakni, hanem kőgátakat érdemes rakni belőlük. A bor megfelelő tárolását különösen gondosan tárgyalja Szirmay, ezt külön fejezetbe is teszi a *Hegyalja-Ismertetés*ben (31. §), és külön cikkelybe (V.) az *1810-es kézikönyv*ben. Érdekes módon viszont a szürettel alig foglalkozik: pár sor jut rá a 30. fejezetben, és a magyar kézikönyvben is inkább csak a megfelelő tárolóedények, kádak és dézsák szempontjából közelíti meg a kérdést. Talán azért szűkszavúbb a szüret kapcsán, mert ez a fázis viszonylag könnyű volt technikai szempontból, nem igényelt sok magyarázatot. Ebből is látszik a két Szirmay-szöveg gyakorlatias, praktikus irányultsága.

A *Hegyalja-Ismertetés* szőlőművelési részéhez kapcsolható a szőlőfajtákat felsoroló fejezet (22. §), amelynek anyaga az *1810-es kézikönyv*ben az ültetésről szóló részbe[235] került: a gazdának tudnia kell, milyen fajtákat érdemes ültetni. A szőlőfajták felsorolása szinte kötelező eleme lett a boros szakirodalomnak,[236] de Szirmay sorolja fel tudomásom szerint a legtöbb fajtát a szűkebben vett 18. századi tokaji boros szakirodalmon belül, ismertetve a 18. század végéig Hegyalján ismert összes szőlőfajta nagyobb és jelentősebb részét.[237] Egy-egy mondatban jellemez összesen 21 szőlőfajtát

[234] Lásd Balassa 1991, 186–206.
[235] Szirmay 1810, 7–10. A magyar változat nagyon hasonló a latinhoz, a nevek terén egy-két névváltozat különbözik csak.
[236] Lásd pl. már Jänichen–Keler 1731, 272ff; Matolai 1744, 12–13.
[237] A 18. század végéig ismert szőlőfajtákról lásd Balassa 1991, 115–149.

(nem számítva, hogy néhánynak két altípusa is van), nagyjából a minőségüknek megfelelő sorrendben. A felsorolás elején olyan fajták állnak, amelyeket akkor is, ma is a legjobb tokaji fajták közé tartozónak gondoltak, gondolnak:[238] ezek a Furmint vagy Formint (ez ma messze a legelterjedtebb), a Madárkás (a Furmint egyik fajtájának veszi Szirmay), a Góhér, a Muskotály, a Hárslevelű.

Szirmay mindkét művében külön fejezetben foglalkozik az aszúbor készítésével, ami nem meglepő. Ez volt a borvidék legértékesebb bora, amely már a 18. század elejére egész Európában híressé vált, az 1790 és 1810 közötti időszakban pedig végképp a „tokaj-hegyaljai szőlőművelés és borkészítés középpontjába"[239] került. A külföldi piacok beszűkülése miatt az 1790-es években országos és megyei szinten is megsokasodtak a minőség javítását és az értékesítési lehetőségek növelését célzó intézkedések, főleg a földesurak érdekeit védve: egy 1791-es rendelkezés szerint például csak 21 hegyaljai helységben lehetett aszúbort készíteni.[240] Ezzel párhuzamosan az 1790-es évektől a szakirodalomban is részletesebben írnak már az aszú készítéséről,[241] és Szirmay az egyik szakértője ennek a kulcsfontosságú borfajtának; Balassa Iván az egyik legnagyobb gyakorlattal rendelkező szakembernek nevezi a korszakban.[242] Amikor a *Hegyalja-Ismertetés* szerzője a borvidék történetéről áttér a szőlőművelési részre, jellemző módon „A tokaji borok híressé válásának kezdete" című fejezet után „Az aszúbor készítésének módjával" (27. §) indít, és az *1810-es kézikönyv* „A' boroknak tsinállásáról" című cikkelye is jórészt[243] az aszúval foglalkozik. Szirmay gondosan leírja, hogyan kell a megfelelő időjárási körülményeknek érlelniük, majd fonnyasztaniuk, szárítaniuk a szemeket; hogyan kell a szüretelőknek elkülönítve leszedniük e fürtöket;[244] hogyan kell megfelelően tárolni; hogyan kell az aszútésztára mustot önteni, hogy jól erjedjen. Ám Szirmay sem volt tévedhetetlen: Fukerhez hasonlóan az aszúsodás fő okának a napfény és eső megfelelő arányát, váltakozását tartotta (amely jó esetben az úgynevezett „főzőesztendőt" hozza el), amelynek a mai tudomány nem tulajdonít akkora jelentőséget.[245] Mindenesetre azt, hogy mennyire fontosnak tartja az aszúbort és minőségének megőrzését, Szirmay a következő (28. §, cím nélküli) fejezettel is kiemeli, amelyben felidéz egy 1723-as, a must és aszúbor hamisítással felérő helyettesítését tiltó törvényt: ebben a kontextusban ez nem csupán egy történelmi tény megemlítése, hanem enyhe figyelmeztetéssel is felér.

[238] Lásd Balassa 1991, különösen 148–9. o.

[239] Balassa 1991, 506. Az aszú készítéséről és jelentőségének növekedéséről a 18. században lásd ibid. 476–506; az aszúról összefoglalóan Boros 2007; Csoma 2017, 253–261.

[240] Balassa 1991, 478 és 499–500.

[241] Míg Keler (Jänichen–Keler 1731), illetve Matolai (1744, 18, és a Ráday Gyűjtemény Hegyaljáról szóló kéziratában) egy-egy kisebb bekezdés erejéig írnak róla, 1790-től Fuker, Szirmay, Nagyváti, Pethe Ferenc és mások többoldalas részeket szentelnek a témának. Lásd Balassa 1991, 476–481.

[242] Ibid. 487 és 497.

[243] Szirmay 1810, 27–33 (kis mértékben kibővítve az 1798-as változatot); e cikkelyben még (33–36. o.) az ürmösbor kerül terítékre (amelyet az aszú nagyrészt kiszorított), a muskotály, illetve törköly pálinkaként való felhasználása.

[244] A kétféle szedési módszer közül (lásd Balassa 1991, 487–490) Szirmay az újabb, aszútáblás módszert írja le.

[245] Balassa 1991, 482–483.

4. kép: Tőbeoltás (Petrus de Crescentiis: *O pomnozeniu y rozkrzewieniu wszelakich pozytków…* Krakkó, 1571, 311. o.)

Szirmay műve gazdasági-technikai, azon belül is praktikus irányultságú, és – a műfaj más műveihez hasonlóan – nemigen fordít figyelmet a szőlőműveléstől a bor elkészültéig tartó események társadalmi vetületeire. A borvidékeken, mindenekelőtt a Hegyalján külön foglalkozások alakultak ki, itt a feudális társadalom némileg már átalakult. Hogy csak címszószerűen említsünk néhány ide kapcsolódó munkakört: alapesetben a szőlőtulajdonos vincellérje fogadta fel a munkásokat és felügyelte a munkákat; a mindenféle nemzetiségű munkások lehettek napszámosok (a 18. századra már ez volt az uralkodó) vagy dolgozhattak szakmányban (ők teljesítménybért kaptak); a különböző munkaköröknek megfelelően voltak például kapások, metszők, szüretkor szedők, puttonyosok; a szőlőre adott esetben szőlőpásztor vigyázott, és szüretkor külön őrséget is fogadhattak.[246] Szirmay a nemesi tulajdonos pozíciójában van, és leginkább a gazdasági teljesítmény szempontja mentén kerül említésre egy-egy foglalkozás, társadalmi csoport. Fontos például, hogy ne okozzanak károkat a kapások, különösen „a mindenhonnan összeszedett vándor kapások";[247] vagy, hogy jól végezzék a dolgukat a szedők a szüretkor. Hogy ez utóbbit biztosítsa, Szirmay külön jutalmat ígért az egyes aszúszőlőkért a napszámon felül:[248] e módszer újdonságát és eredményességét Balassa Iván is kiemeli.[249] Szirmay említi még a különbséget a napszámban, illetve szakmányban dolgozók közt,[250] és azt is, hogy „szüret idején mindenhol őrséget és felderítőket állítottak" (28. §); összességében viszont tényleg csak itt-ott villannak fel emberek a szövegben, és ezek éppen azt juttatják eszünkbe, milyen jó lett volna, ha – nagy tapasztalata birtokában – többet beszél ezekről a csoportokról és szokásaikról. Népszokások, ünnepek is kapcsolódtak a szőlőműveléshez. A szüretet például egész másképpen írja le Fuker, mint Szirmay: előbbi leírása nagyon jól érzékelteti, milyen kemény munka, egyúttal milyen vidám hangulat, akár népünnepély lehetett szüretkor.[251] Prónay viszonylag száraz művéből is elővillan olykor a szőlők, pincék körüli mozgalmas élet, például ebben az intelemben: „Aszszonyt, Leányt sem jó Kúltsárnak Pintzében tartani, mivel kedvezni kivánván jó Baráttyaiknak a' leg-jobb hordóbúl a' leg-édesebb konty alá való Borotskát szoktak adni, vagy magok-is innya…"[252] Mindezek a szempontok nem kell, hogy kedvezőtlen fényben tüntessék fel Szirmayt, ő a maga műfajában minden jel szerint kielégítő művet írt; mindössze hangsúlyozom az *1810-es kézikönyv* és az alapjául szolgáló 1798-as részek technikai, gyakorlatias jellegét. Ezt is némileg ellensúlyozza a számos tokaji borról szóló mondás, vers közzétélele a 13–15. fejezetekben és más Szirmay-művekben.[253]

[246] Minderről lásd részletesen Balassa 1991, 257–326.
[247] Szirmay 1798, 53.
[248] Szirmay 1810, 25.
[249] Balassa 1991, 387.
[250] Szirmay 1798, 54.
[251] Fuker 1790, 83–106.
[252] Prónay 1780, 55.
[253] Lásd fent, illetve Csoma 2017, 241–245. Az *1810-es kézikönyv* elején és végén is szerepel egy-egy magyar népi jellegű vers.

5. A növényi arany legendája

A hegyaljai növényi arany legendája, amelynek hamiskás fénye a mai napig meg-megcsillan a tokaji borkultúrában, szórakoztató művelődés- és tudománytörténeti csemege. Jól tanulmányozható rajta, hogy adott esetben hogyan szüli egyik tévedés a másikat a hagyományban, sőt a tudományos életben, hogyan burjánzik el egy legendaegyüttes minden bizonnyal téves középkori, kora újkori vélekedésekből kiindulva, a modern tudományba nyúlóan. Tulajdonképpen két recepciótörténetet is megkülönböztethetünk. A legendák fő csoportját a 18. században, leginkább éppen Szirmay idejében kezdték felszámolni; mellékvonalon szívósan tartotta magát egészen a közelmúltig egy jól különválasztható legenda, amelyet „Paracelsus és a tokaji növényi arany" címen foglalhatunk össze. Ez utóbbival nem foglalkozunk itt, kiválóan összefoglalta már tudománytörténeti szempontból Adamik Lajos és Monok István egy-egy tanulmányban.[254] A *Der Hermetische Nord-Stern…* című kiadvány egyik traktátusában szereplő észrevételek, amelyeket tévesen Paracelsusnak tulajdonítottak, minduntalan fel-felbukkantak a modern szakirodalomban egészen a két említett 2017-es tanulmányig; még szobrot is emeltek Paracelsusnak Tokajon, pedig semmi bizonyíték nincs rá, hogy egyáltalán járt volna a vidéken. Az alábbiakban csupán a Szirmay által röviden felvázolt fő legendaegyüttesről lesz szó; a legendák és a vita komolyabb áttekintésének nem itt van a helye, csupán arra a kérdésre keressük a választ, hogyan gyűjthette össze Szirmay a 32–33. fejezetben szereplő adatokat, megfelelőek-e a hivatkozásai, és végül milyen álláspontra helyezkedik.

Magyarországon előforduló növényi aranyról már a késő középkortól kezdtek legendák születni: két, a témában talán legfontosabb középkori forrást – Ranzano és Galeotto Marzio feljegyzését egy szerémségi arany szőlőkacsról – Szirmay is közli a 32. fejezet elején. A történetek a 17–18. században kezdtek megsokasodni, és ezek főleg Hegyalján talált aranyról szóltak. Aranyszemcsés szőlőszemekről, aranyszemeket tartalmazó fürtökről, aranyszálakat tartalmazó szőlőtövekről, spirál alakban a tőkére tekeredő arany kacsokról terjengtek különböző hírek, és mindegyik felfedezésnek megvolt a saját – sokszor igen valószerűnek hangzó, sok konkrétumot tartalmazó – története. A 18. század elejétől elkezdtek érkezni a történeteket részben vagy egészben a legendák körébe utaló cáfolatok is, és a kibontakozó tudományos vita már jelentős irodalmat termelt ki a század végére. Egy-egy írás utal sok korábbira, és az utalások bonyolult szövevénye miatt sokszor nehéz megállapítani, hogy ha egy összefoglalásban – mint Szirmayéban – felidéznek egy-egy történetet, annak melyek a közvetlen és a végső forrásai, hányszoros közvetítésen ment keresztül egy-egy leírt eset vagy vélemény. Szirmay körképe az esetekről a 32. fejezetben meglehetősen rövid, de sokféle irodalomra hivatkozik, majd a 33. fejezetben, további tudós írások felidézése után, határozott álláspontra helyezkedik, ezzel maga is formálójává válik a nemzetközi érdeklődés övezte vitának. Meg kell kísérelnünk legalább nagyjából felmérni,

[254] Adamik 2017, Monok 2017.

honnan meríthette információit Szirmay: tanulságos lesz ez ismét a munkamódszerei szempontjából, és általában is látnunk kell megállapításainak körülbelüli érvényét.

A 32. fejezetben összesen tíz olyan szerző vagy műve kerül említésre, akik hegyaljai növényi aranyról számoltak be (vagy úgy, hogy először értekeztek az adott esetről, vagy úgy, hogy korábbi szerzőkre utaltak): Turóczi László, M. Bonbardi, M. Held, H. C. Hennin, Köleséri Sámuel, M. F. Frankenstein levele Sachshoz, J. J. Becher, J. Paterson Hain, Dobai Székely Sámuel és Bél Mátyás.[255] E forrásokat nyilván nem egyenként szedte össze Szirmay; mi lehetett a kiindulópontja? Maga is többször[256] említi a kritikus oldalon álló Weszprémi Istvánt, egy helyen konkrétan az orvostörténeti monográfiája III. kötetének 168. oldalát. Ez a rész az egyik fenti szerzőről, Heldről (Heldius) szóló szócikk, amelyben Weszprémi az egész *aurum vegetabilé*vel kapcsolatos vitáról egy 11 oldalas összefoglalást nyújt.[257] Ez volt Szirmay fő közvetítő forrása. A 33. fejezettel való összevetésből kiderül, hogy a tízből öt beszámolónak az összefoglalását (Held, Hennin, Köleséri, Frankenstein–Sachs, Becher) szinte szó szerint ebből írta ki szerzőnk. A szócikkben Weszprémi utal egy száz évvel azelőtti folyóirat két számára, amelyek több eredeti beszámolót tartalmaznak: ez a *Miscellanea curiosa medico-physica Academiae Naturae Curiosorum* 1670-es és 1671-es számának egy-egy része (e *Miscellanea* egy lipcsei kiadású folyóirat[258] kiadványa). A 33. fejezetben a Walpatakyról szóló idézet és a Paterson Hain által közölt, Szemere Lászlóról szóló idézet ebből a *Miscellaneá*ból származik, viszont Szirmay – bár amúgy a *Miscellaneá*t megemlíti más helyeken – itt rossz hivatkozásokat ad meg.[259] Mindezekhez a készen talált beszámoló-összefoglalásokhoz Szirmay még hozzátett négy 18. századi szerzőtől származó beszámolót (Turóczi, Bonbardi, Dobai Székely, és a Bél *Prodromus*ában található kép), amelyeket valóban maga olvashatott.

A 33. fejezetben aztán kifejti kritikus álláspontját a kérdésben. Weszprémire támaszkodik itt is, még inkább, mint amennyire mutatja. Kulcsmondata arról, hogy kik cáfolták meg a fentieket, így hangzik: „Elsőként Johann Adam Rayman […] 1718-ban, majd Daniel Fischer, előbb késmárki, majd zempléni orvos az 1732-ben kiadott *De terra medicinali Tokayensi* […] című művében, végül a már annyiszor említett Weszprémi István az idézett helyen, és az *Ephemerides Litterariae Vindobonenses*ben 1773-ban." A Raymanról és Fischerről írottak megint csak szinte szó szerint ugyanabból a Weszprémi-szócikkből származnak, ám őt Szirmay az *egyik* (itt a felsorolásban a harmadik) forrásaként nevez meg: ez a hivatkozási módszer ugyanolyan, mint amit fentebb, az *Ungrisches Magazin* folyóirat esetében láthattunk.[260] Az *Ephemerides Vindobonenses*re való utalás különös, ugyanis a lapot csak 1776-ban indította Keresztúry József: Szirmay valószínűleg egy másik folyóiratot akarhatott írni, a *Kaiserlich*

[255] A beszámolókat tartalmazó műveket és a hivatkozások pontos forrását lásd a fordítás jegyzeteiben.
[256] A 33. fejezetben, háromszor.
[257] Weszprémi 1781, 159–170.
[258] *Academiae Caesareae Leopoldino-Carolinae naturae curiosorum ephemerides.*
[259] „Becher említi az I. könyv 2. oldalán...", illetve „...az *Ephemerides* 117. és 118. oldalán..." A bonyolult hivatkozásokról a részleteket lásd a fordítás jegyzeteiben.
[260] Lásd III. 3. b.

Königlich allergnädigst privilegierte Anzeigen aus sämtlichen kaiserlichen königlichen Erbländern címűt, ugyanis annak éppen 1773-as számában számos vitairat található a növényi arany kérdésében (Weszprémitől is).[261]

Végül a szerző saját tapasztalatával támasztja alá kritikáját: „a Keresztúry-féle *Ephemerides Vindobonenses*ben közzé tettük, hogy a mádi szőlőnkben 1779-ben találtunk egy ilyen, kidomborodó aranyszemcséktől feltűnő szőlőfürtöt"; ez eljutott az uralkodóhoz (Mária Teréziához), akinek parancsára a bécsi egyetemen megvizsgálták, és rájöttek, „hogy ezek bizonyos rovarok petéi, és 1780-ban az *Ephemerides* 87. számának függelékében, az 526-ik lapon közzé is tették." Igaz lehet a szőlőfürt megtalálásáról és elküldéséről szóló történet, bár átvizsgálva az említett *Ephemerides*nek azokat a részeit, amelyek szóba kerülhetnek, nem találtam meg az állítólag közzétett cikket; az ügy még további kutatást igényel, mivel lehetséges, hogy Szirmay megint elrontotta a hivatkozást. Az udvar felől érkező „válasz" viszont valóban szerepel az *Ephemerides* 1780. évi 87. számában (ez az október 31-i szám) az 526–527. oldalon. Érdekes módon egy vershez kapcsolódik: Franciscus Sebastianovich Magyarország termékenységét dicsérő versében, a Tisza leírásában arról van szó, hogy Liber (Bacchus, a bor istene) révén „arany magvak" (*aurea grana*) is teremnek a szőlőkben, és ehhez az *aurea granå*hoz kapcsolódik egy lábjegyzet, miszerint: „Ezt költőileg [kell érteni]. Ugyanis az ez évben végzett kísérletek azt mutatják, hogy a sárga magvak, amelyek a tokaji szőlőfürtökhöz tartoznak, semmiképpen nem aranyból vannak, hanem csupán bizonyos rovarok petéi."[262]

Mindent összevéve érdekes Szirmay összefoglalása a hamis vélekedésekről a 32–33. fejezetben, jól tükrözi a tudományos vita izgalmát és tétjét, de magába az összefoglalásba is vegyül egy csipetnyi hamisság. Nem kell elvárnunk egy eredetileg Zemplén megyét, illetve Hegyalját leíró szerzőtől, hogy elmélyedjen a szerteágazó vitában, és azt is láttuk fentebb, hogy a közvetítő forrásokra vonatkozó tudományos elvárások még nemigen alakultak ki a 18. századra. Mégis, az összeállításból úgy tűnhet a naiv olvasónak, hogy a szerző Weszprémiből, illetve a *Miscellanea*ból indult ugyan ki (ezeket valamilyen formában megnevezi), de nagyrészt ismeri, olvasta, és önállóan foglalja össze az általa említett, vitához kapcsolódó szövegeket. Valójában a beszámolókról szóló összefoglaló mondatok nagyrészt szinte szó szerinti átvételek Weszprémitől, illetve a *Miscellanea*ból is, és ezekhez tett hozzá néhány (nem mindig ellenőrizhető) általa olvasott forrást, illetve saját tapasztalatot. Ettől persze még olvashatta bármely eredeti szöveget Szirmay, de ezt a komolyabb utánajárást a részéről egyáltalán nem támasztja alá a fenti vizsgálat. (A pongyola, hibás hivatkozások aránya is érthetően megnőtt a többszörös közvetítés eredményeképp: egy-egy hivatkozás vagy eredetileg is hibás volt, vagy Szirmay vette át rosszul, vagy útközben lefelejtődtek valahol.)

261 *Kaiserlich Königlich*... 3 (1773), 78–90, 401–404. A folyóiratszámra Balassa (1991, 430) hívja fel a figyelmet.

262 „Pampinea hic se etiam Liber protrudit ab ulmo, / Aurea grana* ferens, ut pressis vasa coronet / Nectaribus, simul immiscens Albumque, Nigrumque / Fundit opes Mortalibus et sua dona propinat." A csillaghoz tartozó lábjegyzet: „Poetice hoc. Nam ex experimentis hoc ipso anno factis constat, grana flava, quae uvis Tockainis adhaerent, nequaquam aurum, ovula tantummodo certorum insectorum esse."

Eltekintve mindezektől a szépséghibáktól, összességében mégiscsak nyújtott egy kielégítő körképet a kérdésről és a főbb esetekről, hozott be új forrásokat is, és egy felvilágosultnak nevezhető álláspontra jutott a kérdésben. Összességében ugyanis az volt a véleménye, hogy ha nem is tagadható teljességében a növényi arany létezése Magyarországon, magukat a felhozott hegyaljai eseteket megcáfolta a tudomány.

6. Megjegyzések a borkereskedelemről

A *Hegyalja-Ismertetés* utolsó négy fejezete a tokaji bor 18. század végi értékesítéséről, kereskedelméről szól. Szirmay nem egyszerűen felvázol borkereskedelemmel kapcsolatos problémákat, kérdéseket, hanem megoldási javaslatokat is nyújt, vagy állást foglal több alternatíva közül választva, így tehát az addig deskriptív jellegű *Hegyalja-Ismertetés* normatív jelleget ölt a végére. Láttuk már fentebb, hogy a tokaji bor ügye a mű megírásának is egyik oka lehetett. Az egyik probléma a piacok beszűkülése volt a külkereskedelemben, ezzel foglalkozik az 55. fejezet. Tudjuk, hogy a 18. század végére az olcsó osztrák borok igencsak visszavetették sok helyen a tokaji bor kelendőségét;[263] Szirmay viszont – talán az uralkodóház iránti tapintatból – nem az osztrák borokat nevezi meg, hanem az „olasz, francia és görög borok tömegét". Egyébként a földrajzi irányok mentén tárgyalja a problémát: az Adriai-tenger felé hosszú a szárazföldi út, a Török Birodalom a Fekete-tenger irányában akadályozza a kereskedelmet. Észak felé viszont, a Balti-tenger irányába, kedvező lehetőségek nyílnak a Hegyaljáról jól megközelíthető vízi útvonalak miatt. Szerzőnk eme északi irányú kereskedelem akadályainak felszámolását javasolja: a porosz királlyal való szerződés révén csökkenteni kellene a vámokat (ez a probléma Lengyelország 18. század végi többszörös felosztásához is kapcsolódik, amelyről Szirmay megint csak nem beszél); a tokaji bort bőrökre és más termékekre is érdemes lenne cserélni; végül kereskedelmi társaságok alapítását javasolja (már létező példák alapján), illetve ezáltal a tokaji bor helyi képviseletét különböző területeken. Hogy Szirmay javaslatai mennyire helytállók, gazdaságtörténészek tudnák eldönteni, mindenesetre nagyon úgy tűnik, hogy a szerző szakértő forrásokra támaszkodott (nem feltétlenül írott forrásokra: zempléni ismeretségi körében bizonyára voltak borkereskedelemmel foglalkozó vagy ahhoz értő személyek is, ő maga pedig szőlőtulajdonos volt). A tokaji borászat fentebb tárgyalt 18. századi szakirodalmából csak Fuker foglalkozott érdemben a borkereskedelemmel, de könyvének e fejezete más szempontokból tárgyalja a témát;[264] a fejezet végén ő is sajnálkozik a piacok beszűkülésén, de megoldási javaslatokról nem beszél.

Az 56. fejezetben a szerző egy másik szempontot hoz fel: a minőség megőrzésével kell védeni a tokaji bor értékesítési lehetőségeit. Ezt a kérdést már érintette

[263] Balassa 1991, 479.

[264] Fuker 1790, 106–128. Fuker elsősorban pénzügyi szempontokat érint, az állam és kereskedelem viszonyát taglalja, és hogy az egyes európai nemzetek mennyire szeretik, veszik a tokaji bort.

fentebb: a fejezet kapcsolódik az aszúbor készítéséről szóló 27. fejezethez. Az 56. fejezetben kifejti, hogy nem szabad követni azok példáját, akik kifőzéssel, lepárlással rosszabb minőségű borokat készítenek, és mesterséges beavatkozással növelik a bor édességét vagy pezsgését. Az 57. fejezetben pedig azt szorgalmazza, hogy enyhítsenek azokon a törvényeken, amelyek tiltják a nem birtokosok jogát aszúszőlő vásárlására, és akadályozzák, hogy az idegenek szabadon kereskedjenek a borral. Szirmay konkrétan csak az 1729-es törvényt említi meg a nem birtokosokra vonatkozóan, de a háttérben ott van az az 1737-es és később sokszor elővett törvény is, amely nagyrészt eltiltja az idegeneket a tokaji borral való kereskedelemtől.[265] Szerzőnk a saját tapasztalatára hivatkozik, miszerint mindenki jól járt II. József (1780–90) idején, amikor szabadabb volt a kereskedés

A probléma hátterében az a 18. század végére elterjedt vélemény áll, hogy a magyarok nemigen alkalmasak a kereskedésre,[266] így viszont az idegenek fölözik le a tokaji borból származó haszon nagy részét. Szirmay az utóbbival láthatóan nem ért egyet, az előbbivel viszont igen, így fogalmazza meg: „az idegenek természetüktől fogva könnyebben rávehetők, mint mi, hogy kereskedelmi társaságot alakítsanak." Kik ezek az idegenek? A magyarok és lengyelek részvétele a borkereskedelemben valóban egyre csökkent a 18. században, viszont számos más nemzetiség foglalkozott vele: németek, görögök, ruszinok (ők inkább csempészként), rácok, örmények és zsidók.[267] A 18. század végére a zsidók váltak dominánssá; az ő kereskedelmi tevékenységüket számos törvénnyel, rendelettel igyekeztek szabályozni 1790-től, és gyakran egymásnak is ellentmondtak e rendelkezések, így a zsidók helyzete elég bizonytalan volt a korszakban. Szirmay azonban nem biztos, hogy pont rájuk gondol, amikor az idegenek szabad kereskedelmét támogatja. Az 58., utolsó fejezet utolsó mondatának pontos jelentése kétséges. Az eredeti így hangzik: „Judaei certe propter innatas iisdem fraudes, et a montanis Civitatibus arcentur, et *Creditum Nationis* conditae praemissae legis fuit ratio..."; egy lehetséges fordítása pedig ez: „Az bizonyos, hogy a zsidókat velük született csalárdságuk miatt távol tartják (vagy: tartják távol) a hegyaljai városok is, és hogy az említett törvényt[268] a nemzetünk hitelessége miatt és érdekében hozták." Nehezen értelmezhetjük másként a mondatot, mint hogy a zsidók „veleszületett csalárdságát" (*innatae fraudes*) mint elterjedt nézetet Szirmay is magáévá teszi, legalábbis e művében. Jellemző, hogy ez a kis zárófejezet még nem volt benne az „anyaműben", a *Zemplén helyrajzi-politikai ismertetésé*ben. A korábbi fejezetekhez nem szervesen illeszkedő és mai szemmel nézve igen problémás megállapítást tartalmazó fejezet talán éppen azoknak az – idegenek kereskedését mégsem annyira pártoló – nemes uraknak, tanácsosoknak a megnyerése végett kerülhetett a mű végére, akiket meg is nevez a második mondatban a „haza atyái" kifejezéssel (*patres patriae*).

[265] Balassa 1991, 567–568.
[266] Ibid. 569.
[267] Lásd részletesen ibid. 569–619.
[268] Itt egy zsidókat korlátozó törvényről van szó, valószínűleg az 1791-esről: lásd a fordítás jegyzetét.

A négy utolsó fejezet jól tükrözi Szirmay királyhűségének és hazafiságának azt a kettősségét, amelyre már König György is rámutatott.[269] Szirmay egész pályája során királyhű volt; különösen II. Józsefért rajongott (főleg hogy ebben az évtizedben ívelt fel leginkább a karrierje), de az 1790-es évek Habsburg uralkodóival[270] szemben sem mutatkozott kritikusnak. Ugyanakkor hazafiságát, hazaszeretetét, magyar nyelv és kultúra iráni szeretetét a *Hegyalja-Ismertetés* számos pontján kifejezésre juttatja, és erre szép példát nyújt az, ahogyan az 56. fejezetben kiáll a tokaji bor minőségéért: „… ezért tehát a jövőben is feddhetetlen magyarokként ragaszkodjunk nemzetünk és borunk ősi feddhetetlenségéhez…" Ezt ma úgy mondanánk: a tokaji bor a nemzeti kulturális örökség részét képezi.

V. Összegzés

Szirmay sokoldalú művét sokféleképpen lehet mérlegre tenni. Közelítsük meg a pozitívumok és negatívumok szempontjából, és kezdjük a mérleg bal serpenyőjével, hogy túlessünk a „szépséghibákon". Szirmay nem mondható teljesen tisztakezű szerzőnek. A *Hegyalja-Ismertetés*nek egy kis részében, összességében néhány oldalnyi terjedelemben – az elején és még egy-egy pársoros részben – plágiumot követett el (nevezhetjük már így a 18. század vonatkozásában is), és volt hajlama arra, hogy elködösítsen fontos közvetítő forrásokat, s így a maga érdemének tüntesse fel bizonyos forrásegyüttesek megtalálását. Bél Mátyás, illetve a tokaji borról szóló 18. századi irodalom kapcsán láttuk, hogy Szirmay összességében kicsit kevesebbnek mutatta a korábbi szakirodalmat és eredményeit, így a saját eredményei még nagyobbnak, újszerűbbnek tűnhettek, tűnhetnek. Mindezek hibák ugyan, de nem kirívóak abban a korban. Felhozhatjuk még, hogy sokszor túl száraz, adatközpontú a stílusa, illetve hogy mindhárom tudományterületen elhanyagol bizonyos témákat, szempontokat, de ezek már nagyrészt a műfaji kötöttségekből vagy a kor tudományának korlátaiból eredő hiányosságok, és nem annyira a szerző hibái. Talán akkor is gondosabban dolgozhatott volna, és alaposabb átalakításokat, bővítéseket végezhetett volna, amikor a *Zemplén helyrajzi-politikai ismertetéséből* kivágta és kikerekítette a *Hegyalja-Ismertetést.*

Mindezzel együtt is óriási teljesítmény a *Hegyalja-Ismertetés*, hogy a nagyobb megyeleírásokról ne is beszéljünk. Nyomtatásban az első részletes munka ez Hegyaljáról és szinte mindegyik településéről, és a Bél Mátyás-i kéziratnál is egy kicsivel részletesebb földrajzi tekintetben. Leginkább történeti szempontból végzett úttörő munkát szerzőnk: több évtizedes kutatómunka révén elképesztő mennyiségű adatot gyűjtött

[269] König 1903, különösen 50. König ambivalensnek látja ezt az attitűdöt, de azért számos példát látunk arra, hogy a korabeli nemesség összeegyeztethetőnek gondolta a Habsburg-hűséget és hazafiságot.
[270] Magyar trónon II. Lipót és I. Ferenc.

össze elsődleges és másodlagos forrásokból, új okleveleket is feltárva, és ezáltal az első hegyaljai helytörténeti művet tette le az asztalra. Hivatkozásai nagy többségükben megfelelnek a korabeli tudományos elvárásoknak, alapvetően a 18. századi új, tudományos történetírás elveit követi a szerző. Nem egy elsődleges forrás Szirmay nyomtatványának köszönhetően válhatott közkinccsé, akár a mai tudósok számára is. Hogy mennyire felelnek meg Szirmay adatai, közlései a korabeli valóságnak, vagy mennyire értelmezett jól egyes okleveleket, az adott korszak történészeinek kell eldönteniük, és ugyanez érvényes a *Hegyalja-Ismertetés* szőlészeti-borászati részére is: a végső értékelés a korszakkal is foglalkozó gazdaság- és technikatörténészek, borászok kezében van. Az azonban biztos, hogy a hegyaljai szőlőművelés történetét, a tokaji borról szóló mondásokat és verseket, illetve a hegyaljai szőlőművelés és borkészítés számos fázisát legalábbis minden korábbi szakirodalomnál részletesebben tárgyalta Szirmay (ez utóbbi szempontokat az *1810-es kézikönyv*ben még részletesebben). A tokaj-hegyaljai borvidék történetének felvázolása, bárhogy is viszonyul a mai ismereteinkhez, úttörő kutatás, és a szőlőművelés, borkészítés, illetve a borkereskedelem terén számos követni érdemes eljárást fogalmaz meg a szerző, beleértve újító jellegű javaslatokat is. Összességében egy olyan könyvet adott ki Szirmay, amely három tudományterületen is előrelépést jelentett, amelyek mindegyike különösen érdekelhette a 18. század végi hegyaljaiakat (gondoljunk a tokaji bor ügyére, a nemzeti történelem iránti fokozódó érdeklődésre és lokálpatriotizmusra); a mai olvasó pedig egyetlen könyvben, mintegy keresztmetszetben, számos szempontból tanulmányozhatja a 18. század művelődését és magát Hegyalját is.

Függelék

A *Hegyalja-Ismertetés* fejezetei és a *Zemplén helyrajzi-politikai ismertetése* ezeknek megfelelő fejezetei

Szirmay 1798	Szirmay 1803 megfelelő fejezetei
1. § A Tokaji-hegy	7.
2. § A hegyaljai hegyek	8.
3. § A hegyek belső összetétele	első bekezdés: 80. § második bekezdés: 82. § (módosítva)
4. § A szerencsi hegy	9.
5. § Hegyalja keletről szomszédos hegyei	10..
6. § A bodrogközi hegyek, Kövesd	11.
7. § A helmeci, szentesi hegy	12.
8. § A krivostyáni hegy	13.
9. § A barkói hegy	14.
10. § A gálszécsi, a varannói, a homonnai és a domásai hegyek	nagyobb része: 15–16.
11. § A borok hozama és osztályaik	17.
12. § A borok tulajdonságai	18.

13. § A tállyai borhoz kötődő hagyomány	19.
14. § A hagyomány bizonyítékokkal történő igazolása	20.
15. § A többi borról szóló mondások	21.
16. § Az aszúszőlőből készített borok gyógyító ereje	22.
17. § Az orvosaink tétlensége a gyógyító erő kutatása terén	23.
18. § A tokaji borról kiadott művek felsorolása	24.
19. § Arról, hogy mikor kezdtek el szőlőt termelni ezeken a részeken	25.
20. § Az újonnan telepített szőlőkről tanúskodó 1248., 1252., 1257. és 1271. évi oklevelek	26.
21. § A szőlők fajtájából levont bizonyságok	27.
22. § Valamennyi szőlőfajta és tulajdonságaik	28.
23. § A borok és a szőlők értéke 1295-ben és 1380-ban	29.
24. § Az antalkó mértékegység használata az 1255-ik, az 1312-ik és az 1330-ik évben	30.
25. § 1557-ig a soproni és a szerémségi borok az ismertebbek	31.
26. § A tokaji borok híressé válásának kezdete	32.
27. § Az aszúbor készítésének módja	33.
28. § [Hamisítás tiltása]	34.
29. § A birtokkal nem rendelkezők borkészítésének tiltása	35.
30. § A hegyaljai szőlők ültetése és művelése	
31. § A tokaji bor tárolása	
32. § Ami az arany ellen szól	36.
33. § Felmerülő kétségek	37. (módosítva)
34. § Tokaj városa	177. (helyenként módosítva)
35. § Tarcal mezőváros	178.
36. § Tállya mezőváros	183.
37. § Ond falu	185.
38. § Rátka falu	184.

39. § Mád mezőváros	182.
40. § Zombor mezőváros	181.
41. § Bodrogkeresztúr mezőváros	195.
42. § Kisfalud falu	196.
43. § Szegi puszta	197.
44. § Olaszliszka mezőváros	198.
45. § Vámosújfalu falu	199.
46. § Tolcsva mezőváros	179.
47. § Erdőbénye falu	180.
48. § Zsadány falu	201 .
49. § Olaszi falu	202.
50. § Petrahó falu	203.
51. § Nagypatak és Kispatak mezővárosok	204.
52. § Sátoraljaújhely mezőváros	243.
53. § Nagytoronya és Kistoronya falvak	246.
54. § A másod- és harmadosztályú helyek felsorolásának elmaradása	
55. § Vélemény a tokaji bor kereskedelmének fellendítéséről	624.
56. § Némelyek véleményének cáfolata	625.
57. § Némelyek megjegyzése az 1729. évi törvény 12. cikkelye kapcsán	626.
58. § Befejezés	

Rövidítve idézett szakirodalom

ADAMIK 2017
Adamik Lajos, *Egy modern Paracelsus-legenda vázlatos története,* Orvostörténeti Közlemények, 238–241 (2017), 127–141.

BALASSA 1982
Balassa Iván, *Adatok a zsidók szerepéhez Tokaj-Hegyalja vidékének szőlőművelésében és borkereskedésében (1791–1841),* in *Évkönyv – Magyar Izraeliták Országos Képviselete,* 1981/82, 5–47.

BALASSA 1991
Balassa Iván, *Tokaj-Hegyalja szőleje és bora. Történeti-néprajzi tanulmány*, Tokaj, Tokaj-Hegyaljai ÁG Borkombinát, 1991.

BARTA 2009
Ifj. Barta János, *Zemplin vármegyét az útas vizsgálja... Gazdálkodás és társadalom Zemplén megyében a 18. század végén,* Debrecen, Debreceni Egyetem Történeti Intézete, 2009.

BARTA 2010
Ifj. Barta János, *Plágium, vagy korlátlan írói „szabadság? (Zemplén megye két leírása a szerzői jogvédelmet megelőző időből.)*, in *Emlékkönyv dr. Ruszoly József egyetemi tanár 70. születésnapjára*, Balogh Elemér és Homoki-Nagy Márta gondozásában, Szeged, 2010, 119–129.

BECHER 1661
Johann Joachim Becher, *Natur-Kündigung der Metallen…* Frankfurt a. M., W. Ammon és W. Serlin, 1661.

BÉL 1723a
Bél Mátyás, *Hungariae antiquae et novae Prodromus…* Norimbergae, Petrus Conradus Monath, 1723

Bél 1723
Bél Mátyás, *De Vineis et Vino Hungariae* in Bél 1723a, 152–154.
Bél 1735–46
Bél Mátyás, ed., *Adparatus ad historiam Hungariae, sive collectio miscellanea monumentorum ineditorum partim, partim editorum sed fugientium. Conquisivit, in decades partitus est, et praefationibus atque notis illustratavit M. B. Decades II.* Posonii, Typ. Jo. Paul Royer. A. E. M., 1735–46.
Bél 1735–49
Bél Mátyás. *Notitia Hungariae novae historico-geographica*, Tom. I–V., Bécs, 1735–49?
Bél 1753, 1779.
Bél Mátyás, *Compendium Hungariae geographicum…* Posonii, J. M. Landerer, 1753; Posonii et Cassoviae, J. M. Landerer, 1779.
Benger 1743
Benger Miklós, *Annalium eremi-coenobiticorum ordinis fratrum eremitarum S. Pauli primi eremitae volumen secundum,* Pozsony, Haeredes Royeriani, 1743.
Bethlen 1783–89
Bethlen Farkas, *Historia de rebus Transilvanicis,* I–VI, kiad. Benkő József, Szeben, 1783–89.
Birckenstein 1699
Anton Ernst Burckhard von Birckenstein, *Ertz-Hertzogliche Handgriffe Dess Zirckels und Lineals,* Augsburg, Koppmayer, 1699.
Bizzarri 1573
Pietro Bizzarri, *Pannonicum bellum, sub Maximiliano II. Romanorum et Solymano Turcarum Imperatoribus gestum*, Basel, S. Henricpetri, [1573].
Blaskó 2009
Blaskó Katalin, *„Ein tiefer Blick in der Natur". Versuch einer Beschreibung des Tokayer Gebürges von Friedrich Jakob Fucker,* in Bernád Ágoston Z. et al., hg., *On the Road – Zwischen Kulturen unterwegs,* Wien und Berlin, LIT Verlag, 2009, 297–313.
Bocatius 1599
Johannes Bocatius, *Hungaridos libri poematum V.* Bartpha, Iacobus Klöss, 1599.
Bodenehr, é. n.
Gabriel Bodenehr, *Europens Pracht und Macht… Augsburg, s. d.*
Bodó 1979
Bodó Sándor, *Tokaj-hegyalja, egy minőségi borvidék körülhatárolása,* Ethnographia 4 (1979), 480–491.
Bonbardus 1718
Topographia Magni Regni Hungariae Sive Nobilissimae ejus Ditionis, quam modo Hungariam dicimus… Viennae Austriae, I. D. Voigt, 1718.
Bonbardus 1750
Michael Bonbardus, *Topographia magni Regni Hungariae, olim a quodam Societatis*

Jesu sacerdote conscripta. nunc studio cujusdam ex eadem Societate sacerdotii emendata et aucta… praeside… Joanne Baptista Piker. Viennae Austriae, literis Leopoldi Joannis Kaliwoda, 1750.

Bonfini 1568

Antonius Bonfinius, *Rerum Ungaricarum decades quatuor cum dimidia,* ed. Zsámboky János. Basel, Oporinus, 1568.

Boros 2007

Amedeo Boros, *Benedictus Ego qui te ibi…, Il Tokaji Aszú, rex vinorum, dalle alchemie microclimatiche alla pietra filosofale,* in ETNOANTROPOLOGIA online 2. – Atti del X Congresso Nazionale AISEA (2006), *Cibo e alimentazione, Tradizione, simboli, saperi,* Roma, AISEA, 2007, 55–68.

Cassovia vetus ac nova, chronologice proposita [vitatott szerzőségű], Kassa, J. H. Frauenheim, 1732.

Compendium Doctrinae Christianae… Az keresztyéni tudománynak... Rövid Summája. Sárospatak, G. Renius, 1655.

Cornides 1792

Cornides Dániel, *Bibliotheca Hungarica, sive catalogus scriptorum de rebus omnis generis Hungariae adnexarum provinciarum, gentiumque finitimarum…* Pest, s. t., 1792.

Csoma 2012

Csoma Zsigmond, *A magyar borászati szakirodalom kialakulása,* Eger, EKF, 2012.

Csoma 2017

Csoma Zsigmond, *A reformáció borai és virágai. Történeti, néprajzi tanulmányok,* Budapest, Agroinform, 2017.

Csörsz Rumen 2010a

Csörsz Rumen István, *A magyarság toposzai Szirmay Antal műveiben,* in Jankovics József, Nyerges Judit, szerk., *Kultúra, nemzet, identitás. A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Debrecen, 2006) előadásai,* Bp., 2010.

Csörsz Rumen 2010b

Csörsz, Rumen István, *Szirmay Antal és a szájhagyomány,* in Szemerkényi Ágnes, szerk., *Folklór és nyelv,* Budapest, Akadémiai Kiadó, 2010, 277–296.

Degré 1964

Degré Alajos, *A magyarországi vármegyei levéltárak története,* Levéltári Szemle 14 (1964), 674–696.

Dercsényi 1796

Dercsényi János, *Über Tokay's Weinbau, dessen Fechsung und Gährung. Mit geognostischen Beilagen,* Bécs, Blumauer, 1796.

Dercsényi é. n.

Dercsényi János, *A tokaji bornak termesztéséről, szűréséről és forrásáról / németül Derczeni Derczeni János..., magyarul Ö. F. G. P. P. által; A' föld' természeti tulajdonságait kimagyarázó,* Kassa, Füskúti Landerer F., é. n.

Długosz 1711–12
Jan Długosz, *Historiae Polonicae libri XII.* Lipsiae, sumptibus I. L. Gleditschii et H. G. Weidmani, 1711–12.

Domby 1758
Domby Sámuel, *Dissertatio inauguralis physico-chemico-medica De vino Tokaiensi*, Trajecti ad Rhenum, Joannes Broedelet, 1758.

Domokos–Benedek 1795
Domokos Lajos és Benedek Mihály, szerk., *Magyar Grammatika, Mellyet Készített Debreczenbenn Egy Magyar Társaság,* Bécs, Alberti, 1795.

Eggere 1663
Andreas Eggere, *Fragmen panis corvi proto-eremitici, seu reliquiae annalium eremi-coenobiticorum Ordinis Fratrum Eremitarum Sancti Pauli primi eremitae,* Bécs, M. Cosmerobius, 1663.

Exemplar Reconciliationis cum Hungaris Factae 23 Junii, Anno 1606. nec non Conditiones Pacis Turcicae, Sárospatak, G. Renius, 1653.

Exemplum seu ritus explorandae veritatis. Kolozsvár, 1550.

Fer 1696
Nicolas de Fer, *Les Forces De L'Europe, Ou Description Des Principales Villes, Avec Leurs Fortifications,* Paris, Chez l'Auteur, 1696.

Fischer 1732
Daniel Fischer, *De terra medicinali Tokayensi*, Wratislaviae, Michael Hubert, 1732.

Fridrich 1759
Urban Fridrich, *Historia seu compendiosa descriptio Provinciae Hungariae Ordinis Minorum S.P. Francisci, Strictioris Observantiae, militantis sub gloriosissimo titulo Sanctissimi Salvatoris,* Kassa, Acad. Soc. Jesu, 1759.

Fuker 1790
Friedrich Jakob Fuker, *Versuch einer Beschreibung des Tokayer Gebürges,* Bécs, J. T. Trattner, 1790.

Gualdo Priorato 1676
Galeazzo Gualdo Priorato, *Continuatione dell'historia di Leopoldo Cesare, nella quale si descrive la ribellione d'Ungheria, e quanto è successo dal principio della congiura sino all'anno 1676,* Bécs, Helena Thurnmeyerin Vedova, 1676.

Gunst 1995
Gunst Péter, *A magyar történetírás története,* Debrecen, Csokonai, 1995.

Gusztinyi 1759
Gusztinyi János, *Üdvösség mannája, Eger, s. t.,* 1759.

Hoffmann 1722
Friedrich Hoffmann, *Observatio XXIV. Historia vini Tockaviensis Hungarici cum ejus indole, genesi ac virtute,* in Hoffmann 1722a, 79–88.

Hoffmann 1722a
Friedrich Hoffmann, *Observationum physico-chymicarum selectiorum libri III,* Halae, Simon Jacob Renger, 1722.

Hoffmann 1740, 1748, 1761
Friedrich Hoffmann, *Dissertatio inauguralis medico-physica, De vini Hungarici excellente nature, virtute et usu,* in Hoffmann 1740a, 355–362; Hoffmann 1748a, 355–362; Hoffmann 1761a, 355–362.

Hoffmann 1740a, 1748a, 1761a
Friedrich Hoffmann, *Opera omnia physico-medica, Tomus V.,* Genevae, Samuel de Tournes, 1740, ²1748, ³1761.

Hölvényi 1970
Hölvényi György, *Wagner Károly és a Bél-iskola,* Egyetemi Könyvtár Évkönyvei 5 (1970), 329–50.

Istvánffy 1622
Istvánffy Miklós, *Historiarum de rebus Hungaricis libri XXXIV,* Coloniae Agrippinae, Sumptibus Antonii Hierati, 1622.

Jänichen–Keler 1712
De vineis Ungariae, praeside Petrus Iaenichius… publice disseret Paulus Keler, Thorunii, Johann Ludwig Nicolai, 1712.

Jänichen–Keler 1731
Meletemata Thorunensia seu dissertationes varii argumenti ad historiam maxime Polonicam, Ungaricam et Prussicam, politicam, physicam, rem nummariam ac litterariam spectantes, uno volumine iam collectae et comprehensae curante Petro Iaenichio, Tomus III., Thorunii, Johann Ludwig Nicolai, 1731, 215–255.: Dissertatio de vineis Ungariae; 255–278.: Beschreibung des vornehmsten Weingebürges in Ungarn; 272.: Die Werckzeuge, die bey dem Weinbau gebrauchet werden.

Kaprinay 1767–71
Kaprinay István, *Hungaria diplomatica temporibus Mathiae de Hunyad regis Hungariae,* Partes I–II., Bécs, J. T. Tratter, 1767–71.

Kapusi 2015
Kapusi Angéla, *Vályi Nagy Ferenc és az Íliász-pör,* Zempléni múzsa 4 (2015), 20–24.

Katona 1780
Katona István, *Historia ciritica regum Hungariae. Ex fide domesticorum et exterorum concinnata.* Tom. III. Complectens res gestas Colomani, Stephani II., Relae II., Geisae II. Pestini, 1780.

Katona 1781
Katona István, *Historia ciritica regum Hungariae. Ex fide domesticorum et exterorum concinnata* Tom. IV. Complectens res gestas Stephani III., Ladislai II., Stephani IV., Belae III., Emerici, Ladislai III. Posonii et Cassoviae, J. M. Landerer, 1781.

Katona 1782
Katona István, *Historia ciritica regum Hungariae. Ex fide domesticorum et exterorum concinnata* . Tom. VI. Complectens res gestas Belae IV. post abitum tartarorum, Stephani V., Ladislai IV., Andreae III. Budae, Typ. reg. universit., 1782.

KATONA 1788
Katona István, *Historia regum stirpis mixtae.* Tomulus I. Ordine VIII. Ab anno Christi 1301. ad annum usque 1331. Budae, Typ. Cath. Landerer viduae, sumptibus Joan. Mich. Weingand, 1788.
KATONA 1790a
Katona István, *Historia regum stirpis mixtae*, Tom. IV. Ordine XI. Ab anno Christi 1832. ad annum usqve 1410. Budae, Typ. reg. universitatis, 1790.
KATONA 1790b
Katona István, *Historia regum stirpis mixtae.* Tom. V. Ord. XII. Ab anno Christi 1410. ad annum usqve 1439. Budae, Typ. reg. universitatis, 1790.
KATONA 1792
Katona István, *Historia regum stirpis mixtae.* Tom. XI. Ord. XVIII. Ab anno Christi 1496. ad annum usqve 1516. Budae, Typ. reg. universitatis, 1792.
KAZINCZY 1775
Kazinczy Ferenc, *Magyar Ország Geographica, az az, földi állapotjának lerajzolása…* Kassa, Landerer M., 1775.
KAZY 1749
Kazy Ferenc, *Historia regni Hungariae... Tomus III. ab anno seculi decimi septimi sexagesimo quarto ad annum ejusdem seculi octuagesimum primum,* Tyrnaviae, 1749.
KETTELER 1724
Johann Jakob Ketteler, *Regni Hungarici historia… auctarium,* Köln, H. Rommerskirchen, 1724.
KISS 2009
Kiss László, *Kazinczy sógora, Zemplén főorvosa Dercsényi János*, Bp.–Debrecen, 2009.
KOLLÁR 1764
Adam Kollár, *De originibus et usu perpetuo potestatis legislatoriae circa sacra apostolicorum regum Ungariae libellus singularis,* Bécs, J. Trattner, 1764.
KOLLÁR, kiad., Oláh 1763
Oláh Miklós, *Hungaria et Atila...*, ed. A. F. KOLLÁR. Bécs, T. Trattner, 1763.
KORABINSZKY 1786
Korabinszky J. Mátyás, *Geographisch-historisches und Produkten-Lexikon… von Ungarn*, Pozsony, Weber–Korabinszky, 1786.
KÖLESÉRI 1719
Samuel Köleséri, *Auraria Romano-Dacica*, Cibinii, Johann Barth d. J., 1719.
KÖNIG 1903
König György, *Szirmay Antal (1747–1812),* Budapest, Franklin Társulat, 1903.
KŐVÁRI–VITA, ford., Weszprémi 1960-1970
Weszprémi István, *Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza = Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographie.* (Latin és magyar nyelven.)

A szerző jegyzeteiből szedve; ford. Kővári Aladár, Vita Tivadar. I., II/1., II/2., III. köt. Budapest, 1960–1970.

Kulcsár et al., kiad, Oláh 2000
Oláh Miklós, *Hungária – Athila,* kiad. Kulcsár Péter et al., ford. Németh Béla (Hungária) és Kulcsár Péter (Athila). Bp., Osiris, 2000.

Lackner 1617
C. Lackner, *Maiestatis Hungariae Aquila a Christophoro Lackner I. V. D. inventa et hieroglyphica eius interpretatione levissime descripta. Anno 1617.* [Sopron]keresztúr, Farkas I., 1617.

Lampe 1728
*Historia ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylvania, kiadta [*Debreceni Ember Pál műve alapján, azt kiegészítve] *Friedrich Adolph Lampe, Utrecht, J. van Poolsum, 1728.*

Marotti 1728
[Marotti Imre], *Metamorphoses seu natales poetici submontanarum superioris Hungariae urbium ac vinearum*, Kassa, 1728.

Matolai 1744
Matolai János, *Disquisitio physico-medica de vini Tokaiensis cultura, indole, praestantia et qualitatibus,* Acta physico-medica Academiae caesareae Leopoldino-Carolinae naturae curiosorum exhibentia Ephemerides VII, Appendix ad volumen septimum Actorum physico-medicorum, Norimbergae, Wolfgang Moritz Endtner Erben, 1744, 1–24.

Mátyás 2017
Mátyás Melinda, *Jezsuita tudósok digitalizált kéziratgyűjteményei az ELTE Egyetemi Könyvtárban és lehetséges kutatási témáik*, in Kiszl P. et al., szerk., *Valóságos könyvtár – könyvtári valóság*, Budapest, ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet, 2017.

Meisner 1623
Daniel Meisner, *Thesaurus philopoliticus*, Frankfurt a. M., 1623.

Mitterpacher 1775
Mitterpacher L., *Sätze aus der Naturgeschichte des Acker- und Weinbaues,* Bécs, 1775.

Molnár 1793.
Molnár Borbála munkáji. Vol. I–IV. Kassa, Füskúti Landerer M., 1793.

Monok 2017
Monok István, *Paracelsus és a tokaji bor. Néprajzzá váló filológiai tévedés,* Agria, L (2017), 77–80.

Nagyváti 1791
Nagyváti János, *A szorgalmatos mezei gazda,* I–II., Pest, Trattner, 1791.

Neue Ungarische und Siebenbürgische Chronick... Franckfurt am Mayn, Schönwetter, 1664.

N. Kis 2022

N. Kis Tímea, *Domby Sámuel orvosi disszertációjának újdonsága*, in *Domby Sámuel: De vino Tokaiensi – A tokaji borról, 1758,* Pető Gábor fordításában, N. Kis Tímea jegyzeteivel és tanulmányával, Budapest – Sárospatak, L'Harmattan – Tokaj-Hegyalja Egyetem, 2022.

Orosz 2020

Orosz István, *Szirmay Antal egy zempléni mezővárosról,* in Papp Klára et al., szerk., *Kultúra, művelődés, agrárium. Tanulmányok ifj. Barta János 80. születésnapjára,* Debrecen, Debreceni Egyetem Történelmi Intézet, 2020, 201–210.

Pais, kiad. és ford., Anonymus 1926.

Pais Dezső, kiad. és ford., *Magyar Anonymus - Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről*. Budapest, Magyar Irodalmi Társaság, 1926.

Pázmány 1766

Pázmány Péter, *Hodegus. Igazságra vezerlő kalauz...* Nagyszombat, Acad. Soc. Jesu, 1766.

Péterffy 1741–42

Péterffy Károly, *Sacra concilia Ecclesiae Romano-Chatholicae in regno Hungariae celebrata…* Partes I–II., Pozsony, Bécs, 1741–42.

Pray 1763.

Pray György, *Annales regum Hungariae ab anno Christi CMXCVII ad annum MDLXIV. deducti ac maximam partem ex scriptoribus coaevis, diplomatibus, tabulis publicis et id genus litterariis instrumentis congesti. pars I. Complectens res gestas ab divo Stephano ad carolum I. Robertum.* Vindobonae, Typis Georgii Lud. Schulzii, 1763.

Pray 1764.

Pray György, *Annales regum Hungariae ab anno Christi CMXCVII ad annum MDLXIV. deducti ac maximam partem ex scriptoribus coaevis, diplomatibus, tabulis publicis et id genus litterariis instrumentis congesti. Pars II. Complectens res gestas a Carolo I. Roberto ad Wladislaum I.* Vindobonae, Typ. Joann. Thomae de Trattner, 1764.

Pray 1770

Pray György, *Annales regum Hungariae ab anno Christi CMXCVII ad annum MDLXIV. deducti ac maximam partem ex scriptoribus coaevis, diplomatibus, tabulis publicis et id genus litterariis instrumentis congesti. Pars V. Complectens res gestas ab Ludovico II. ad Maximilianum II.* Vindobonae, Sumptibus Aug. Bernardi. A. E. M., 1770.

Pray 1776–79

Pray György, *Specimen Hierarchiae…* Partes I–II., Kassa, 1776-79.

Prónay 1780

Prónay Pál, *A szőllőknek plántálásáról, helyes míveléséről és a bornak gondos megtartásáról való oktatás, melyet a közhaszonra kibocsáttatott...* Pest, 1780.

RAYMANN 1720a
Johann Adam Raymann, *Special-Historie der An. 1718. in Ober-Hungarn gehabten Weinlese*, Sammlung von Natur- und Medizin- wie auch hierzu gehörigen Kunst- und Literatur Geschichten, Herbst-Quartal 1718, 6 (1720), 1718–1725.
RUMPELT 1761
[Georg Ludwig Rumpelt], *Abhandlung von der vortrefflichen Natur, Eigenschaft und Würckung des ungarischen Weins*, Dresden und Warschau, 1761.
RUMY 1815
Rumy Károly György, *Monumenta Hungarica sermone nativo scripta, az-az a' Magyaroknak emlékezetes irásaik,* I. kötet, Pest, Trattner J., 1815.
SCHMITTH 1760–61
Schmitth Miklós, *Imperatores Ottomanici a capta Constantinopoli, cum epitome principum Turcarum…* Tom. I–II., Nagyszombat, Acad. Soc. Jesu, 1760–1761.
SCHWANDTNER 1746
J. G. Schwandtner, *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini.* Tom. I. Vindobonae, 1746.
Summaia azoknak az articulusoknak, kikreul vetekeodesek tamadtanak, [Sopronkeresztúr], Manlius, 1598. (RMK I 304).
SZATHMÁRNÉMETHI 1675
Szathmárnémethi Mihály, *A négy evangelisták szerént való dominica…* Kolozsvár, Veresegyházi Mihály, 1675.
SZENCI MOLNÁR 1617
Szenci Molnár Albert, *Postilla Scultetica. Az egesz esztendö altal valo vasarnapokra es fö innepekre rendeltetet euangeliomi textusoknac magyarazattya,* Oppenheim, Galler, 1617.
SZIKSZAY FABRICIUS 1568
Szikszay Fabricius Balázs, *Oratio de vita et obitu spectabilis et magnifici domini Gabrielis Perenii…* Wittenberg, Johannes Crato, 1568.
SZIRMAY 1798
Szirmay Antal, *Notitia historica, politica, oeconomica montium, et locorum viniferorum comitatus Zempleniensis,* Cassoviae, Typ. Ellinger, 1798
SZIRMAY 1803
Szirmay Antal, *Notitia topographica, politica inclyti comitatus Zempléniensis,* Budae, Typ. Univ., 1803.
SZIRMAY 1804
Szirmay Antal, *Notitia Historica comitatus Zempleniensis,* Budae, Typ. Univ., 1804.
SZIRMAY 1804a, 1807
Szirmay Antal, *Hungaria in parabolis...* Budae, Typis regiae Universitatis Pestanae, 1804; Typis Regiae Universitatis Hungaricae, 1807.
SZIRMAY 1805
Szirmay Antal, *Notitia politica, historica, topographica incliti comitatus Ugochiensis.* Pestini, Typ. Trattner, 1805.

Szirmay 1809-1810

Szirmay Antal, *Szathmár vármegye fekvése, történeti és polgári esmérete: 1–2. rész.* Buda, Univ. Ny., 1809-1810.

Szirmay 1810

Szirmay Antal, *A tokaji, vagy is hegyallyai szöllőknek ültetéséről, jó míveléséről, a' szüretelésről, a' boroknak tsinállásáról, és meg tartásáról: szöllős és boros magyar gazdák számára*, Pesten, Trattner Mátyás betűivel, 1810.

Szirmay 1889

Szirmay Antal, *A magyar jakobinusok története*, szerk. Abafi Lajos, Budapest, Aigner, 1889.

Timon 1735, 1767

Timon Sámuel, *Tibisci Ungariae fluvii notio*, Cassoviae, Typis academicis per Joan. Henr. Frauenheim, 1735; Typis Collegii Academici Soc. Jesu, 1767.

Tollius 1700

J. Jacobus Tollius, *Epistolae itinerariae*… ed. H. C. Henninius. Amsterdam, F. Halma, 1700.

Tomka-Szászky 1748

Tomka-Szászky János, *Introductio in orbis antiqui et hodierni geographiam*… Posonii et Cassoviae, impensis Ioannis Michaelis Landerer, 1748.

Tóth 2007

Tóth Gergely, *Bél Mátyás „Notitia Hungariae novae…" c. művének keletkezéstörténete és kéziratainak ismertetése,* I–II, Doktori disszertáció, ELTE-BTK, 2007.

Tóth 2010

Tóth Gergely, *Felekezetiség* és *történelmi emlékezet. A Rákóczi-szabadságharc a 18. századi honi történetírásban,* Történelmi Szemle 52 (2010), 13–35.

Tóth et al., ed., Bél 2018

Bél Mátyás, *Notitia Hungariae Novae Historico Geographica*, *Tomus quintus…*, *Comitatus Sarosiensis, Zemplinisensis, Ungváriensis et Bereghiensis,* ed. Gregorius Stephanus Tóth, Budapest, MTA TTI, 2018.

Turóczi 1743

Turóczi László, *Ungaria suis cum regibus compendio data,* Nagyszombat, Acad. Soc. Jesu, 1743.

Vályi 1796.

Vályi András, *Magyar Országnak Leirása…* Budán, a' Királyi Universitásnak betűivel, 1796.

Vanière 1682

Jacques Vanière, *Praedium rusticum*, Párizs, Jean Le Clerc, 1682.

Vanière 1772

Jacques Vanière, *Praedium rusticum*, Nagyszombat, Acad. Soc. Jesu, 1772.

Veszprémy, szerk., Anonymus 1999.

Veszprémy László, szerk., *Anonymus: A magyarok cselekedetei. Kézai Simon: A magyarok cselekedetei.* Bp., Osiris, 1999.

WAGNER 1774
Wagner Károly, *Analecta Scepusii sacri et profani.* Partes I–II. Viennae, typis Joann. Thomae de Trattnern, 1774.
WAGNER 1780
Wagner Károly, *Diplomatarium comitatus Sárosiensis,* Pozsony és Kassa, 1780.
WALLASZKY 1785
Wallaszky Pál, *Conspectus Reipublicae Litterariae in Hungaria…* Pozsony–Lipcse, Loewe, 1785.
WELLMANN, szerk., Bél 1984
Bél Mátyás: *Magyarország népének élete 1730 táján.* Vál., s. a. r., bev. Wellmann Imre. Ford. Wellmann Imre, Püspöki Nagy Péter. Bp., 1984. (Történetírók Tára)
WERNHER 1595
Georg Wernher, *De admirandis Hungariae aquis hypomnemation,* Köln, s. t., [1595].
WESZPRÉMI 1774, 1778, 1781, 1787
Weszprémi István, *Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographie.* Tom. I–IV.
Centuria prima. Lipsiae 1774 ex officina Sommeria.
Centuria altera. Pars prior. Viennae 1778 typis Jo. Thom. de Trattnern.
Centuria altera. Pars posterior. Viennae 1781 typis Jo. Thom. de Trattnern.
Centuria tertia. Decas I. et II. Viennae 1787 typis Jo. Thom. de Trattnern.
WINDISCH 1780
Karl Gottlieb von Windisch, *Geographie des Königreiches Ungarn,* Pozsony, A. Löwe, 1780.
WINDISCH 1998
V. Windisch Éva, *Kovachich Márton György, a forráskutató,* sajtó alá rend., a bevezető tanulmányt írta Glatz Ferenc, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1998.
ZÁVODSKY 1743
Georgius Závodsky, *Diarium rerum per Hungariam, ab anno 1586, usque ad annum 1626. gestarum.* In: BÉL 1735–1746. I. 353–380.
ZEILER 1664
Martin Zeiler, *Neue Beschreibung des Königreichs Ungarn…,* Leipzig, 1664.

Régi folyóiratok

Academiae Caesareae Leopoldino-Carolinae naturae curiosorum ephemerides. Lipsiae, V. J. Trescheri, 1670–1706. 1670-es és 1671-es kiadványa: *Miscellanea curiosa medico-physica Academiae Naturae Curiosorum*

Adalékok Zemplén-vármegye történetéhez (1895–1928)

Ephemerides Litterariae Vindobonenses (1776–1785)

Kaiserlich Königlich allergnädigst privilegierte Anzeigen aus sämtlichen kaiserl. königl. Erbländern (1771–1776)

Magyar Kurír (1786–1834)

Sammlung von Natur- und Medicin- wie auch hierzu gehörigen Kunst- und Literatur-Geschichten (1717[1718]–1726[1730])

Ungrisches Magazin (1781–87)

Illusztrációk jegyzéke

Személy- és helynevek mutatója

Budai-Király Tímea

L'Harmattan France
5-7 rue de l'Ecole Polytechnique
75005 Paris
T.: 33.1.40.46.79.20
email : diffusion.harmattan@wanadoo.fr

L'Harmattan Italia SRL
Via Degli Artisti 15
10124 TORINO
Tél : (39) 011 817 13 88 / (39) 348 39 89 198
Email : harmattan.italia@agora.it

A kiadó kötetei megrendelhetők,
illetve kedvezménnyel megvásárolhatók:
L'Harmattan Könyvesbolt
1053 Budapest, Kossuth L. u. 14–16.
Tel.: (36) 1-267-5979
harmattan.hu

Sorozat tipográfia: Kára László
Borítóterv, borító tipográfia: Bátyi Vivien
Tördelés: Bátyi Vivien
Korrektúra: Bellus Ibolya
Nyomdai kivitelezés: Prime Rate Kft.
Felelős vezető: Tomcsányi Péter